

Politechnika Lubelska
Wydział Budownictwa i Architektury

BUDOWNICTWO I ARCHITEKTURA

Vol. 17(2) 2018

Politechnika Lubelska
Lublin, 2018

Politechnika Lubelska
Wydział Budownictwa i Architektury

BUDOWNICTWO I ARCHITEKTURA

Vol. 17(2) 2018

Politechnika Lubelska
Lublin, 2018

Rada Naukowa

Tomasz Bajda (AGH Kraków)
Ivan Baláž (University of Economics in Bratislava)
Mykola Bevz (National University Lviv Polytechnic)
Grażyna Dąbrowska-Milewska (Politechnika Białostocka)
Wiesława Głodkowska (Politechnika Koszalińska)
Adam Goliger (The Council for Scientific and Industrial Research - CSIR)
Zbyněk Keršner (Brno University of Technology)
Halit Cenani Mertol (Atılım University)
Carlos M. Mozo (University of Castilla - La Mancha)
Adam Nadolny (Politechnika Poznańska)
Sandro Parrinello (Pavia University)
Stanislav Pospíšil (Institute of Theoretical and Applied Mechanics)
Wojciech Radomski (Politechnika Łódzka i Politechnika Warszawska)
Elżbieta Radziszewska-Zielina (Politechnika Krakowska)
Petro Rychkov (National University of Water Management and Nature Resources Use)
Shamsher Bahadur Singh (Birla Institute of Technology and Science)
Anna Sobotka (AGH Kraków)
Thomas Thiis (Norwegian University of Life Sciences)
Viktor Tur (Technical University of Brest)
Tim K.T. Tse (The Hong Kong University of Science and Technology)

Kolegium Redakcyjne

Redaktor naczelny: **Wojciech Franus**
Zastępca redaktora naczelnego: **Tomasz Lipecki**
Zastępca redaktora naczelnego: **Łukasz Borowski**
Sekretariat: **Agnieszka Woszuik, Olga Skoczylas**

Adres redakcji:

Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury
ul. Nadbystrzycka 40, 20-618 Lublin, e-mail: wb.bia@pollub.pl

Strona czasopisma:

www.bud-arch.pollub.pl

Indeksacja:

Arianta, PBN/POLON, Index Copernicus JML, BazTech

Publikacja wydana za zgodą Rektora Politechniki Lubelskiej
Finansowana w ramach środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

© Copyright by Politechnika Lubelska 2018

ISSN 1899-0665

Realizacja: Biblioteka Politechniki Lubelskiej
Ośrodek ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej
ul. Nadbystrzycka 36A, 20-618 Lublin, email: wydawca@pollub.pl

SPIS TREŚCI
CONTENTS

Grażyna Schneider-Skalska:

Miejsca węzłowe jako elementy krystalizujące obszary mieszkaniowe powstałe w XX i XXI wieku

Node as elements crystallizing residential areas created in the XX and XXI century 5

J.-Krzysztof Lenartowicz:

Architekt jako synergetyk

Architect as a synergist 13

Grzegorz Nawrot:

Symultaniczność i kompilacja a obraz miejsca.

Simultaneity and compilation versus image of a place 29

Jan Wrana:

Value of the architecture in the nodal place of the city.

Palace in Radzyń Podlaski as an integrating monument

Wartość architektury w miejscu węzłowym miasta.

Pałac w Radzynie Podlaskim jako zabytek integrujący 39

Piotr Obracaj, Piotr Opalka:

Miejsca węzłowe pogranicza polsko-czeskiego

jako istotne miejsca aktywizacji sieci powiązań transgranicznych

Polish-Czech borderland nodal areas

as an important activation sites of cross-border connections networks 51

Wojciech Eckert:

Kozuchów – historyczne miasto z przyszłością

Kozuchów – a historical town with a future 65

Justyna Kleszcz:

Niemiejskie funkcje w strukturach zurbanizowanych jako katalizator życia w mieście

Non-urban functions in urban areas as a catalyst for urban life 81

Małgorzata Hanzl:

Percepcja miejsc węzłowych w ujęciu kulturowym. Studium przypadku

dzielnicy zamieszkałej przez ludność żydowską w Polsce centralnej

Perception of focal places in the cultural approach

Case study of districts inhabited by Jews in prewar central Poland 91

Renata Józwik:

Myśleć, budować, pamiętać – kreacje architektoniczne i krajobrazowe „ku pamięci”.

Studium przypadku restrukturyzacji terenów dawnego arsenału królewskiego w Londynie

Thinking, building, remember – architectural and landscape creations

“in remembrance”. Case study of the Royal Arsenal in Woolwich, London 107

Grażyna Dąbrowska-Milewska, Bartosz Czarnecki:

Zintegrowane Centrum Komunikacyjne

jako przestrzeń integracji i element „zszywający” strukturę miasta

Integrated Transportation Centre

as integration space and “stitching” element of city centre 117

Monika Magdziak:

Zaadaptowana przestrzeń publiczna – innowacyjne miejsce rozrywki i integracji
Adapted public space – an innovative place of entertainment and integration 133

Magdalena Grochulska-Salak:

Rolnictwo miejskie jako innowacyjna produkcja stanowiąca
element scalający i uzupełniający strukturę miasta
*Urban agriculture as an innovative production constitutes
an element that integrates and complements the city's structure* 143

Sławomir Karaś, Karolina Jankowska:

Synergia konstrukcji i estetyki w małych mostach w Parczewie
Synergy of structure and aesthetics of small bridges in Parczew 159

Dariusz Gawel:

Strategiczne węzły miejskie w wielkich miastach Azji Południowo-Wschodniej
Strategic urban nodes in the big cities of South-East Asia 171

Dorota Jopek:

Procesy transformacji współczesnych miast na wybranych przykładach miast
The processes of transformation of contemporary cities based on selected examples 183

Agnieszka Chęć-Małyszek:

Photographic image in the commercial messaging
as an immanent element of the city landscape
*Obraz fotograficzny w przekazie reklamowym
jako nieodłączny element krajobrazu miasta* 193

Miejsca węzłowe jako elementy krystalizujące obszary mieszkaniowe powstałe w XX i XXI wieku

Grażyna Schneider-Skalska

*Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska,
e-mail: gsskalska@interia.pl; gschneid@pk.edu.pl*

Streszczenie: Wzrost ilości ludności miejskiej to wzrost ilości mieszkań, powiększanie terenów zajętych przez zespoły mieszkaniowe, to również wyraźnie widoczne zjawisko chaosu przestrzennego, braku kompozycji urbanistycznej oraz form i miejsc krystalizujących przestrzeń. Diagnozy opracowane dla środowiska mieszkaniowego mówią o takich cechach nowo kreowanych przestrzeni osiedlowych jak: brak ciągłości układów komunikacyjnych, nieoptymalne powiązania terenów czy nieoptymalne lokalizowanie usług publicznych i terenów zielonych. Obszary mieszkaniowe w strukturze miasta dominują zarówno pod względem zajmowanego obszaru jak i wielkości substancji zabudowy. Stąd ich rozmieszczenie nie powinno być przypadkowe, a przynależny im program usługowy nie może być szcążkowy i rozmieszczony chaotycznie. Miejsca węzłowe jako jeden z elementów krystalizujących przestrzeń miasta wydają się być szczególnie pożądane w niekształtnych, nowych obszarach mieszkaniowych, powstałych po 1989. Problem wydaje się być szerszy, bo w badaniach wskazywany jest też brak miejsc krystalizujących w dużych osiedlach wielorodzinnych z lat 60. i 70. Myślenie o systemie miejsc węzłowych prowadzi wprost do powrotu do modeli w planowaniu urbanistycznym. Miejsca węzłowe tworzące sieć to wyznaczniki funkcjonalno-przestrzenne, które mogą pomóc w kontynuacji i uczynieniu struktury miejskiej w bezładnie rozwijających się obszarach. Mogą wyznaczać skalę i miejsce w hierarchii, wprowadzać wyróżniający wyraz architektoniczny pozostawiając dużo swobody w kształtowaniu przestrzeni między węzłami.

Słowa kluczowe: obszary mieszkaniowe, miejsca węzłowe, modele urbanistyczne.

1. Wprowadzenie

Jak wykazują prognozy liczba miejskiej ludności w skali świata ale i w skali Polski będzie się zwiększać, niezależnie od zróżnicowanego tempa przyrostu naturalnego, a także zauważalnego szczególnie w mniejszych miastach ubytku liczby mieszkańców. Wzrost ilości ludności miejskiej to również potęgujące się skomplikowanie problemów przestrzennych, programowych i społecznych oraz wzrost negatywnych zjawisk i zagrożeń dla jakości środowiska miejskiego. To wyraźnie widoczne zjawisko chaosu przestrzennego, braku kompozycji urbanistycznej oraz form i miejsc krystalizujących przestrzeń. To najczęściej dezintegracja i fragmentacja przestrzeni w obszarach poza śródmieściem, brak przestrzeni publicznych dla miejsc spotkań i integracji, zjawisko separacji społecznej skutkującej gettoizacją. Ocen jakości polskiego środowiska miejskiego podejmowało się szereg gremiów, żeby wymienić tylko takie opracowania jak „Polska Polityka Architektoniczna” [1], czy „Przestrzeń Życia Polaków – diagnozy i rekomendacje” [2]. Diagnozy opracowane dla środowiska mieszkaniowego

mówią o takich cechach nowo kreowanych przestrzeni osiedlowych jak: brak ciągłości układów komunikacyjnych, nieoptymalne powiązania terenów czy nieoptymalne lokalizowanie usług publicznych i terenów zielonych, brak czytelności i sieci przestrzeni publicznych. W większości diagnoz pojawia się rok 1989, jako ten, po którym nastąpiło zintensyfikowanie negatywnych zjawisk. Problem wydaje się jednak być szerszy, bo w badaniach wskazywany jest też brak miejsc krystalizujących w dużych osiedlach wielorodzinnych z lat 60. i 70.

2. Budowanie struktury mieszkaniowej

Miejsca węzłowe to tylko jeden z elementów krystalizujących przestrzeń miasta, wymieniony już przez K. Wejcherta [3] i K. Lynch'a [4], jednak również pozostałe: ścieżki, krańdziej, rejonj czy punkty charakterystyczne są jednakowo ważne i dopiero one wszystkie razem, traktowane łącznie, pozwalają na uporządkowanie i zapewnienie czytelności obszarów zurbanizowanych, w tym obszarów mieszkaniowych. Obszary mieszkaniowe w strukturze miasta dominują. Zarówno pod względem zajmowanego obszaru jak i wielkości substancji zabudowy. Stąd ich rozmieszczenie nie powinno być przypadkowe, a przynależny im program usługowy nie może być szczątkowy i rozmieszczony chaotycznie. Fizyczna postać funkcji mieszkaniowej w miastach to struktury niejednorodne, zależne od strefy miasta, w której się znajdują. Przedmiotem rozważań w tym tekście są obszary o dominującej funkcji mieszkaniowej – duże osiedla wielorodzinne i obszary pokaźne terytorialnie, zabudowane małymi, wielorodzinnymi zespołami deweloperskimi. Oba te typy obszarów występują poza strefą śródmiejską, a poprzedzają strefę przedmieść i dominującej zabudowy jednorodzinnej, rozproszonej.

W roku 2015 roku Zespół Instytutu Projektowania Urbanistycznego Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej przeprowadził badania w ramach projektu „Pilotażowy Program Rehabilitacji osiedli Ugorek i Olsza II w Krakowie”, które to badania miały wskazać wady i zalety tych osiedli, powstałych w latach siedemdziesiątych [5]. W badaniach szukano odpowiedzi na trzy podstawowe pytania, jakie należy sobie zadać mówiąc o współcześnie zamieszkiwanych osiedlach: czy osiedle „żyje”, czy jest wygodne i czy stwarza zdrowe warunki życia. Wyniki badań nie były jednoznaczne. Większość mieszkańców była zadowolona z miejsca zamieszkania, jednak w trakcie spotkań i szerszych dyskusji wyartykułowano również wady i niedogodności. To przede wszystkim brak charakterystycznych wyznaczników funkcjonalno-przestrzennych, brak węzłów, które skupiałyby funkcje i mieszkańców, dostarczały cech wyróżniających, z którymi mieszkańcy mogliby się utożsamiać.

Jeszcze wyraźniej zjawisko braku miejsc węzłowych występuje w dużych obszarach pokrytych małymi, deweloperskimi zespołami mieszkaniowymi. Przykład obszaru Ruczaj w Krakowie jest dla tego zjawiska przykładem „klinikcznym”. Badania nad tym obszarem zespół Katedry Kształtowania Środowiskowego Mieszkaniowego przeprowadził w roku 2015/16 w ramach studiów podyplomowych prowadzonych we współpracy z Urzędem Miasta Krakowa [6]. Nowe, duże skupisko budynków, ulic, uliczek, ogrodzeń stało się nawet dla stałych mieszkańców labiryntem trudnym do przebycia. Brak miejsc węzłowych i punktów charakterystycznych, brak odniesień do sąsiednich terenów i powiązań z nimi powoduje, że nie jest to ani czytelny fragment struktury miasta ani samodzielny organizm skupiony wokół miejsca węzłowego. Sąsiedztwo atrakcyjnego kampusu UJ nie wywołało pozytywnych zjawisk. Wręcz przeciwnie. Kampus oddzielony od obszarów mieszkaniowych ruchliwą ulicą i ekranami akustycznymi, jest niedostępny, a nawet niewidoczny dla mieszkańców osiedli. Potencjał, jaki tkwił w tym obszarze nie został wykorzystany, a jego odkrycie wymagać będzie wielu zabiegów i działań przestrzennych.

Il. 1. Osiedle Ruczaj w Krakowie: czarna linia wyznacza trudną do przekroczenia granicę/barierę pomiędzy obszarem mieszkaniowym i Kampusem UJ (opr. autorki), a Il. 2 i 3 pokazują negatywne skutki zagospodarowania terenu, nieuwzględniającego przestrzennych relacji liniowych i punktowych (fot. Autorki)

Pojawia się pytanie czy mieszkańcy rzeczywiście oczekują czytelności, miejsc węzłowych, hierarchizacji przestrzeni. Dają się bowiem zauważyć systematyczne zmiany w odbiorze przestrzeni przez użytkowników spowodowane inwazją środków komunikacji wirtualnej. Psychologowie zauważają zarówno pozytywne jak i negatywne skutki przeniesienia się do rzeczywistości wirtualnej i zrywania z przynależną ludziom umiejętnością obserwacji, analizowania i wnioskowania.

Jak pisze A. Palej „*Nowy świat* z wieloma nowościami, podbudowywanymi przez zaawansowane technologie przynosi moc ogromnych możliwości. Infrastruktura telematyczna staje się obecna we wszystkich skalach, sektorach i funkcjach, co sprawia, że wszelkie aspekty życia miejskiego podporządkowują się w coraz większym stopniu logice Sieci oraz strukturom przepływu kapitału, informacji, technologii i symboli. Pojawiają się nowe modele przestrzeni z bogatą ofertą usługową, poszerzającym się repertuarem wartości społecznych oraz wirtualnym wymiarem człowieka, budynku i miasta. Świat zdaje się też poruszać coraz szybciej – skracają się i stają bardziej wyrwykowe relacje człowieka z miejscami, przedmiotami i innymi ludźmi.” [7]

Jednocześnie B. Dobroczyński [8] pisze, iż mamy do czynienia z cywilizacją zniecierpliwienia. Ma na myśli coraz większe przyzwyczajenie do szybkości otrzymywania informacji i nie tylko. Stąd już tylko krok do stwierdzenia, że poszukiwanie komfortu użytkowania oznacza bliskość programu użytkowego, która daje nam wszystko czego oczekujemy w jednym miejscu i w krótkim czasie. Ta bliskość i skupienie funkcji i form pozwala na szybkie zaspokojenie potrzeb, a równocześnie staje się miejscem ważnym, zapamiętywanym i w miarę stałym, bo wg A. Tofflera: „W nowym wirującym świecie nie może się sprawdzić żadna życiowa strategia poza strategią elastyczności, a człowiek potrzebuje choćby minimum psychicznej stabilizacji” [9].

Wydaje się, że planowanie, kształtowanie, ulepszanie istniejących i tworzenie nowych węzłów w nowopowstających obszarach jest jakąś próbą odpowiedzi na te sprzeczne, wydawałoby się, oczekiwania.

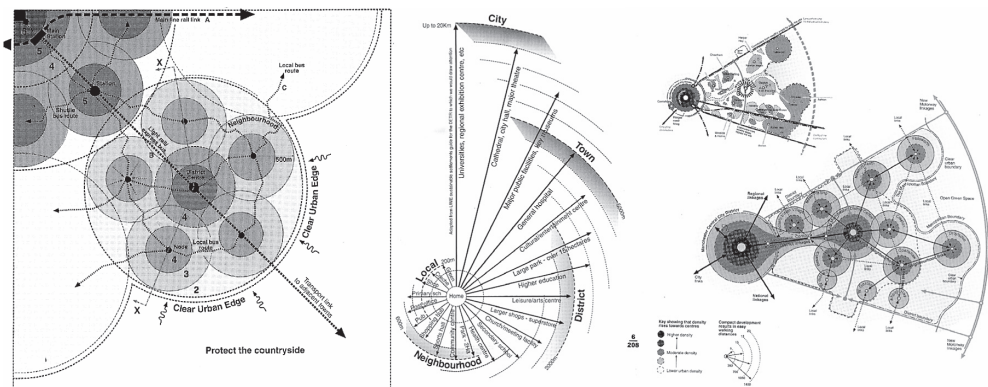
Można powiedzieć, że planowanie jako konieczny składnik rozwoju odzyskuje swoją rangę w kształtowaniu obszarów mieszkaniowych, w wyniku diagnoz, jakie opracowano między innymi dla tych terenów. W opracowaniu *Przestrzeń Życia Polaków* napisano między innymi: „Planowanie przestrzenne... ma charakter formalny i niekonstruktywny. ...Brakuje pracy na modelach przestrzennych przy kształtowaniu istotnych elementów przestrzeni miejskiej. Brakuje planów zagospodarowania przestrzeni publicznych, a liczba realizacji

gminnych mających na celu poprawę jakości przestrzeni miasta jest niewielka. Poprawę poziomu życia Polaków oraz ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego można uzyskać przede wszystkim przez większą dostępność ośrodków miejskich stanowiących węzły aktywności gospodarczej i miejsca świadczenia usług różnego rzędu [10].

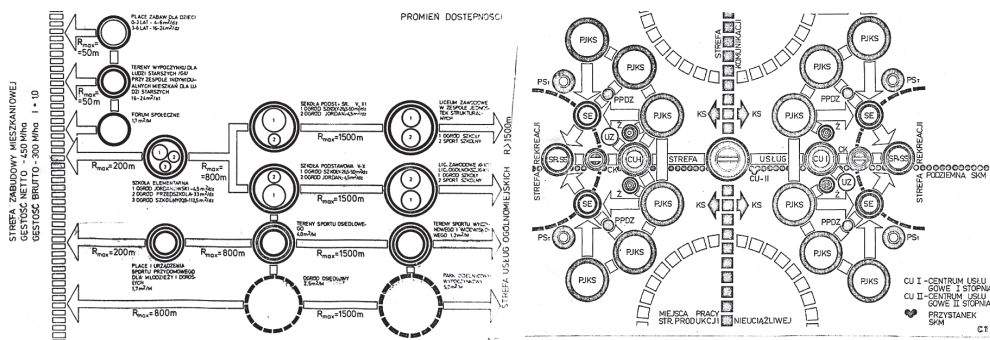
W najważniejszych deklaracjach programowych – od Karty Nowej Urbanistyki poczynając, a na Polskiej Polityce Architektonicznej kończąc – ich sygnatariusze podkreślają, że sztuka budowania miast powinna obejmować również umiejętność tworzenia społeczności lokalnych, eksponowania lokalnych tradycji osadniczych, dziedzictwa kultury i historii. To zaś zakłada znaczący udział przyszłych mieszkańców w procesie projektowania miejsc wspólnych – przyjaznych, zwartych, dostępnych dla pieszych, dzieci i osób starszych, z dobrze rozwiniętą komunikacją publiczną. Jak piszą E. Czyżewska i A. Czyżewski, pojęcie „miejsca wspólnego” nie ma definicji ustawowej, prezentują więc swoją autorską, która mówi: „Miejsce wspólne jest fragmentem przestrzeni publicznej miasta, wsi lub innej jednostki osadniczej, w którym ujawnia się ważny splot interesów publicznych, praktyk społecznych i oczekiwań mieszkańców. Architekturę miejsca wspólnego określa projekt urbanistyczny, uzupełniający na poziomie szczegółowych rozwiązań przestrzennych i funkcjonalnych ogólne zapisy lub brak zapisów w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Dokumentacja powykonawcza w części przypisująca miejscu wspólnemu niezwykłe właściwości formalne (architektoniczne, urbanistyczne, wizualne), staje się w wyniku uchwały samorządu elementem prawa miejscowego. Służy ona ochronie ładu przestrzennego, także w zakresie artykulacji granic nieruchomości, nasadzeń zieleni oraz ochrony spójności i ładu wizualnego w przestrzeni publicznej, nie wyłączając z zakresu właściwości chronionych także przestrzeni wizualnej posesji prywatnych tworzących wraz z miejscem wspólnym jedno wnętrze urbanistyczne.” [11].

Niewątpliwie powyższa definicja określa cechy miejsca węzłowego w obszarach mieszkaniowych. Miejsce węzłowe, o czym już była mowa, powinno być elementem sieci, a sieć powinna powstawać w wyniku planowania i przemodelowywania uwzględniającego czasem nieprzewidywalne zjawiska i zachowania.

Il. 4, 5, 6. Budowa koncepcji rozwoju wschodniego Manchesteru, autorstwa zespołów: Richard Rogers Partnership i Andrew Wright Associates, polegała na wykorzystaniu modelu teoretycznego (il. 4), wymaganych promieni dostępności (il. 5), zbadaniu potencjału poszczególnych jednostek i sporządzeniu sieci punktów węzłowych o różnym znaczeniu opartej na modelach dostępności i komplementarności programu (il. 6); ilustracje w:[12]

Myślenie o systemie miejsc węzłowych prowadzi wprost do powrotu do modeli w planowaniu urbanistycznym. Modeli, które w Polsce wydają się odzyskiwać należne im miejsce w procesie optymalizacji rozwiązań. Teoretyczny model jest wciąż aktualnym i niezbędnym narzędziem dla prawidłowego planowania rozwoju miasta. To narzędzie przydatne i stosowane w krajach europejskich, dla których samo słowo planowanie nie ma skrajzeń pejoratywnych. Przydatność tego narzędzia w planowaniu rozwoju przestrzennego pokazuje współczesny przykład modeli rozwoju Manchesteru, wykonanych przez Richarda Rogersa z zespołem [12], a analiza modeli jednostek, osiedli i dzielnic mieszkaniowych konstruowanych już w latach 70. XX. wieku w zespole W. Cęckiewicza przypomina o miejscu polskiej teorii urbanistyki w skali Europy w zakresie modelowania i kształtowania sieci osadniczej [13].

Il. 7 i 8. Modele programowo-przestrzenne w planowaniu obszarów miasta, ze szczególnym uwzględnieniem roli obszarów mieszkaniowych stosował W. Cęckiewicz z zespołem, w pracach Instytutu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w latach 70. dwudziestego wieku. Promień dostępności do usług różnego rzędu (il. 7) determinował rozmieszczenie miejsc węzłowych (il. 8). [ilustracje w: 13]

3. Podsumowanie i przykłady jako wnioski

Miejsca węzłowe tworzące sieć to wyznaczniki funkcjonalno-przestrzenne, które powinny nawiązywać do tradycyjnej struktury miasta i podkreślać już istniejące czy wynikające z tradycji ważne punkty. Mogą też pomóc w kontynuacji i uczynieniu struktury miejskiej w bezładnie rozwijających się obszarach, nadając im miejsce w hierarchii, wyznaczając ich skalę i nadając wyróżniający wyraz architektoniczny ale też pozostawiając dużo swobody w kształtowaniu przestrzeni między węzłami. Wydaje się też, że atrakcyjne miejsca węzłowe, wyróżniające się architekturą odpowiada potrzebom współczesności, bo jak pisze przywoływany już B. Dobroczyński [8] współczesne społeczeństwo nazywane jest społeczeństwem spektaklu, (określenie wprowadzone przez francuskiego filozofa Guya Deborda) Miejsca węzłowe dostarcza „sceny” i widowni realnej, niezależnie od funkcjonowania wirtualnej. Planowanie lokalizacji nowych węzłów czy wzmocnienia istniejących musi uwzględniać hierarchię węzłów i współczesne rozumienie czasu. „Coraz częściej na pytania zadawane o odległość padają odpowiedzi, które podawane są w jednostkach czasu. Dobre autostrady i komfortowe samochody sprawiają, iż 45. minutowy dojazd do pracy i 15. minutowa droga do wybranego centrum usługowego nie są uznawane za szczególną

uciążliwość. Mieszkańcy zatem wybierają, z dostępnej dla nich w okolicy oferty, te funkcje i te lokalizacje, które odpowiadają im najbardziej i konstruują swą własną, mentalną mapę środowiska, z którym się identyfikują. Miasta, bazujące na nowej skali czasu to w pojęciu każdego mieszkańca zestaw obejmujący: miejsce zamieszkania, miejsce pracy, jedno duże centrum usługowe, pomniejsze skupiska sklepów zlokalizowane wzdłuż drogi i jedno tradycyjne centrum starego typu. Zestaw taki nie jest stały – zawsze pojechać można gdzie indziej jeżeli wybrany punkt docelowy znajduje się w możliwej do zaakceptowania ‘odległości czasowej’ [7].

Dlatego tak istotne jest zachowanie sieci centrów „starego typu” – osiedlowych, które będąc miejscami węzłowymi zatrzymywałyby część mieszkańców dając im wysokiej jakości podstawowe usługi, do których należy również rekreacja. Jest oczywiste, że miejsca węzłowe w obszarach mieszkaniowych czy osiedlach stanowią w mieście tę najdrobniejszą formację sieci ale niezwykle ważną, bo najbliższą człowiekowi.

Przykładów intensyfikowania węzłów istniejących i tworzenia nowych dostarczają zarówno Kraków – rozwijanie węzłów projektowanych w osiedlach z lat 70. a często wtedy niedoinwestowanych, jak np. w zespole osiedli Mistrzejowice w Krakowie, czy miasta austriackie z osiedlami – Solar City w Linzu, Kabelwerk i Nordbahnhof Area w Wiedniu.

Il. 9, 10, 11. Koncepcja zrealizowanej jednostki Solar City w Linzu jest współczesną wersją osiedla z wyraźnie wyróżniającym się miejscem węzłowym umieszczonym w punkcie przecięcia się wszystkich ciągów komunikacyjnych. Miejsce jest skupiskiem usług, a nadano mu charakterystyczny, zapamiętywalny wyraz estetyczny. (fot. Autorka)

Il. 12, 13, 14. W zespole mieszkaniowym Kabelwerk powstałym na rewitalizowanym, przemysłowym terenie wyznaczono miejsce węzłowe, skupiające i pozwalające na identyfikację z miejscem. Sprzyja temu charakterystyczna forma urbanistyczna i estetyka architektury

Il. 15, 16. Atrakcyjny park w Nordbahnhof Area będąc elementem obszarowym może być traktowany jak miejsce węzłowe w rozumieniu miejsca węzłowego w strukturach mieszkaniowych, może być wyznacznikiem czytelności struktury nie tylko osiedla ale większego obszaru

Literatura

- [1] *Polska polityka architektoniczna Polityka jakości krajobrazu, przestrzeni publicznej, architektury*. wyd. Polska Rada Architektury, Sarp, Tup, Izba Architektów Rp Akapit-DTP, 2011.
- [2] *Przestrzeń życia Polaków – diagnoza i rekomendacje*. Fundacja PZU, SARP, Architektura-murator, ZPR Media SA, 2014.
- [3] Wejchert K. *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warszawa, 1974.
- [4] Lynch K. *Obraz miasta*. Archivolta, 2011.
- [5] *Diagnoza funkcjonalno-przestrzenna osiedli: Olsza II, Ugorek*. red. J. Kobylarczyk, G. Schneider-Skalska, P. Haupt, K. Racoń-Leja; Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków, 2015.
- [6] *Osiedle Ruczaj – Diagnoza obszaru mieszkaniowego*. Opracowanie wykonane pod kierunkiem L. Jasińskiego, P. Haupt w ramach Studiów Podyplomowych „Środowisko mieszkaniowe w obszarach zurbanizowanych”, Instytutu Projektowania Urbanistycznego, WA PK we współpracy z UM Krakowa; (kierownik Studium. G. Schneider-Skalska), 2016, w zbiorach IPU WA PK.
- [7] Palej A. *Miasto jako miejsce do życia w epoce informacyjnej* [w:] *Obszary mieszkaniowe w strukturze miasta*. Praca zbiorowa pod. red. G. Schneider-Skalskiej, E. Kusińskiej, Wyd. Politechniki Krakowskiej, 2017.
- [8] Dobroczyński B. *Wyjść z siebie, wrócić lepszym*. Rzeczpospolita – PlusMinus, 8–9 lipca 2017.
- [9] *Fala za falą*. rozmowa z Alvinem Tofflerem, „Gazeta Wyborcza”, 24 grudnia 1998.
- [10] *Jakość i standardy przestrzeni zamieszkania*. rozdział pod. kier. A. Noworola [w:] *Przestrzeń życia Polaków – diagnoza i rekomendacje*, Fundacja PZU, SARP, Architektura-murator, ZPR Media SA, 2014.
- [11] Czyżewska E., Czyżewski A. *Jakość polskiej przestrzeni publicznej* [w:] *Przestrzeń życia Polaków – diagnoza i rekomendacje*. Fundacja PZU, SARP, Architektura-murator, ZPR Media SA, 2014.
- [12] Rogers R., Power A. *Cities for a small country*. faber&faber, Bambridge, 2000.
- [13] *Modelowe rozwiązania struktur osiedlowych w zakresie formy zabudowy oraz struktury usługowej i społecznej*. W. Cęckiewicz z zespołem; Program Rządowy PR-5, Kompleksowy rozwój budownictwa mieszkaniowego.” Temat 2.2. Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Krakowskiej, Kraków 1977; zbiory IPU.

Node as elements crystallizing residential areas created in the XX and XXI century

Grażyna Schneider-Skalska

*Chair of Housing Environment, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology,
e-mail: gsskalska@interia.pl; gschneid@pk.edu.pl*

Abstract: The increase in the number of urban inhabitants means the increase in the number of dwellings, the enlargement of areas occupied by housing complexes, the visible phenomenon of spatial chaos, the lack of urban composition, forms and places crystallizing space. Diagnosis developed for the housing environment shows such features of newly created housing spaces as lack of continuity of communication systems, ineffective linkages of the land or ineffective localization of public services and green areas. Residential areas in the structure of the city dominate both in terms of occupied areas and the size of built structure. Hence their location should not be accidental, and their service program should not be residual and chaotic. Nodal areas as one of the crystallizing elements of the city space seem to be particularly desirable in the new residential areas created after 1989. The problem seems to be wider, as the study also indicates the lack of crystallization sites in the large multi-family housing estates of the 1960s and 1970s. Thinking about the system of nodal points leads directly to the return to models in urban planning. Nodes forming a network are functional-spatial determinants that can help in the continuation and reconstruction of the urban structure in areas that are not developing smoothly. They can set the scale and place in the hierarchy, introduce distinctive architectural expression leaving much freedom in shaping space between nodes.

Keywords: housing areas, nodes, urban models.

Architekt jako synergetyk

J.-Krzysztof Lenartowicz

Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska; Wydział Architektury, Politechnika Krakowska; Sekcja Teorii Architektury, Komisja Urbanistyki i Architektury PAN Oddział w Krakowie, e-mail: j.lenartowicz@pollub.pl

Streszczenie: W artykule przedstawiono krytyczną analizę zmieniającego się w czasie zakresu działania i statusu architekta, ze zwróceniem uwagi na obecną sytuację w Polsce. Witruwiański *Architectus* zakresem działania sięgał od planowania miast po budowanie zegarów; obowiązywała go cała wiedza inżynierska. Architektura traktowana była jako Matka Sztuk. Owocem syntezy sztuk był dziewiętnastowieczny *Gesamtkunstwerk*. Jeszcze Żórawski (1961) pisał o organicznej więzi architektury z innymi sztukami. Le Corbusier (1929) definiował architekturę jako grę brył w świetle. Dzisiaj ogarnięcie całości dyscypliny przez pojedynczą osobę jest niemożliwe. Zawód architekta zaczął się rozszczebiać i specjalizować. Z architektów wyrosli urbaniści, konstruktorzy, architekci krajobrazu, ekologowie, ostatnio nawet pośrednicy między interesariuszami (użytkownikami i zespołem projektowym) służący behawioralnej interwencji publicznej – wszyscy z architekturą powiązani. Do niezbędnego zakresu analizy doszły zagadnienia środowiskowe wszelkiego rodzaju (przyrodnicze, społeczne, zawodowe, prawne), ekologiczne i ekonomiczne. Samo projektowanie otrzymało komputerowe narzędzia koordynacyjne, modelujące, kreślarskie i prezentacyjne.

Zarysowano proces zmian w okresie 2014–2018 w dotyczącym kształtowania przestrzeni polskim ustawodawstwie. Przedstawiono pozycję architekta w Polsce dzisiaj, który jako urbanista, został zdelegalizowany (2014), jako architekt istnieje w izbie samorządu, ale nie panuje nad innymi sztukami. W ustawie *Kodeks Urbanistyczno-Budowlany* (2017) nie wspomina się architekta. Praktyka budowania potwierdza zaniechanie synergicznego rozumienia zawodu, upadek twórczości i odpowiedzialności moralnej przedstawicieli nominalnie zawodu zaufania publicznego. Samo słowo „architektura” używane jest dziś przez dziennikarzy w skrajnie negatywnych określeniach dotyczących sytuacji politycznych czy gospodarczych, co wypacza istotę rozumienia pojęcia architektura.

Przywrócenie niezbędnej synergetyczności działaniom w przestrzeni według autora wymaga prawnie umocowanej i skutecznie realizowanej partycypacji świadomych obywateli tworzących społeczeństwo obywatelskie jako partnera w dialogu niezbędnym dla uzyskania jakości.

Słowa kluczowe: zawód architekta, definicja architektury, sztuki plastyczne, prawo, piękno.

1. Wprowadzenie

Zamiarem autora jest przedstawienie roli architekta i faktycznego zakresu możliwości jego działania, w aspekcie zmian jakie następowały i następują w czasie. Fakty świadczą o odchodzeniu od wielowartościowego rozumienia synergetycznej roli architekta jako tego, kto zajmuje się kształtowaniem środowiska człowieka. Konsekwencją tych zmian jest

tendencja do zawężania pozycji architekta w aktualnym polskim prawodawstwie. Nie można też nie zauważyć samo-poddawania się architektów w wyniku obniżenia kompetencji, tj. braków wiedzy (edukacja) i umiejętności (praktyka), a także osłabienia postawy moralnej (odpowiedzialność).

Na początku należy postawić pytanie, jak rozumieć tytułowy związek pojęcia architekta jako zawodowca z pojęciem synergii. Pozytywna odpowiedź wymaga udowodnienia, że w działaniu zawodowym architekta występuje efekt synergii, tj. pomnażania efektów w wyniku aglomerowania składników i to pomnażania rzeczywistego, które nie wynika li tylko z prostego ich (tych składników) dodawania. Oczywiście trudno ująć to liczbowo, gdy zamiar dotyczy panoramy dziejów. Autor przegląda historię i wyłuskuje bardziej znaczące, jak się wydaje, przykłady.

Rozumienie architektury zawsze obejmowało więcej niż pojedynczą rzecz, czy pojęcie. Zanim ktoś podał termin 'architektura', działało określenie: budowanie. Od zarania dziejów ludzie mieli potrzebę urządzania sobie schronów dla umożliwienia przeżycia w otoczeniu natury. Niekiedy jaskinie oferowały schronienia gotowe do zamieszkania. Jednak przy osiadłym trybie życia, świadome tworzenie własnego środowiska życia dawało pewniejsze rezultaty; stąd budowanie, w różnych formach, zależnych przede wszystkim od stojących do dyspozycji materiałów, zaczęło dominować nad przypadkiem. W budowaniu niektórzy doszli do wielkiej biegłości i obok oczekiwanego spełnienia podstawowych potrzeb, zauważono możliwość tworzenia rzeczy, które nie tylko są praktyczne, ale także się podobają. Przyjmijmy, że to wówczas budowle, będące owocem budowania, zaczęto nazywać architekturą. Mamy więc wartość dodaną – użyteczność + piękno, co w sumie daje lepszy produkt. Przez wieki zakres, który dotyczy architektury, w którym ona się mieści, albo który przekracza, był różnie określany. Samo bycie architektem (budowniczym) również w różnej mierze nobilitowało. Architekci należeli i sami się zaliczali do elity społeczeństwa.

Co się teraz stało z powszechnym społecznym widzeniem tego zawodu? Co z profesjonalną odpowiedzialnością za skutki swoich działań? Przedstawiono cztery hipotetycznie wyodrębnione fazy opisujące pozycję i rolę architekta, od legendarnego demiurga, przez wszechstronnego projektanta, członka zespołu projektodawczego, po ubezwłasnowolnionego sługę inwestora. wszechstronnego projektanta, członka zespołu projektodawczego, po ubezwłasnowolnionego sługę inwestora. Na koniec przedstawiono sytuację w Polsce w XXI w.

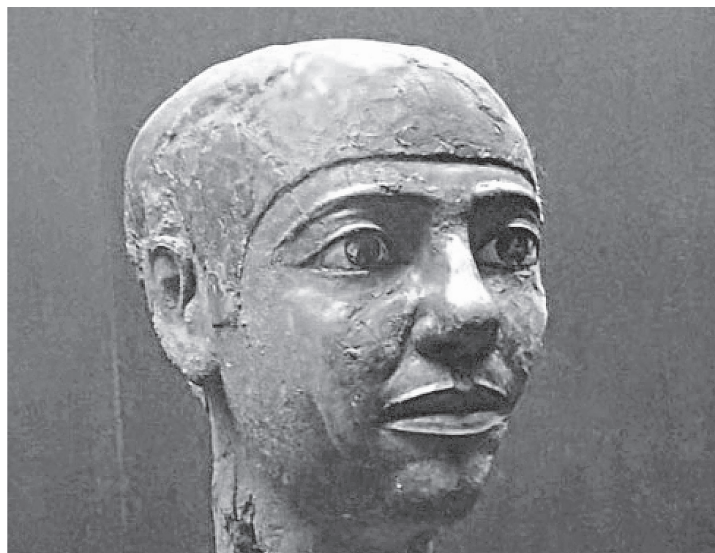
2. Faza I legendarna, pan-energetyczna. Architekt demiurg

Twórca piramidy schodkowej w Sakkarze Imhotep (ok. 2650–2600 p.n.e.), de facto wynalazca piramidy w ogóle, wezyr na dworze faraona Dżosera z III dynastii, zasłużony dla medycyny lekarz, ale też i pierwszy znany z imienia architekt, był za życia czczony jako geniusz, z tytułami m.in. "Budowniczego" i "Rzeźbiarza". Dwa tysiące lat po śmierci (a więc dwadzieścia sześć wieków temu) Egipcjanie zaczęli oddawać mu cześć boską. O ile wiadomo, jest on jedynym jak dotąd architektem w gronie bogów.

W średniowiecznych cechach kamieniarskich do Boga, stwórcy nieba i ziemi, odnoszono się jako do Twórcy. Później, w XVII w. w łóżach masonskich uznawano istnienie Bóstwa, Absolutu (odpowiednika platońskiego Demiurga), nazywanego Wielkim Budowniczym (Architektem) Wszechświata.

Faza I to przykłady skrajnie szerokiego, zahaczającego o metafizykę, określenia możliwości i zakresu działania architekta. Trudno zaprzeczyć synergetycznemu charakterowi

działania osób o najwyższym transcendentnym statusie, obdarzonych boską wszechmocą i reprezentujących zawód zwany architekturą, którego reguły otoczone są tajemnicą. Nazwa architekt odnosi się w tym przypadku do kogoś, kto ma moc i umiejętność tworzenia, w domyśle – tworzenia rzeczy wielkich. Blask, który towarzyszy takiemu rozumieniu architekta, jest i dzisiaj, często podświadomie, motorem napędzającym zgłaszanie się na studia architektoniczne.

Il. 1. Imhotep. Rzeźba w Muzeum Imhotepa, Sakkara. Fot.: Internet

3. Faza II synergetyczna. Fachowiec wielostronny i artysta

Witruwiusz (156), żyjący 25 stuleci po Imhotepie, opisał praktyczny zakres dziedziny architektury w I w. p.n.e. Sam był inżynierem i to wojskowym – saperem. Określił obowiązki architekta, którego zakres działania, sięga od budowania miast po budowanie zegarów. W środku tej skali są budynki, śluzy, mosty i inne drobniejsze urządzenia techniczne. Architekta obowiązywała cała ówczesna wiedza inżynierska. Obok szerokiego zakresu wiedzy i działań, praca architekta dotyczyła w każdym przypadku zapewnienia użyteczności – czyli dobrego działania (funkcjonowania), bezpieczeństwa – czyli trwałości produktu, ale też tego co ulotne, żeby się ten produkt zarazem podobał. Takie rozumienie trwało przez wieki. Jeszcze na przełomie *belle époque* architekci finalizowali swoje inżynierskie wykształcenie politechniczne w akademiach sztuki, czy to w Wiedniu, czy w Petersburgu, a w Polsce po I wojnie światowej – na Wydziale Architektury ASP w Krakowie. Mieli status inżyniera-artysty.

Wkrótce po I wojnie światowej Le Corbusier (1923) zdefiniował architekturę jako grę brył w świetle, i chociaż dodawał, że ta gra ma być mądra (oparta na wiedzy, mistrzowska), bezbłędna (właściwa, poprawna) i wspaniała (w tym sensie – piękna) (*l'architecture est le jeu savant, correct et magnifique des volumes assemblés sous la lumière*), ograniczał ją zasadniczo do formy widzialnej. Znane są też jego propozycje socjologiczne, mające na celu zaspokojenie traktowanych w sposób zunifikowany potrzeb mieszkaniowych wielkich mas społecznych dzięki podaży ‘maszyn do mieszkania’.

Il. 2. Le Corbusier. W tle obraz jego pędzla. <https://www.wikiart.org/en/le-corbusier> – 30 lipca 2017; 14:16

Nie powinniśmy odrzucać kategorii modernistycznej architektury, które obok walorów estetycznych opartych na corbusierowskiej grze brył w świetle, regulowały również zasady funkcjonalno-przestrzenne osiedli, zgodnie z ustaleniami Karty Ateńskiej (1933), które dzisiaj niektórzy traktują za przeżytek.

Il. 3. Le Corbusier ustawiający swoją rzeźbę *La Femme*. <http://www.telerama.fr/scenes/le-corbusier-l-architecte-mesure-au-metre-carre,126062.php> – 30 lipca 2017; 14:25

Il. 4. Le Corbusier – *Modulor*, Jednostka Marsylska. <http://larepubliqueslivres.com/le-corbusier-ou-loeil-de-larchitecte/> – 30 lipca 2017; 15:16

W przeszłości architektura traktowana była jako Matka Sztuk, dziedzina integrująca budowanie z malarstwem i rzeźbą. O organicznej więzi architektury z innymi sztukami pisał jeszcze pół wieku temu Żórawski (1961) w eseju „Rzeźba-architektura-malarstwo. Problematyczna geneza”. Owocem syntezy sztuk był dziewiętnastowieczny *Gesamtkunstwerk* Ryszarda Wagnera, Gottfrieda Sempera i innych współpracujących twórców różnych dziedzin sztuki – zamierzenie prawdziwie synergetyczne. Oczywiście odwieczne estetyczne zainteresowania architektów formą widzialną, postrzeganą przez aparat wzrokowy człowieka pozostają nadal aktualne. Temu dawał wyraz Juliusz Żórawski korzystający z osiągnięć psychologii postaci dla wyjaśnienia warunków odbioru formy architektonicznej i jej budowy (Żórawski 1962a). Tak też rozumiał syntezę sztuk Le Corbusier i wielu innych po nim. Berthold Lubetkin w rozkwicie modernizmu wstawił w domu mieszkalnym kariatydę żywcem wziętą z Erechtejonu. Le Corbusier, architekt, rzeźbiarz i malarz, był symbolicznie ostatnim demiurgiem, który jeszcze samodzielnie decydował, polegając na własnym rozumowaniu, wiedzy, umiejętności i sztuce tworzenia.

Il. 5. London, zespół mieszkaniowy Highpoint I, Highgate, Berthold Lubetkin (TECTON), 1935. Photo © Adrian Welch, Sep 2011

Podsumowując można określić fazę II jako okres należący do architekta inżyniera, rzeczywiście synergetyka wielu dziedzin, które musi opanować. Wśród nich są dziedziny czysto artystyczne, w których musi się sam poruszać. Jest wirtuozem grającym na wielu instrumentach, dążącym do integracji sztuk, fachmanem od dobrej roboty umiejętnie wykonywanej. Zachowuje postawę demiurga, ale jest też żywym członkiem społeczeństwa. Jako Witruwiusz umie projektować miasto, dom i zegar. Symbolicznie tę fazę określa Le Corbusier, który zajmuje się architekturą, rzeźbą i malarstwem.

4. Faza III. Rozszczepienie roli architekta przez specjalizację. Synergia działania wielu aktorów

Rewolucja przemysłowa, przyrost ludności przyczyniły się do dywersyfikacji pracy w dziedzinie dotąd określonej jako architektura. Pojawiły się nowe typy budowli (np. hale fabryczne), nowe rodzaje zespołów budowlanych (np. dzielnice i zakłady przemysłowe), rozrastały się miasta.

W XX w. wyodrębnił się zawód urbanisty. Le Corbusier (Le Corbusier 1924) określił dziedzinę dotąd należąca do architektury, a planiści i projektanci miast i osiedli stworzyli osobną grupę architektów-urbanistów. Potrzeba odbudowy po zniszczeniach wojny światowej i budowy nowych mieszkań spowodowała ten podział zawodu. Potrzebni stali się zresztą nie tylko twórcy-artycyści, ale również architekci-urzędnicy regulujący sposób zabudowy, pilnujący porządku prawnego i dzięki niemu – również ładu przestrzennego. Rosła administracja, architekci po drugiej stronie, jako urzędnicy zajęli trudne stanowiska – trudne, bo leżące po stronie władzy, władzy wykonawczej, co zawsze tworzy różnego rodzaju pokusy, zarazem formalnie odcina możliwość tworzenia.

Jeszcze pół wieku temu Żórawski (1962b) pisał, że: „Z wszystkich dziedzin architektury jako pierwsze urbanistyka i konstrukcja oparły się całkowicie na zdobycach współczesnej nauki. O ile w dobie renesansu w Italii lub w państwie Khmerów nastąpiło zrównanie między architektem a rzeźbiarzem, w tej chwili jest pewne, że znakiem równości można połączyć trzy bliskie sobie zawody: architekta, urbanisty i konstruktora. Dziś najwybitniejsi architekci są konstruktorami, a najwybitniejsi konstruktorzy – architektami. Takim jest Włoch [Pier Luigi] Nervi i Finlandczyk[!] Alvar Aalto.” Dziś wiemy, że dziedzina konstrukcji usamodzielniała się i wyodrębniła z architektury. Dotąd intuicyjnie lub metodą prób i błędów realizowane przez samych architektów-budowniczych zadania, konstruktorzy poczęli obliczać. Obowiązujące prawo zabrania tego architektowi. Stworzono metody modelowania pracy ustrojów budowlanych na papierze, bez ryzykowania katastrofy na miejscu budowy. Polegające na proporcji określenie wysokości belki w stosunku do jej rozpiętości (pomiędzy kolumnami), znane ze starożytnej Grecji, zostało zastąpione obliczeniami bardziej precyzyjnymi, a i materiał – kamień, czy cegła, został zastąpiony hybrydą – mieszaniną kruszonego kamienia i cementu, z zatopionymi prętami stalowymi. To nawet dla specjalistów jest nadal pole badawcze. Architekci oddali pole w tym zakresie.

W czasach nam współczesnych ogarnięcie przez pojedynczą osobę całości zakresu zarysowanego przez Witruwiusza stało się niemożliwe, a podejście Le Corbusiera do architektury w dużej mierze zostało odrzucone, jako nie spełniające w dostatecznym stopniu ludzkich potrzeb psychologicznych i socjologicznych względem architektury. Postmodernizm, jeśli odrzucić jego formalne igraszki, w istocie postulował zmianę postawy wszechmocnego demiurga na postawę architekta – konsultanta swojego klienta. Postęp w naukach społecznych wywołał niezbędną reakcję także w projektowaniu architektonicznymi i urbanistycznym. Oczywiście stała się potrzeba udziału socjologii w kształtowaniu miasta, również psychologia, która wychodząc z laboratorium, znalazła szerokie pole badawcze w skali 1:1, tworząc psychologię architektury (Lenartowicz 1992).

Postępy w dziedzinie neurologii dostarczyły wyrazistych dowodów na wpływ otoczenia na rozwój organizmu ludzkiego i jego zachowanie, głębiej osadzonych niż te otrzymane z obserwacji psychologicznych i socjologicznych. W Stanach Zjednoczonych doprowadziło to do powstania Akademii Neurobiologii dla Architektury¹, która działa na wielu polach,

¹ ANFA – Academy of Neuroscience For Architecture, założona w 2003 r. przy Instytucie J. Salka w La Jolla w Kalifornii.

poczynając od badań wspólnych dla obu dziedzin, po kursy, warsztaty i publikacje popularne. W tej współpracy neurobiologia jest dostawczynią nowych informacji, odbiorcą zaś – architektura. Utał się nawet termin *neuroarchitecture* ('neuroarchitektura'), co sygnalizuje powstanie w architekturze obszaru zasadniczo i w istotny sposób czerpiącego z badań naukowych neurobiologii, ale też działającego w drugą stronę, tzn. poprzez nadanie konkretnych cech przestrzeni wpływającego na zachowanie i dobrostan użytkownika (por. szerokie zastosowania w architekturze służby zdrowia) (Lenartowicz i Olszewska 2018).

Janusz Ballenstedt, uczeń Żórawskiego, zaproponował własne rozwinięcie tzw. teorii Żórawskiego. W napisanej pół wieku temu pracy „Teoria Minimum w architekturze” Ballenstedt (1964) zarysował teoretyczny obraz procesu projektowania jako procesu dokonywania wyboru. Teoria Minimum jest dlań w zasadzie właśnie Teorią Wyboru. Wybór rzeczywiście zawsze jest zasadniczym problemem projektanta, bowiem przystępując do koncipowania możemy/powinniśmy zacząć z różnych punktów widzenia. Ballenstedt proponuje, żeby kryterium wyboru było zużycie energii, rozumiane całościowo. Do zrealizowania zamiaru inwestycyjnego potrzebna jest określona ilość energii: energia włożona przez projektantów (m. in. w pracę mózgu), przez wykonawców, energia jaką zużyją użytkownicy obiektu w całym cyklu jego eksploatacji, wreszcie energia niezbędna do rozbiórki po zakończeniu eksploatacji. Podejście Ballenstedta, który zaleca wybór wariantu możliwości, wiążący się z minimalnym zużyciem energii, wyprzedziło o kilkadziesiąt lat obligatoryjne dzisiaj rozpatrywanie zagadnień środowiskowych wszelkiego rodzaju (przyrodnicze, społeczne, zawodowe, prawne), ekologiczne i ekonomiczne. Ballenstedt chce dyskutować o architekturze w kategoriach mierzalnych, odnosząc się do wydatkowanej energii. Przez energię układu rozumiemy jego zdolność wykonywania pracy. Każdy, kto przeżył projekt, który zdobył jakiś sukces, wie, ile energii kosztowało go osiągnięcie zamkniętej koncepcji. Właśnie energii poświęconej pracy mózgu, który też w chwilach obciążenia wydziela ciepło.

Samo projektowanie jako warsztat architekta, dzisiaj otrzymało szereg komputerowych narzędzi kreślarskich i prezentacyjnych (produktami których można mieć widza – potencjalnego odbiorcę, niekoniecznie odnosząc się do docelowych rezultatów). Ostatnio do repertuaru obowiązkowej wiedzy architekta doszła technologia parametrycznego modelowania informacji o budynku (BIM). W jej reklamie znajdujemy argument, że “zapewnia pracownikom projektowym przewagę konkurencyjną oraz zwiększoną wydajność pracy”. Można stwierdzić, że BIM zapewnia synergię działania dzięki synchronizacji i dostępności wyników w poszczególnych branżach projektowych zaangażowanych w proces projektowania. Takie nowe rozwiązania informatyczne, pozwalają na grupowanie, przetwarzanie i udostępnianie danych o budynku w każdej chwili wszystkim zainteresowanym w projekcie. BIM dotyczy budynku, a co wokół? Co z miastem? Kto zajmie się jego krajobrazem, będzie pilnował i decydował o pięknie?

W fazie III opisano sytuację, kiedy ze względu na wzrost ilościowy problematyka architektury stała się niemożliwa do opanowania przez pojedynczą osobę. W dobie specjalizacji architekt znalazł się w procesie tworzenia i przekształcania przestrzeni życia człowieka jako jeden z wielu: obok urbanisty, konstruktora, inżynierów różnych branż, dewelopera. Żeby zaistniała synergia nie jest jednak ważna liczba uczestników procesu decyzyjnego, ale jakość ich dialogu i jakość przywództwa w zespole. Architekt, poza tym, że jest wykonawcą rysunków budowlanych, został być może jako specjalista od piękna, ale jego pozycja jest nader osłabiona. Pożądana partycypacja wszystkich interesariuszy przyznaje mu miejsce konsultanta, coraz mniej decydenta. Mnożą się przepisy prawne, które przesądzą szereg decyzji, które dawniej mógł/musiał podejmować sam. Tymczasem zawsze pozostaje sprawa wynikowego obrazu i odpowiedzialności za jakość rozwiązania, którą za wszystkich ponosi architekt.

5. Faza IV. Utrata jakości kultury budowania. Polska – koniec zawodu architekta?

Ministrowie kultury krajów europejskich i delegaci sygnatariuszy Europejskiej Konwencji Kulturowej oraz przedstawiciele m.in. Rady Architektów Europy i Rady Europejskiej Planistów Przestrzennych, ICOMOSu i UNESCO, formułując Deklarację Davos 2018, zauważyli, że rozwój sytuacji prowadzi do „dryfowania związanego z utratą jakości zarówno w środowisku zbudowanym jak i otwartych krajobrazach całej Europy, która to utrata jest zauważalna w trywializacji konstrukcji, braku wartości projektowych, w braku troski o zrównoważony rozwój, narastaniu pozbawionego wyrazu rozlewania się zabudowy miejskiej i nieodpowiedzialnym użytkowaniu terenu, a także niszczeniu historycznej tkanki oraz zatracaniu tradycji i tożsamości regionalnych.”² Centralnym pojęciem Deklaracji jest „kultura budowania”, która w tekście anglojęzycznym jest określona niemieckim terminem *Baukultur*. *Baukultur* obejmuje każdą ludzką działalność, która zmienia środowisko zbudowane. Całe środowisko zbudowane ma być rozumiane jako pojedyncza całość, włączając w to każdą zaprojektowaną wartość materialną, która jest osadzona w środowisku naturalnym i się do niego odnosi. *Baukultur* obejmuje istniejące budynki, w tym zabytki i inne elementy dziedzictwa, jak też projekt i budowę współczesnych budynków, infrastruktury, przestrzeni publicznych i krajobrazów. Deklaracja dotyczy potrzeby dążenia do „*Baukultur* wysokiej jakości”.

Te uwagi są trafne również w odniesieniu do Polski, gdzie sprawa jakości „kultury budowania” znalazła się w gorszym położeniu niż w krajach zachodnich Europy. Pierwotnej przyczyny tego należy szukać w dziedzictwie moralno-mentalnym lat komunizmu. Można powiedzieć, że w Polsce „kultura budowania” podpadła wraz z wygaśnięciem ważności planów w 1994 r. Od tego czasu panuje sytuacja tyleż złożona, co pozbawiona reguł gry. Brak planów zagospodarowania jest korzystny dla drapieżnych deweloperów. Tworzone w okresie 2016–2018 w ramach przeciwdziałania negatywnym objawom projekty prawa budowlanego idą w założeniach w dobrym kierunku (np. likwidacji instancji jaką jest decyzja o Warunkach Zabudowy i Zagospodarowania Terenu), czy też projekt ułatwienia dostępu do tanich mieszkań na wynajem budowanych przez państwo.

Jest jednak szereg specyficznych czynników hamujących dojście do „wysokiej jakości kultury budowania”. Pierwszy czynnik to braki wiedzy i niska świadomość obywatelska społeczeństwa, zachłyśnięcie się własnością prywatną i jej ochroną (m.in. przez ‘grodzenie’). Polski inwestor prywatny zapewne oczekuje, że nowy obiekt będzie ładnie wyglądał, ale nie wnika w skomplikowany proces projektowania. Często chodzi mu nie tyle o projekt, co o pozwolenie na budowę, które zapewni, że urząd nie będzie miał pretensji, jeśli sobie coś zbuduje na własnej działce. ‘Projekt’ staje się niezbędną formalnością, ale niekoniecznie przedyskutowanym zapisem wizji wymarzonego rozwiązania przestrzennego, stąd architekt jest widziany jako dostawca załącznika do wniosku o Pozwolenie na Budowę. Przeciętny Polak nie jest przygotowany do wzięcia udziału w procesie decyzyjnym, który dotyczy przyszłości zbudowanego środowiska, w którym będzie żył sam i jego dzieci. Z tym brakiem wiedzy i nawyków związanych z kulturą budowania zapominamy także o krajobrazie! Krajobraz jest wspólnym dobrem, a więc, zgodnie ze złą tradycją, jest traktowany jako niczyj, stąd nie jest przedmiotem czyichkolwiek starań. W kategoriach prawnych zostawiliśmy go w Polsce samorodnym patriotom, którzy w tym krajobrazie ogrzewają się palonymi oponami i montują bilbordy, które krajobraz przesłaniają nawet w Zakopanem. Krajobraz w mieście jawi się przestrzenią publiczną, o którą też mało kto i mało gdzie dba. Mało dbamy o to, żeby

² Deklaracja Davos 2018 (*Davos²⁰¹⁸ Declaration*), s. 1.

to, co budujemy miało wartość estetyczną samą w sobie. A już na pewno mało kto patrzy na to, jaki wpływ, chociażby tylko wizualny, ma ten nowy obiekt na otoczenie.

Drugi czynnik związany jest ze studiami architektonicznymi. Co prawda studia te stale cieszą się zainteresowaniem młodzieży, ale w wielu przypadkach chodzi o to, że przypisywany architekturze zawodowy splendor (por.: Faza I) można osiągnąć bez znajomości nie lubianej w szkole matematyki czy fizyki, i wystarczy trochę umiejętności rysowania i opanowanie komputera. Czytać i historii uczyć się nie trzeba, byle opanować AutoCAD. System boloński podziału studiów na dwa stopnie z pewnością nie przyczynił się do uzyskania wyższej jakości.

Trzeci czynnik to negowanie potrzeby i istnienia nauki architektury. W polskich uczelniach technicznych, do których przypisane są wydziały architektury, niejednokrotnie traktuje się je jako zespół 'artystów', raczej luźno związany z techniką i z „prawdziwymi” badaniami naukowymi. Takie nastawienie prowadzi do propozycji zlikwidowania architektury i urbanistyki jako dyscyplin naukowych. Architektura jako segment budownictwa lądowego nie jest rozwiązaniem prowadzącym do wysokiej jakości. Stan ten jest też wynikiem tego, że w Polsce z niechęcią patrzymy na próby poszerzenia pola widzenia architekta o świadectwa z dziedziny socjo-, psychologii, czy neuronauk. Ich uwzględnienie obciążałoby i spowalniałoby proces decyzyjny.

Czwarty czynnik to tworzone prawo. W projektowanych zmianach prawa, pojęcia 'architektury' i 'architekta', jak też 'urbanisty' niekiedy zanikają. Wspomniany projekt *Kodeksu Urbanistyczno-Budowlanego*³ w pierwszej części jest w nazwie „urbanistyczny”, w drugiej części „budowlany”. Należy zapytać: co jest pomiędzy, pośrodku? Gdzie znikła architektura? Czy ustawa pozbawia architekta odpowiedzialności za przestrzeń życia Polaków? Z jednej strony świadczy o ustawodawcy braku znajomości sytuacji w krajach rozwiniętych, a z drugiej oznacza skuteczne usunięcie czynnika synergetyzującego procesy dotyczące kształtowania przestrzeni życia, co może oznaczać jej dehumanizację. Znane są problemy z wdrażaniem partycypacji społecznej, która i owszem, znalazła się na właściwym miejscu w polskiej ustawie o rewitalizacji, ale nie podano w niej wykonawców – realizatorów tego godnego poparcia mechanizmu – behawioralnych interwencji publicznych⁴. W dotyczącym tworzonego prawa punkcie jest też definicja „głównego projektanta sporządzającego akt planowania przestrzennego”, którym w świetle projektowanego *Kodeksu* może być każdy, niekoniecznie urbanista (zawód nieistniejący), w szczególności np. geodeta, geograf i prawnik. Na pewno niekoniecznie architekt. Słowo „architekt” pojawia się w tym projekcie ustawy dwa razy i to tylko w odniesieniu do innej ustawy: o samorządzie zawodowym architektów i inżynierów budownictwa.

Piąty czynnik to praktyka języka codziennego, deprecjonująca pojęcia „architektury” i „architekta”. W dobie post-wszystkiego, a przede wszystkim post-prawdy, nadużycia językowe są powszechnie tolerowane, a terminy „architekt” i „architektura”, od dawna już odnoszone są do różnego rodzaju struktur i ich budowania we wszelkich dziedzinach ('architekt porozumienia', 'architektura polityki', 'architektura komputera', 'architektura czegoś tam', ...). W najnowszych zastosowaniach wiąże się je z negatywnymi zjawiskami. Marta Urzędowska w artykule „Nowoczesny jak Saudyjczyk”⁵ zatytułowała podrozdział: „Architekt dwóch

³ Projekt z dnia 30 września 2016 r. Ustawa Kodeks Urbanistyczno-Budowlany (nr 12 290 463). Por. także: posiedzenie nadzwyczajne Komisji Urbanistyki i Architektury PAN O/Kraków na temat: „Podstawy prawne architektury i urbanistyki w Polsce. Dyskusja nad projektowanymi zmianami ustawowymi” (6 czerwca 2017) oraz: seminarium Komisji Architektury i Urbanistyki PAN O/Wrocław na temat: „Kodeks Urbanistyczno-Budowlany. Szanse i zagrożenia” (8 czerwca 2017) – publikacja w przygotowaniu.

⁴ Por. Lenartowicz (2016).

⁵ Gazeta Wyborcza, Magazyn Świąteczny, sobota–niedziela, 4–5 listopada 2017, s. 17.

awantur”, odnosząc tytuł ‘architekt’ do księcia Muhammada walczącego zbrojnie z wpływami Iranu w Jemenie kosztem katastrofy humanitarnej. Dalej w tekście napotyamy też zdanie: “MBS jest też uznawany za architekta rozpętanej tego lata awantury z Katarom.” Bez komentarza. Ale zauważmy, że ‘architekt’ buduje, ‘architektura’ zaś służy ludziom, a nie niszczeniu i pozbawianiu życia kogokolwiek.

5.1. Studium przypadku (Polska)

Na poprzedniej konferencji autor „reklamował” krakowskie osiedle mieszkaniowe „Ruczaj, czyli pierwsze na świecie eksperymentalne osiedle bez zieleni”⁶, które to określenie opisuje betonowy krajobraz, sarkastycznie przeciwstawiając się inicjatywom wprowadzenia zieleni w osiedlu. Również w Krakowie, przedmiotem dyskusji publicznej w 2018 r. stało się osiedle Nowe Czyżyny. Urzędnicy miejscy stwierdzili, że „dzielnica Czyżyny ma zbyt wiele [!] m² zieleni na 1 mieszkańca”. Jak się okazało, dzieje się tak za sprawą istnienia Parku Lotników Polskich, służącego całemu miastu, który jako areał zielony bezmyślnie został przypisany tylko jednej z dzielnic. To w niej osiedle Nowe Czyżyny, jako sypialnia dla kilku tysięcy ludzi, pasożytuje na starych, już istniejących osiedlach. Nie tylko tutaj powszechną praktyką stało się wciskanie nowych inwestycji do wnętrza blokowych terenów zieleni⁷. Deweloperzy budują domy mieszkalne, bez usług, bez parkingów. Ten schemat działania jest efektem agresywnej polityki – „nie rozlewamy się poza granice miasta, ale budujemy w nim, upychając możliwie wiele mieszkań na minimalnej przestrzeni”. Nowe domy/bloki powstają kosztem dobra okolicznych starych mieszkańców, ich komfortu.

II. 6. Osiedle Avia, Nowe Czyżyny w Krakowie. Czółówka filmiku satyrycznego. ‘Dziadostwo TV’. 23 marca 2017

Nowe inwestycje uszczuplają istniejące zasoby zieleni, które dla zasiedziałyłch mieszkańców nie są pustą przestrzenią, ale *miejscem*, które ma wartość emocjonalną. Zatrudniony przez dewelopera projektant nie przewidział zieleni dla mieszkańców osiedla, które

⁶ Lenartowicz (2016).

⁷ Radłowska (2017), s. 5.

niektórzy już nazywają Mordorem⁸ (por. il. 06). Teren nie ma Miejscowego Planu Zagospodarowania, więc miasto sprzedaje przyszłych mieszkańców wraz z terenem i rosnącymi drzewami w ręce inwestora. Wydział Architektury Urzędu Miasta jest bezbronny, nawet wydając decyzję o WZiZT na ogołcony z zieleni teren osiedla.

W fazie IV, poza zauważalnymi w całej Europie brakami wysokiej jakości Baukultur, w odróżnieniu od Europy, w Polsce następuje dezintegracja zawodu. To architekt otrzymuje wykształcenie z dozą historii sztuki i estetyki. On powinien być odpowiedzialny za jakość naszego środowiska życia. Tymczasem inni przejmują pałeczkę dotąd dzierżoną przez architekta. Architekci-urbaniści doczekali się prawnej likwidacji swojej profesji. W skali architektonicznej dominuje tzw. deweloper. W takiej sytuacji architekt poddawany presji, narażony na pokusy przez inwestora – poddaje się. Maleje rola etyki zawodowej. Zawód, który należał do ‘wyższej użyteczności publicznej’, a obecnie pretenduje do bycia ‘zawodem zaufania publicznego’ nie jest wystarczająco znaczący, żeby przyjąć odpowiedzialność za kulturę budowania. Przyczyny są różne: specjalizacja prowadząca do izolacji; estetyka przegrywająca z ekonomią; problemy nauczania; problemy etycznego zachowania w zawodzie; sprzeczności w kształtowaniu prawa, które jest pisane przez prawników dla prawników zamiast dla społeczeństwa; wreszcie świadomość społeczeństwa i brak społeczeństwa obywatelskiego.

6. Faza V. Zwiastun optymizmu. Anna Cioch bierze sprawę we własne ręce... Świadomy obywatel domyka efekt synergetyczny

W sytuacji gdy architekci o nich zapomnieli, mieszkańcy muszą swoje sprawy brać we własne ręce. Konieczność wspólnego działania, a zatem wprost rozumianej synergii w walce o własne dobro zaczyna dojrzywać wśród najbardziej poszkodowanych. Pozostanmy przy opisanych Czyżynach⁹. Pod rozbudowę jego części, osiedla Avia (nazwa atrakcyjna – dobry element reklamy, świadczy o tym, że osiedle znajduje się w pobliżu d. krakowskiego lotniska i Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie!) deweloper chce zabudować działkę, na której rośnie 51 drzew. Tę zielen zamierza oczywiście wyciąć. Mieszkańcy wielokrotnie prosili, walczyli w urzędzie, a także walczyli w sądzie. Magistrat nie był w stanie zareagować i ewentualnie zablokować kolejnych inwestycji planem zagospodarowania. W negocjacjach z właścicielem terenu zielonego – deweloperem, mieszkańcy chcą brać udział jako równoprawny partner.

Wobec braku architekta, który przewidziałby ogólnie dostępną zielen osiedlową, wkracza pani Anna Cioch, która nie jest architektem. Zakłada stowarzyszenie Wspólne Czyżyny, działa jako behawioralny interwent przestrzenny. Dziś stwierdza:

„... nie można zapomnieć o kontekście, czyli wielkim osiedlu, które powstało w Czyżynach właśnie za zgodą urzędników i gdzie wycięto mnóstwo drzew. (...) Mam nadzieję, że i my będziemy inspiracją dla dużej grupy mieszkańców, którzy też borykają się z brakiem zieleni oraz zbyt gęstą zabudową.”

Zapewne tych 51 drzew, dzięki pani Annie Cioch zostanie uratowanych. Można jednak zapytać, kto jest projektantem osiedla i dlaczego zapomniał o zieleni dla mieszkańców młodego osiedla? Trzeba też zapytać, kto wydał niezbędne pozwolenia na taką intensywność zabudowy, która pozbawia mieszkańców zieleni wewnątrz osiedla? W *Kodeksie Etyki Zawodowej Architekta* (KEZA 2005) nie ma mowy o procencie zieleni jaki powinien przypadać na

⁸ Użyta przez J.R.R. Tolkiena w powieści *The Lord of the Rings* nazwa Mordor, wywodzi się ze staroangielskiego rzeczownika ‘mordor’, co znaczy „śmiertelny grzech” albo wprost „morderstwo”.

⁹ Rogozik (2017), s. B2.

jednego mieszkańca miasta, ale jest mowa o konieczności rzetelnego wykonywania zawodu. Smutne. Architekt nieuważny nie budzi zaufania, zaufania publicznego. Woli, jak się wydaje, unikać odpowiedzialności. Zanik zawodu?

Il. 7. Anna Cioch, założycielka stowarzyszenia Wspólne Czyżyny. Fot. Michał Gąciarz. Według: Dziennik Polski, Kronika Krakowska, 3–4 czerwca 2017, s. B2

Ludzie sami się organizują. Talent społeczny, zrozumienie potrzeb ludzkich zastępuje wykształcenie architektoniczne. Pojawia się obywatel. A co zrobili wykształceni architekci, czy nie są obywatelami? A kodeks zawodowej etyki?

7. Co dalej?

„Wszystko na świecie jest możliwe
(Pesymista: – Już gorzej być nie może. Optymista: – Może, może!).”¹⁰

Istota zawodu architekta wynika z synergii, co autor próbował udowodnić. Nie sposób być architektem nie znając historii kultury, historii architektury, historii sztuki, budownictwa, nie posiadając umiejętności analizowania miejsca, umiejętności współpracy z projektantami innych specjalności, nie będąc ‘patriotą pejzażu’ (por. Lenartowicz 2016), nie umiając czy nie chcąc rozmawiać z przyszłymi użytkownikami. Architekt powinien znać się „na wszystkim”, z czego wynika, że nie może się wgłębiać we wszystkie problemy związane z kształtowaniem środowiska, ale musi być ich wszystkich świadomy, żeby móc całościowo koordynować działania. Względnie płytka znajomość problematyki związanych z architekturą traktowaną jako kształtowanie przestrzeni, nie umniejsza konieczności szerokiego spojrzenia na świat, jest związana z synergicznym charakterem zawodu architekta.

Wypada na koniec zastanowić się nad powrotem do synergii w kształtowaniu przestrzeni nas otaczającej. Spójrzmy na symptomy poprawy, jakie można zauważyć w Polskiej

¹⁰ Stefan Kisielewski „Kisiel”, *Dzienniki*, Iskry 1996, s. 101.

kulturze budowania, nawiązując do czynników, które zostały przedstawione jako stanowiące o słałości i braku synergii. Gdzie szukać optymizmu w tych warunkach?

Świadomość sprawczości w społeczeństwie, w polskich warunkach co prawda słabo, ale dojrzewa. Przykład Anny Cioch i jej stowarzyszenia oznacza zaczątki społeczeństwa obywatelskiego. Idea obywatelstwa porywa stopniowo coraz więcej osób. To one organizują ruchy miejskie, akcje miejskie, grupy lokalne, które zaczynają wywierać nacisk i potrafią wtargnąć nieproszone w sytuacjach decyzyjnych. Dotąd niedoceniane, zawsze niechciane, odrzucane i wyśmiewane, one tylko mogą stać się partnerem architekta czy urbanisty w tworzeniu lepszej przestrzeni osiedla, domu, czy mieszkania. Przyszli użytkownicy, wiedzący czego chcą i znający lepsze rozwiązania, nie pozwolą, również architektom, na psucie środowiska zbudowanego w przyszłości.

Trzeba też zauważyć szereg coraz liczniejszych publikacji poświęconych sprawom i jakości środowiska zbudowanego, powstawania ruchów miejskich, a także organizacji, które są w stanie podjąć współpracę z organami samorządowymi. Uświadamianiu zwykłego obywatela służą także popularne konkursy zarówno na najlepszą, jak i na najgorszą realizację roku – jeden z inwestorów nagrodzonych tą ostatnią, zdemontował kolumnienki które dodał do istniejącego modernistycznego obiektu.

Szersze wykorzystanie wyników badań nauk, takich jak socjologia, psychologia i neurobiologia dla architektury oraz postępem w dziedzinie informatyzacji, a także naukowe wspieranie budowania świadomości obecnych i przyszłych użytkowników miasta, osiedla, budynku i mieszkania, wypromuje partnera rozumiejącego problemy kształtowania i jakości środowiska zbudowanego.

Ruszyły konsultacje publiczne projektu z dnia 1 września 2017 r. *Ustawy o architektach, inżynierach budownictwa oraz urbanistach*. Zgodnie z przedstawionymi propozycjami zawód urbanisty będzie mógł być wykonywany tylko i wyłącznie przez osoby, które będą wpisane do centralnego rejestru osób posiadających prawo do wykonywania zawodu urbanisty. To brzmi obiecująco biorąc pod uwagę wcześniejszy fakt rozwiązania Izby Urbanistów. Ważne też jest, że w tytule ustawy występuje postać „architekta”.

Aktualną społecznie inicjatywą rządową jest projekt zwany *Mieszkanie plus*, dzięki któremu Polacy mają otrzymać dostęp do tanich lokali na wynajem. Cieniem w tej sprawie jest to, że w marcu 2018 r. rząd zaprojektował Ustawę o ułatwieniach w inwestycjach mieszkaniowych. Na podstawie projektowanych przepisów inwestorzy będą mogli budować niezależnie od ewentualnie już uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania, jako że Ustawa stoi wyżej od prawa lokalnego. W dodatku możliwość interwencji rady gminy została znacznie ograniczona; a co więcej „nie trzeba brać pod uwagę głosów mieszkańców”¹¹. Można też budować bez ograniczeń na terenach, gdzie planu nie ma.

Projekt *Kodeksu Urbanistyczno-Budowlanego* (2017), wcześniej tu przedstawiony, wprowadza, a właściwie przywraca pewne standardy urbanistyczne. Czy chcemy ten *Kodeks* wycofać? Grożąca anarchią przestrzenną (de-synergizację przestrzeni) dostrzegł już Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk w swojej opinii. Krytycznie patrzą na otwierające się możliwości również niektórzy deweloperzy: „nasi klienci nie będą zadowoleni, gdy nagle za oknem wyrośnie im kolejny budynek, niezgodny z dotychczasową wizją”¹².

Uwagi odnoszące się do Polski są zarazem tożsame z ustaleniami Deklaracji zebranych w Davos ministrów kultury: „wysokiej jakości *Baukultur* może wyrosnąć jedynie

¹¹ Jakub Nowotarski (“Akcja Miasto”), [w:] Kokoszkiewicz (2018).

¹² Kokoszkiewicz (2018).

w kontekście interdyscyplinarnego dyskursu i poprzez wielopoziomową i międzysektorową współpracę między politykami, kompetentnymi władzami i profesjonalistami. Ponieważ ta współpraca obejmuje twórcze, funkcjonalne i społeczne aspekty, wszystkie relewantne dyscypliny i profesjonaliści muszą brać w niej udział na równej stopie. Jednym z kluczowych przykładów instrumentu służącego wspieraniu wysokiej jakości są interdyscyplinarne i szeroko debatowane konkursy. Dla osiągnięcia sukcesu, wysokiej jakości *Baukultur* wymaga także partycypacji społeczeństwa obywatelskiego i dysponującej wiedzą uwrażliwionej publiczności¹³.

Musimy być tego świadomi, żeby zachować synergiczny charakter organicznie związany z zawodem architekta. Musimy architektom zapewnić dobre prawo, ale też oni sami muszą zdobywać aktualną wiedzę związaną z ich profesją. architekci powinni (móc) spełniać swoje synergetycznie zdefiniowane zawodowe zadania w oparciu o aktualną wiedzę techniczną i ekologiczną, ale też muszą (umieć) wykorzystywać współczesną wiedzę socjologiczną, psychologiczną i neurobiologiczną.

Literatura

- [1] Ballenstedt J. *Teoria Minimum w architekturze*. TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury PAN O/ Kraków, tom XLV, rok 2017, s. 29–74.
- [2] Deklaracja Davos (*Davos²⁰¹⁸ Declaration*), *Towards a high quality Baukultur for Europe*. Konferencja ministrów kultury UE, 20–22 stycznia 2018, Davos. https://davosdeclaration2018.ch/media/Davos_Declaration_2018-23.01/2018.pdf.
- [3] *Kodeks Etyki Zawodu Architekta*. SARP i Izba Architektów RP, 2005.
- [4] *Kodeks Urbanistyczno-Budowlany*, 2017, projekt nr 12290463 z dnia 30 września 2016: legislacja.gov.pl.
- [5] Kokoszkiewicz, M. *Buduj, gdzie kto może*. Gazeta Wyborcza, Piątek, 30 marca 2018, s. 8.
- [6] Komisja Urbanistyki i Architektury PAN O/Kraków (2017) Stanowisko w sprawie projektu ustawy pt.: *Kodeks Urbanistyczno-Budowlany* w odpowiedzi na zaproszenie Przewodniczącego Komisji Architektury i Urbanistyki PAN Oddz. we Wrocławiu, nadzwyczajne posiedzenie w dniu 6 czerwca 2017.
- [7] Le Corbusier. *Vers une architecture*. Les Editions G. Crès et Cie. 1923. Wyd. polskie: *W stronę architektury*. Centrum Architektury / Fundamenty, Bęc Zmiana, Warszawa 2012.
- [8] Le Corbusier. *Urbanisme*. Paris, édition originale: G. Crès, collection L'Esprit nouveau, 1924. Wyd. polskie: *Urbanistyka*. Centrum Architektury / Fundamenty, Bęc Zmiana, Warszawa 2015.
- [9] Lenartowicz J.-K. *O psychologii architektury*. Politechnika Krakowska, Kraków, 1994.
- [10] Lenartowicz J.-K. Synergetyka a planowanie urbanistyczne i projektowanie architektoniczne. *Budownictwo i Architektura* 16(1) (2017) 199–212.
- [11] Lenartowicz J.-K., Olszewska N. *Neuro-architektura. Moda czy początek przełomu w architekturze? Zastosowania neurobiologii w projektowaniu architektonicznym*. X Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa TYGIEL 2018 – *Interdyscyplinarność kluczem do rozwoju*?. Lublin 17–18 marca 2018, Abstrakty, s. 32–33.
- [12] Radłowska R. *Nowe Czyżyny – narodził się miasteczko*. Gazeta Wyborcza Kraków, Magazyn Krakowski, Wydarzenia, piątek 2 czerwca 2017, s. 5. R. Radłowska rozmawia z Jackiem Gądeckim.
- [13] Rogozik, M. *Mieszkańcom Czyżyn coś się od miasta należy*. Dziennik Polski, Kronika Krakowska / Z drugiej strony. Rozmowa Kroniki, sobota-niedziela 3–4 czerwca 2017, s. B2. Autorka rozmawia z Anną Cioch, założycielką stowarzyszenia Wspólne Czyżyny.
- [14] Witruwiusz. *O architekturze ksiąg dziesięć*. PWN, Warszawa 1956.

¹³ Deklaracja Davos 2018, punkt 16., s. 4.

- [15] Żórawski J. *Rzeźba-architektura-malarstwo. Problematyczna geneza*. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury PAN O/Kraków, 1997.
- [16] Żórawski J. *O budowie formy architektonicznej*. Arkady, Warszawa 1962.
- [17] Żórawski J. (1962b) „Postawy w architekturze”. *Architektura* nr 9, *Zeszyt Naukowy* nr 5, Politechnika Krakowska, Kraków; tutaj za: J. Żórawski, *Wybór pism estetycznych* (pod red. D. Jurusia). Universitas, Kraków 2008.

Architect as a synergist

J.-Krzysztof Lenartowicz

*Faculty of Civil Engineering and Architecture, Lublin University of Technology
Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, e-mail: j.lenartowicz@pollub.pl*

Abstract: The article presents a critical analysis of the scope of the work and status of the architect that changes over time, along with pointing to the current situation in Poland. The scope of the work of the vitruvian *Architectus* spanned from the planning of cities to the construction of clocks; the entirety of the knowledge of engineering was to be mastered by him. Architecture was treated as the Mother of the Arts. The result of the synthesis of the arts was the XIX-century *Gesamtkunstwerk*. Żórawski (1961) wrote of the organic link between architecture and the other arts. Le Corbusier (1929) defined architecture as the learned game of forms assembled in light, essentially limiting it to its visible form. Today, mastering the entirety of the discipline by a single individual is impossible. The architectural profession has begun to split into fragments and specialisations. From architects there have come urban planners, structural engineers, landscape architects, ecologists and lately even intermediaries between stakeholders (the users and the design team), serving to carry out behavioural public intervention – all of them are associated with architecture. The necessary scope of the analysis now includes all manners of environmental issues (natural, social, professional and legal ones) as well as ecological and economic ones. Design itself has received digital coordination, modelling, drafting and presentation tools. What say does an architect have in Poland today? As an urban planner, he has been struck from the law (2014), as an architect he exists in the professional association chamber, but he no longer has mastery over the other arts. The Urban Planning and Construction Code Act (2017) has left out building clocks, but it also does not mention the architect. Construction practice confirms that the synergistic understanding of the profession has been forsaken, as well as the fall of the creativity and moral responsibility of the members of a – nominally – profession of public trust. In current Polish journalist post-language the words ‘architecture’ and ‘architect’ are applied in extremely contradictory cases, like “architect of the massacre in Yemen”. Where has architecture gone?

Keywords: architectural profession, definition of architecture, visual arts, law, beauty.

Symultaniczność i kompilacja a obraz miejsca

Grzegorz Nawrot

*Katedra Projektowania Architektonicznego, Wydział Architektury, Politechnika Śląska w Gliwicach,
e-mail: arch_grzegorz_nawrot@poczta.onet.pl*

Streszczenie: Architektura – jest wydzieleniem przestrzeni, konstruowanym z tworzywa, będącego kompilacją elementów materialnych i niematerialnych. Życie człowieka ma charakter przestrzenny, odbywa się w przestrzeni jego egzystencji: przez niego wytworzonej i zastanej. Człowiek egzystuje w przestrzeni behawioralnej, wśród architektury miasta, która jest swoistym medium – środkiem przekazu informacji składających się sumarycznie na percepcjonowane przez niego treści. Mieszka w przestrzeni realnej i wirtualnej oraz w przestrzeni będącej synergią zbudowaną z obu.

Węzeł – to *miejsce spotkań*: pasaży, ulic... Konstruowany jako miejsce formalnie i funkcjonalnie ważne: *do spotkań* w mieście. Ma swoje działanie synergiczne. Budowanie węzłów – to budowanie możliwości do powstawania potencjalnych Miejsz Strategicznej Interwencji. To miejsca: kreowania zdarzeń i swoista furka do różnorakich doznań, percepcji świata materialnego i wirtualnego oraz fantasmagorii – będących konsekwencją ich wzajemnych relacji. Konstruują je: znaczenie w geografii miasta, znaczenie użytkowe, uformowanie kubaturowe, wydarzenia historyczne i współcześnie przekazywane informacje.

Miasto, to co prawda *duży dom* – ale przy założeniu, że węzeł miejski jest projektowany, a nie powstaje przypadkowo, jego wybudowanie – jako obiektu architektonicznego, zespołu takich obiektów bądź założenia urbanistycznego – nie musi być krótsze niż konstruowanie w nim *treści*.

Słowa kluczowe: Heterotropia, architektura, węzeł, miejsce kompilacyjne, rama dla zdarzeń.

1. Gmach a rama dla zdarzeń

Obiekt architektoniczny jest swoistym *miejscem*, w wydzielonej przestrzeni. Jego ukształtowanie formalne i struktura są emanacją różnorodnych zadań, które może wypełniać: tych jednoznacznie użytkowych a także odniesień, wykraczających poza to pole. Te drugie, konstruują z niego swoisty środek przekazu informacji o: wyznawanych wartościach, odniesieniach do miejsca usytuowania i jego najbliższego sąsiedztwa, prezentowanych wymogach prestiżu społecznego... Przekazywane informacje mają charakter synergiczny a współczesne technologie teletechniczne i informatyczne sprawiają, że dotyczą świata materialnego i wirtualnego...

Obiekt-miejsce w przestrzeni konstruowany jest wielorako. Może stanowić jedynie wydzieloną *ramę dla zdarzeń*, nie definiując ich rodzaju i sposobu wykonywania. Tak rozumiany, posiada swoisty status przejściowy: dążąc ku – symbolizuje zmienność.

Alternatywnie, stanowiąc filozoficzną metaforę *obiekty-gmachu* – może jednoznacznie określać rodzaje i sposoby odbywających się działań a także determinować ich chronologię. Gmach – symbolizując niezmienną i stabilizację, wyraża je również niezmiennym przekazem: zawartością trwałych treści i trwałym ukształtowaniem formalnym. Istniejące hybrydy łączą oba te podejścia...

Węzeł miejski jest pojęciem analogicznym acz o szerszym, w skali działania, znaczeniu. Jest zatem również swoistym *miejscem*, w wydzielonej przestrzeni a jego ukształtowanie formalne i struktura są także emanacją różnorodnych zadań, które wypełnia. Jak obiekt architektoniczny, stanowi zatem wydzieloną ramę dla odbywających się zdarzeń, bądź jednoznacznie określa ich rodzaje oraz sposoby odbywania się determinując ich chronologię, albo – jako hybryda, łączy oba te podejścia...

2. Na przecięciu świata ludzkiego i materii rodzi się *miejsce*¹

Dzieje świata składają się z nieskończonego ciągu faktów zastygłych w formie rzeczy². Z drugiej strony, coraz większa ilość współczesnych faktów traci właściwość do zastygania w owej stabilności. Na przecięciu świata ludzkiego i materii rodzi się *miejsce*³.

W pierwszym przypadku, jednoznacznie usytuowane i zbudowane stabilnie ukształtowaniem struktury – determinuje rodzaj i kolejność działań, w nim się odbywających. W przypadku obiektu architektonicznego bądź zespołu urbanistycznego – to filozoficzna metafora nieprzekształcalnego *budynku-gmachu*.

W drugim – tracąc zastygły charakter, jest konstruowane przez zdarzenia, które jak pisała Krystyna Rembowska, wiążą się z przestrzenią i ruchem w nierozzerwalny układ, kreując przestrzeń wielowymiarową, dynamiczną i otwartą. Tworzą *miejsca*, stając się kluczową kategorią identyfikującą i opisującą wydarzeniowy charakter miasta⁴. Owe *miejsca-ramy* dla odbywania zdarzeń w *event-cities*.

W przypadku rozpatrywania *miejsc* w kontekście społeczeństwa postindustrialnego, łączą w jednym wiele przestrzeni i punktów wzajemnie nieporównywalnych, stając się swoistą heterogenną emanacją dynamicznego działania – *miejscami spotkań* dla castellsowskiego *la societe des flux*⁵: mieszkańców, turystów, informacji, kapitału, wyrobów, obrazów a także – idei, zmian ról w relacjach społecznych, interpretacji rzeczywistości.

Dzieje tak pojmowanych *pasaży miejskich*, owych ulic i placów – składają się z interdyscyplinarnych ciągów zastygłych nie tylko w formie rzeczy. Sformułowana przez Schopenhauera iluzja, zgodnie z którą do uchwycenia istoty historii wystarczy porównać pisma Herodota z informacjami z porannej prasy, nabiera wernakularnej treści⁶. Wyrazem jest tak zwana historia kultury, zestawiająca punkt po punkcie wykaz form życia i tworów ludzkości⁷.

Miasto to *Pasaże*. Rozumiane wielorako: jako pasaże form bądź elementów użytkowych, wartości, zapisanych wspomnień czy użytecznych bądź bezużytecznych informacji.

Miasto to również *pasaże poszczególnych ulic*. Także rozumiane wielorako: ulic współczesnych form bądź elementów użytkowych, ulic współczesnych wartości, ulic zapisanych wspomnień czy ulic współczesnych użytecznych bądź bezużytecznych informacji.

Ulica jest tworem kultury. Zestawia ciąg faktów zastygłych w formie rzeczy, stając owy, wspomniany przez Waltera Benjamina, *wykaz form życia i tworów ludzkości*⁸. Z jednej strony, wprowadzone tym sposobem w skarbcu kultury bogactwa ukazują się jako

¹ Rembowska Krystyna, 2008.

² Benjamin Walter, 2005, s. 46.

³ Rembowska Krystyna, ibidem

⁴ Rembowska Krystyna, s. 6, ibidem.

⁵ la societe des flux; tłum. – społeczeństwo przepływu; pojęcie Manuela Castellsa, [w:] Castells Manuel, 1989.

⁶ Benjamin Walter, 2005, s. 46.

⁷ Benjamin Walter, ibidem.

⁸ Benjamin Walter, ibidem

jednoznaczne i raz na zawsze określone⁹. Z drugiej – wprowadzenie pomiędzy nie elementu tworzywa niematerialnego, powoduje, że te materialne, uzyskując swoisty dynamizm, ukazują się jako niejednoznaczne i nieokreślone „raz na zawsze¹⁰”. Niematerialna informacja, pod postaciami koloru, dźwięku bądź informatyczna „furtka” do świata wirtualnego, konstruuje system, w którym miesza się wytwory rzeczywistości materialnej i wirtualnej, owej fourierowskiej kolorowej wizji i cyfr.

Tak rozumiana ulica, konstruuje system, połączonych materialnych form kubaturowych, wizji dźwięków i światła, wirtualnych otwarć i mentalnych skojarzeń. Istotne w nim znaczenie uzyskuje fantasmagoria, oddziałująca na obserwatora. Nasuwa się nieuchronnie skojarzenie z fourierowską *Harmonie*, w której istotą funkcjonowania społeczeństwa – są namiętności, będące siłami napędowymi jego skutecznego funkcjonowania¹¹...

3. Węzeł

Miasto, jako benjaminowski zespół *Pasaży*, to mentalna emanacja materialnie skonstruowanych pasaży i placów. Te pierwsze – to ulice i układy przyrodnicze, czyli korytarze miejskie. Drugie – mogą koncentrować funkcje miejsc węzłowych¹². Węzeł to szczególne miejsce w zurbanizowanej przestrzeni fizycznej i wirtualnej, w którym krzyżują się linie powiązań o charakterze transportowym, komunikacyjnym/informacyjnym, kapitałowym, energetycznym, itp.¹³. Budowanie węzłów – to budowanie możliwości do powstawania potencjalnych Miejsc Strategicznej Interwencji (MSI)¹⁴. Węzeł – to *miejsce spotkań*: pasaży, ulic... Konstruowany jako miejsce formalnie i funkcjonalnie ważne: *do spotkań* w mieście. Ma działanie synergiczne. To miejsce: kreowania zdarzeń i swoista furtka do różnorodnych doznań, percepcji świata materialnego i wirtualnego oraz fantasmagorii – będących konsekwencją ich wzajemnych relacji. Konstruuje je: znaczenie w geografii miasta, znaczenie użytkowe, uformowanie kubaturowe, wydarzenia historyczne i współcześnie przekazywane informacje.

Architektura – jest wydzielaniem przestrzeni, konstruowanym z tworzywa, będącego kompilacją elementów materialnych i niematerialnych. Wspomniane *la societ  des flux* to, cytując za Manuelem Castellsem i Krystyną Rembowskią – współczesne społeczeństwo przepływu informacji, kapitału, wyrobów, obrazów, turystów, zmian ról w relacjach społecznych, idei, interpretacji rzeczywistości. Węzeł synergiczny, rozważany w kontekście *społeczeństwa przepływu* – to heterotropiczna synteza elementów skonstruowanych materialnie i wirtualnie, ich mentalnych emanacji i bieżąco przekazywanych informacji¹⁵. Istotne znaczenie ma komunikacja: węzeł jest konstruowany przez przepływ informacji, ludzi i przedmiotów. Może przekazywać informacje a także stanowić ich źródło. Jako medium ich przekazu – oddziałuje wielopłaszczyznowo na kilka zmysłów a odniesiony do teorii McLuhana – ma charakter środka zimnego¹⁶. Richard Sennett, pisząc *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji*

⁹ Benjamin Walter, ibidem

¹⁰ Takim elementem może być informacja pod różnymi postaciami: kolor, dźwięk bądź informatyczna „furtka” do świata wirtualnego.

¹¹ Benjamin Walter, ibidem, s. 48–49.

¹² Zbigniew Zuziak wymienia korytarze miejskie, miejsca węzłowe i korytarze zielone, w kontekście konstrukcji urbanistycznej miasta; [w:] Zuziak Zbigniew K., 2016.

¹³ Zuziak Zbigniew K., 2011.

¹⁴ MSI – za Zuziak Zbigniew K., 2011.

¹⁵ Heterotopia, za: Foucault (1980): łączenie w jednym punkcie wielu przestrzeni i punktów wzajemnie nieporównywalnych.

¹⁶ Środek gorący oddziałuje, z dużą wyrazistością, na jeden zmysł – zimny, równocześnie na kilka, pozostawiając interpretację informacji odbiorcy... za Marshall McLuhan, Lampham Lewis H, 1994.

Zachodu, uważał, że rytuały powinny stać się spoiwem miasta¹⁷. Informacje, przekazywane w węzłach, budując owe rytuały – mogą konstruować tę spoiłość.

Węzeł synergiczny może funkcjonować w różnorakiej skali a jako *miejsce* – być pojmowany wielorako: miejsce abstrakcyjnie wydzielone z przestrzeni, o nieprzyporządkowanych pierwotnie funkcjach i przeznaczone do wypełniania potencjalnymi treściami (*rama dla zdarzeń w event-city* bądź *miejsce – gmach*), komunikacyjne, element *domu* w mieście¹⁸, itp.

W pierwszym przypadku, to wieloznaczeniowe i wieloużytkowe *miejsce* usytuowania znaczących funkcji usługowych. Miejsce na *umówione spotkanie* w mieście i równocześnie miejsce dla zdarzeń – także swoista rama dla emanacji otwieranych emocji. Jego potencjalnie użytkowa wielowarstwowość – to również nakładanie różnorodnych możliwości interpretacyjnych: politycznych, społecznych, gospodarczych a także – budowania interpretacji współczesnych odniesień do wartości, kształtowanie rytuałów, integrowanie, itp.¹⁹ Kompilacja funkcji użytkowych i znaczeń archetypowych, użytych elementów materialnych i wirtualnych oraz relacji pomiędzy nimi – konstruuje hybrydę, wnoszącą w przestrzeń swoistą wartość dodaną. Fakt zaistnienia synergii – stwarza możliwość powstawania owej wartości dodanej.

W drugim – czyli rozważany w kontekście układu komunikacyjnego, generuje ruch ludzi, przepływ towarów oraz informacji, skupiając aktywności i wiążąc je z zagospodarowaniem przestrzennym miasta.

W trzecim – to element bądź elementy *domu kompilacyjnego*. Dom budowany przez lata zarówno w sferze idei, jak i w sferze materii był rozumiany adekwatnie do swoich czasów: zarówno do stanu umysłu, jak i stanu aktualnego rozwoju cywilizacyjnego we wszystkich dziedzinach życia. Był tych stanów emanacją²⁰. Początkiem domu jest *miejsce* do sporządzania i spożywania posiłków i bezpieczne *miejsce* do spania. Wokół niego zaczynają być wykonywane wszystkie podstawowe czynności związane z życiem człowieka²¹.

Dla Otto Friedricha Bollnowa *mieszkać* – oznacza być w *domu*²². Konsekwencją jest, że – *mieszkanie w mieście*, interpretuje to miasto jako swoisty *duży dom*. Taki był również, pogląd Leona Battisty Albertiego. Patrząc na *węzły miejskie* nie tylko jak na miejsca krzyżowania się materialnie ukształtowanych dróg komunikacyjnych – można uznać, że niektóre z nich mogą generować elementy *domu*, usytuowane poza budynkiem mieszkalnym. Jeżeli zatem miasto jest *dużym domem*, to wybrane elementy tego domu – znajdują się w przestrzeni publicznej, w stanie rozproszenia. Są odpowiednikami bądź substytutami – *miejsc wspólnych* w lokalu mieszkalnym. Odnajdywanie elementów domu w przestrzeni miasta i posługiwanie się nimi jako substytutami przestrzeni zamkniętych w kubaturze *budynku-gmachu* – *konstruuje dom kompilacyjny*. Jest również swoistą dyskusją dwóch filozoficznych metafor: *domu-gmachu* i *domu kompilacyjnego*²³. Stopnie intensyfikacji pojawiania się zjawiska *domu kompilacyjnego* polegają na nasileniu się tendencji do redukcji pomieszczeń kształtowanych w sposób materialny w *mieszkanii-lokalu* – na rzecz przestrzeni „otwartych”, których

¹⁷ Sennett Richard, 1996.

¹⁸ Odniesienie do teorii Leona Battisty Albertiego porównującego miasto do domu.

¹⁹ Max Scheler – wyróżniał obiektywną hierarchię pięciu rodzajów wartości, z których każda wyższa nadaje sens niższej: religijne (świętość odnoszona również do obiektywnej rzeczywistości), duchowe, witalne, hedonistyczne, utylitarne.

²⁰ Nawrot Grzegorz, 2015, s. 17.

²¹ Ibidem.

²² Według Otto Friedricha Bollnowa: *Eigenraum* (za Noldem Egenterem: indywidual space).

²³ Autor odnosi się do tego [w:] Nawrot Grzegorz, 2015.

użytkowanie może być wielofunkcyjne²⁴. Węzły – to przestrzenie o dużym nasyceniu funkcjami istotnymi dla zamieszkiwania w *domu kompilacyjnym*.

Kevin Lynch, uznający projektowanie miast za sztukę, pisał że opiera się ona na upływie czasu, ale rzadko daje możliwości posługiwania się kontrolowanymi i ograniczonymi sekwencjami, które są charakterystyczne dla innych sztuk²⁵. Dom narasta. Ten usytuowany w budynku i ten duży – w mieście. Czas wznoszenia budynku, jako miejsca przeznaczonego do wypełnienia *treścią domu* – jest zdecydowanie krótszy niż budowanie tejże treści.

Przy założeniu, że węzeł jest projektowany a nie powstaje przypadkowo, jego wybudowanie – jako obiektu architektonicznego, zespołu takich obiektów bądź założenia urbanistycznego – nie musi być krótsze niż konstruowanie w nim *treści*.

4. Symultaniczność i kompilacja

Życie człowieka ma charakter przestrzenny, odbywa się w przestrzeni jego egzystencji: przez niego wytworzonej i zastanej²⁶. Człowiek egzystuje w przestrzeni behawioralnej, wśród architektury miasta, która jest swoistym medium – środkiem przekazu informacji składających się sumarycznie na percepcjonowane przez niego treści. Mieszka w przestrzeni realnej i wirtualnej oraz w przestrzeni będącej synergią zbudowaną z nich obu²⁷.

Architektura jest językiem zdolnym do przekazywania znaczenia, a także porządkującym zachowania użytkowników przestrzeni, którzy się w niej znajdują. Jedną z najistotniejszych kategorii decydujących o jej kształtowaniu jest chronologiczne (liniowe) bądź symultaniczne odniesienie się do czynności określających stan jej użytkowania²⁸.

Symultanimizm – jest przekazywany za pomocą słowa *tyczasem*. Adekwatnie rozumiana symultaniczność w przestrzeni architektonicznej – może być dwojaka: jako równoczesność działań fizycznie wykonywanych przez użytkowników bądź jako równoczesność zachodzących w niej różnorodnych procesów, w tym wykorzystujących współczesne technologie teletechniczne i informacyjne, których podmiotami mogą być jej użytkownicy.

W pierwszym przypadku, istotne znaczenie ma ukształtowanie *wydzielonej przestrzeni*, umożliwiające takie działania. W drugim – adekwatne jej skonstruowanie oraz nasycenie różnorodnymi elementami komunikacji i środkami przekazu, umożliwiającymi ową symultaniczność. Przekaz odbywa się wówczas równocześnie z wielu źródeł, za pośrednictwem wielu nośników, w tym również reprezentujących współczesne technologie informatyczne i teletechniczne.

Kolejną kategorią jest *kompilacyjność* użytkowanej przestrzeni obiektu architektonicznego bądź założenia urbanistycznego. *Miejsce kompilacyjne* – składa się z wielu *miejsc* i *nie-miejsc*. Tak funkcjonujące, ztraca swoją metafizyczną metaforę spójnego i jednoznacznego w percepcji – pojedynczego *gmachu*. Rozdzielone w przestrzeni na wiele lokalizacji – ulotne, rozplywa się w rzeczywistości. Z jednej strony – to rozszerzenie dotychczasowo rozumianej przestrzeni behawioralnej, z drugiej – jej substytut z możliwą wirtualną emanacją wszystkich rzeczywistych eksponatów, które mogą się w niej znajdować.

Węzeł – owe miejsce szczególne w wydzielonej, zurbanizowanej przestrzeni fizycznej i wirtualnej, w którym krzyżują się linie powiązań o charakterze transportowym,

²⁴ Nawrot Grzegorz, *ibidem*, s. 140.

²⁵ Lynch Kevin, 2011, s. 1.

²⁶ Martin Heidegger, zarysowując pojęcie bytu i bycia, odnosi się do przestrzeni egzystencjonalnej, czyli do tej, w której egzystuje bycie człowieka (byt, Dasein). Heidegger Martin, 2007.

²⁷ Nawrot Grzegorz, *ibidem*, s. 199.

²⁸ Nawrot Grzegorz, *ibidem*, s. 164.

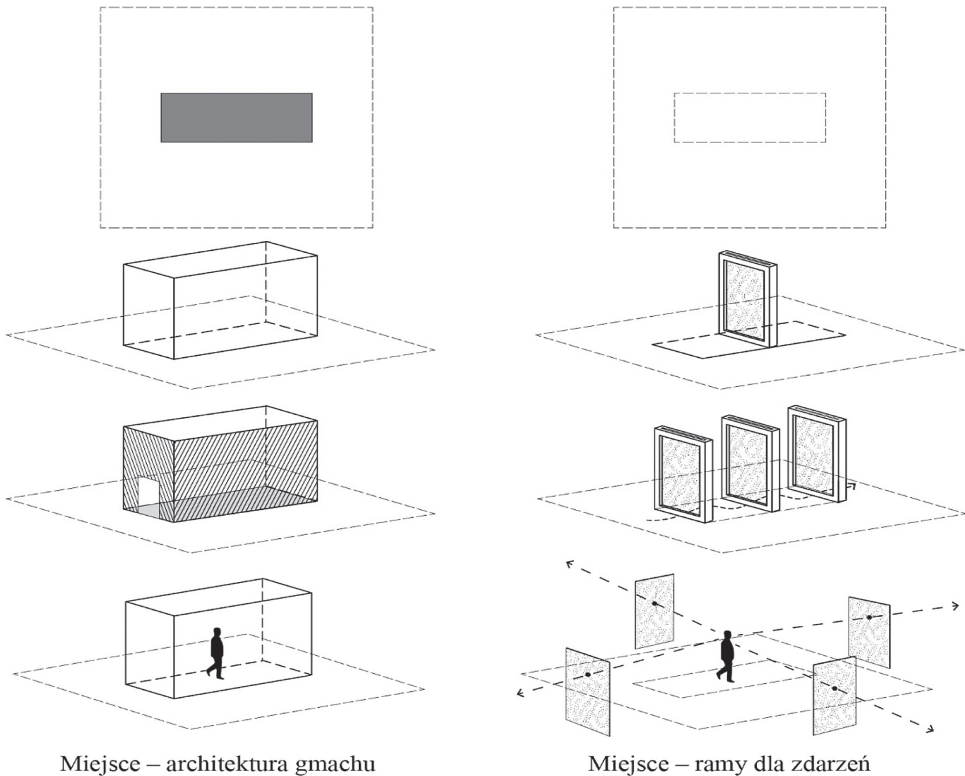

komunikacyjnym/informacyjnym, kapitałowym, energetycznym – może być konstruowany adekwatnie.

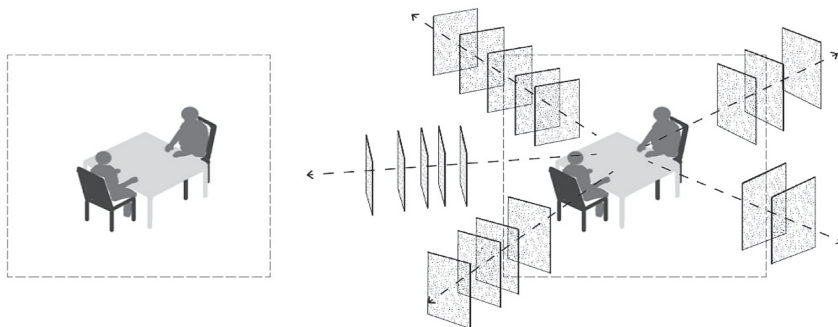
5. Podsumowanie

Przestrzeń miasta jest konstruowana z coraz to większej liczby elementów. Obok materialnych, budują ją przestrzenie wirtualne i nowe formy przez nie kształtowane. W takim kontekście, pojęcie *węzła* – zmienia swój jednoznaczny charakter, poszerzając się o kolejno oswojane nowe przestrzenie. Z jednej strony, dotyczy to dotychczasowo pojmowanego metaforycznego *gmachu*, które sytuowało go w konkretnym, wyznaczonym materialnymi granicami *miejsca*, z drugiej – współczesne technologie poszerzyły *to miejsce* w przestrzeni wirtualnej, odnajdując w niej zarówno *nowe miejsca*, jak i *komunikację nowego typu*.

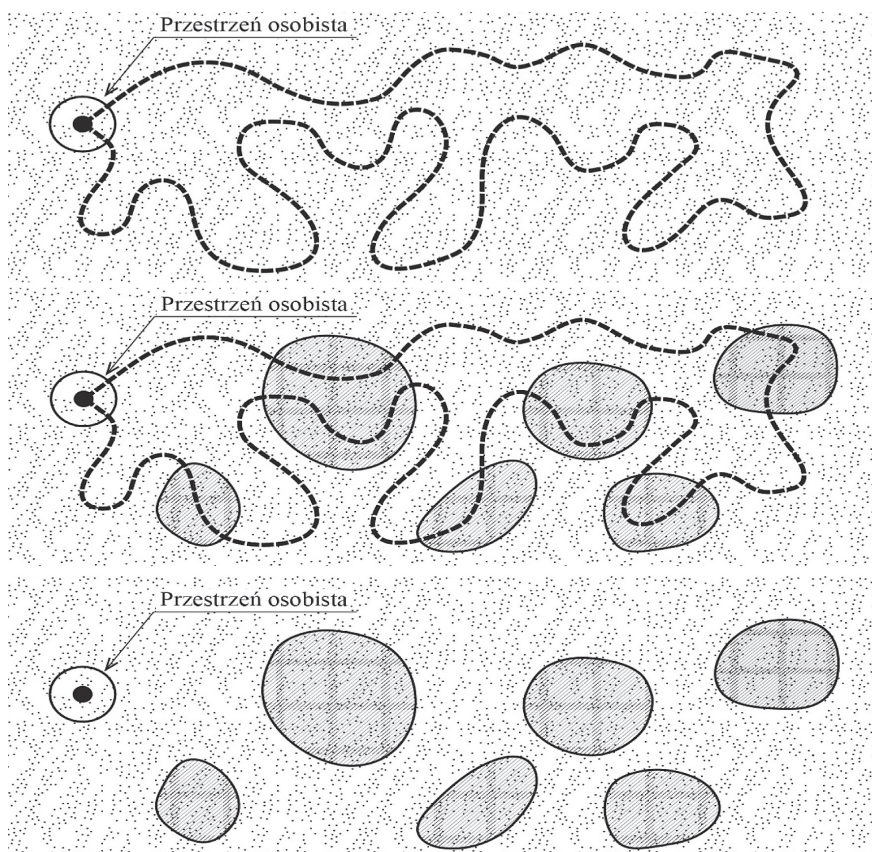
Otwieranie ich w wymiar pozakabaturowy, a także synergia przestrzeni architektonicznej z różnorodnymi innymi *przestrzeniami* przewartościowuje paradygmaty myślenia o mieście i ma wpływ na projektowanie urbanistyki i architektury.

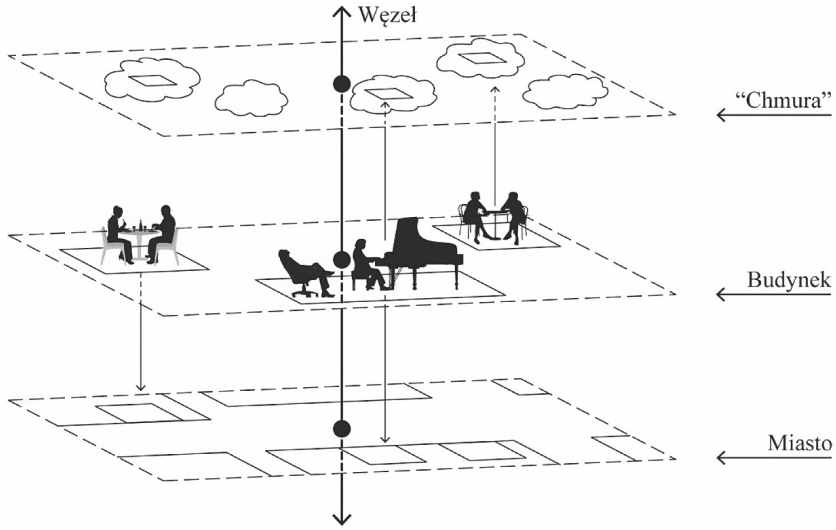
Rys. 1. Interpretacja *miejsca* jako filozoficznej metafory *gmachu* i *ram dla zdarzeń*

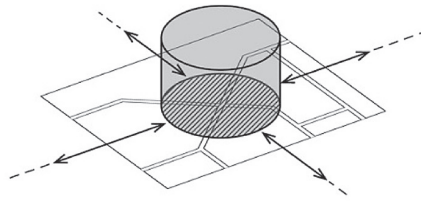
Rys. 2. Miejsca spotkań. Jednoznacznie określone w przestrzeni realnej – jako filozoficzna metafora *gmachu* vs odnajdywane w synergii przestrzeni realnej i wirtualnej

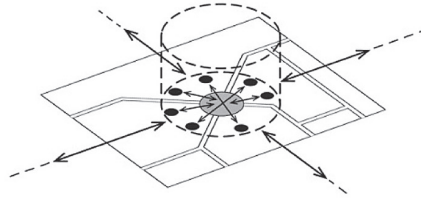
Rys. 3. Przestrzenie, na wspólnym poziomie miejskim, jako – swoiste *pokoje* *dzienne* w domu. Interpretacja graficzna zjawiska węzłów w mieście, będących odzwierciedleniem wybranych elementów *domu kompilacyjnego*

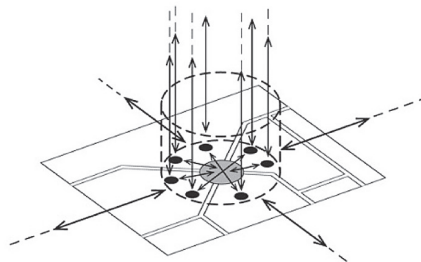
Rys. 4. Węzeł kompilacyjny. Niektóre węzły mogą generować elementy domu, usytuowane poza budynkiem mieszkalnym

Węzeł – architektura gmachu, kształtowany w przestrzeni realnej

Węzeł – kompilacyjny, kształtowany w przestrzeni realnej

Węzeł – kompilacyjny, kształtowany w synergii przestrzeni realnej i wirtualnej

Rys. 5. Węzeł w kontekście działań

Rys. 6. Przestrzeń umożliwiającą symultaniczne wykonywanie poszczególnych czynności. Miejsce na umówione spotkanie i równocześnie miejsce dla zdarzeń – także swoista rama dla emanacji otwieranych emocji. Jego potencjalnie użytkowa wielowarstwowość – to nakładanie różnorodnych możliwości interpretacyjnych – Bryant-Park, Manhatan

Literatura

- [1] Rembowska K. *Miasto postmodernistyczne. Perspektywy badań geograficznych*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geografica Socio- Oeconomica 0, 2008.
- [2] Benjamin W. *Pasaże*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2005.
- [3] Castells M., *The Informational City: Information, Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Oxford UK, Cambridge, Mas., 1989.
- [4] Zuziak Z.K. *Problemy planowania przestrzennego w polskich metropoliach*. Kraków 08.09.2016.
- [5] Zuziak Z.K. *Strategiczne węzły w przestrzeni przepływów*. Czasopismo Techniczne 1-A/2011.
- [6] McLuhan M., Lapham L.H. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Massachusetts Institute of Technology, 1994.
- [7] Sennett R. *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*. Wydawnictwo Marabut, Gdańsk, 1996.
- [8] Bollnow O.F. *Lived-space*. Philosophy Today 5(1) (1961) 31–39.
- [9] Nawrot G. *O współczesnych formach zamieszkiwania w mieście*. Gliwice, 2015.
- [10] Lynch K. *Obraz miasta*. Wydawnictwo Archivolta, Kraków, 2011.
- [11] Heidegger M. *Bycie i czas*. PWN, Warszawa, 2007.

Simultaneity and compilation versus image of a place

Grzegorz Nawrot

*Department of Architectural Design, Faculty of Architecture,
Silesian University of Technology in Gliwice, e-mail: arch_grzegorz_nawrot@poczta.onet.pl*

Abstract: Architecture – is demarcation of space, built of material which is a compilation of tangible and intangible elements. Human life is of spatial nature, it takes place

in space of man's existence: created by him and found by him. A man exists in behavioural space, among architecture of the city which is kind of a medium – means of communicating information cumulating into the contents perceived by him. A man lives in real and virtual space as well as in a space which is a synergy of them both.

Junction – is a *meeting place*: of walkways, streets... Constructed as a place formally and functionally important: *for meetings* in the city. It has its synergic function. Constructing junctions – means building possibilities for prospective Places for Strategic Intervention. These are places: for creating events and a kind of gate into different sensations, perception of material and virtual world and phantasmagorias – which are a consequence of their interrelationships. They are constructed by: significance in the geography of the city, usability, volumetric form, historical events and contemporarily broadcast information.

Keywords: Heterotrophy, architecture, junction, compilation place, frame for events.

Value of the architecture in the nodal place of the city. Palace in Radzyń Podlaski as an integrating monument

Jan Wrana

*Independent Architectural Design Studio, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology,*

Abstract: This article discusses the value and integration role of a node-based architecture¹ – the „node of the city”². These buildings can be divided into two types: new buildings (constructed in the last decades) and historic ones – existing in historical nodes for years. These are, for the most part, public utility facilities, often hosting cultural institutions – philharmonic, opera, art institute. In addition to the basic function of the program, they play an integrating role – both spatially and socially. Many of them are dominant in their surroundings, and are often the showpieces of their cities.

The article discusses both types mentioned above: contemporary and historical. Selected examples of particularly interesting new cultural facilities located in the nodes of Oslo, Hamburg and Amsterdam, whose influence on the city was positive and clear. In the field of historic buildings special attention was paid to the Potocki Palace – the most important node of the town Radzyń Podlaski, which by way of revitalization regains its integrating function.

Keywords: architecture, integration, nodal places, Radzyń Podlaski, synergy.

1. Introduction

According to UN’s demographic data, since 2008, for the first time in the history towns and cities majority of people live in urban areas. People, especially the young ones, participate in a mass migration to urban areas and this trend is not weakening. The urban organism has become a subject of research and in the second decade of the 21st century, the awareness of the necessity to create a cohesive and sustainable urban structure is gradually growing. Jan Gehl’s slogan “Cities for people” gains a very up-to-date character and is widely promoted and more and more keenly implemented. An increasing number of programmes enlivening the so far neglected districts is observed. The necessity to coalesce the urban structure and

---

1 K. Lynch. *The image of the City*, 1960 (Polish translation by Tomasz Jeleński, editing of the Polish edition by Wojciech Kosiński), Wydawnictwo Archivolta Publishing House, Kraków, 2011 Chapter III The Image of the City and its Elements, p. 53. Nodes, p. 84.: *Nodes are points, the strategic spots in a city into which an observer can enter; usually junctions or crossings, or concentrations. Despite the fact that, conceptually, they are small points in the image of the city, they can actually be large squares, or slightly stretched linear forms, or even entire districts, when the city is analysed in a sufficiently broad scale. When one images the environment at a national or international scale, even a whole city may become a node.*

2 Z. K. Zuziak, *On the synergy of urban plan*, (Conference Publication “Synergia w architekturze” [Synergy in Architecture] Lublin 2016, scientific editor: Jan Wrana), “Budownictwo i Architektura” Publishing House, vol. 16 (1)2017 p.188: (...) *The term of “nodes of urbanity” can be defined as referring to places which, due to accessibility, spatial management values, and other highly praised values, are of key importance to contemporary forms of urban life. Nodes of urbanity are also places which – according to economic geography – correspond to peaks of property value at diagrams illustrating the profiles of metropolitan space value.*

the role of architecture in this process is also emphasised. Measures are undertaken to counteract further dispersion of cities; limiting the spatial chaos and erecting facilities respecting the context and present neighbourhood are proposed.

For several years now, and initially only as part of scientific discussions, the question of architecture value in a city's key node has been reoccurring. "Urban nodes" are important points on the city map, where the local tracts are intersecting in the most representative important sites of the town. They should become integrating points on multiple levels: spatial (e.g. districts, parts of the street, or composition axes) as well as the social one (generations, professions, religions, cultures). These facilities may be divided into two groups: new facilities (erected over a period of a few, perhaps a dozen or so years) and the existing ones (often of historical value)

2. Selected facilities in key nodes

Out of a group of interesting examples of new architecture in key nodes, attention should be drawn to the following examples from Oslo, Amsterdam and Hamburg. The Opera House in Oslo, Elbphilharmonie and Zentraler Omnibusbahnhof in Hamburg and Eye Film Institute Netherlands in Amsterdam have become the symbols and landmarks of their cities. All of these facilities are characterised with high quality of architecture, carefully selected and designed function as well as situation in an important and significant place. Thanks to the combination of the integrating function and the key node, we can observe in their case the synergy phenomenon – an added value thanks to which these facilities have a much stronger influence compared to their being located in a different place. In the case of the Opera House, Philharmonics and Eye Film Institute, we additionally have to do with the revitalisation of degraded river banks, where the aforesaid facilities played an important role. Their interesting function, attractive for the inhabitants and tourists converted directly into an increased traffic in the neighbourhood and what follows – its enlivening. The railway station on the other hand has become a modern gatehouse of the city welcoming tourists arriving in Hamburg.

2.1. Oslo Opera House

Since the 1980s, Oslo has been carrying out the port revitalisation project entitled: "Oslo Sea Facade", or the Fjord City. The subsequent districts such as for example Aker Brygge (since 1980), Bjørvik (since 2000), Tjuvholmen (since 2005) have undergone the image as well as functional transformations. As a result of these activities, the seaport space has changed its function fundamentally: from a warehouse and transportation basis into a representative one. It is now a trendy and much visited district where important facilities are situated.

The crowning point of these changes is the National Opera House handed over for use in 2007. The building designed by Snøhetta Architectural Studio is a futuristic yet elegant facility made from glass and white marble – erected in the place of a former sea port market place, which was also a centre of the medieval town. It immediately became a dominating element of the embankment and the symbol of the entire city. It is situated on the edge of the Bjørvik district, not far from the stock exchange and the main railway station.

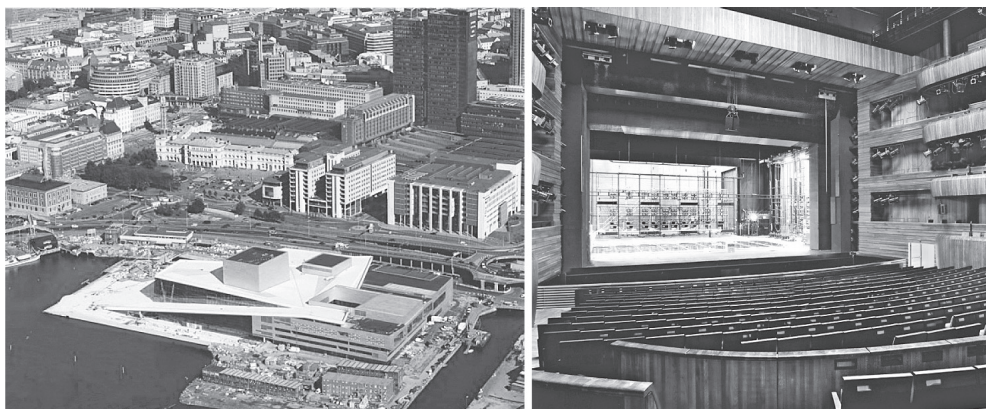

Fig. 1. “Oslo Sea Facade”, i.e. the Fjord City with the National Opera and Ballet House
 Fig. 2. The National Opera and Ballet House – the interior

2.2. Amsterdam – the Eye Film Institute Netherlands

This extremely characteristic, bold and at the same time very elegant building of the Eye Film Institute is a key node of the revitalised industrial area of Amsterdam. Due to its shape, it is also referred to as the “shark” emerging from the bay. The expressive and dynamic edifice, with strong lines, was mitigated with the facade colour. The white coincides with the blue of the water and the sky thus producing a savoury composition. The facility completed in 2012 was designed by the Austrian studio Delugan Meissl (Elke Delugan-Meissl and Roman Delugan).

The Eye Institute combines the function of a museum and of an archive. Its rich collection includes 37 000 films, 60 000 posters, 700 000 photos and 20 000 books. Situated in the building is also a café visited not only by the visitors to the Museum but also by the “public at large”.

The light, horizontally situated building of the Eye is manifestly distinct from the neighbouring Overhoeks tower – a strong, dark, vertical form. It remains with it in a peculiar

Fig. 3, 4. The Eye Film Institute Netherlands, author’s photos, 2013

formal symbiosis and at the same time it moulds the post-industrial embankment. They are clear, dominating elements of Amsterdam Noord and at the same time a bridgehead prepared for new investment projects in this northern part of the city. It is less representative and appreciated in comparison with the southern extremities of the city with for example the Old Town and the white-collar district of Zuidas; however, this situation seems to change year to year.

2.3. Hamburg – Elbphilharmonie

A newly erected philharmonic, completed in 2017, is an unquestionable symbol of HafenCity. A bold shape of the building is the concept of a Swiss duet Herzog & de Meuron. The building is a transformation of one of the two largest warehouses, i.e. the former Speicherstadt, designed in the 1960s by Werner Kallmorgen – Kaispeicher A. where cocoa and root spices were warehoused.

Fig. 5, 6, 7. Hamburg – Elbphilharmonie. Author's photos, 2014

The brick base of the building is an allusion to former architecture of Speicherstadt, while the light, glazed top reminds of a sail – as a result the entire building may be associated with the ship coming into the port. Inside, on the 26 floors, in addition to the rooms used by the Philharmonics (there are three concert halls, backup facilities, orchestra rooms, etc.); there are also residential apartments and a five-star hotel with nearly 250 rooms, conference rooms, a car park and a night club.

The facility is situated at the extreme end of the HafenCity peninsula and is a clearly dominating point over the neighbourhood – due to its size (110 m high, 200 m long – it is the tallest building in the city) as well as its strategic location, well before the official launch, it had become a modern showcase of the city, its contemporary symbol – in a similar fashion as the Opera House in Sydney, or in Oslo. It is a new node whose construction is strictly linked with the philharmonics function – in this case, this facility had influence on the establishment of the node.

2.4. Hamburg – Zentraler Omnibusbahnhof

The intriguing roof of the main bus station in Hamburg is a work of ASW Architekten and Silcher-WernerRedante. The characteristic “sail” (also referred to as the “boomerang”) soon became the way point much helpful in finding the station.

The glazed roof, resting on a single, tall colonnade towers over the service buildings and the entire station. The roofs over the bus spaces, supported by brackets on one side and only held on the one side, offer protection to the underground tunnel situated on the other side of the building without disrupting its function. The structure of the roof consists of a steel rib (curved vertically beam), bracket beams and glazed panels.

Fig. 8, 9. Central Bus Station in Hamburg – Zentraler Omnibusbahnhof. Photos by the author 2014.

The whole structure is extremely light, elegant, recognisable and dynamic. The imposing roofing soon became accepted by the inhabitants and is also an attractive city “gatehouse” welcoming visitors to Hamburg arriving by bus. It is yet another urban terminal of the city – this time, however, more classical as it is linked with a transportation function: a starting point, destination and transfer point.

3. A historic value facility – restoring the integrating function – Radzyń Podlaski

Another trend, in addition to building new facilities in the key nodes integrating sites spatially and socially is restoration of the integrating function in the existing historic nodes. We often encounter a situation where valuable, or even basic urban nodes lost their importance due to functional, urban planning, or disadvantageous historical events.

This is precisely the case of Potocki Palace in Radzyń Podlaski – the introduction of the judicial function into the facility resulted in a situation where it no longer integrated the inhabitants. The precious facility was adapted to satisfy ongoing needs and modernised as offices. Pushed to the other plan is the question of inheritance and historic value – the Palace was difficult to access by tourists and ceased to be the landmark of the city. Moving the judicial function into a new building erected 2015, opened a new path for the Palace revitalisation – transforming it into a cultural facility integrating the local community, tourists, the entire city and surrounding areas. The upgrading of the Palace and its adaptation to a new function will be carried out in accordance with the conservator’s guidelines so as not to diminish its role as the relic of the past; this role will be reminded by a modern museum to be organised in the facility. As a tourist attraction it may also contribute to the return of its former inhabitants

(who left it in pursuit of job opportunities in bigger cities) by creating work opportunities and enlivening the tourist market (accommodation, catering, souvenirs).

4. Overview of the history of the palace and the town

The history of today's Radzyń dates back to the 15th century and its beginnings are linked with the medieval settlements of Białka, Białka Niżna and Kozirynek. The village development was fostered by its convenient situation in the vicinity the intersecting, important commercial routes – from Krakow to Vilnius and from the Mazovia region to Rus. The proper town of Radzyń was granted town privileges by the charter of King Casimir Jagiellon back in 1468 and was situated ca. 1 km north of Kozirynek, in the place of a parish founded 22 years earlier.

Since the very beginning of the city, there was a castle in there which at the same time was a defensive structure and the seat of the city owner.

In the 15th and 16th centuries, the palace was a medieval stronghold (fortalice). In the mid-16th century, it was reconstructed in the Renaissance style – as a result of the works a *palazzo in fortezza* type of building was erected. In 1685, the upgrading works recommenced according to the design by Augustyn Wincenty Locci, the outcome of which was a Baroque style representative and defensive facility with an extensive garden. In mid-18th century another reconstruction took place – this time in the Rococo style. The works were managed by Jakub Fontana, and this shape of the building has been preserved until the present moment.

Worth mentioning is also the Holy Trinity parish church, erected in the period 1612–1641 upon funding by the Mniszech family – the then owners of the Radzyń land. It is regarded as one of the leading architectural facilities of the so-called Lublin Renaissance.³

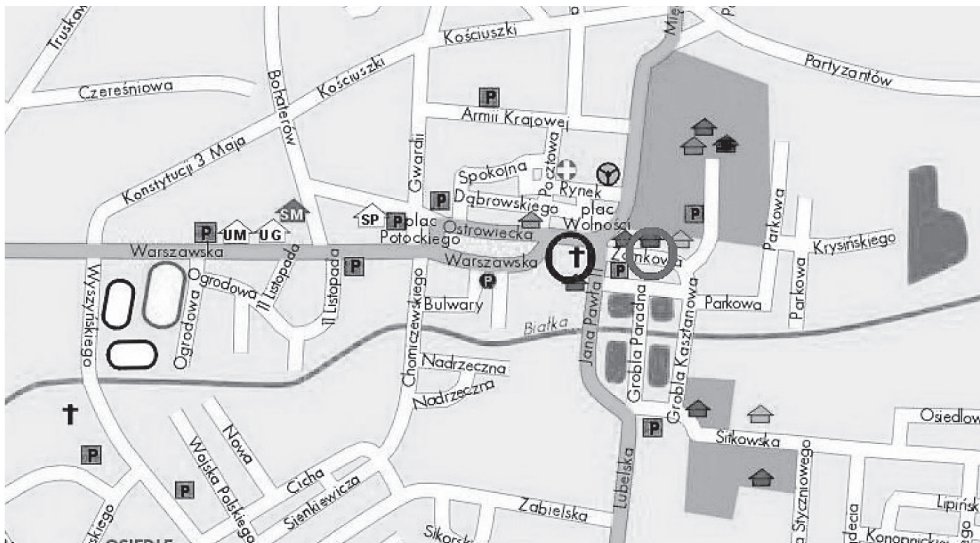

Fig. 10. Radzyń Podlaski – the location of the palace, the park (green circle, from the right) and the parish church (purple circle, from the left).

³ The main altarpiece is decorated with the image of the „Holy Trinity” (1892) by a famous religious painter Józef Buchbinder. Inside, attention is drawn by a single-storey tomb of Mikołaj and Zofia Mniszech; it was probably co-produced by Santi Gucci, the author of among other things the tomb of king Sigismund August at the Wawel Cathedral.

Throughout centuries, Radzyń Palace was the most prominent and the largest building in town. The town's prestige grew thanks to it and its name became popular also outside Poland. It was the heart of the town whose primary function was to offer a shelter to later become the town's landmark, a place of furious discussions and sumptuous parties. Many famous people visited the site, unfortunately the 19th century brought the decline of its importance with the 20th century finally putting an end to the time of its glory.

Fig. 11. Holy Trinity parish church. Source: radzyn-podl.pl [entry: 10.10.2017]

In 1920, the palace became the property of the State Treasury. In the inter-war period it was the headquarters of the state authorities and during the World War II it was the headquarters of the German administration. In July 1944, during the retreat of the German army, the palace was set on fire which caused enormous damage, especially inside the building. After the War, the building was reconstructed and used by the regional authorities. Over the years, the historical interior was the host to a court and cultural institutions such as a musical school, or a library. The rooms were adapted to these functions by introducing for example additional partition walls (secondary division of the interior), which transformed the once representative and spacious rooms into small offices.

The Rococo pearl began to be associated mainly with files and court rulings. The inhabitants avoided this place and tourists did not have any motivation to visit it either. The Palace was kept in acceptable technical condition (the necessary repairs were made and the building was protected against devastation), however its potential and possibilities withered.

5. Revitalisation of the palace and revitalisation programme City of Radzyń Podlaski

In connection with the transfer of the court into new headquarters in 2015, the palace was acquired by the municipality. A discussion started at the same time concerning introduction

of a new function into it. Bearing in mind the importance and role of the palace, the municipal authorities decided to establish a cooperation with Lublin University of Technology. In June, 2017 an agreement was signed between the investor, i.e. the Mayor of the City of Radzyń and the contractor, i.e. Politechnika Lubelska, whose aim was: “The Revitalisation of the Palace and Park of the Potocki Family in Radzyń Podlaski”.

The appointed project team was supervised by the Main Designer, architect Jan Wrana,⁴ The programme of the modernised facility determined in agreement with the ordering authority (i.e. the Municipality) included Centrum Kultury Polski Wschodniej (Centre of the Eastern Poland Culture). It is a modern, multidisciplinary centre bringing together several functions: a museum with the preserved historical interior, historical photography and classical films lab, old-age people’s club, cafe, youth organisations headquarters and the Polish Scouting Association [ZHP]. It is a place of meetings and activity but also a place of cherishing the memory of the multicultural nature of this region of Poland.

The purpose of the revitalisation was to restore the Palace to the inhabitants of Radzyń and recovering its lost renown. The so valuable facility deserves being revived and brought back to a vibrant state. The palace has an enormous potential which should be properly utilised – its representative architecture, extensive park and garden grounds, and convenient location should serve the residents of Radzyń and tourists visiting the site.

Radzyń Palace is an “urban node” – it is the most important place on the city map (spatially and immaterially), testifying to its identity, a relic of the former glory and a landmark at the same time. The Palace was a driving force of the city’s development with the urban tissue growing around it.

Fig. 12. Potocki Palace in Radzyń Podlaski – 2017. Source: palac-potockich.pl [accessed on: 18.09.2017]

Organising an interesting and socially required and accepted function in its interior will be a contribution to the occurrence of a synergetic effect, i.e. an added value. It will be

⁴ A multi-branch project team for revitalization of the palace, headed by the main designer: Architectural team: Mieczysław Brzozowski, architect Katarzyna Świącicka-Brzozowska, architect, Tomasz Nicer, MSc, engineer, Tomasz Banaszek MSc, engineer (constructors), assistants: Magdalena Olszak, Łukasz Broniarek, electrician team: Arkadiusz Karwat, MSc, engineer; Remigiusz Karwat, MSc, sanitary team: Daniel Zarzycki, MSc, engineer; Agnieszka Gajewska, MSc, engineer; Marcin Kryczka, MSc, engineer in cooperation with Michał Kapczyński, Ph.D. (ASP in Warsaw).

a result of the combination of the function integrating the inhabitants and the tourists and the value of the building as such – an urban nod. The influence and impact of the revitalised palace will be much bigger than it would be in the case of introduction of another function or situating the Centre of the Eastern Poland Culture in another facility⁵.

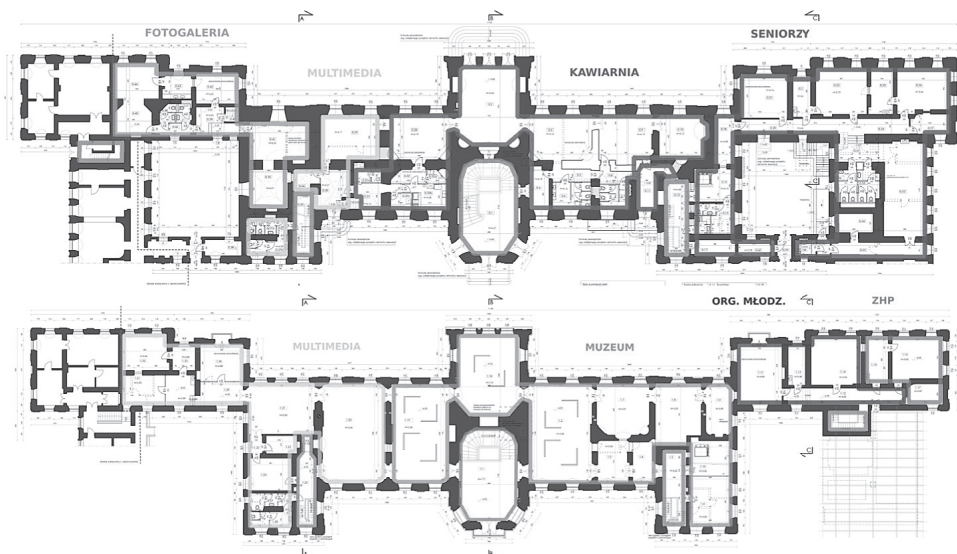

Fig. 13, 14. Approved functional program of the main part of the Potocki Palace– ground and first floor

In parallel to revitalising of Potocki Palace, also implemented is the “Program Rewitalizacji Miasta Radzyń Podlaski” [Radzyń Podlaski Revitalisation Programme] – Enlivening and Integration the Civic Society.

Revitalisation of Radzyń Podlaski matches the Lublin region revitalisation plan – currently approved are over 80 communal revitalisation programmes of the Lublin Voivodeship. Covered by the programme are such cities as Krasnystaw, Kock, Puławy, Ryki, Tomaszów Lubelski and Lublin as well as small towns including Wierzbica, Jastków, Jabłonna, Ułęż and many others. The programmes are financed within the framework of the Regional Programme for Lublin Voivodeship with co-financing from the EU.

In March, 2017, the “Miejski Program Rewitalizacji Miasta Radzyń Podlaski na lata 2016–2023” [Municipal Radzyń Podlaski Revitalisation Programme for the years 2016–2023] was prepared. It encompasses both social (such as education, health protection, unemployment) as well as economic (industry, tourism, technical infrastructure) and spatial issues. Other documents discuss financial framework, financing sources and models of the venture and project financing, the mechanisms of integration of the revitalising activities, and their complementary nature including social participation.

⁵ All the projects were consulted with the Voivodeship Monument Conservator and received its positive opinion. Following the opinion and questionnaire work, a conservation agenda was prepared concerning the following rooms: ground floor – entrance hall with the staircase, first floor – the parlor, library, and the chapel. A priority goal was to preserve the facility in the best possible condition, and what follows – limiting to a minimum the intervention linked with the adaptation works. An expert opinion was prepared and the decision of the Chief Commander of the Voivodeship Fire Brigade was obtained.

The main goal of the programme is the increased level of live of its inhabitants and improved attractiveness of the revitalisation are by comprehensive social, spatial and economic revival. Additionally, three strategic goals were identified: supporting the social and professional activity of the local community and reinforcing the level of social integration in the area of revitalisation, creating conditions for economic development and improving the functionality and aesthetics of the public space in the areas subject to the programme.

From among the projects described in the Programme, three items from List A are worth quoting (A list of primary revitalisation projects):

No. 1 *Revaluation of the ORANGERY and the Surrounding Site Management – a Park and Palace Complex in Radzyń Podlaski.*

No. 2 *Revaluation of the Historical Part in the Park and Palace Complex in Radzyń Podlaski*

No. 3 *Revaluation of the Public Space – RYNEK [market place] – in Radzyń Podlaski⁶*

The revaluation of the Potocki Palace was also included on List A under item 4. It fulfils the postulates proposed in the Programme: it improves the attractiveness of a particular area, reinforces social integration, improves aesthetics and functionality of the public space and further on – also supports social and professional activity (work and entertainment using the new function). It is a promising beginning of changes which should take place in Radzyń.

6. Potential model

As regards the question of restoration of the strategic inheritance of Radzyń, the author believes it should follow the path determined by Zamość. This centre based its brand name on historic background by emphasising the monumental potential of the site.

Fig. 15, 16, 17, 18. Zamość – revitalisation of the Old Town including fortifications. Author's photos

A number of activities were undertaken in Zamość aimed at increasing the attractiveness of the town for both its inhabitants as well as tourists. The process of revitalisation of the old town complex (including revaluation of the houses situated next to the main market),

⁶ „Miejski Program Rewitalizacji Miasta Radzyń Podlaski na lata 2016–2023” [Radzyń Podlaski Revitalisation Programme for the years 2016–2023], pp. 195–203.

another stage was renovation and partial reconstruction of the city fortification and alignment of the green areas surrounding the Old Town. To this end, special subsidies were obtained among other things from EU funds.

In 1992, Zamość became a UNESCO and registered on the UNESCO World Heritage List, which converted into interest in the town also outside the territory of Poland and increased tourist traffic. Radzyń too has great chances of becoming an equally distinguished site – efforts have been undertaken to acknowledge Potocki Palace as a Historical Monument. This status is granted to immovable monuments of exceptional historic, scientific and artistic value reinforced in the general awareness and of considerable importance for the cultural heritage of Poland. The Monument of History is not only an ennoblement but it also entails increased financing. Zamość was granted the status on the 16th of September, 1994.

Following the example of the Zamość model, the milestones in the development of Radzyń based on the heritage may be as follows:

- revitalisation
- promotion of tourism (attracting tourists with monuments and attractions – culture and recreation facilities, cycling culture paths, etc. hotel and catering infrastructure)
- obtaining funding for the consecutive revitalisation stages (among other things from the European funds) – other parts of the palace and park complex:
  - A. Palace wings (continuation of Project no. 4 from List A “Programme...”)
  - B. Park and orangery design (projects no. 1 and 2)
  - C. Partner towns
  - D. Programme promoting the Palace with an emphasis on the architecture which is part of the park complex (continuation of Project no. 4 from List A “Programme...”)

7. Summary

The valuable architecture situated in a key node may result in a synergy effect, i.e. an added value ($2+2=5$). Its influence and effect on the surrounding neighbourhood may be incomparably higher than in the case of situation of an analogous facility in location. The anticipated result is revitalisation of the neighbourhood (district, embankment, housing estate) activation and integration of the inhabitants, improved space, and coalescence of the urban space.

A further, broadly planned and requiring consecutive actions – initiated by the said facility – outcome may be the change of the city’s image and restoration of the cohesion of its space. The synergetic effect occurred among other things in the case of the Opera House in Oslo, Elbphilharmonie in Hamburg and the Eye Film Institute Netherlands, where the combination of an interesting and necessary functions and the ‘nod’ location resulted in the revival of the entire neighbourhood.

An important aspect is restoration of the value of the historical sites and nodes which lost their importance as a result of disadvantageous historic events and spatial transformations. This situation took place in the case of Potocki Palace in Radzyń Podlaski. Thanks to the introduction of an attractive function into the Palace, i.e. Centrum Kultury Polski Wschodniej, the facility will recover its integrating role – it will resume the position of a showcase of Radzyń, a magnet attracting tourists. It will also be interesting for the inhabitants – both as a potential place of work as well as recreation. It may become a bridgehead of broader changes – revitalisation and changes in the image of the entire city.

References

- [1] Ashworth G., *Planowanie dziedzictwa*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2015.
- [2] Böhm A., *O budowie i synergii wewnątrz urbanistycznych*. Monografia nr 6, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1981.
- [3] Dokumentacja zgłoszenia Zespołu Pałacowo-Parkowego Potockich w Radzynie Podlaskim do objęcia wyższą formą ochrony poprzez uznanie go za Pomnik Historii, Urząd Miasta, Radzyna Podlaska 2016.
- [4] Dziubecki T., *Rezydencja w Radzynie Podlaskim jako miejsce kształtujące wyobraźnię architektoniczną Stanisława Kostki Potockiego. Przyczynek do źródeł architektury klasycyzmu w Polsce*. *Architecturae et Artibus* 1 (2013) 39–49.
- [5] Fiuk P., *Symbole nowoczesności w strukturze zabytkowych miast Europy*. *Czasopismo Techniczne* 6-A(15) (2008) 294–298.
- [6] Gombin K., *Pałac Eustachego Potockiego w Radzynie Podlaskim jako wyznacznik społecznej pozycji magnata*, *Radzyński Rocznik Humanistyczny* 6 (2008) 55–66.
- [7] Karpowicz M., *Sztuka polska XVIII wieku*. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1985.
- [8] *Karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do Rejestru Zabytków („Biała Karta”) – Pałac w Radzynie Podlaskim*. Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków w Lublinie, Delegatura w Białej Podlaskiej, 1981.
- [9] Kubicki P., *Wynajdywanie miejskości. Polska kwestia miejska z perspektywy długiego trwania*, NOMOS, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- [10] *Miasta polskie w tysiącleciu, tom pierwszy*. Praca zbiorowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.
- [11] Pietrzela T., *Radzyna Podlaska i okolice w pradziejach i średniowieczu*, *Radzyński Rocznik Humanistyczny* 6 (2008) 11–27.
- [12] *Radzyna Podlaska. Miasto i rezydencja*. red. G. Michalska i D. Leszczyńska, Radzyna Podlaska 2011.
- [13] Rykwert J., *Pokusa miejsca. Przeszość i przyszłość miast*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013.
- [14] Szmygin B. (red.), *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*. Lubelskie Towarzystwo Naukowe Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS Politechnika Lubelska Warszawa – Lublin 2009.
- [15] Wrana J., *Współczesna forma architektoniczna a kontekst miejsca, Modern architectural form and place context*. *Czasopismo Techniczne* 1-A (2009) 589–593.
- [16] Wrana J., *Architektura – zrozumiała komunikat przestrzenny, Architecture – a clear spatial message*. *Czasopismo Techniczne* 1-A (2009) 413–416.
- [17] Wrana J., Fitta-Spelina A., *Pałac Potockich w Radzynie Podlaskim – zagadnienie rewitalizacji obiektu*. Człowiek – Ekologia – Architektura, Poznań 2017.
- [18] Wrana J., Jarocka-Mikrut A., *Nowa szansa dla obiektów zabytkowych poprzez przeprowadzenie rewitalizacji i wprowadzenie funkcji użytkowych*, *Budownictwo i Architektura* 12(3) (2013) 271–278.
- [19] *Zmieniając miasto – wokół teorii i praktyki rewitalizacji*. Praca zbiorowa pod red. M. Kowalewskiego, FTA, Poznań 2008.
- [20] Zuziak Z.K., *Nowe struktury w przestrzeni metropolitalnej. Pytania i problemy planistyczne*. *Czasopismo Techniczne* 5-A (2008) 4–18.
- [21] Zuziak Z., *Strategic metropolitan projects – examples from Hamburg, Potsdam and Berlin*. *Czasopismo Techniczne* 1-A (2013) 195–222.
- [22] Zuziak Z.K., *Zmiany strukturalne w miastach polskich na początku XXI. Między sztuką budowania miast a polityką przestrzenną*. Halicka A. (red), *Budownictwo na obszarach zurbanizowanych*, Nauka, praktyka, perspektywy, Lublin. Politechnika Lubelska; s. 165–176, 2014.
- [23] Zuziak Z.K., *The Notion of Order and the Spatial Logic of a New Polis: Three Approaches to the Problem of Rationality in the Contemporary Philosophy of Urbanism*, 11 CTV, Back to the sense of the City, Barcelona, Kraków, 2016.
- [24] Zuziak Z.K., *O synergii planu w urbanistyce*. *Budownictwo i Architektura* 16(1) (2017) 183–198.

Miejsca węzłowe pogranicza polsko-czeskiego jako istotne miejsca aktywizacji sieci powiązań transgranicznych

Piotr Obracaj¹, Piotr Opalka²

¹ Katedra Architektury, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy, e-mail: piotr.obracaj@utp.edu.pl

² Instytut Architektury i Urbanistyki, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nysie, e-mail: opalka1@o2.pl

Streszczenie: W artykule przedstawiono badania i ich wyniki prowadzone w ramach transgranicznego projektu „Edu2Work” – „Współpraca między szkołami i instytucjami publicznymi na granicy czesko-polskiej w zakresie edukacji to większe szanse na rynku pracy”, realizowanego w okresie od 2013 do 2015 r. Obszar badań obejmował po stronie Republiki Czeskiej okres Jeseník i Bruntal oraz po stronie polskiej powiat nyski i prudnicki. Projekt zrealizowano w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczypospolita Polska 2007–2013, realizowanego przez Katedrę Geografii Wydziału Przyrodniczego na Uniwersytecie Palackého w Ołomuńcu i Główny Instytut Górnictwa w Katowicach, przy którym w charakterze ekspertów pracowali autorzy artykułu. Praca architektów, przy udziale studentów wydziałów architektury i geografii, ukierunkowana była na badanie procesów zachodzących na pograniczu w sześciu tematach problemowych: edukacji, turystyki, transportu, sieciowania (tu: tworzenia i zagęszczania sieci łączności wszelkiej i koordynowanego współdziałania), przedsiębiorczości oraz przestrzeni i środowiska. W artykule przedstawiono przykłady działań w przestrzeni transgranicznej zwiększających integrację społeczeństw. Efektem były propozycje konkretnych rozwiązań aktywacji sieci powiązań komunikacyjnych, w których m.in. miejsca węzłowe rozumiane jako punkty przesiadkowe, w przestrzeni pogranicza powinny stanowić bazę dla rozwiązywania socjoekonomicznych i kulturowych problemów regionu.

Słowa kluczowe: pogranicze polsko-czeskie, powiązania komunikacyjne, dziedzictwo kulturowe, warsztaty projektowe.

1. Wprowadzenie

Następstwem przystąpienia Polski i Czech do tzw. strefy Schengen była likwidacja barier komunikacyjnych, umożliwiająca swobodę przepływu osób. Wydawałoby się iż kolejnym krokiem powinno być zbliżenie również na płaszczyźnie społecznej, gospodarczej i kulturalnej. Jednak analizując różne obszary aktywności na terenach transgranicznych, widoczne są różne prędkości i kierunki rozwoju. Nawet działania realizowane przy wsparciu programów europejskich, nie są w stanie trwale zaktywować społeczności pogranicza. Obecnie brak jest jakichkolwiek spójnych, systemowych działań w zakresie edukacji jak również mobilności na rynku pracy [4, 5]. Próbą poszukiwania rozwiązań mających na celu jeśli nie likwidację to znaczne ograniczenie zbędnych barier był projekt „Edu2Work” – „Współpraca

między szkołami i instytucjami publicznymi na granicy czesko-polskiej w zakresie edukacji to większe szanse na rynku pracy”, realizowany w okresie od 2013 do 2015 r. Obszar badań obejmował po stronie Republiki Czeskiej okresy Jeseník i Bruntal oraz po stronie polskiej powiaty nyski i prudnicki. Projekt zrealizowano w ramach Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Republika Czeska – Rzeczypospolita Polska 2007–2013. Partnerami projektu była Katedra Geografii Wydziału Przyrodniczego na Uniwersytecie Palackého w Ołomuńcu i Główny Instytut Górnictwa w Katowicach. Ekspertami w zakresie turystyki i edukacji byli naukowcy z Uniwersytecie Palackého w Ołomuńcu i Alpen-Adria Universität w Klagenfurcie, natomiast badania w zakresie kształtowania przestrzeni pogranicza były prowadzone przez architektów – autorów artykułu (tabl. 1).

Dla badań szczególnie znaczącymi okazały się międzynarodowe warsztaty projektowe zorganizowane w dniach od 7 do 11 kwietnia 2014 r. w miejscowości Widnawa, tuż przy granicy polsko-czeskiej. Uczestniczyło w nich 24 studentów z Uniwersytetu Palackiego i Politechniki Opolskiej, którzy w mieszanych, czteroosobowych grupach tematycznych pod okiem ekspertów, wywodzących się z różnych środowisk akademickich, analizowali procesy zachodzące na pograniczu w sześciu tematach problemowych: edukacji, turystyki, transportu, przedsiębiorczości, sieciowania oraz przestrzeni i środowiska. Tematów nie traktowano jako autonomicznych dziedzin, lecz starano się łączyć je dla uzyskania efektu synergii. Badania były prowadzone w szerokim kontekście historycznym, w szczególności w powiązaniu z procesami społecznymi, gospodarczymi i kulturowymi. „*Współpraca między szkołami i instytucjami publicznymi na granicy czesko-polskiej w zakresie edukacji*” w celu zwiększenia szans na rynku pracy, stała się zatem pretekstem dla wieloaspektowych analiz. Tematyka projektu wpisuje się w aktualną problematykę pogranicza. Być może takie jej ujęcie da szansę obniżenia procentu bezrobocia po obu stronach granicy. Z kolei udział w projekcie czeskiej i polskiej młodzieży szkolnej i akademickiej spowoduje lepsze wzajemne poznanie się, co powinno oddziaływać na starsze pokolenia. Daje to również okazję do zaznajomienia się z możliwościami prowadzenia działalności gospodarczej po obu stronach granicy i poznanie wspólnego dziedzictwa kulturowego.

Projektowi towarzyszyły liczne interdyscyplinarne wizyty studialne w polskich i czeskich zakładach produkcyjnych (rys. 1), instytucjach i szkołach oraz warsztaty, realizowane w gronie różnych środowisk, w tym z organizacjami pozarządowymi i jednostkami samorządowymi, w kilkunastu miejscowościach pogranicza. Ponadto równolegle w gronie eksperckim, przy zaangażowaniu młodzieży akademickiej, analizowano procesy zachodzące na pograniczu. Ścieranie się różnych argumentów miało znaczący wpływ na lepsze zrozumienie zachodzących procesów i sformułowanie działań integrujących i aktywizujących. Istotne okazało się również zaangażowanie grup warsztatowych w działania związane z diagnozą kondycji krajobrazu transgranicznego obszaru projektowego, inspirowanie dyskusji dotyczącej możliwości rozwojowych transgranicznego rynku pracy i opracowanie atrakcyjnych wizualnie projektów odnoszących się do zadanych tematów. Wyniki badań zostały przedstawione w szerszym kontekście problematyki transgranicznego rynku pracy oraz możliwości dalszego udoskonalania zastosowanej w opisanym studium przypadku metody planistycznej. Efektem warsztatów były również propozycje działań prowadzących do zaktywowania każdego z badanych obszarów.

Tabela 1. Obszary problemowe projektu Edu2Work oraz odpowiadające im tematy projektów warsztatowych

Obszar problemowy	Temat warsztatowy	Ekspert	Członkowie grupy
Edukacja	Transgraniczne Centrum Edukacyjne (TCE)	Dr hab. Karen Ziener, Alpen-Adria Universität	Martyna Piasecka, Agnieszka Duda, Pavel Rochovanský, Martin Turčinek
Turystyka	Transgraniczna Trasa Turystyczna (TTT)	Dr Pavel Ptaček, Palacký Universit, Olomouc	Maja Materzok, Katarzyna Kolinek, Jan Lukáš, Ladislav Motúz
Transport	Zintegrowana Infrastruktura Transportowa (ZIT w Głucholazach)	Dr hab. inż. arch. Piotr Obracaj, Profesor Politechniki Opolskiej	Paulina Szarzec, Sara Wojciech, Mikuláš Fišer, Vojtěch Kubeša
Przestrzeń i środowisko	Transgraniczne Usługi Ekosystemowe (TUE)	Dr inż. arch. Marcin Spyra, Politechnika Opolska	Michał Bartecki, Dorota Michna, Michael Cestr, Dan Horalík
Przedsiębiorczość	Transgraniczny Inkubator Przedsiębiorczości (TIP)	Dr inż. arch. Piotr Opalka, Politechnika Opolska	Emilia Szczudło, Agnieszka Zajac, Milan Poláček, Ondřej Zlámal
Sieciowanie	Regionalna Agencja Rozwoju (RAR)	Dr Pavel Roubínek, Dr Petr Kladiwo, Palacký Universit, Olomouc	Małgorzata Kwiatkowska, Ewa Stelmach, Tomáš Jurčeka, Martin Štvrtecký

Rys. 1. Zakład Schattdecor w Głucholazach – producent folii finish, wykorzystywanych w meblarstwie oraz projektowaniu wnętrz. Przykład udanej adaptacji tkanki historycznej. Fot. P. Obracaj (2015)

2. Uwarunkowania funkcjonowania pogranicza polsko-czeskiego

2.1. Uwarunkowania historyczne

Zrozumienie problematyki procesów zachodzących na pograniczu, w tym także perspektywa poszukiwań rozwiązań integrujących i aktywizujących społeczności wymaga szerokiego rozpoznania tła historycznego. Badana część obszaru transgranicznego wyróżnia się na tle innych tym, iż przez ponad 500 lat funkcjonowało na niej jednolite kulturowo i gospodarczo-politycznie biskupie księstwo nyskie, stanowiące własność biskupów wrocławskich. Istotnym czynnikiem zapewniającym jego ciągłość i rozkwit był brak problemu dziedziczenia, który w ościennych księstwach prowadził do wielu konfliktów. Pomimo likwidacji księstwa w 1742 r. i jego podziale pomiędzy Prusy i Austro-Węgry, materialne dziedzictwo kulturowe po obu stronach granicy nadal jest czytelne w przestrzeni. Ustanowiona wtedy granica na rozpatrywanym obszarze w przybliżeniu przetrwała do dnia dzisiejszego [8]. Wysiedloną po 1945 r. z terenów pogranicza miejscową ludność niemiecką zastąpiła ludność napływowa, nasyciona odmiennymi wzorcami kulturowymi i odniesieniami normatywnymi, która w nowych okolicznościach musiała przyjąć określone postawy. Przez kilka dekad nowe tereny były postrzegane jako tymczasowe, czego odzwierciedleniem były nieremontowane, zaniedbane gospodarstwa wiejskie. Ta niepewność miała również wpływ na określone postawy wobec sąsiada [1, 2, 9].

Okres izolacji polsko-czechosłowackiej zakończył się wraz z upadkiem komunizmu. Lata 90. XX w. zapoczątkowały stopniowe poznawanie się społeczeństw. Dopiero wtedy, często w sposób nieformalny, zaczęto w polskich szkołach średnich wspominać o tradycjach pogranicza, głównie w obszarze turystyki i dziedzictwa kulturowego. Obecnie każde kolejne pokolenie coraz bardziej identyfikuje się z miejscem zamieszkania, co może stanowić dogodny klimat dla zblżenia.

2.2. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze

Po minionych prawie trzech dekadach, wciąż widoczne są bariery instytucjonalne, które utrudniają swobodny przepływ na rynku pracy, oświaty czy służby zdrowia. Procesy unifikującej się Europy, w tym swobodny przepływ osób, w praktyce nie spowodowały znaczącego zblżenia kulturowego, społecznego, gospodarczego czy ekonomicznego. W zasadzie jedynym polem aktywności jest turystyka górską, realizowana głównie na terenie czeskich Sudetów. Tereny podgórskie powiatu nyskiego i prudnickiego nie są w stanie zmienić tej asymetrii.

Budowa trwałych więzi pogranicza wymaga w pierwszym etapie identyfikacji i zbadania istniejących dysfunkcji, następnie poszukiwań rozwiązań eliminujących je oraz wprowadzających nowe wartości. Właściwa perspektywa badawcza wymaga przybliżenia sytuacji społeczno-gospodarczej mieszkańców zamieszkujących pogranicze, w tym poziomu życia mieszkańców, stopy bezrobocia, szans edukacji dzieci i młodzieży. Jej znajomość wydaje się kluczowa dla określenia zachodzących na pograniczu działań i interakcji. Porównując potencjał ekonomiczny terenów nadgranicznych należy zwrócić uwagę na wysoki stopień bezrobocia po obu stronach granicy. Okresy Bruntal i Jeseník, w dużej części obejmujące tereny położone po drugiej stronie Sudetów, od lat odnotowują największą stopę bezrobocia w całej Republice Czeskiej¹.

¹ Wg czeskiego Ministerstwa Pracy i Spraw Socjalnych w dn. 31 marca br. największe bezrobocie odnotowano w powiatach: Karwina (9,9%), Most (9,7%), Jeseník (8,8%), Ostrawa-miasto (8,5%), Usti nad Łabą (8,4%), Bruntal (8,3%). W Republice Czeskiej stopa bezrobocia wyniosła 4,8%. Na jedno wolne miejsce przypadało średnio 2,4 bezrobotnych, w tym najwięcej w powiatach: Karwina (13,9), Jeseník (10,0), Usti nad Łabą (8,9), Sokolov (7,4), Hodonin (7,1), Znojmo (6,5), Chomutov (6,3) i Bruntal (6,0). Źródło: <https://www.czso.cz> (data wejścia: 25.06.2017 r.). Wg danych Powiatowego Urzędu Pracy w Nysie stopa bezrobocia w powiecie nyskim w marcu br. wyniosła 12,6%, przy średniej krajowej 8,1% [11].

Wśród głównych przyczyn tego stanu należy wymienić położenie na obszarze górskim i podgórskim, przez co miejscowości zlokalizowane na północ od wschodniego pasma Sudetów, Czesi określają jako odcięte od świata². Z uwagi na izolację części czeskiego pogranicza, wynikającą z przebiegu granicy, dla ludności zamieszkującej północne pogranicze Republiki Czeskiej bliższym geograficznie obszarem są miasta polskie: Paczków, Otmuchów, Głuchołazy, Nysa i Prudnik.

3. Tematy problemowe

Poszczególnymi tematami zajmowały się polsko-czeskie 4 osobowe grupy studenckie pod okiem ekspertów. Efekty ich pracy dyskutowane były na ogólnym forum przy udziale przedstawicieli władz miejskich z obydwu stron granicy oraz nauczycieli ze szkół średnich ogólnokształcących, zawodowych na poziomie techników, oraz pracowników naukowo-dydaktycznych z uczelni związanych z obszarem opracowania.

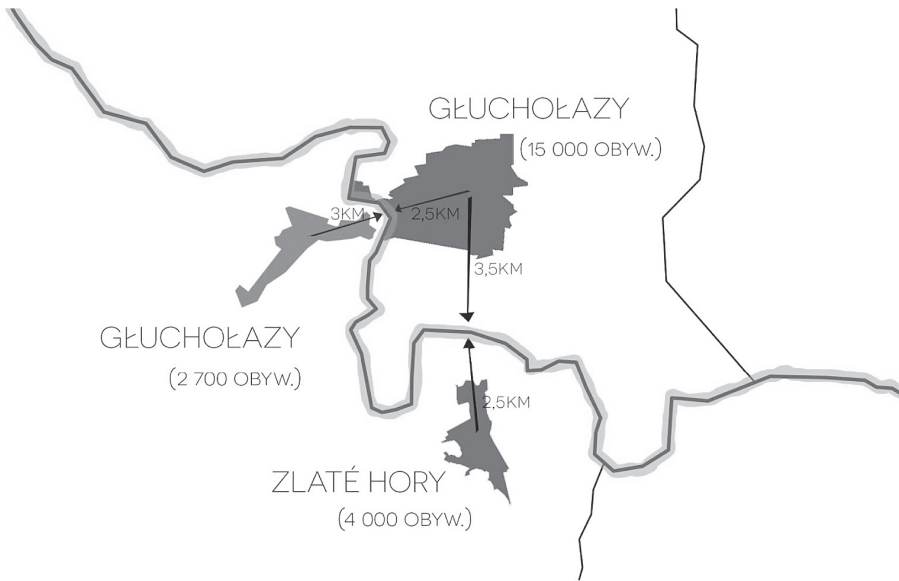
3.1 Edukacja

Transgraniczne Centrum Edukacyjne (TCE) zaproponowane zostało jako instytucja koordynująca i korygująca działania mające na celu odpowiednie szkolenie i przebranżawianie kadr na średnim i wyższym poziomie kształcenia zawodowego. Sieć obiektów tworząca tzw. „punkty węzłowe” miała być dogodnie skomunikowana różnymi środkami transportu. Zakładano ich lokalizację w miejscach istotnych z punktu widzenia historii i tożsamości regionalnej, co miało być ich „wartością dodaną”. Przyjęto, iż w skład **TCE** wchodzić będzie budynek oraz powiązany z nim system ścieżek edukacyjnych poza komunikacją kołową.

W Polsce do początku lat 90. przy większych zakładach produkcyjnych funkcjonowały szkoły zawodowe. Upadek przemysłu, przy braku działań osłonowych ze strony państwa, przyspieszył likwidację tej formy edukacji. Zlikwidowano szkoły kształcące kadry dla przemysłu ciężkiego i lekkiego. W powiecie nyskim zlikwidowano m.in. Zakłady Urządzeń Przemysłowych, Fabrykę Samochodów Dostawczych, Fabrykę Domów, Zakłady Skórzane „ASCO”. W powiecie prudnickim zamknięto Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Frotex”. Zatem wielkokubaturowe założenia o charakterze utylitarnym i przemysłowym stały się zbędnym, trudnym do zagospodarowania balastem. I oczywiście wysoki procent praktycznie nie mierzalnego bezrobocia zaistniał nagle i szybko się powiększał. Należało szukać sposobów na przekwalifikowanie kadr. Wszelkie próby reaktywacji szkolnictwa zawodowego musiały uwzględniać elementy innowacyjności, przy czym niedobór dobrze wykształconych pracowników dla potrzeb lokalnych rynków pracy stał się „palącym” problemem. W Czechach, państwie przede wszystkim o tradycjach przemysłowych, transformacja w kierunku nowego systemu polityczno-gospodarczego przebiegała dużo łagodniej. Przykładowo nawet w tak niewielkiej miejscowości jak Město Albrechtice liczącej zaledwie 3,5 tys. mieszkańców nadal funkcjonuje technikum rolniczo-gastronomiczne przy tylko skorygowanym pod kątem nowych potrzeb, programie nauczania. Uczniowie tej szkoły najpierw odbywają praktyki w licznych restauracjach i hotelach a później szybko znajdują zatrudnienie. Podobnie dobrze rozwinięta spółdzielczość rolnicza zasilana jest absolwentami szkół rolniczych. Elastyczność w przystosowaniu się do nowych warunków z jednej strony, a ostrożność w „sterowaniu” kierunkami kształcenia, okazała się w praktyce skuteczna.

² Mark Dušák w dokumencie „Nová zpráva z konce světa” („Nowy raport z końca świata”) opisuje codzienność miejscowości Bíla Voda (emisja: ČT2 w dn. 20.04.2014 r.).

Przedmiotowe zwiększenie współpracy między szkołami i instytucjami publicznymi na granicy czesko-polskiej w zakresie edukacji mające zwiększyć szanse na rynku pracy dotyczy przede wszystkim władz publicznych, którym podlega planowanie i zarządzanie w zakresie edukacji i legislacji. Oczywiście działania w tym obszarze powinny być skorelowane z potrzebami lokalnych rynków pracy, w tym związanych z sektorem prywatnym.

Rys. 2. Przepustowość przejść granicznych w gminie Głucholazy [5]

3.2. Turystyka

Transgraniczna Trasa Turystyczna (TTT) miała tworzyć spójną sieć z Centrum Edukacyjnym (TCE). W zakresie opracowania TTT i TCE ujęto:

- przeprowadzenie analizy potencjału istniejących szlaków pieszych, rowerowych, wodnych pod kątem realizacji TTT,
- projekt koncepcyjny trasy turystyczno-widokowej z przystankami łączącej najważniejsze atrakcje turystyczne analizowanego regionu,
- projekt koncepcyjny zagospodarowania brzegów akwenów wodnych, np. jeziora nyskiego, umożliwiający organizację różnorodnych plenerowych imprez i spotkań,
- w skali urbanistycznej – zobrazowanie przebiegu trasy,
- w skali architektonicznej – zaprojektowanie punktów widokowych i towarzyszących im obiektów tzw. „małej architektury”.

Centralny punkt spajający TTT, z uwagi na walory historyczne, kulturowe i krajobrazowe, zlokalizowano w Widnawie. Trasy turystyczno-widokowe oznaczono wykorzystując istniejące, ale i również projektując nowe ścieżki, w kierunkach Rychleby, Otmuchów, Łom Stachlowice, Vidnavskie Mokryny. Miejsca charakterystyczne, istotne ze względu na tradycję i historię regionu, oznakowano m.in. w formie paneli informacyjnych³ [10].

³ Por. W. Kosiński, *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Kraków 2000 [3].

Rys. 3. Alternatywna ścieżka rowerowa w Widnawie [5]

3.3. Transport

Dla uzyskania efektywności w zaktywowaniu terenów pogranicza uznano za konieczną reorganizację i usprawnienie transportu, w tym w perspektywie przywrócenie kolei osobowej. Powołanie instytucji: **Zintegrowana Infrastruktura Transportowa (ZIT)** z ukierunkowaniem na Głuchołazy, uzasadnione jest nie tylko ze względu na położenie geograficzne miasta w obszarze rozpatrywanego pogranicza, ale również ze względu na istniejącą tam niewykorzystaną od lat, ale tylko częściowo zachowaną bazę kolejową. Faza przygotowawcza i zawierająca propozycję projektową obejmowała:

- analizę geograficzno-krajobrazową pogranicza,
- analizę urbanistyczną,
- opracowanie programu funkcjonalnego,
- opracowanie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej ZIT w Głuchołazach.

W aspekcie planowania przestrzennego zwrócono uwagę na konieczność opracowania spójnej sieci powiązań komunikacyjnych, które w części mogłyby być realizowane na bazie zachowanej infrastruktury kolejowej (rys. 4, 5, 6, 7). Niestety przywrócenie dużej części historycznych połączeń, które do zakończenia II wojny światowej tutaj funkcjonowały, obecnie nie jest możliwe z uwagi na zniszczenie dworców kolejowych i rozebranie torowisk. Wcześniej dzięki wygodnym połączeniom komunikacyjnym możliwa była nie tylko wymiana gospodarcza. Mieszkańcy okresu jesenickiego mogli korzystać z usług nyskiego szpitala. Natomiast mieszkańcy powiatu nyskiego mogli szybciej niż obecnie dojechać koleją do

Pragi czy Wiednia. Przemysłana reaktywacja połączeń kolejowych jako części sieci stacji przesiadkowych, mogłaby stymulować rozwój pogranicza. Miejsca węzłowe rozumiane jako punkty przesiadkowe, w przestrzeni pogranicza powinny stanowić bazę dla rozwiązywania socjoekonomicznych i kulturowych problemów regionu, przyczyniając się do bardziej zrównoważonego funkcjonowania rynku pracy, oświaty, kultury czy turystyki. Miejsca węzłowe w niegdyś spójnym kulturowo krajobrazie, istotne dla dziedzictwa kulturowego i nadal emanujące kulturowo mogłyby ponownie stanowić zaczyn dla różnych aktywności. W sposób oczywisty przemysłane, skoordynowane działania uruchomiłyby zjawisko synergii, scalające i zwiększające potencjał i atrakcyjność pogranicza.

W ramach warsztatów zaproponowano relokację dworca autobusowego w Głuchołazach w miejsce istniejącego dworca głównego, znajdującego się ok. 2 km od centrum miasta, przy którym obecnie funkcjonuje nieco uśpiona towarowa stacja kolejowa. Przyjęto zorganizowanie głównego centrum przesiadkowego powiązanego z kolejowym węzłem towarowym. Oddolne inicjatywy samorządowe aktywizacji sieci połączeń w zderzeniu z polityką państwowych przewoźników kolejowych póki co pozostają w sferze projektów. Od niedawna funkcjonujące połączenia kolejowe pomiędzy stacją dworca głównego a Jesenikiem czy Krnowem nie są skoordynowane z godzinami pracy ani funkcjonowania szkół. W miejscu obecnego terenu dworca autobusowego, pierwszego dużego placu przy wjeździe do Głuchołaz od strony Nysy i Prudnika, przy zachowaniu przystanku autobusowego i stacji kolejowej, zaproponowano urządzenie skweru dla mieszkańców miasta. Projektowane centrum przesiadkowe w Głuchołazach w projekcie miałyby za zadanie umożliwiać przesiadki pomiędzy pociągiem a autobusem. Przykładowo w kontekście ruchu turystycznego, turysta z Dolnego lub Górnego Śląska mógłby dojechać ze swoim rowerem do Głuchołaz, by dalej kontynuować jazdę rowerem np. w kierunku Rychlebskich Ścieżek⁴. Centrum potraktowano jako jedno z kluczowych elementów uzupełniających transgraniczną infrastrukturę komunikacyjną, stanowiących punkt węzłowy w koncepcji zintegrowanej sieci transportowej obszaru transgranicznego [6, 7].

Rys. 4. Nieczynna stacja kolejowa w Głuchołazy Główny oraz dworzec PKS jako potencjalne elementy zintegrowanego systemu przesiadkowego. Fot. P. Obracaj (2015)

⁴ „Rychlebskie Ścieżki”, położone na południe od Widnawy, swój początek i koniec mają w miejscowości Černá Voda. Por. <http://www.rychlebskestezky.cz/cs> [12].

Rys. 5. Nieczynna stacja przeładunkowa przy dworcu Głównym w Głucholazach. Fot. P. Obracaj (2015)

Rys. 6. Centrum przesiadkowe Głucholazy Główne [5]

Rys. 7. Budynki przedwojennej administracji kolejowej i Wschodniej Straży Granicznej (*Grenschultz Ost*) w Widnawie zaadaptowane na cele mieszkalne. Fot. P. Obracaj (2015)

3.4. Sieciowanie

Proponowana w ramach „sieciowania” **Regionalna Agencja Rozwoju (RAR)**, miałby spełniać rolę stymulatora w systemie rozwoju obszaru transgranicznego. W zakresie opracowania RAR ujęto:

- analizę funkcjonujących i możliwych do zainicjowania sieci współpracy, które mogą wejść w skład RAR,
- analizę obszaru pod kątem możliwych lokalizacji instytucji wchodzących w skład RAR,
- koncepcję funkcjonowania RAR,
- wizualizację/ koncepcję architektoniczną obiektu (nowego lub rewitalizowanego) mieszczącego RAR.

Założono, iż RAR byłby instytucją zarządzającą i moderującą działania funkcjonujących na analizowanym obszarze sieci transgranicznych. Budując RAR sieciowanie zdefiniowano jako współpracę (w tym o charakterze międzynarodowym) na różnych poziomach, występującą głównie między instytucjami, ale mogącą zaistnieć także pomiędzy konkretnymi osobami. W wersji minimum nie ograniczono jej do instytucji posiadających odrębną osobowość prawną – przyjęto, iż jej zadaniem będzie koordynacja działań agencji rozwoju po obu stronach pogranicza.

3.5. Przedsiębiorczość

Kontynuacją już podjętych działań na rzecz przedsiębiorczości, są w latach 90. podjęte oddolne inicjatywy przez indywidualnych bądź grupowych przedsiębiorców po obydwu stronach granicy. **Transgraniczny Inkubator Przedsiębiorczości (TIP)** miałby wiązać i porządkować te inicjatywy instytucjonalnie. Zakres opracowania TIP obejmował:

- analizę obszaru pod kątem propozycji lokalizacji obiektów tworzących sieć TIP,
- opracowanie programu funkcjonalnego typowego dla TIP obiektu inkubatora,
- opracowanie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej wybranego obiektu TIP.

Projekt TIP zakładał powstanie sieci obiektów (nowych lub adaptowanych), w których możliwe będzie prowadzenie działalności gospodarczej na preferencyjnych warunkach. Profil działalności powinien nawiązywać do specyfiki regionu transgranicznego. Projektowany obiekt będzie mógł być lokowany w środowisku kulturowym pogranicza jako nie do końca definiowana, zamknięta w sparametryzowanej przestrzeni forma. To obiekt powstały z powtarzalnych modułów – dla potrzeb projektu budowany jako element modułowy, na przykład w formie typowego konteneru oceanicznego (rys. 8). Materiałowo zaproponowano wykonanie modułu w szkielecie stalowym lub drewnianym i nakrytego powłoką. Warstwa epidermiczna może być wykonana z poliwęglanu, szkła lub blachy – na etapie koncepcji nie rozstrzyga się co do jej ostatecznej formy czy transparentności. Moduł będzie miał kilka wariantów wyposażenia, na przykład:

- moduł podstawowy, uniwersalny – gotowy do adaptacji w różnych konfiguracjach,
- moduł „higieniczno-sanitarny” (lub submoduł, który można wmontować w moduł 1),
- moduł „zaplecze kuchenne” (lub submoduł, który można wmontować w moduł 1),
- moduł „gastronomiczny”, etc.

Oczywiście nie ogranicza się ww. modułów pozostawiając ich ostateczne zdefiniowanie konkretnej technologii. Moduły będzie można układać w różnych kombinacjach, tak aby w elastyczny sposób można byłoby go zainstalować w wybranym terenie – np. terenie górskim (Sudety Wschodnie), nad jeziorem (jeziorno nyskie, jezioro otmuchowskie), w strefie

poprzemysłowej (Widnawa), w tkance urbanistycznej i ruralistycznej. Najważniejszą ideą modułu jest jego swobodne kształtowanie w terenie, w tym na przykład na wodzie (forma pomostu), jako most (łączenie dwóch dotąd izolowanych przestrzeni i spowodowanie nowych interakcji pobudzających i ożywiających relacje społeczne). Można będzie zatem zarówno zainstalować moduły w Karlowej Studánce czy w Jeseniku (teren górski), jak również nad akwem wodnym (jezioro nyskie). Wobec zmiennych potrzeb, nie zawsze przecież za pierwszych razem trafionych, łatwe będzie ich przenoszenie. Zatem modularność obiektów, elastyczność kształtowania i zastawiania form pozostawia ostateczny efekt przyszłym użytkownikom. Jest to idea dużo bardziej trafiona niż budowanie tradycyjnego budynku, którego forma i trwałość w przestrzeni nie pozwala na cofnięcie decyzji w razie nie trafionego projektu lub jego zdezaktualizowania się lub degradacji. Studenci przeprowadzili analizy terenu obszaru pogranicza polsko-czeskiego pod kątem propozycji lokalizacji obiektów tworzących sieć TIP, w tym analizy komunikacji, która stanowi również przedmiot badań innych grup. Przedstawiono kilka propozycji obiektów TIP w konkretnej lokalizacji, po stronie czeskiej i polskiej.

Rys. 8. Moduły TIP w środowisku kulturowym pogranicza [5]

3.6. Przestrzeń i środowisko

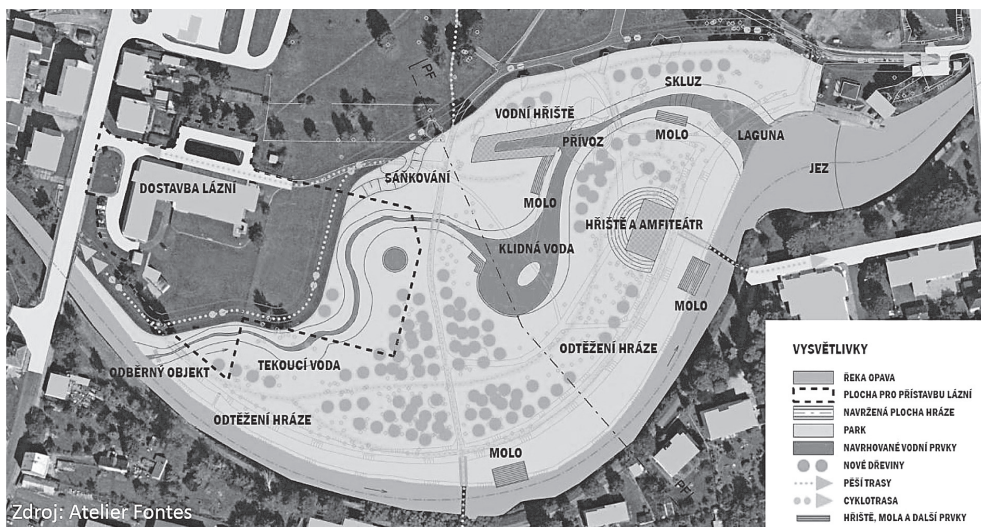
Utrzymując zasadę zrównoważonego rozwoju, tematem, który praktycznie wpisuje się pomiędzy wszystkie pozostałe jest EKOSYSTEM. Instytucja powołana jako: **Transgraniczne Usługi Ekosystemowe (TUE)**, miałyby spełniać usługi nadrzędne w stosunku do **TIT, TCE, ZIT, i RAR**. W zakresie problematyki **TUE** za najistotniejsze uznano:

- oznaczenie i opisanie potencjału ekosystemów naturalnych i miejskich analizowanego obszaru transgranicznego,
- identyfikację obszarów wartościowych pod kątem świadczenia usług ekosystemowych,
- zidentyfikowanie i opracowanie typologii (charakterystyki) i ekosystemów zlokalizowanych na analizowanym obszarze,
- identyfikację obszarów o szczególnych wartościach przyrodniczych/ekologicznych,
- analizę możliwości odniesienia się do „usług ekosystemowych” w regionalnych dokumentach planistycznych.

Wyniki analizy przeprowadzonej w toku prac warsztatowych wskazują na znaczącą asymetrię analizowanego krajobrazu transgranicznego. Przejawia się ona większą bioróżnorodnością ekosystemów po stronie czeskiej, a co za tym idzie ich większym potencjałem do świadczenia przez nie usług ekosystemowych. Ekosystemy po stronie polskiej charakteryzują się mniejszą bioróżnorodnością i są w większości przypadków beneficjentami usług ekosystemowych (rys. 9). Wnioski te są istotne w kontekście planowania rozwoju przestrzennego analizowanego krajobrazu transgranicznego oraz powinny zostać uwzględnione podczas jego zrównoważonego zarządzania.

Wśród szczegółowych propozycji projektowych zaproponowano m.in. zrównoważone systemy drenażu, w tym zagospodarowanie wody w miejscu powstania opadu, rozwiązania o funkcji hydrologicznej, ekologicznej i rekreacyjnej, poprzez np. wykorzystanie wody do poprawy jakości przestrzeni miejskiej (tzw. mała retencja).

Rys. 9. Koncepcja centralnego parku w Krnowie [5]

4. Podsumowanie

Synergicznych, paralelnie ujawniających się efektów projektu Edu2Work, można dopatrzeć się co najmniej dwóch. Pierwszy ujawnia się w każdym z obszarów projektowo-badawczych poprzez łączenie ich podstawowych funkcji, oraz umiejętne wykorzystanie istniejących zasobów kulturowych, jak najszerzej pojętych. Drugi, to wciągnięcie do opracowania studentów, jako siły fachowej nie „skażonej” jeszcze rutyną.

Projekt Edu2Work, podobnie jak inne programy i projekty aktywujące oddolnie lokalne społeczności, ma na celu przełamywanie barier i zmianę świadomości społeczeństwa, w tym w szczególności młodego pokolenia. W dalszej perspektywie czasowej podobne działania powinny mieć wpływ na poprawę transgranicznego planowania przestrzennego. Zgromadzony materiał badawczy, diagnozę problematyki oraz szeroką dyskusję należy uznać za niezwykle wartościowe i przydatne dla dalszych prac w każdym ze środowisk, które w nim uczestniczyły. W kontekście wielu wcześniejszych projektów realizowanych na pograniczu,

otwartym pytaniem pozostanie kwestia ich implementacji. Wciąż bowiem w relacjach polsko-czeskich widoczne są bariery, zarówno mentalne jak i wynikające z fizyczności granicy. Póki co nie są ich w stanie zlikwidować również liczne projekty unijne, które często odwołują się do idei, z którymi miejscowe społeczności do końca się nie identyfikują. Konieczne jest zatem budowanie relacji w sposób naturalny od podstaw. Dlatego fundamentem dobrej współpracy powinna być edukacja prowadzona od najwcześniejszych lat szkolnych. Zaangażowanie w projekt społeczności lokalnych oraz młodzieży szkolnej jak i akademickiej z różnych środowisk należy traktować jako konieczność dla uświadomienia wagi i komplikacji problematyki przestrzennej. Oczywiście takie działania powinny być prowadzone systematycznie i w sposób ciągły, a nie jednorazowy. Projekty unijne mogą tylko częściowo wpływać (pozytywnie) na ten stan rzeczy.

Literatura

- [1] Berlińska D., Korzeniowski M. *Tożsamość lokalna, regionalna, transgraniczna na pograniczu polsko-czeskim*. Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2007.
- [2] Gołdyka L. (red.) *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1999.
- [3] Kosiński W. *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*. Wydawnictwo: Politechnika Krakowska, Monografia 269, Kraków 2000.
- [4] Obracaj P. *Schengen a rozwój pogranicza polsko-czeskiego* [w:] *Blue Notes* (red. J. Kiszka), ACCENDO, 2013.
- [5] Obracaj P., Opałka P., Spyra M. *Czynności realizowane dla studentów uczelni w polsko-czeskim pograniczu* [w:] *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju polsko-czeskiego obrazu transgranicznego: studium przypadku pogranicza Euroregionu Pradziad*. „Geographia Moravica 4”, (red. P. Ptaček, Z. Opravil, P. Roubínek), wyd. Uniwersytet Palackého w Olomouci, Olomuniec 2015, rozdział 4, s. 105–113.
- [6] Obracaj P., Opałka P. *Prudnik – drogi ku naprawie tkanki miejskiej* [w:] Spyra M. (red.) *Transgraniczny Krajobraz Euroregionu Pradziad*. Wydawnictwo: Politechnika Opolska, Opole 2013, s. 92–111.
- [7] Obracaj P., Opałka P. *Wprowadzenie alternatywnej osi śródmiejskiej poprzez zagospodarowanie ciągu podwórek jako forma wykorzystania rezerwy przestrzennej* [w:] Spyra M. (red.) *Transgraniczny Krajobraz Euroregionu Pradziad*. Wydawnictwo: Politechnika Opolska, Opole 2013, s. 112–131.
- [8] Obracaj P., Opałka P. *Historyczny i kulturalny rozwój pogranicza polsko-czeskiego – powiat prudnicki i nyski* [w:] *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju polsko-czeskiego obrazu transgranicznego: studium przypadku pogranicza Euroregionu Pradziad*. „Geographia Moravica 4”, (red. P. Ptaček, Z. Opravil, P. Roubínek), wyd. Uniwersytet Palackého w Olomouci, Olomuniec 2015, rozdział 4, s. 35–47.
- [9] Opałka P. *Etyczno-estetyczny obraz części pogranicza polsko-czeskiego* [w:] *Odnowa Krajobrazu Miejskiego ULAR 7. Przyszłość miast średniej wielkości* (red.) N. Juzwa, A. Sulimowska-Ociepka, Wydawnictwo: Wydział Architektury Politechniki Śląskiej i Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, Gliwice, Łódź 2013, s. 355–360.
- [10] *Strategia rozwoju turystycznego pogranicza nysko-jesenickiego na obszarze powiatu nyskiego* (2BA – Szkolenia i Doradztwo Strategiczne), <http://powiat.nysa.pl>, Nysa 2009.
- [11] <https://www.czso.cz> (data wejścia: 25.06.2017 r.).
- [12] <http://www.rychlebskestezky.cz/cs> (data wejścia: 25.06.2017 r.).

Polish-Czech borderland nodal areas as an important activation sites of cross-border connections networks

Piotr Obracaj¹, Piotr Opalka²

¹ *Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture, UTP University of Science and Technology in Bydgoszcz, e-mail: piotr.obracaj@utp.edu.pl*

² *Institute of Architecture and Urban Planning, University of Applied Sciences in Nysa, e-mail: opalka1@o2.pl*

Abstract: In this article authors present findings of their research conducted in frames of the Czech Republic - Poland cross border cooperation “Edu2Work” project “Cooperation of Czech and polish borderland schools and public institutions in the area of higher education for better chances of employability on the labor market” realized from 2013 to 2015. Scope of the research included Jeseník and Bruntal districts from Czech Republic side, as well as Nysa and Prudnik Counties from polish side. Project has been realized by the Faculty of Science/Geography of the Palacký University in Olomouc and Central Mining Institute in Katowice, under the Operational Programme of Cross Border cooperation Czech Republic – Poland 2007-2013. Authors of this article have been involved to the project as experts. The work in the project, with the participation of the students, aimed at the investigating processes existing on the borderland in six thematic areas: education, tourism, transport, networking (here: creation and compaction all communication networks and cooperation coordination), entrepreneurship, space and environment.

In the article examples of some activities in the cross-border space has been presented that increase these societies integration. In result proposals of the specific solutions of the communication networks activation were introduced. They included identification of the knot locations understood as the transfer points that should become a base for socioeconomic and cultural problems of the region.

Keywords: Polish-Czech borderland, communication links, cultural heritage, design workshops.

Koźuchów – historyczne miasto z przyszłością

Wojciech Eckert

*Institut Budownictwa, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska
Uniwersytet Zielonogórski, e-mail: w.eckert@ib.uz.zgora.pl*

Streszczenie: Koźuchów jest miastem wyjątkowym, nie tylko w skali województwa lubuskiego ale w skali kraju. Zachowany w bardzo dobrym stanie system obronny, składający się z dwóch pierścieni kurtyn oraz fosy, wyróżnia je spośród setek innych. Należy jednocześnie do najstarszych miast Środkowego Nadodrza. Zachowane prawie na całym obwodzie fortyfikacje uniemożliwiły scalenie się centrum z przedmieściami. Dzięki temu zachowało się pierwotne rozplanowanie tej części miasta i jego historyczny charakter. Te walory są jednak dużym wyzwaniem dla urbanistów i architektów w pracach planistyczno-urbanistycznych. Samo stare miasto stało się miejscem węzłowym w układzie przestrzennym Koźuchowa. Ponadto, w nim samym, jest wiele dodatkowych węzłowych miejsc. Są to budowle mające znaczące wartości kulturowe: zamek, ratusz, gotycki kościół, zabudowa mieszkalna. Jest to również system fortyfikacyjny z dobrze zachowanymi kurtynami, basztami, bastejami i fosą. Historyczny układ ulic nie ułatwia komunikacji pieszej i samochodowej na Starówce. Tereny zielone kryją ogromny potencjał. Niestety jest też dużo elementów degradujących miasto: budynki gospodarcze, zaniedbane podwórka, współczesna zabudowa tzw. bloki, pawilony handlowe, niezabudowane działki i kwartały. W opracowaniu przedstawiono próbę analizy problemów oraz propozycje zmian aby zachowany został wyjątkowy charakter tego miasta a jednocześnie powstała wartość dodana wynikająca z wprowadzenia propozycji nowych rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych.

Słowa kluczowe: urbanistyka, architektura, układ przestrzenny, stare miasto, system obronny, rewitalizacja.

1. Wprowadzenie – zarys dziejów miasta

Koźuchów należy do najstarszych miast Środkowego Nadodrza. We wczesnym średniowieczu prawdopodobnie istniał tu gród, który wchodził w skład państwa plemiennego Dziadoszan. W pobliżu grodu krzyżowały się ważne szlaki handlowe wiodące z Wrocławia do Krosna Odrzańskiego. Korzystne położenie grodu sprawiło, że w jego pobliżu rozwinęła się osada targowa, która już w 1125 roku posiadała swój kościół. Na początku XIII stulecia Koźuchów był już znacznym ośrodkiem miejskim, złożonym z rozproszonych członów osadniczych: grodu, osady targowej, rzemieślniczego podgrodzia z kościołem, komory celnej, karczmy i młyna.

W pierwszej połowie XIII wieku doszło do wytyczenia miasta o regularnym rozplanowaniu. Miasto lokacyjne zajmowało niewielki obszar, całe założenie stanowił prostokątny rynek i otaczające go kamienice z działkami oraz plac, na którym znajdował się jednonawowy kościół i cmentarz. Budynki mieszkalne były płytkie, powiększenie nastąpiło później wraz z powstaniem uliczek (dzisiejsza ul. Kościelna, Klasztorna, Legnicka, Daszyńskiego, Limanowskiego, Obywatelska, 1 Maja) wychodzących pod kątem prostym z narożników

rynku. Wznoszono wówczas domy drewniane, parterowe, z otwartymi przejazdami na zaplecza posesji, gdzie znajdowały się ogrody warzywne i zabudowa gospodarcza. W pobliżu miasta, w odległości około 70 m na północ, znajdował się zamek i młyn wodny. W połowie XIII wieku, w miejscu dawnej świątyni, wzniesiono kościół murowany trójnawowy z długim prostokątnym prezbiterium. Wkrótce, za zgodą księcia głogowskiego Konrada, teren Kożuchowa został powiększony do wielkości objętej później obwarowaniami. Powstały nowe ulice (dzisiejsza ul. Mickiewicza, Głogowska, Krzywoustego), a dotychczasowe zostały przedłużone.

Przypuszcza się, że analogicznie do Głogowa, miasto zostało otoczone wałem i palisadą. Pod koniec XIII wieku w większości miast śląskich, a wśród nich i w Kożuchowie, wały z palisadami zastąpiono murami z kamienia polnego układanego warstwowo. Mury w Kożuchowie miały wysokość ponad 8 m i grubość od 1,5 do 1,9 m. Od strony wewnętrznej w górnej partii zwężały się uskokowo tworząc osłonięty od zewnątrz ganek o szerokości ok. 1 m. Ganek umożliwiał komunikację między basztami, rozmieszczonymi na całym obwodzie murów co 48 – 58 m. Baszty były wyższe, wysunięte przed lico murów, otwarte od wewnątrz, zwieńczone drewnianymi hurdycjami. Mury otoczono fosą o szerokości do 22 m i wałem ziemnym o wysokości 6 m. Trzy bramy Głogowska, Krośnieńska i Żagańska były budowlami piętrowymi z przejazdem w parterze i pomieszczeniem dla strażników na piętrze. W XV wieku system obronny został wzmocniony drugim pasem murów, rozciągających się od zachodniego skrzydła zamku do bramy Głogowskiej, wyposażonych w półkoliste basteje.

Na przełomie XV i XVI wieku księstwo głogowskie i Kożuchów przeżywały swój rozkwit. Książę Zygmunt Jagiellończyk usadowił na zamku w Kożuchowie silny oddział, którego zadaniem było zwalczanie rozbójnictwa. W 1516 roku kożuchowski zamek wszedł w posiadanie Jana von Rechenberga. Za jego rządów wprowadzono w mieście luteranizm.

W XIV–XV wieku utrwalił się model wąskiej działki, budynki były sytuowane szczytowo do ulicy. Po pożarze w 1554 roku cała zabudowa wokół rynku została wzniesiona z kamienia i cegły, piwnice i mury dwóch kondygnacji nadziemnych zachowały się do dzisiaj. Po następnym pożarze w 1764 roku władze miejskie nakazały stosować przy odbudowie trzy kondygnacje dla kamienic rynkowych i dwie dla zabudowy poza strefą rynku.

Wydarzenia wojny trzydziestoletniej były dotkliwe dla miasta, z obecnością wojska wiązały się pożary, gwałty, grabieże, prześladowania religijne. Po wojnie Kożuchów stracił wiele swoich praw i przywilejów. Powoli jednak miasto podnosiło się z upadku, odbudowano i przebudowano wiele obiektów, między innymi kościół farny i ratusz. Rozbudowały się przedmieścia, na jednym z nich ewangelicy zbudowali swój cmentarz (dzisiejsze lapidarium). W czasie wojny północnej do Kożuchowa wkroczyły wojska szwedzkie Karola XII. W 1709 roku za murami miasta wzniesiono kościół ewangelicki, a kilka lat później szkołę.

W XVII wieku miasto nawiedziły liczne epidemie, kłęski nieurodzaju, pożary. Efektem toczących się od XVII do XIX wieku wojen był upadek gospodarczy miasta. Pierwsza fabryka włókiennicza pojawiła się w mieście już w końcu XVIII wieku, jednak rozwój przemysłu w Kożuchowie był bardzo powolny. Główną przyczyną był brak wody w mieście. Ponadto doświadczeni wojnami mieszkańcy nie zgodzili się, by przez Kożuchów przebiegała szosa Berlin–Wrocław. Droga, którą rozpoczęto w 1817 roku, przecięła Nową Sól, a Kożuchów został na uboczu ważnych szlaków komunikacyjnych.

W 1849 roku rozbudowano ratusz, a w 1869 roku uruchomiono nowy szpital, w 1909 r. wprowadzono elektryczne oświetlenie i uruchomiono wodociągi miejskie, likwidując lampy naftowe oraz drewniane rury i zbiorniki na wodę. Na przełomie XIX i XX wieku rozbudowały się przedmieścia, szczególnie tereny położone po wschodniej stronie miasta.

Tam też wzniesiono w roku 1890 dworzec kolejowy. Kozuchów otrzymał połączenie kolejowe z Nową Solą i Żaganiem. W zachodniej części miasta, w latach trzydziestych XX wieku, powstały obszerne koszary wojskowe. Działania wojenne II wojny światowej ominęły Kozuchów. Pod koniec 1943 roku zorganizowano w mieście filię obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Więźniowie byli zatrudnieni w miejscowych zakładach przemysłowych, rolnictwie i w warsztatach rzemieślniczych. 14 lutego 1945 roku miasto zajęły wojska radzieckie, a latem tego roku zorganizowano polską administrację. Po wojnie Kozuchów nadal był siedzibą władz powiatowych, w 1953 roku zlikwidowano powiat kozuchowski, a władze powiatowe przeniesione zostały do Nowej Soli.

2. Plany rewitalizacji Kozuchowa. Próba określenia miejsc węzłowych starego miasta

W ostatnich latach, na Wydziale Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Uniwersytetu Zielonogórskiego, prowadzono prace, których celem było znalezienie cech charakterystycznych, jakie posiadają wybrane miasta średniej wielkości w województwie lubuskim, które mogłyby być wykorzystane w planach ich rewitalizacji. Np. Krosno Odrzańskie, którego stare miasto zostało zniszczone prawie w całości wskutek działań II wojny światowej i do dzisiaj nie jest odbudowane. Ośno Lubuskie, częściowo zniszczone lecz zamknięte, z doskonale zachowanym, pierścieniem średniowiecznych fortyfikacji. Gubin, z centrum zniszczonym w czasie wojny, później częściowo, chaotycznie zabudowanym, z potężną, gotycką sylwetką kościoła farnego. Jednym z nich jest Kozuchów, historyczne miasto zamknięte średniowiecznymi fortyfikacjami, które przez dziesięciolecia ulegało powolnej degradacji.

Fot. 1. Kozuchów, widok starego miasta od strony zachodniej

Opracowane zostały założenia do planu rewitalizacji starego miasta bazujące na elementach identyfikujących to miasto, będących zarówno miejscami węzłowymi, które powinny być wykorzystane w planach rewitalizacji. Są to przede wszystkim:

Zamek, wzniesiony w pierwszej połowie XIV wieku na miejscu średniowiecznego grodu kasztelańskiego. Przez lata był siedzibą książęcą, rezydencją możnych rodów, klasztorem zakonu karmelitów, zbrojownią. Zbudowany w stylu gotyckim, obecnie o zatartych znamionach stylowych. Obiekt powiązany jest z systemem obronnym miasta.

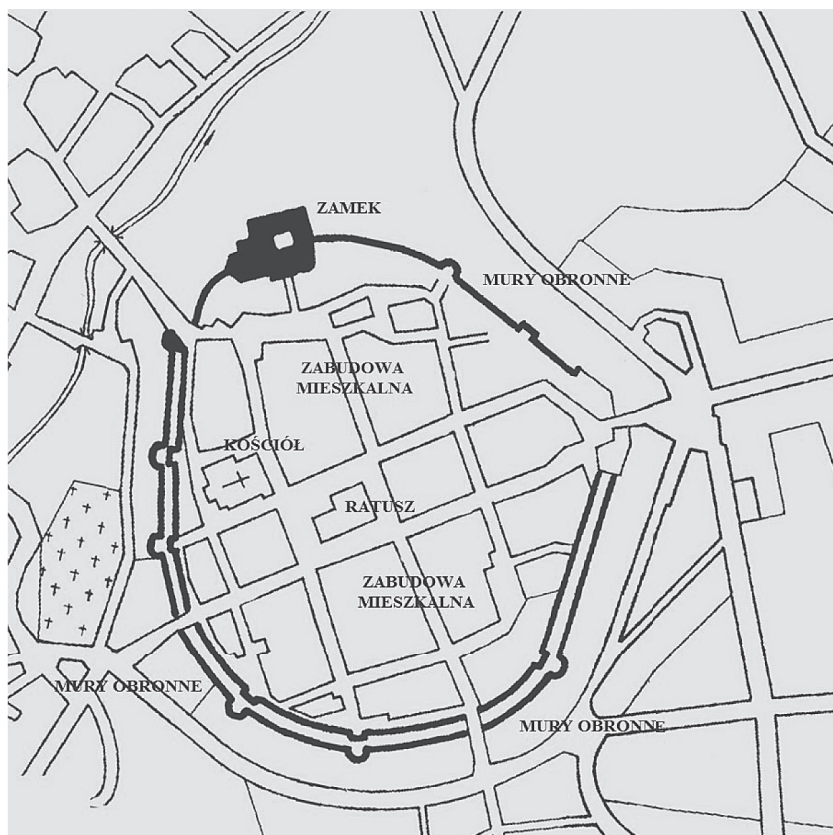
Fot. 2. Koźuchów, zamek, widok od południowego wschodu

Mury obronne, zbudowane na przełomie XIII i XIV wieku w miejscu wcześniejszych umocnień drewniano-ziemnych. Wykonane z kamienia polnego, układanego warstwowo. Pierścień murów opasywała dochodząca miejscami do 20 metrów szerokości fosa. Do miasta można było dotrzeć trzema bramami: Głogowską, Krośnieńską i Żagańską. Później w południowej części przebito czwartą bramę zwaną Szprotawską. W 1764 roku, po wielkim pożarze, część fortyfikacji została rozebrana – materiał wykorzystano do budowy domów. Mury i fosa do dziś zachowały się niemal w pierwotnej długości i są unikatem w skali kraju.

Fot. 3. Koźuchów, fragment murów obronnych, widok od zachodu

Rys. 1. Średniowieczne fortyfikacje miasta. (wg. St. Kowalski, J. Muszyński)

Fot. 4. Kozuchów, kościół parafialny pw. Oczyszczenia NMP

Kościół, zbudowany w XIII wieku jako jednonawowa, kamienna budowla. Wielokrotne przebudowy spowodowały że dzisiaj kościół jest trzynawową budowlą z kamienia i cegły. Główna bryła kościoła utrzymana jest w stylu gotyckim, wieża i dach prezentują styl barokowy, sklepienia naw i prezbiterium renesansowy. Na elewacjach wmurowanych jest kilkanaście renesansowych, płaskorzeźb nagrobnych.

Ratusz, wzniesiony na początku XIV wieku jako murowany, piętrowy budynek, usytuowany w północnej części placu rynkowego. Obiekt spłonął w 1488 roku, zachowały się tylko przesklepione piwnice ukryte pod nawierzchnią rynku dostępne z podziemi obecnego ratusza. W roku 1489 wzniesiono następny ratusz późnogotycki. Ratusz był budowlą piętrową murowaną z cegły nakrytą dachem dwuspadowym, z dekorowanymi szczytami w postaci ostrołukowych wnęk i sterczyn. Otwory posiadały profilowane obramienia ceramiczne. Wieża ratuszowa z dzwonem i zegarem nie była związana z bryłą ratusza. Liczne pożary sprawiły wiele zniszczeń i liczne przebudowania. W XIX wieku ratusz został rozbudowany o neoklasycystyczny fragment budowli. Spalony w 1945 roku, po wojnie został przebudowany, łącząc elementy historyczne ze współczesnymi.

Fot. 5. Koźuchów, późnogotycki ratusz z powojenną rozbudową

Zabudowa mieszkalna, zespół zabytkowych domów liczy ponad 270 obiektów. Zachowane kamienice pochodzą z okresów od XVI do początku XX wieku. Kamienice na Rynku są usytuowane na parcelach ze średniowiecznym rodowodem. Na niektórych elewacjach zachowały się portale z okresu renesansu. Przy ul. Klasztornej 6 zachowała się bogato zdobiona, przedstawiająca płaskorzeźby św. Piotra i Pawła, fasada pochodząca z XVIII wieku.

Fot. 6. Kozuchów, kamienice w zachodniej pierzei starego rynku

Elementy degradujące miasto

Przestrzeń urbanistyczna Starego Miasta w Kozuchowie w przeciągu ostatnich kilkunastu lat uległa znacznej degradacji. Na przestrzeń tą składają się trzy podstawowe elementy:

- tereny o nieokreślonej funkcji miejskiej,
- tereny o niewłaściwym sposobie wykorzystania,
- tereny niewykorzystane.

Strefy te zlokalizowane są przede wszystkim we wschodniej i południowej części miasta. W programie rewitalizacji Kozuchowa określono tereny, które należy odzyskać dla funkcji miejskich i centrotwórczych oraz tereny, które należy przeznaczyć pod nową zabudowę. W tym celu postuluje się opracowanie programów funkcjonalno – przestrzennych dla wszystkich kwartałów Starego Miasta. Również zabudowa kubaturowa Kozuchowa podlegała silnym, niekorzystnym przeobrażeniom. Licznie reprezentowane są obiekty powodujące dysonans przestrzenny. Są to przede wszystkim budynki wzniesione po II wojnie światowej. Pawilony handlowe, bloki mieszkalne, budynki użyteczności publicznej a nawet domy jednorodzinne.

W programie rewitalizacji staromiejskiego centrum Kozuchowa wskazano te tereny oraz budynki. Sposób ich zagospodarowania lub modernizacji pozostawia się inicjatywie projektantów. Należy jednak dążyć do przywrócenia historycznego układu urbanistycznego w skali poszczególnych kwartałów a w skali poszczególnych budynków do przywrócenia klimatu typowego dla zwartej zabudowy centrum miasta.

System komunikacyjny

System komunikacyjny Starego Miasta w Kozuchowie dzieli się na dwie strefy:

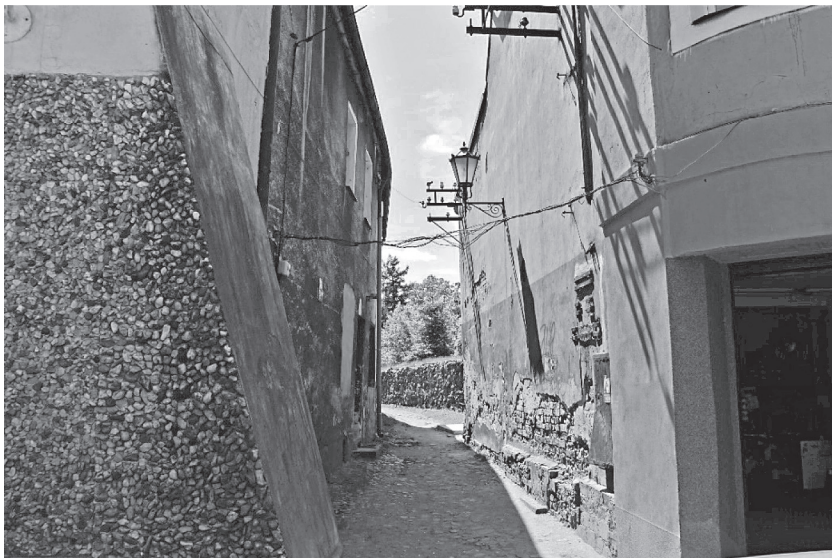
- ruchu kołowego,
- ruchu pieszego.

Fot. 7. Koźuchów, wjazd do starego miasta od strony zachodniej

Ruch kołowy w obrębie centrum miasta jest bardzo źle zorganizowany. Nieczytelny, zwłaszcza dla osób spoza Koźuchowa, jest dojazd do wnętrza starego miasta. Również nieczytelna jest organizacja ruchu w systemie ulic jednokierunkowych. Mała ilość parkingów, zarówno dla mieszkańców miasta jak i dla turystów, jest przyczyną powstawania tzw. „dzikich” parkingów. Ruch pieszy, jako istotny element komunikacji, również należy przeorganizować. Widoczny jest brak segregacji ruchu pieszego i kołowego. Nieczytelna jest organizacja ruchu pieszego. Nie ma wytyczonych i oznakowanych tras turystycznych.

Fot. 8. Koźuchów, uliczka przymurna w zachodniej części starego miasta

Komunikacja kołowa i piesza powinna odbywać się przez cztery „bramy” miejskie. Wewnątrz miasta może powstać tzw. „mała obwodnica” wzdłuż ulic tworzących wydłużony prostokąt na osi północ – południe. W związku z tym niezbędne będzie przeprojektowanie ulic w części południowej miasta oraz realizacja nowej drogi w części północnej.

Dla obsługi komunikacji kołowej planuje się, w bliskiej odległości centrum, budowę parkingów. Największy po wschodniej stronie, pomiędzy parkiem a murami obronnymi. Dwa mniejsze po stronie południowej i zachodniej.

Komunikacja piesza odbywać się może w zamkniętej dla ruchu kołowego strefie „małej obwodnicy”. Obszar ten powinien zostać całkowicie wyłączony z ruchu kołowego. Powstanie w ten sposób śródmiejski deptak, który w przyszłości będzie można rozbudowywać o nowe odcinki.

Ważnym elementem komunikacji miasta będą trasy turystyczne. Najważniejsza z nich prowadzić będzie wzdłuż murów obronnych miasta.

Zieleń

Kozuchów nie charakteryzuje się wysokimi walorami naturalnymi. Urzeźbienie terenu miasta, polegające na różnicach wyniesień, nie stwarza warunków dla ciekawych ekspozycji elementów krajobrazu naturalnego. Jedynie Stare Miasto otoczone murami obronnymi posiada takie walory. Głębokie fosy tworzą interesujące ramy dla wyniesionego wyżej średniowiecznego miasta.

Dlatego bardzo istotnym elementem w programie rewitalizacji Kozuchowa jest uprządkowanie istniejących i organizacja nowych terenów zielonych.

W centrum miasta istnieje niewielka ilość wartościowych egzemplarzy zieleni wysokiej i dość duże zdegradowane obszary zieleni niskiej. Ponadto, co stanowi ewenement w skali regionu, bardzo duże tereny zieleni niezorganizowanej, tzw. „dzikich” ogródków działkowych. Największa ich ilość znajduje się w północno-wschodniej oraz południowo-wschodniej części miasta, po wewnętrznej stronie murów obronnych a także od strony południowo-zachodniej, po zewnętrznej stronie murów. Są to potencjalne tereny dla miejskiej zieleni zorganizowanej w sposób planowy.

Ogrody, parki

Planowana jest likwidacja „dzikich” działek ogrodniczych. Odzyskany w ten sposób teren przekształcony zostanie w parki miejskie. Stare Miasto otoczone zostanie pierścieniem zieleni wysokiej (od wewnątrz) oraz zieleni niskiej (po zewnętrznej stronie murów obronnych). Powstanie w ten sposób rodzaj plant, zielonych terenów typowych dla miast organizujących zielenią na terenach pofortyfikacyjnych. Te nowe tereny zielone przestaną być miejscami niedostępnymi dla mieszkańców Kozuchowa. Staną się publiczną przestrzenią dostępną zarówno dla mieszkańców miasta jak i dla turystów. Wyeksponowane zostaną równocześnie na ich tle oraz w ich sąsiedztwie najatrakcyjniejsze zabytki Kozuchowa – mury obronne miasta.

Ogródki działkowe po stronie południowo-zachodniej oraz wschodniej (w fosie) zastąpione zostaną zielenią niską.

Skwery, zieleńce

Skwery i zieleńce zlokalizowane w miejscu dawnych zabudowanych kwartałów będą zlikwidowane. Miejsca te zostaną przeznaczone pod zabudowę zwartą.

Fot. 9. Koźuchów, zaniedbany skwer, miejsce po dawnej zabudowie po stronie wschodniej od rynku

Zieleń wewnątrz mieszkalnych

W zamian za „utracone” skwery planuje się nasycenie miasta zielenią zlokalizowaną w środku zamkniętych kwartałów zwartej zabudowy, zarówno istniejącej jak i projektowanej. Charakter tej zieleni będzie odpowiadał zarówno typowi zabudowy jak i przestrzeni ograniczonej tą zabudową.

Ciągi piesze związane z fortyfikacjami

Wzdłuż murów miejskich projektuje się ciągi piesze. Przebiegać będą one po zewnętrznej stronie murów, wzdłuż fosy, częściowo od strony wschodniej a także południowej i zachodniej. Wewnętrzny ciąg pieszy przebiegać będzie wzdłuż całego obwodu obronnego oraz na północ od zamku.

Fot. 10. Koźuchów, fragment fosy miejskiej, widok od południowego zachodu

Fortyfikacje

Najcenniejszym zabytkiem Kozuchowa są relikty średniowiecznych fortyfikacji miasta. Zachowane w dobrym stanie prawie na całym obwodzie stanowią wyjątkowy w skali Polski przykład budownictwa obronnego. Kozuchów, podobnie jak wiele innych miast na Śląsku, pierwotnie otoczony był umocnieniami drewniano-ziemnymi. Jednak już na początku XIV wieku miasto otoczono wysokim kamiennym murem wzmocnionym gęsto rozmieszczonymi basztami. Przed murem znajdowała się szeroka wypełniona wodą fosa. W XV wieku fortyfikacje zostały zmodernizowane. Wzniesiono drugi, zewnętrzny pierścień kurtyn, niższy od wewnętrznego i zaopatrzone w masywne basteje. Wewnętrzny pas murów zwieńczony był gankiem bojowym z przedpiersiem zaopatrzonym w liczne otwory strzelnicze. Zewnętrzna kurtyna wraz z bastejami zwieńczona była krenelażem. Do miasta prowadziły cztery bramy. Od wschodu Brama Głogowska, od północnego-zachodu Brama Krośnieńska, od zachodu Brama Żagańska i od południa Brama Szprotawska. Fortyfikacje miasta sprzężone z znajdującym się w północnej części zamkiem i jego umocnieniami stanowiły przez stulecia skuteczny system obronny Kozuchowa.

Fortyfikacje Kozuchowa nie były dotychczas przedmiotem kompleksowych badań historycznych, archeologicznych i architektoniczno-konserwatorskich. Niemniej ten bezcenny zespół budowli obronnych już teraz warty jest zagospodarowania i udostępnienia dla turystów.

W planach rewitalizacji Starego Miasta przewiduje się wykorzystanie pozostałości systemu obronnego dla celów komercyjnych. Należy podkreślić jednak, że wszystkie prace przy murach obronnych powinny być poprzedzone specjalistycznymi badaniami naukowo-technicznymi.

Zamek

W ubiegłym roku przeprowadzono renowację zamku. Dotychczasowy tynk, tzw. cyklinę, zastąpiono tynkiem gładkim. Po przeprowadzeniu badań stratygraficznych zamek pomalowano kolorami nawiązującymi do oryginalnych.

Dojście do zamku zlokalizowane na nasypie gruntowym przecinającym fosę należy zastąpić drewnianym mostem zwodzonym nawiązującym charakterem do budowli militarnych.

Wzdłuż północnego odcinka murów obronnych, na stokach fosy, należy wykonać kamienne schody ułożone na gruncie. W tym miejscu rozpoczynać się będzie trasa turystyczna biegnąca wzdłuż murów obronnych.

Fosa

Fosę na całej jej długości należy przeznaczyć na trasę turystyczną. Niezbędne będzie jej oczyszczenie i odwodnienie. Należy również wykonać przejścia umożliwiające wejście lub wyjście z rowu w kierunku miasta.

Muzeum sztuki militarnej

W poprzemysłowym budynku usytuowanym we wschodniej części miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie fosy, planuje się siedzibę muzeum sztuki militarnej. Należy przywrócić pierwotną formę budynku a wewnątrz adaptować na nowe funkcje.

Fot. 11. Kozuchów, przemysłowy budynek wzniesiony w linii murów obronnych od strony południowej

Most Bramy Szprotawskiej

Wał ziemny przecinający fosę w osi dawnej bramy miejskiej należy zastąpić mурowym z kamienia arkadowym mostem. Pozwoli to na utrzymanie komunikacji w tym miejscu miasta a jednocześnie uczyni fosę oraz pozwoli na bezkolizyjne przejście trasy turystycznej pod mostem.

Powyższe przedsięwzięcia mają spowodować, że system obronny Kozuchowa stanie się największą atrakcją turystyczną miasta a także regionu. Wydaje się, że w najbliższym czasie turystyka będzie jednym z najważniejszych czynników miastotwórczych.

Modernizacja zabudowy kubaturowej

Przedmiotem koncepcji rewitalizacji jest wyodrębniony zespół staromiejski średnio-wiecznego miasta warownego o wysokich walorach historycznych. Teren posiada wyraźnie zachowane granice w postaci obwarowań fortyfikacyjnych. Zachowane trzynastowieczne rozplanowanie ulic, zespół zabytkowych kamienic z okresu od XVI do początku XX wieku, monumentalna architektura kościoła, zamku i ratusza, pas murów obronnych, tworzą zespół urbanistyczny o wyjątkowej wartości zabytkowej.

Zespół staromiejski cechuje umiarkowana skala zabudowy i tradycyjne dominanty budowli fortyfikacyjnych i sakralnych. Specyficzny charakter Starego Miasta polega na harmonijnym układzie działek i ulic wypełnionych architekturą o tradycyjnej formie i skali obiektów trzykondygnacyjnych wokół rynku oraz dwukondygnacyjnych na pozostałych ulicach, sytuowanych szczytowo do rynku lub ulicy. Znaczna grupa kamienic jest posadowiona na gotyckich parcelach i utrzymana w dawnym gabarycie. W fasadach XVI - wiecznych kamienic rynkowych zachowały się nieliczne renesansowe rzeźbione kamienne portale. Odzwierciedlenie baroku zachowało się w fasadzie z płaskorzeźbionymi figurami Piotra i Pawła (ul. Kłasztorna 6).

Większość budynków jest trzytraktowa, kamienice założone są na rzucie wydłużonego prostokąta. Na poziomie parteru przebiega przejście na podwórze. W drugim trakcie umieszczona jest klatka schodowa, w trakcie przednim lokal sklepowy lub usługowy, w tylnym

duże pomieszczenie nazywane izbą tylną. Przekrycie stanowią sklepienia krzyżowe, kolebkowe lub strop drewniany.

Obiekty kubaturowe wymagają licznych zabiegów: remontów, restauracji elewacji, modernizacji, rozbudowy, nadbudowy.

Występują luki w kompozycji przestrzennej zespołu, zachodzi więc potrzeba zintegrowania istniejącej zabudowy w zwarty i kompletny zespół miejski przez uzupełnienia współczesną, odpowiednio dostosowaną do otoczenia architekturą. Postuluje się przywrócenie zespołowi formy możliwie zbliżonej do pierwotnej, dążenie do zachowania zabytkowego charakteru całości.

W sylwecie staromiejskiej istnieje rozrzut punktów wysokościowych, niekorzystnie konkurujących ze starymi. W XX wieku w zespole staromiejskim powstały trzy czterokondygnacyjne bloki mieszkalne (ul. Rynek, ul. Klasztorna, ul. Mickiewicza) zakłócające dawny układ przestrzenny, przytłaczające optycznie pobliski zamek. Spowodowały zakłócenie panoramy historycznego miasta. Budynki te usytuowane w pobliżu zamku, murów obronnych, popsuły całkowicie osie widokowe. Zachwiana została także zabytkowa skala. Zgodnie z powszechnie stosowaną zasadą, w zespołach staromiejskich najwyższe i najbardziej okazałe budynki stały na centralnie położonym rynku, a wysokość obiektów malała proporcjonalnie do oddalania się od środka miasteczka. Budynki czterokondygnacyjne zbudowane zostały obok trzy- i dwukondygnacyjnych.

Fot. 12. Kozuchów, zabudowa w północnej pierzei starego rynku

Zaleca się odtworzenie historycznego krajobrazu miejskiego przez poprawę kompozycji i form zabudowy wynikające z przesłanek historyczno-estetycznych. Zmiany i korekty dotyczą fragmentów dysharmonizujących, zakłócających lub szpecących zespół.

Działania konserwatorskie

W celu prawidłowego ukierunkowania niezbędnych przekształceń i modernizacji postuluje się przeprowadzenie następujących działań konserwatorskich:

Rozbiórki – usunięcie elementów nie stanowiących części składowych zespołu staromiejskiego w sensie historycznym i kompozycyjnym.

Fot. 13. Kozuchów, zabudowa na tyłach kamienic w północnej części starego rynku

Fot. 14. Pawilony handlowe we wschodniej części starego miasta

Postuluje się zaplanowanie ogólnego uporządkowania terenu polegające na usunięciu obiektów tymczasowych, zabudowy oficynowej, garaży, budynków gospodarczych (ul. Mickiewicza, Kościelna, Legnicka, Głogowska, Limanowskiego, Obywatelska, Daszyńskiego) z pozostawieniem jednak fragmentów zabudowy oficynowej przeznaczonej do modernizacji (ul. Krzywoustego).

W celu odtworzenia modelu przestrzennego Starego Miasta proponuje się rozbórkę budynków dysharmonizujących ze średniowiecznym układem ulic przy ul. Legnickiej 19, Mickiewicza 12, Głogowskiej 3, Głogowskiej 2.

Modernizacja – przywrócenie zespołowi właściwych walorów kompozycyjnych polegających na korekcie stanu zabudowy oraz uporządkowaniu gabarytów przez przebudowę niektórych obiektów.

Modernizacja elewacji budynków (ul. Rynek) powinna polegać na odsłonięciu wcześniejszych warstw i form stylowych elewacji z odtworzeniem detalu architektonicznego i jednocześnie wnosząca elementy współczesne wpisujące się harmonijnie w historyczną strukturę Starego Miasta.

Zakres ingerencji budowlanej podczas modernizacji obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków powinien być ograniczony, nie może spowodować zniszczeń detalu architektonicznego, układów wnętrz, sklepień, klatek schodowych itp.

Postuluje się rozbudowę budynków z korektą linii zabudowy według średniowiecznego układu urbanistycznego. Zaleca się modernizację budynków czterokondygnacyjnych z rozbudową korygującą linię zabudowy ul. Klasztornej. Należy także wykonać rozbudowę pawilonów handlowych przy ul. Daszyńskiego w celu odtworzenia średniowiecznej linii zabudowy ulicy.

Reintegracja – uzupełnienie zabudowy w celu odzyskania historycznego układu urbanistycznego.

Postuluje się odtworzenie zabytkowej struktury przestrzennej przez wprowadzenie nowej zwartej zabudowy o odpowiedniej skali, gabarytach, stromych dachach, usytuowanej na historycznych liniach zabudowy.

Należy odzyskać wszystkie walory układu przestrzennego. W celu podkreślenia średniowiecznego charakteru miasta zaleca się stosować w projektowanych obiektach zabudowę szczytową. Projektowane uzupełnienia zabudowy powinny nawiązywać do dawnego charakteru i jednocześnie powinny zapobiegać fałszowaniu historii. Zaleca się, aby uzupełnienia historycznej struktury urbanistycznej polegały na poszukiwaniu współczesnej formy architektonicznej zharmonizowanej z zabytkowym otoczeniem staromiejskim. Nowo wznoszone obiekty nie powinny przekraczać tradycyjnych wysokości i gabarytów brył zabudowy. Powinny być w tej samej konwencji przestrzennej, w jakiej ukształtował się niegdyś zespół staromiejski.

Postuluje się odtworzenie pierzei przy ul. Mickiewicza, Legnickiej, Głogowskiej, Daszyńskiego oraz uzupełnienie zabudowy pojedynczymi „plombami” przy ul. Klasztornej, Kościelnej.

3. Zakończenie

Zachowane prawie na całym obwodzie fortyfikacje uniemożliwiły scalenie się centrum z przedmieściami. Dzięki temu zachowało się pierwotne rozplanowanie tej części miasta i jego historyczny charakter.

Te walory są jednak dużym wyzwaniem dla urbanistów i architektów w pracach planistyczno-urbanistycznych. Samo stare miasto stało się miejscem węzłowym w układzie przestrzennym Kozuchowa. Ponadto, w nim samym, jest wiele dodatkowych węzłowych miejsc. Są to budowle mające znaczące wartości kulturowe: zamek, ratusz, gotycki kościół, zabudowa mieszkalna. Jest to również system fortyfikacyjny z dobrze zachowanymi kurtynami, basztami, bastejami i fosą. Historyczny układ ulic nie ułatwia komunikacji pieszej i samochodowej na Starówce. Tereny zielone kryją ogromny potencjał. Niestety jest też dużo elementów degradujących miasto: budynki gospodarcze, zaniedbane podwórka, współczesna zabudowa tzw. bloki, pawilony handlowe, niezabudowane działki i kwartały.

W opracowaniu przedstawiono próbę analizy problemów oraz propozycje zmian mogących doprowadzić do uporządkowania miejskiej struktury przestrzennej Kozuchowa, tak aby zachowany został wyjątkowy charakter tego miasta a jednocześnie powstała wartość dodana wynikająca z wprowadzenia nowych propozycji architektonicznych i urbanistycznych.

Literatura

- [1] Kowalski S., Muszyński J. *Kożuchów. Zarys historii*. Kożuchów 1995.
- [2] Kowalski S. *Zabytki architektury województwa lubuskiego*, Zielona Góra 2010.
- [3] *Kożuchów. Zarys dziejów*. Andrzejewski T. (red.), Kożuchów 2003.
- [4] Szukielowicz Z., Andrzejewski T. *Mury obronne Kożuchowa w świetle nowych ustaleń*, w: *Budownictwo obronne Środkowego Nadodrza*. Nowa Sól 2003.
- [5] Andrzejewski T., *Miejscowości powiatu nowosolskiego. Rys historyczny*. Nowa Sól 2004.

Kożuchów – a historical town with a future

Wojciech Eckert

Institute of Civil Engineering, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Environmental Engineering, University of Zielona Góra, e-mail: w.eckert@ib.uz.zgora.pl

Abstract: Kożuchów is a unique town, not only in the Lubusz Voivodship but also in the whole country. The well-preserved defence system, consisting of two rings of curtains and a moat, distinguishes this town from hundreds of others. It is also one of the oldest towns in the Middle Oder Region. Nearly the entire circumference of the fortifications has been preserved, which makes it impossible to merge the centre with the suburbs. For this reason, the original layout of this part of the town and its historical character have been preserved. However, these factors are a big challenge for urbanists and architects in terms of urban-planning. The old town has become a central point in the spatial layout of Kożuchów. Moreover, there are a number of additional important objects such as buildings of significant cultural value: the castle, the town hall, the gothic church and the residential buildings as well as the fortification system with the well-preserved curtains, bastion, fortified towers and moat. The historical layout of the streets makes walking and driving difficult in the Old Town. The green areas have enormous potential. Unfortunately, there are also a number of elements spoiling the look of the town: the business buildings, the neglected yard, the modern buildings – so called blocks of flats, the commercial pavilions, the undeveloped plots and quarters. The paper presents an attempt to analyse the problems and to provide suggestions for changes so as to preserve the unique character of the town and, at the same time, to add value resulting from the introduction of new architectural and urban-planning ideas.

Keywords: urbanism, architecture, spatial layout, old town, defence system, revitalisation.

Niemiejskie funkcje w strukturach zurbanizowanych jako katalizator życia w mieście

Justyna Kleszcz

Katedra Architektury i Urbanistyki, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Zielonogórski, e-mail: j.kleszcz@aiu.uz.zgora.pl

Streszczenie: Niniejszy tekst ma za zadanie przybliżyć rolę wielofunkcyjnych struktur łączących funkcje typowo miejskie z niemiejskimi w jedną formę przestrzenną, dzięki którym stają się one punktami węzłowymi w skali lokalnej oraz ponadlokalnej. Do punktów tych należeć będą obiekty architektoniczne w różnej skali – zarówno te budujące przestrzeń poprzez kubaturę, jak i tworzące jedynie ramy przestrzenne – „antykubaturę”. Wprowadzenie do miast funkcji zwyczajowo kojarzonych z terenami wiejskimi, jak np. agrokultura w różnej postaci, hodowla zwierząt, przetwórstwo czy przemysłowa produkcja rolna staje się inspiracją do tworzenia nieoczywistych połączeń z funkcją mieszkaniową, komunikacyjną, biurową, edukacyjną, nie tylko zaś z obszarem zieleni rekreacyjnej w mieście. Coraz częściej też budynki tego typu stają się elementami ikonicznymi, zarówno w warstwie realnej, jak i w wirtualnej przestrzeni miasta „niezrealizowanego”. Przykłady utopijnych wizji stworzonych dla największych metropolii, jak Nowy Jork, Paryż, czy Vancouver ukazują znaczenie niewielkiej korekty programu funkcjonalnego danej przestrzeni, pozwalającej przekształcić ją z pobocznej w węzłową. Pasona Urban Farm w Tokio, wizje Vincenta Callebaut, pracowni WORK Architecture Company czy grupy Terreform, lecz również bardziej kameralne realizacje Amersfoort oraz Villa Augustus w holenderskim Dordrecht, Hoeve Biesland ukazują potęgę drzemiącą w niemiejskich funkcjach centrotwórczych.

Słowa kluczowe: miasto, agrokultura miejska, farma miejska, Agropolis, agrihood.

1. Wstęp

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie zagadnienia lokalizowania w przestrzeniach zurbanizowanych funkcji, które dotychczas uważane były za tradycyjnie nie związane z przestrzeniami miast. Są to funkcje nawiązujące w większości przypadków do ich fizycznej / biologicznej sfery (jedzenie, dzika przyroda, natura) w odróżnieniu od ich sfery duchowej, tradycyjnie z miastem związanych (kultura, polityka, handel). Próba określenia, jakie przyczyny powodowały wytworzeniem tego podziału, wywołującego od zawsze silne antagonizmy pomiędzy bezpieczną przestrzenią a tym, co nieznanne, znajdujące się dotychczas poza jego granicami prowadzi do zdefiniowania pojęcia nie-miejskości. Do tego typu niemiejskich funkcji w obecnej sytuacji będą należały: rolnictwo w szerokim spektrum przyjmowanych form przestrzennych, miejska przemysłowa produkcja rolna, zwłaszcza „produkcja” mięsa, lecz również obecność dzikich i nie-dzikich zwierząt. O roli tych elementów, nowo pojawiających się w przestrzeniach zurbanizowanych decyduje ich znaczenie jako punktów węzłowych, katalizujących procesy społeczne zachodzące wewnątrz dotychczas zwartej struktury urbanistycznej. W procesie tym wyróżnimy dwa rodzaje form przestrzennych, mogących tworzyć tego typu węzły – obiekty kubaturowe oraz anty-kubaturę, czyli niezabudowane

przestrzenie w mieście. Tworzą one różne układy przestrzenne, głównie punktowe, rzadziej liniowe lub płaszczyznowe, stanowiące silny atraktor społeczny lub obiekt ikoniczny o nietypowej funkcji i formie, jako nowe punkty ciężenia w strukturach zurbanizowanych.

2. Funkcje miejskie i niemiejskie – przyczyny podziału

Podział na tradycyjne miasta funkcjonalne oraz tereny ruralne wyniknął z historycznych uwarunkowań związanych z koniecznością grupowania funkcji związanych z produkcją rolną oraz zabezpieczeniem zaplecza gospodarczego, handlowego, a w dalszej perspektywie również politycznego, administracyjnego i kulturowego. Strefy funkcjonalne miasta kupieckiego, a od XIX wieku – również przemysłowego spowodowały powstanie rodzaju przemysłowego antymiaścia, powodującego silną polaryzację głównych funkcji: mieszkania, handlu, administracji, kultury i przemysłu [1], [2]. O ile jednak duży racjonalizacja podejścia do projektowania strefowego miasta wynikała w przeszłości ze znacznej uciążliwości dla mieszkańców, dużego zanieczyszczenia środowiska oraz pewnych szczególnych wymagań infrastrukturalnych osiąganym jedynie punktowo (jak np. dostępność kolei, przywóz surowców naturalnych itp.) przy ograniczonej powierzchni terenów zurbanizowanych było uzasadnione, o tyle pozostawanie na etapie strefowania dużych obszarów, aglomeracji i metropolii oraz próba ochrony hermetyczności miejskich funkcji wydaje się w obecnych czasach znaczącym anachronizmem. Krier, analizując podział funkcjonalny miast ery przemysłowej zauważył rolę strefowania w pojawieniu się i rozwoju segregacji społecznej wynikającej z wewnętrznej migracji ludzi pomiędzy poszczególnymi strefami, co powodowało jednocześnie hierarchizację jego wewnętrznej struktury. W takiej sytuacji funkcje lokalizowane na terenach miejskich, jako centrum aktywności społeczno-gospodarczych danego regionu zajmowały niższą pozycję niż te w obrębie obszarów zurbanizowanych.

Podział funkcji na miejskie i niemiejskie można analizować uwzględniając nie tylko zjawisko deprecjonowania ich znaczenia jako elementów wyższej rangi, lecz również w płaszczyźnie filozoficznej zmiany podejścia do podmiotowości człowieka i jego roli w kreowaniu przestrzeni zamieszkania. Miasto, jako przejaw wyższości człowieka nad przyrodą, w tym ujęciu stało się jednocześnie miejscem obrony przed tym, co nieznanie. Stało się wyrazem dążenia człowieka do wyparcia swej biologicznej natury poprzez oddzielenie symboliczną granicą strefy zurbanizowanej od elementów życia związanych z koniecznością walki o byt, rozumianą chociażby jako produkcja żywności i związane z tym konieczność zadawania cierpienia innym organizmom żywym.

Skrajnym przejawem tego typu poglądów jest próba zdefiniowania genezy miast w ujęciu *zoogeografii*. Zgodnie z poglądami Philo [3] na temat znaczącej roli zwierząt w historycznym wydzieleniu obszarów zurbanizowanych z terenów wiejskich, miał fakt dążenia człowieka do ograniczenia ciężaru psychicznego, jaki na mieszkańcach danego obszaru wywierała bliskość rzeźni, targów bydła itd. związana w całości z biologią życia i śmiercią zwierząt. Zagadnienie to wiąże się również z ukształtowaniem kolejnej dziedziny nauki, jaką jest *miejska zoekologia*, postrzegana w kontekście bardziej wysublimowanej formy miejskiej ekologii oraz polityki rozwoju zrównoważonego, który można wprowadzać w życie już po osiągnięciu pewnych podstawowych założeń w tym zakresie dotyczących wybranych fizycznych parametrów środowiska zurbanizowanego [4]. Wraz ze zmianą podejścia do pojmowania miejskiego ekosystemu jako siedliska nie tylko człowieka, ale również szeroko rozumianej dzikiej przyrody, pojawiła się szansa na usankcjonowanie faktu wprowadzenia dodatkowych funkcji w przestrzeni miast, związanych z obecnością w niej przedstawicieli świata zwierząt i roślin.

Kolejne możliwości wprowadzenia niemiejskich funkcji na obszarach zurbanizowanych pojawiły się wraz z wykrystalizowaniem nowych definicji miasta związanych z próbą ponownego określenia przestrzeni zamieszkałych przez człowieka w dobie odchodzenia od tradycyjnej jego funkcji i formy.

Bezpośrednie powiązanie pojęcia miasta stworzonego przez ludzi (*polis*) i świata zwierząt (*zoo*) następowało jako długotrwały, wielopłaszczyznowy proces poszerzania znaczenia podmiotowości zwierząt w kulturze światowej, sztuce i polityce. Samo pojęcie *zoopolis* [5] zostało na początku zastosowane właśnie w odniesieniu do nauk politycznych, w kontekście przestrzeni współużytkowanych przez człowieka i zwierzęta domowe, gdzie miasto rozumiano jako wspólnotę polityczną jej mieszkańców, a wywodzące się z młodszego o 13 lat określenia *zoopolia* stworzonego w odniesieniu do środowiska zbudowanego przez Jennifer Wolch [6].

Pojawienie się alternatywnych definicji przestrzeni zurbanizowanych opierających się na zmianie tradycyjnie pojmowanej roli miasta w aspekcie geopolitycznym, kulturowym, społecznym, filozoficznym, czy przestrzennym stawia pod znakiem zapytania możliwość określenia prawdziwej „miejskości” przestrzeni, ale też uzmysławia konieczność zmiany tradycyjnego podejścia do przestrzeni historycznie ukształtowanych, jako formy anachronicznej.

3. Alternatywy miasta

Zoopolia jest wersją przestrzeni zurbanizowanej stworzoną przez Jennifer Wolch [7] jako alternatywne, ale i dopełniające znaczenia *metropolii*, jednak przeznaczonej zarówno dla ludzi, jak i zwierząt, a szerzej – natury. W związku z tym, że tereny zajmowane przez dziką przyrodę zanikają nie tylko w obszarze, lecz również poza strefami urbanizacji, utrzymanie tradycyjnej formy miasta spowoduje znaczące zubożenie środowiska życia człowieka oraz natury jako całości. Definicja ta opiera się o nowo sformułowaną zasadę projektową zwaną *projektowaniem nieantropocentrycznym*. Jest to definicja odnosząca się bezpośrednio do sposobu postrzegania dzikich zwierząt we współczesnych strukturach miejskich, jako elementu wiążącego dla zachowania ścisłej relacji pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem w przestrzeniach przekształconych poprzez obecność człowieka. Wspomniana wcześniej zoogeografia daje w tym wypadku naukowe podstawy do analizy działań w przestrzeni miejskiej opartej na zasadach tzw. *kulturowej geografii zwierząt*, związanej z procesem udomawiania zwierząt i bazującej na geografii humanistycznej i naukach społecznych. Z drugiej jednak strony mamy do czynienia z obecnością nowo rozwijającej się dziedziny wiedzy, przy jednoczesnym braku naukowych podstaw do dyskusji nad rolą dzikich zwierząt w przestrzeni miast, czy wręcz na zjawisko wypierania w pracach urbanistycznych faktu obecności dzikiej przyrody zgodnie z poglądem, że przestrzenie zurbanizowane są wyłączną domeną człowieka.

Współużytkowanie przez ludzi i zwierzęta stało się pierwszą z możliwości rozbudowy funkcjonalnej poprzez poszerzenie grupy użytkowników o ich „niemiejską” – dziką strefę. Dotyczyć to będzie zjawisk takich, jak *rewilding* [8], czyli w wypadku przestrzeni zurbanizowanych – pozostawiania fragmentów przestrzeni pozostającej w ścisłej relacji ze strukturami zurbanizowanymi zamieszkałymi przez człowieka – w formie otwartej, przeznaczonej do celowej renaturyzacji, „zdżyczenia krajobrazu” często w ekstremalnych przyrodniczo formach. Będzie ono dotyczyć zarówno obszarów przyjmujących formę płaszczyzn, jak i rozmieszczonych punktowo wewnątrz miast. Obszary takie, jak rezerwat Oostvardenplassen pomiędzy miejscowościami Almere i Lelystad, podawany jako pierwszy i najpełniejszy przykład tego typu działań, czy Richmond Park w Londynie, obszar rzeki Wandle

w Londynie [9], czy walijskiego Cambrian Wildwood [10] dowodzi możliwości kulturotwórczych, jakie posiadają obszary przeznaczone na siedliska dzikich gatunków w przestrzeniach zurbanizowanych.

Agropolis, jako idea przestrzenna pojawia się w kontekście zderzenia pojęć: łacińskiego *ager*, oznaczającego pole oraz greckiego *polis* – miasto. We współczesnej formie zostało rozpowszechnione przez Mougeota [11] i odnoszące się do idei miasta pól oraz miasta agrarnego. Jest to również nazwa jednego z programów mikrograntów International Development Research Centre, opartego na działaniach mających na celu integrację gospodarczą Brazylii, podjętego w latach 70-tych XX wieku i bazującego na przekształceniu odseparowanych *agrovilas* w kompleksowe lokalne centra ekonomiczne *agropoles*. W sytuacji, gdy struktura typowo urbanistyczna ulega podziałowi, gdy ze względu na zjawisko rozlewania się granice przestrzeni przestają być ciągłe, a zaczynają zawierać w sobie nieciągłe, punktowe obszary o odmiennym charakterze, najczęściej rolnym lub leśnym, nie można już mówić o jasnym podziale na miasto i wieś. Stwarza to możliwość wykorzystania owych punktów, do tej pory niezagospodarowanych, na potrzeby funkcji stających się potrzebne w danym miejscu właśnie w związku z rozciągnięciem struktur zabudowy.

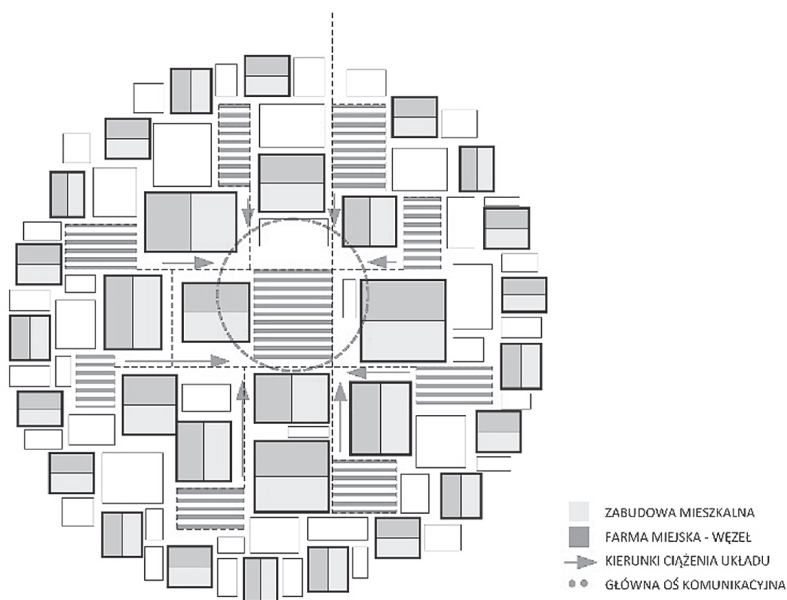
Warto zresztą prześledzić zmiany w sposobie definiowania miejskiego rolnictwa jako zjawiska przestrzennego, od form tymczasowych i nietrwałych, po przyjęcie jego roli trwałego, współczesnego elementu ich funkcjonowania, realizującego określone potrzeby społeczne. Obecnie najczęściej przyjmowana definicja określa produkcję rolną w miastach jako „*działalność w zakresie wytwarzania, przetwarzania i dystrybucji produktów żywnościowych, nieżywnościowych, chowu zwierząt oraz upraw leśnych na terenie miast oraz obszarów podmiejskich*” [12].

4. Kubatura i anty-kubatura

O ile łatwo sobie wyobrazić obiekty kubaturowe, architekturę pretendującą do roli ikony, symbolu współczesności miasta wyrażonej poprzez formę architektoniczną jako katalizator życia społecznego, kulturowego itp., o tyle znacznie trudniej spodziewać się podobnego efektu w wypadku przestrzeni pomiędzy architekturą, pustych fragmentów zagospodarowywanych czasowo. Taką właśnie ramę przestrzenną tworzą głównie zakładane obecnie w większych zespołach miejskie farmy, czy inne formy agrourbanistyczne. W tym wypadku zieleń uprawna tworzy scenerię dla zachodzących na wygradzanych terenach zdarzeń społecznych, kulturalnych itp. Paradoksalnie też przyczynia się ona do powrotu do idei historycznego miasta handlowego, bezpośredniego, katalizującego powstawanie placów targowych, hal umożliwiających zakupy od producentów w komfortowych warunkach. W ten sposób przyczyniają się do zacieśnienia relacji pomiędzy wytwórcą a konsumentem żywności, od czego odwrócono się wraz z upowszechnieniem produkcji przemysłowej i wielkoskalowej.

Emstad Boerderij [13, s.30], blisko 8 - hektarowa farma na terenie miejskich nieużytków w holenderskim Amersfoort oraz systemu redystrybucji w formie sieci sklepików oferujących lokalnie wytworzoną żywność zrzeszonych w sieć Landwinkel [13, s.32] stanowią przykład zrealizowania tej właśnie wizji. Potwierdzają to teoretyczne rozwiązania proponowane między innymi dla osiedli nowojorskich, jak Infoodstructure, wizja rozwiązania problemów społeczno-medycznych wynikających ze znacząco utrudnionego dostępu do świeżej, nieprzetworzonej żywności w rejonie dzielnicy Brooklyn w obszarze Bushwick i Bedford-Stuyvesant [14]. Przekształcenie większego obszaru dzielnicy z uwzględnieniem hierarchicznego rozmieszczenia punktów redystrybucji żywności podzielonych ze względu

na zasięg stref dościa pieszego z wyróżnieniem trzech dużych centrów w skali dzielnicy oraz ponad-dzielnicową, a także małe punkty sprzedaży o rozkładzie zapewniającym bezpośredni dostęp do przynajmniej jednego z nich z każdego z kwartałów. Inne rozwiązanie modelowe, na razie pozostające w fazie teoretycznych rozważań, acz przeznaczone do realizacji w hollenderskim Almere z 2016 roku, zakłada podobny model równomiernej redystrybucji w niewielkich punktach, skupiających wokół siebie główne funkcje osiedla związane z jego codziennym funkcjonowaniem. Koncepcja samowystarczalnej jednostki osadniczej ReGen Village [15] autorstwa pracowni EFFEKT została zaprezentowana na Biennale Architektury w Wenecji, jako projekt nowej wspólnoty – samowystarczalnej jednostki mieszkaniowej. Zakłada ona odwrócenie tradycyjnej, miejskiej struktury zamieszkania zarówno w sferze przestrzennej, jak i ekonomicznej oraz ekologicznej, zakładając model funkcjonowania, w której to cały zespół, poprzez zastosowanie konkretnych rozwiązań technologicznych i urbanistycznych, ma zapewnić mieszkańcom odnawialną energię, wodę, żywność oraz relatywnie tanie lokum [16]. Samowystarczalność surowcowa, żywnościowa, energetyczna oraz brak oddziaływania na środowisko poprzez produkcję odpadów, ścieków itp. stanowi dopełnienie przekształconego schematu osiedla. Zespół przypomina dawny układ kasztelowy, jednak bez wyraźnie wyznaczonych granic zewnętrznych. Główne kierunki rozwoju urbanistycznego wyznaczone są przez rozwój wewnętrzny, sieciowy oraz centryczny, przy zaproponowanej formie architektonicznej obiektów będących przetworzeniem archetypicznego motywu domu. Zewnętrzną strefę stanowi zabudowa mieszkaniowa przemieszana z terenami parkingów i infrastruktury technicznej. Drugi pierścień stanowi strefa aktywności społecznych, rekreacji oraz edukacji, połączona bezpośrednio i częściowo przemieszana ze strefą uprawną. W zespole tym nie zostały wydzielone strefy zieleni miejskiej. Stanowią one fragment każdego z typów funkcji, zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Część centralną tworzą otwarte tereny, których ramy przestrzenne tworzone są przez architekturę miejskich farm.

Rys. 1. Schemat kierunków ciągnięcia układu osiedla ReGen Village z punktami węzłowymi w postaci farmy miejskiej

Rys. 2. Schemat kierunków ciążenia układu osiedli Cannery oraz EVA-Lanxmeer z punktami węzłowymi w postaci farmy miejskiej

Rozdrobnienie funkcji węzłowej jest charakterystycznym zjawiskiem dla rozwiązań koncepcyjnych, których dwa przykłady zostały opisane powyżej. Dla architektury i urbanistyki zrealizowanej, rozwiązanie to zastępowane jest, w wypadku funkcji związanych z miejskim rolnictwem – silnie scentralizowanymi i spolaryzowanymi punktami węzłowymi, mającymi na celu skupić całość podejmowanych działań. Pozostała przestrzeń osiedla pełni w tym wypadku rolę i przyjmuje formy tradycyjne, w układzie hierarchicznie podporządkowanym centrum.

Farma Caetshage, stanowiąca część osiedla EVA-Lanxmeer w holenderskim Culemborgu powstała jako ostatni element osiedla, na obszarze ochrony ujęcia wody pitnej. Charakterystycznym elementem tego rozwiązania jest przedzielenie produkcyjno-rekreacyjnego centrum, którego jedynym elementem architektonicznym jest zespół niskich zabudowań miejskiej farmy, od pozostałej części osiedla drogą przelotową, wzdłuż której rozmieszczono również po drugiej stronie funkcje biurowe, handlowe i edukacyjne. Zabudowa mieszkaniowa jest odsunięta w głąb zespołu i przyjmuje formy znane już z innych, wcześniejszych rozwiązań osiedli tworzonych w oparciu o zasady rozwoju zrównoważonego.

W przeciwieństwie do wcześniejszych przykładów, w wypadku amerykańskiego osiedla Cannery w Davis, które również jest nazywane osiedlem typu *agrihood*, schemat ten nie jest spełniony nawet w tak małym stopniu. Osiedle to charakteryzuje silna polaryzacja funkcji z podziałem na poszczególne strefy. Miejska produkcja rolna, która zlokalizowana została w pasie wzdłuż wschodniej granicy osiedla, pełni rolę głównie rekreacyjną, podobnie jak pas zieleni uzupełniający zewnętrzną otoczkę zespołu mieszkaniowego od strony północnej i zachodniej. Jest to przestrzeń traktowana na równi z terenami sportowymi znajdującymi się w centralnej części osiedla. Brak logicznej relacji pomiędzy teoretyczną produkcją rolną, a strefą handlu i usług widoczny jest w braku fizycznego połączenia tych obszarów. Tereny handlowe i biurowe, oparte głównie na handlu wielkopowierzchniowym oraz pasażach handlowych „typu europejskiego”, tj. dostępnych z otwartych pasaży, nie zaś z zamkniętej

galerii, opierają się głównie na towarach dostarczanych z zewnątrz i wymagające dojazdu samochodem. Jest to tradycyjny element modelu funkcjonowania miast amerykańskich [17], których punkty węzłowe w mikroskali sprowadzono do poziomu węzłów komunikacyjnych miejskiej sieci transportowej [18]. Stanowi to w dalszy ciągu realizację wizji suburbanizacji amerykańskiej, znanej od czasów Usonii F.L. Wrighta oraz Regional Pattern L. Hilberseimera. Zespół ten posiada jednak również rozbudowany układ dróg rowerowych oraz pieszych połączonych z obszarami zieleni parkowej i produktywnej, która nie stanowi jednak centralnego punktu osiedla, a jedynie uatrakcyjnienie sposobu zamieszkania.

Jak wykazują przykłady, w części rozwiązań, głównie dotyczących zespołów mieszkaniowych, następuje odejście od ich modelowania poprzez nadanie roli centrotwórczej wielofunkcyjnym obiektom i grupom, a właśnie powrót do skupiania miejskiego życia wokół wolnej przestrzeni – anty-kubatury, której nadaje się znane już historycznie funkcje agory, placu handlowego i miejsca spotkań poza obiektami architektonicznymi. Owa próba przywrócenia różnych form życia społecznego w przestrzeni poza budynkami na również na celu budowę wspólnoty opartej na podtrzymaniu nowo wprowadzanych do miast funkcji rekreacyjnych, produkcyjnych i handlowych.

5. Linie, płaszczyzny, węzły – obiekty ikoniczne o nietypowej funkcji, nowe punkty ciężenia w strukturach miejskich

Innym sposobem na stworzenie przestrzeni katalizującej życie społeczne na obszarach zurbanizowanych jest, znane w historii, tworzenie obiektów monumentalnych, czy też, jak nazwalibyśmy to obecnie – ikon architektonicznych mających powtórzyć tzw. „efekt Bilbao”. Jedną nowością w tym procesie jest jednak próba zakorzenienia w przestrzeni miejskiej nowych funkcji i form właśnie poprzez tworzenie z nich na wstępie nowych symboli urbanizacji. Jest to pewne odwrócenie logiki postępowania z przestrzenią społeczną, gdzie najpierw należy owe zjawisko poznać i oswoić, dopiero potem zaś uznawać je, (bądź nie) za symbol czasów. Próba triumfu nowoczesności nad zastałymi formami i funkcjami miejskimi przejawia się obecnie w tworzeniu spektakularnej pod względem formalnym architektury, stanowiącej jednocześnie eksperyment społeczny nad możliwością tworzenia obiektów samowystarczalnych, a zarazem wielofunkcyjnych. Są one samowystarczalne nie tylko pod względem energetycznym, do czego przyzwyczaiła nas architektura pasywna oraz założenia OZE, lecz również – lub bardziej – a zwłaszcza, żywieniowym, zapewniając jednocześnie miejsce życia, pracy, zamieszkania i rozrywki, utylizując odpady w ramach jednostki oraz wytwarzając w większości przypadków tyle energii, by ograniczyć do zera zapotrzebowanie zewnętrzne. Niewiele z tego typu ikonicznych punktów ma szansę stać się w rzeczywistości węzłami miejskiego życia społecznego. Można podejrzewać, że atrakcyjna forma będzie przyciągać osoby z zewnątrz jako ciekawostka architektoniczna rozpoznawalna poza granicami miasta, stając się formalnym symbolem, jednak bez faktycznego wpływu na życie tej części mieszkańców. Niewiele jest przykładów obiektów stających się jednocześnie atraktorem życia społecznego wewnątrz, i pretendujących do miana symbolu miasta, dzielnicy czy osiedla.

Koncepcyjnymi rozwiązaniami, które próbują stworzyć faktyczną więź pomiędzy projektowanym obiektem, a istniejącą tkanką miejską są np. Plug-Out pracowni WORK ac (2009), Harvest Green Project autorstwa Ramses Architects (2011), Hyperions Vincenta Callebaut (2016). Obiekty te charakteryzują się wielofunkcyjnością, łącząc elementy miejskiego programu funkcjonalnego w jeden wertykalny układ, aby na jak najmniejszej powierzchni rozwiązać jak najwięcej problemów objawiających się w danej przestrzeni.

Innym typem koncepcji są rozwiązania, których programy funkcjonalne nawiązują do znacznie radykalniejszych poglądów na społeczne kształtowanie miasta lub które starają się rozwiązać pewne problemy w sposób totalny. Wykazują też one większy radykalizm formy, próbując zdefiniować nowy rodzaj estetyki, nawiązujący do form organicznych, jednak bardzo silnie zindustrializowanych. Wśród przykładów znajdują się w tym wypadku rozwiązania przemysłowej, miejskiej hodowli zwierząt na mięso, jako próba odpowiedzi na pytanie o problem dużych arealów niezbędnych do tego typu tradycyjnej „produkcji” przemysłowej. Wertykalna farma drobiu Self-Reliant New York autorstwa Michaela Sorkina i pracowni Terreform (2014) czy projekt, który zapoczątkował dyskusję o gettoizacji miejskiej hodowli zwierząt i jej wpływie na dobrostan zwierząt hodowlanych – Pig City autorstwa pracowni MVRDV (2001). W tym kontekście projekty takie, jak Self-Sufficient Skyscraper Michaela Sorkina (2010), czy Dragonfly Vincenta Callebaut (2009) stanowią jedynie popis możliwości technicznych i wizjonerstwa jego twórców.

Koncepcje Greenhouse Plantagon, zamkniętej farmy pionowej w szwedzkim Linköping autorstwa Sweco i Plantagon International AB (2012) stanowią odzwierciedlenie, w realnej skali, tych właśnie wizji – chęci stworzenia laboratorium doświadczalnego, w którym w sterylnych warunkach będą testowane relacje przestrzenne i sposób funkcjonowania nowego miasta o odmiennej funkcjonalności oraz które będzie stanowiło symbol nowej urbanistyki – choć w analizie zachodzących w przestrzeni procesów biologicznych bardziej zbliżone do natury, to jednak w swojej warstwie formalnej – znacznie bardziej technicyzowane i zdehumanizowane, chcące, wraz ze zbliżeniem miast do natury, tym silniej odgrodzić człowieka od biologicznej sfery życia.

6. Podsumowanie

Jak wykazała niniejsza analiza, nie-miejskie funkcje w strukturach zurbanizowanych mogą stanowić silny katalizator życia społecznego, jako element pobudzający tworzenie relacji społecznych opartych na funkcjonowaniu w nowych, przekształconych strukturach urbanistycznych. Zjawisko to przebiega inaczej w miastach europejskich, skupiając się zwłaszcza wokół budowania więzi społecznych i zacieśnianiu relacji człowieka z przyrodą. Forma architektoniczna w tym wypadku jest pochodną rozwoju w Europie nurtu architektury ekologicznej, tworzonej w oparciu o zasady zrównoważonego rozwoju oraz nastawione na jak najmniejszą ingerencję człowieka w środowisko naturalne, również w wypadku budowanych osiedli ludzkich. Model amerykański natomiast jest znacznie bardziej spolaryzowany. Z jednej strony zakłada on tworzenie wyraźnie spektakularnych form architektonicznych, nastawionych na wykorzystanie najnowszych technologii w celu osiągnięcia szeregu korzyści związanych z jakością tworzonej przestrzeni, z drugiej zaś część z proponowanych rozwiązań stanowi kalkę propozycji europejskich pod kątem formalnym, jednak będących w rzeczywistości realizacją doktryny urbanistyki amerykańskiej i sposobu życia propagowanego przez świat kultury Zachodu, wykorzystujący pojawiające się nowe idee i funkcje miejskie jako metodę na uatrakcyjnienie i lepsze skomercjalizowanie przestrzeni zamieszkania.

Literatura

- [1] Krier L. *Architektura wspólnoty*. Słowo, obraz, terytoria, Gdańsk 2011, 178.
- [2] Chmielewski J.M. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2005, 35.

- [3] Philo C. *Animals. Geography and the city*. Environment and planning D 13 (1995) 655–681.
- [4] Pulido L. *Rethinking environmental racism*, Association of American Geographers 90(1) (2000) 12–40.
- [5] Donaldson S., Kymlicka W. *Zoopolis. A Political theory of animal rights*. Oxford University Press, Oxford, 2011, 156–157.
- [6] Wolch J. *Anima Urbis*, [w:] *Architectural theories of the environment: posthuman territory* (ed. A. Lourie Harrison), Routledge, Nowy Jork 2013, 233.
- [7] Wolch J., Owens M. *Animals in contemporary architecture and design*, *Humanimalia: a Journal of Human/Animal Interface Studies* 8 (2017) 1–26.
- [8] Monbiot G. *Feral. Rewilding the land, the sea, and human life*, The University of Chicago Press Books, Chicago 2014.
- [9] <http://www.rewildingbritain.org.uk/rewilding/rewilding-projects/the-river-wandle>, 19.06.2017.
- [10] <http://www.rewildingbritain.org.uk/rewilding/rewilding-projects/cambrian-wildwood>, 19.06.2017.
- [11] Mougeot L.J.A. *Agropolis. The social, political and environmental dimensions of urban agriculture*, International Development Research Centre, Ottawa-Cairo-Dakar-Montevideo-Nairobi-New Delhi-Singapore 2005, XII.
- [12] Mougeot L.J.A. *Urban agriculture: definition, presence, potential and risks*, [w:] *Growing cities, growing food: urban agriculture on the policy agenda. A reader on urban agriculture* (ed. N. Bakker). German Foundation For International Development, Feldafing 2000, 99–117.
- [13] Jégou F., Carey J. *Handbook: Creating space for sustainable food systems in urban communities. Practical approaches and examples for cities*. Strategic Design Scenarios Publishing, 2016.
- [14] <http://work.ac/infoodstructure/>, 19.06.2017.
- [15] Crockett L. *Innovative self-sustaining village model could be the future of semi-urban living*, [w:] <http://www.archdaily.com/794167/innovative-self-sustaining-village-model-could-be-the-future-of-semi-urban-living>, 11.03.2017.
- [16] Deelstra T., Girardet H. *Urban agriculture and sustainable cities, thematic paper 2 Urban agriculture and sustainable cities*, Resource Center on Urban Agriculture and Forestry, Leusden 2008, 48.
- [17] Jacobs J. *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*. Fundacja Centrum Architektury, Instytut Kultury Miejskiej, Warszawa – Gdańsk 2014.
- [18] Goodman P. *COMMUNITAS means of livelihood and ways of life*. Vintage Books, Random House Inc., Nowy Jork 1947, 1960.

Non-urban functions in urban areas as a catalyst for urban life

Justyna Kleszcz

Department of Architecture and Urban Planning, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Environmental Engineering, University of Zielona Góra, e-mail: j.kleszcz@aiu.uz.zgora.pl

Abstract: The paper is intended to approximate the role of multifunctional structures combining typical urban and non-urban functions into one spatial form, which make them nodal points on the local and supra-local scale. These points will be architectural forms of various scales – both those which build space through cubature and create only spatial frames – “anti-cubature”. Introduction to cities functions commonly associated with rural areas, such

as agriculture in a variety of forms, animal husbandry, industrial agricultural production, is an inspiration to creating unobvious connections with housing, transportation, office, education, and not only with the area of recreational green in the city. More and more often, buildings of this type become iconic elements of the city structure, both in its physical and virtual space of the “unbuilt” city. Examples of utopian visions created for major metropolises such as New York, Paris, and Vancouver show the importance of small correction of the given space functional program, allowing it to be transformed from lateral into node structure. The Pasona Urban Farm in Tokyo, visions of Vincent Callebaut, WORK Architecture Company or Terreform group, but also the more intimate Amersfoort and Villa Augustus projects in Dordrecht, Hoeve Biesland, show the power dormant in non-urban center – creating functions.

Keywords: city, urban agriculture, urban farming, agropolis, agrihood.

Percepcja miejsc węzłowych w ujęciu kulturowym. Studium przypadku dzielnic zamieszkałych przez ludność żydowską w Polsce centralnej

Małgorzata Hanzl

Institut Architektury i Urbanistyki Politechnika Łódzka, e-mail: mhanzl@p.lodz.pl

Streszczenie: Sposób postrzegania miejskiej przestrzeni oraz zespół znaczeń, które ta przestrzeń przenosi, pozostaje różny w zależności od grupy odbiorców przekazu. Dla badania znaczeń oraz sposobu funkcjonowania miejskich przestrzeni na styku dwóch kultur zastosowano w niniejszym opracowaniu metodę bazującą na badaniach morfologii miasta oraz antropologii i analiz kultury. Studium przypadku podejmuje temat relacji pomiędzy strukturami urbanistycznymi zasiedlonymi w okresie przed drugą wojną światową przez społeczność żydowską, a aspektami życia codziennego właściwymi dla tej społeczności. Podczas gdy różnorodność stylów życia cechująca społeczność żydów polskich była w owym czasie znaczna, pewne cechy dają się klarownie wyodrębnić, szczególnie w odniesieniu do społeczności zachowującej tradycyjne formy życia społecznego. Cechy te wyraźnie przekładały się na formy struktur, gdzie omawiane grupy społeczne zamieszkiwały. Trzy główne obszary życia społecznego związane z trzema podstawowymi sferami życia były to: sfera życia religijnego, sfera życia domowego, codziennego oraz sfera życia zawodowego. Sfery te wyznaczały charakterystyczny sposób organizacji przestrzeni miejskiej, w szczególności tej o charakterze półprywatnym, zlokalizowanej wewnątrz kwartałów zabudowy. Ta specyficzna forma układu połączeń socjometrycznych wewnątrz i pomiędzy blokami zabudowy daje się wyróżnić niezależnie od formalnego sposobu kształtowania planów miast i miasteczek, które społeczność żydowska zamieszkiwała.

Słowa kluczowe: Morfologia miasta, antropologia, przestrzeń publiczna, kultura żydowska.

1. Wprowadzenie

Percepcja przestrzeni miejskiej oraz zakres przypisywanych im znaczeń różni się w zależności od przynależności kulturowej odbiorców miejskiego krajobrazu. Przeprowadzone badania, wykorzystujące z jednej strony dorobek metodologiczny antropologii architektury oraz analizę sfery znaczeniowej, z drugiej zaś podejście morfologii miasta, posłużyły poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie jak możemy odczytać i zrozumieć struktury miasta patrząc przez pryzmat minionej kultury [1]. Podejście architektoniczne w morfologii miasta, reprezentowane przez badaczy szkół włoskiej oraz francuskiej, w centrum zainteresowania stawia formę struktur miejskich uwzględniającą trzeci wymiar i przekształcenia w szczegółowej skali budynków oraz pierzei ulic i placów. W tym ujęciu powiązania pomiędzy uwarunkowaniami społecznymi budowy miasta, a formami zabudowy opierają się przede wszystkim na analizie sfery znaczeniowej struktur miejskich. Podejście antropologii miasta bazuje z jednej strony na definicji sytuacji, rozumianej jako scena ludzkich aktywności [2].

Z drugiej zaś strony wykorzystuje znaczenie kontekstu urbanistycznego dla wzbogacenia interakcji międzyludzkich, w ten sposób udostępniając dodatkowy kanał komunikacji [3]. Szczególnie istotne są sposoby korzystania z miejskich przestrzeni i ich wzajemne powiązania. Ponadto przestrzenne rozmieszczenie znaków komunikuje treści, analogicznie do terytorialnych zachowań grup ludzi, które odzwierciedlają ich wewnętrzną organizację [4]. Przedmiotem zainteresowania w tego rodzaju badaniach staje się forma przestrzeni zewnętrznych. Poza analizą przekazywanych treści oraz systemów powiązań między poszczególnymi fragmentami, badanie koncentrują się wokół cech takich jak kształt przestrzeni publicznych, półpublicznych, półprywatnych, ich forma i gabaryty odniesione do ludzkiej skali, czy wreszcie ich charakter, atmosfera.

Niniejszy artykuł podejmuje próbę scharakteryzowania niektórych z tych odmienności odnosząc uwagi natury metodologicznej do prezentowanego studium przypadku. Przedmiotem badania są struktury miejskie powstałe w okresie przedwojennym w wyniku zamieszkiwania i działalności w granicach dzisiejszych województw mazowieckiego i łódzkiego ludności żydowskiej. Niniejszy referat prezentuje wybrane wnioski z pracy badawczej na ten właśnie temat [1].

2. Metodologia

Oddziaływanie uwarunkowań społecznych i kulturowych na sposób kształtowania zabudowy miejskiej pozostaje w obszarze zainteresowania specjalistów reprezentujących szereg dyscyplin, w tym przede wszystkim: morfologię miasta, geografę historyczną, historię budowy miast oraz antropologię architektury. Przy czym analizy tła społecznego zawsze towarzyszyły badaniom w obszarze geografii historycznej [5], w tym również tym które reprezentują tzw. polską szkołę morfologii miejskiej. Ten nurt, o wyraźnie ugruntowanej już renomie, przynależy do tzw. szkoły Conzenowskiej, której nazwa wywodzi się od nazwiska jest twórcy M.R.G. Conzena [6]. Prace badawcze prowadzone były najobficiej w okresie po drugiej wojnie światowej, począwszy od lat sześćdziesiątych, i bazowały na dorobku morfologów niemieckich. Do tego nurtu, którego rozwój w okresie powojennym znaczyły prace Dziewońskiego [7], reprezentują w znakomity sposób badania autorów takich jak: Gołachowski [8], Pudełko [9, 10 i inne], Koter [11], Kulesza [12]. Przedmiotem zainteresowania badaczy tego nurtu stały się przede wszystkim plany miast średniowiecznych oraz ich ślady dające się wyodrębnić we współcześnie zachowanych układach podziałów własności i sieci ulicznej. Metoda stosowana przez badaczy kontynuowała myśl Conzenowską [5]. Kolejnym istotnym tematem stały się transformacje planów miast w czasach Klasycyzmu, a także pochodzące z późniejszego okresu przekształcenia planów miast przemysłowych (przykładowo: [13]). W metodzie Conzena [14] uwaga koncentrowała się na analizach planów miast na tle uwarunkowań ekonomicznych i społecznych. Metoda ta rozwijana była w późniejszym okresie obficie w obszarze kultury brytyjskiej przez badaczy takich jak np. Whitehand. Według Vernez-Moudon [15, str.4] badacze dążyli do wskazania wzajemnych powiązań łączących miasto, zamieszkującą je społeczność oraz dynamikę przekształceń jego struktur.

Odmienne sposoby traktowania zagadnień analiz struktur miejskich odnajdujemy w pracach przynależących do tzw. włoskiej szkoły morfologii miasta, zapoczątkowanej przez dokonania S. Muratoriego. Reprezentowane tam podejście ma zdecydowanie bardziej architektoniczny charakter i opiera się na typologii struktur miejskich, która stanowi przedmiot analizy w ramach czterech poziomów odniesienia: budynku, dzielnicy, miasta oraz regionu.

Kolejnym elementem właściwym tej szkole jest nacisk kładziony na wykorzystanie historii miejsca jako wątku niezbędnego do wzięcia pod uwagę przy tworzeniu projektów nowej zabudowy. Odniesienie do "historii w działaniu" ("*storia operante*") jest elementem przynależącym do warsztatu działań projektowych, nie wyłącznie analitycznych, stąd Gauthier i Gilliland [16] podkreślają raczej normatywny niż kognitywny charakter działań tej szkoły. Rezultaty łatwo zaobserwować w dziełach architektury, a także w pracach teoretycznych adeptów nurtu, w tym szczególnie reprezentatywne pozostaje twórczość Aldo Rossiego [17]. Wydziały Architektury we Włoszech słyną z niezwykle dokładnych analiz zabudowy, w tym indywidualnych budynków i ich planów.

Podobnie podejście architektoniczne przeważa wśród prac szkoły francuskiej morfologii miasta, której badania koncentrują się wokół przekształceń budynków i pierzei ulicznych, a także form ulic i placów, zarówno w odniesieniu do ich planu jak i analizy formy przestrzennej [18,19]. Darrin [18] wyróżnia dwa podstawowe prądy obecne w studiach szkoły francuskiej. Lavedan w swoich uznawanych za klasyczne pracach [20, 21, 22] zajmuje się rozwojem idei oraz dziejami myśli urbanistycznej oraz jej wpływem na kształt struktur miejskich. Podejście to zawęża obszar zainteresowania badań do tych elementów, które reprezentują nowe trendy, najczęściej implementowane poprzez interwencje realizowane przez władarzy danego terenu. Drugi z trendów, zwany topograficznym, reprezentowany przez monumentalną analizę rozwoju zabudowy Paryża przez Poëte [23], zajmuje się badaniem miast oraz przekształceń struktur miejskich z uwzględnieniem kontynuacji czasu i miejsca. W ramach tego drugiego podejścia przedmiotem analizy stają się zatem nie tylko działania odgórne, ale wszelkie starania prowadzące do transformacji zabudowy, w tym również te realizowane przez samych mieszkańców.

Obok analiz struktur zabudowy *per se*, znaczny dorobek badawczy można również odnaleźć w obszarze analiz wzajemnych oddziaływań pomiędzy uwarunkowaniami życia społecznego i formami zabudowy i przestrzeni otwartych w miastach. Analizy tego rodzaju znajdujemy już w studiach Londynu przez Booth'a [24], uznawanych współcześnie za źródła historyczne, a także w pracach badaczy włoskich [25]. Bandini [26, str.133] wskazuje jednak na niedostatek precyzyjnie zdefiniowanej metodologii badań form struktur miejskich uwzględniających perspektywę nauk o społeczeństwie i kulturze. Brak ten w szczególności nie pozwala na analizę krajobrazu zurbanizowanego z uwzględnieniem warstwy informacyjnej, która dostarcza kontekstu sytuacyjnego. Tego rodzaju rozważania, pozostające w obszarze zainteresowań antropologii miasta, dotyczą szerzej społecznych uwarunkowań budowy miast, a w szczególności ich relacji z formami zabudowy które dostarczają tła i są źródłem znaczeń dla wydarzeń, które w miejskich przestrzeniach zachodzą [27]. Istotne dla zdefiniowania wzajemnych relacji krajobrazu miejskiego i aktywności mieszkańców pozostaje pojęcie sytuacji, rozumiane jako scena dla działań ludzkich [2]. Elementem tejże sceny jest kontekst urbanistyczny, funkcjonujący jako dodatkowy kanał informacyjny, który służy przekazywaniu znaczeń o charakterze sytuacyjnym [3].

Podobnie do zachowań przestrzennych ludzi, wskazujących na sposób organizacji grup społecznych, również rozmieszczenie znaków pozwala na komunikowanie treści [4]. Podobnie układ i wzajemne powiązania miejskich przestrzeni odgrywają ważną rolę w definiowaniu sposobu korzystania z tychże, co podkreślają Hillier i Hansen [28, str. 223–224], a także Marshall [29]. Kolejne cechy przynależne do obszaru analiz formy przestrzeni zewnętrznych: publicznych, półpublicznych, ogólnodostępnych, to ich kształt oraz odniesione do ludzkiej skali gabaryty, a także charakter lub atmosfera. Wśród autorów zajmujących się analizą form struktur miejskich w ujęciu zbliżonym do podejścia antropologii wymienić należy

autorów takich jak Amos Rapoport [30]. Z kolei charakterystyka przestrzeni publicznych jest przedmiotem badań naukowców przynależących do tzw. szkoły portugalskiej morfologii miasta. Wśród znanych badaczy, piszących o kwestiach postrzegania przestrzeni zewnętrznych, wymienić należy ponadto Kevina Lynch'a [31], twórczość którego klasyfikowana jest na pograniczu prac o charakterze normatywnym i kognitywnym [16].

W ostatnim okresie nastąpił bardzo istotny rozwój badań nad morfologią miasta, zapomnianych nieco w czasach modernizmu. Analizy form zabudowy i przestrzeni publicznych stają się ważnym elementem, i to zarówno jako składowa badań geografii historycznej, jak i w pracach twórczych, o charakterze normatywnym, przy definiowaniu zasad kształtowania nowej zabudowy. Trend ten jest wyraźny również w Polsce, w tym w szczególności w działaniach Sekcji Morfologii Urbanistycznej krakowskiego Oddziału PAN [32].

W powyższym, pomimo że dość pobieżnym, przeglądzie głównych trendów badań nad morfologią miejską dostrzec można opozycję pomiędzy charakterystyką struktur odzwierciedlających główne trendy budowy miast danej epoki, a więc budowanych w wyniku procesów o charakterze odgórnym, realizowanych przez organa władzy, a badaniami określonymi mianem topograficznych, w których zainteresowanie koncentruje się na zmianach zachodzących w obrębie danego obszaru w danym czasie [18]. Przekształcenia które są przedmiotem analizy w tym drugim przypadku obejmują wtedy zarówno te, które wynikają z planowania o charakterze odgórnym, jak i takie które są rezultatem działań oddolnych, do których można z pewnym przybliżeniem zastosować termin "wernakularyzm". Jednocześnie ze względu na skalę zachodzących przeobrażeń, niejednokrotnie wykraczającą poza ramy właściwe dla architektury wernakularnej, a także ze względu często na brak dokumentacji projektowej, czyli łatwych do pozyskania źródeł historycznych, procesy tego rodzaju nie są uwzględniane w charakterystyce zachodzących transformacji. Skala oraz ranga tego rodzaju procesów do czekała się opisu w metodologii badawczej dziedziny zajmującej się zagadnieniami złożoności (*complexity*) w planowaniu [33]. Niniejsze studium przypadku, podobnie jak inne prace autorki [przykładowo 34,1], koncentrują się na tym właśnie podejściu.

3. Studium przypadku

Przedmiotem analizy w ramach niniejszego studium przypadku uczyniono wzajemne oddziaływanie pomiędzy formami zabudowy i przestrzeni zewnętrznych zamieszkiwanymi w okresie przed II wojną światową przez społeczność żydowską, a codziennym życiem tejże społeczności. Zakres terytorialny badania ograniczył się do miast i miasteczek zawartych w obecnych granicach administracyjnych województw łódzkiego i mazowieckiego. Jednym z naczelných tematów okazała się dynamika przemian kulturowych zachodzących w obrębie tejże społeczności, pokazana na tle procesów urbanizacji i industrializacji wieku dziewiętnastego i początku wieku dwudziestego.

Przemiany zachodzące w obrębie układów miejskich w tym okresie, wywołane zarówno przez ekspansję miast na skutek rozwoju przemysłu, w tym szczególnie tekstylnego w Królestwie Polskim, jak również będące pochodną zmian w działaniu administracji terytorialnej, stały się kanwą na której zapisały się procesy migracji ludności żydowskiej. Społeczność żydowska, wywodząca się zarówno z obszaru Polski, jak i zmuszona do migracji z terytorium ówczesnej Rosji, charakteryzowała się w owym czasie znaczną różnorodnością stylów życia. Mozaika wynikająca przede wszystkim ze stopnia akulturacji z jednej strony lub przywiązania do tradycji i religii przodków z drugiej, ale również z obszaru pochodzenia, poglądów indywidualnych, poziomu wykształcenia i co za tym idzie wykonywanego

zawodu i majątności, przekładała się bezpośrednio na różnorodność miejsc, gdzie Żydzi mieszkali.

Analizy rozmieszczenia społeczności żydowskiej oraz struktur miejskich które zamieszkiwali pozwoliły na przedstawienie wniosków odnośnie form zabudowy i przestrzeni otwartych i właściwych im znaczeń [1]. W ramach badania prześlędzono rozwój zabudowy dzielnic żydowskich na tle zmieniających się uwarunkowań budowy miast w omawianym obszarze. Ponadto poddano szczegółowej analizie dzielnice zamieszkałe przez społeczność żydowską w czterech wybranych miejscowościach: Łodzi, Brzezinach, Górze Kalwarii oraz Otwocku. Na łamach niniejszej publikacji zaprezentowano streszczenie najważniejszych wątków dotyczących skali lokalnej.

4. Rezultaty badania – uwarunkowania kulturowe i społeczne

Cechą szczególnie charakterystyczną dla społeczności żydowskiej zamieszkującej przed wojną rejon Łodzi i Warszawy była jej różnorodność. Procesy industrializacji i intensywnej urbanizacji wieku dziewiętnastego i początku wieku dwudziestego i związane z nimi przemiany społeczne doprowadziły do sytuacji, w której tradycyjny model funkcjonowania społeczności żydowskiej, bazujący na wspólnocie o charakterze religijnym, zaczął być podważany. Kolejnym przyczynkiem dla zmian był rozwój żydowskiej Haskali promującej nowe, oświeceniowe prądy religijne szczególnie wobec podatnego gruntu jaki znalazły w kręgach żydowskiej burżuazji przemysłowej oraz inteligencji. W tym samym czasie, niejako w reakcji do nowych trendów, dotychczasowe przywiązanie do tradycji zaczęło nabierać cech ortodoksyjnych. Mozaiki postaw religijnych dopełniały ponadto obecność ruchów chasydzkich, w znaczący sposób oddziałujących na postawy mas ludności żydowskiej oraz na ich styl życia czy sposób spędzania wolnego czasu [35]. Pomimo ograniczonego miejsca na bardziej wnikliwy opis różnorodnych postaw i stylów życia wśród społeczności Żydów polskich zamieszkałych przed wojną w centralnej Polsce, koniecznym jest dostrzeżenie jej oddziaływania na formy struktur przestrzennych przez nią zajmowanych.

Elementem szczególnie istotnie oddziałującym na formowanie struktur miejskich pozostaje kultura życia codziennego. Wśród najważniejszych cech społeczności wpływających na sposób codziennego funkcjonowania wymienić należy: status materialny mieszkańców, wyznawaną religię lub przynależność do odłamu religijnego, wykonywane zawody lub przeważający sposób zarobkowania danej społeczności, a także dotychczasowe migracje mieszkańców i ich pochodzenie.

Początkowo, poczynając od rozbiorów Polski, możliwości zarobkowania ludności żydowskiej powiększały się. Dotyczyło to najbardziej ludności zamieszkującej niewielkie miasteczka, przeważnie zaangażowanej wraz z całymi rodzinami w dzierżawę tawern, browarów oraz produkcję napojów alkoholowych [36]. Ta grupa zawodowa, która nadal w końcu osiemnastego wieku liczyła około 25% ogółu żydowskiej populacji, reprezentowała cechy społeczności miejskiej oraz utrzymywała bezpośrednie kontakty z kahałem w pobliskich miejscowościach [37, str.208]. W następstwie zmian prawnych wdrożonych przez państwa zaborcze¹ Żydzi z jednak strony uzyskali prawa obywatelskie, z drugiej jednak strony nałożone na nich dodatkowe obciążenia fiskalne oraz obostrzenia działalności zarobkowej, przykładowo zakaz produkcji napojów alkoholowych, a później dodatkowo

¹ W obszarze późniejszego Księstwa Warszawskiego było to tzw. „Generalne urządzenie Żydów w prowincjach Prus Południowych i Nowo-Wschodnich”, wydane 17 kwietnia 1797 roku w Berlinie.

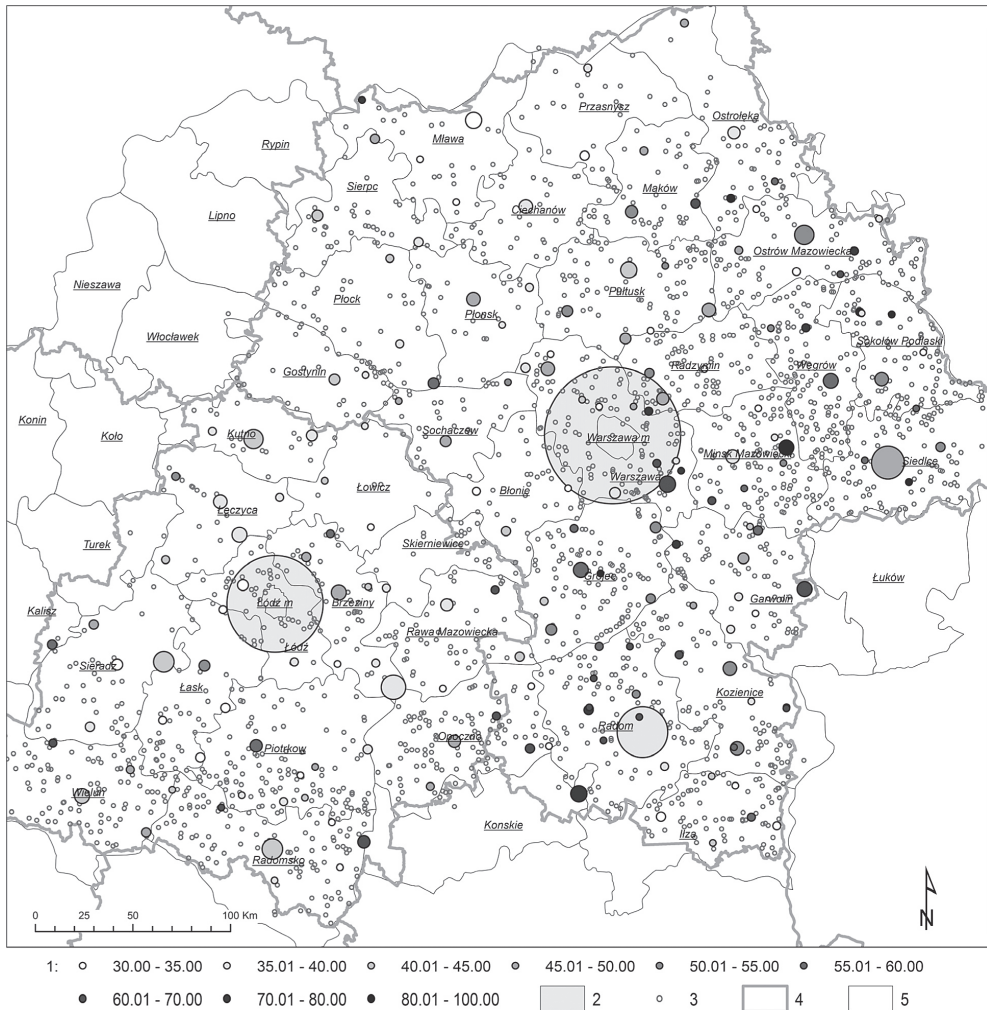

bardzo wydłużona służba wojskowa, istotnie obniżyły możliwości ekonomiczne znacznej części ludności żydowskiej. W późniejszym okresie pojawiały się kolejne ograniczenia. Początkowo nadane Żydom w liberalnej Konstytucji Księstwa Warszawskiego prawa cywilne zostały jednak wkrótce odsunięte w czasie a następnie całkiem uchylone. Konstytucja Królestwa Polskiego odmawiała Żydom pełni praw cywilnych, poza nielicznymi grupami uprzywilejowanymi majątkowo oraz zasymilowanymi, oraz po potwierdzeniu decyzją władz rosyjskich. Jak podaje Eisenbach [38, str.142] regulacje prawa osiedlania się Żydom w latach sześćdziesiątych dziewiętnastego wieku pozwalały na ich zamieszkiwanie jedynie w 246 spośród ogólnej liczny 453 miast i osad Królestwa Polskiego. Dopiero dekret z roku 1862 roku przyznający ludności żydowskiej pełnię praw obywatelskich spowodował znaczną poprawę ich sytuacji, wprowadzając swobodę osiedlania, zrównanie w podatkach oraz dostępność wykonywania wybranych zawodów.

Równocześnie dzięki industrializacji wyłoniły się zupełnie nowe zawody czy też obszary aktywności, co dotyczyło szczególnie Warszawy i Łodzi, a także terenów z tymi miastami sąsiadujących. Stosując jako kryterium podziału status materialny wyodrębnia się wśród nich kilka grup: (1) nieliczna i majątna burżuazja; (2) inteligencja, której rozwój można zaobserwować poczynając od mniej więcej połowy XIX w.; (3) handlowcy; (4) wytwórcy i rzemieślnicy wraz szeroką rzeszą zatrudnianych czeladników, pomocników, etc; (5) pracownicy sezonowi i niewykwalifikowani, tragarze, etc. Żydzi jedynie sporadycznie znajdowali zatrudnienie w dużych zakładach przemysłowych, jako że zmuszałoby to do nieprzestrzegania reguł szabatu. Z tego względu grupa najbardziej liczna i jednocześnie najbiedniejsza, odmiennie niż w przypadku społeczności polskiej, składała się przeważnie z drobnych handlarzy oraz z niewykwalifikowanych pracowników sezonowych.

Kolejnym obok rodzaju źródła utrzymania i poziomu dochodów ważnym przyczynkiem dla wyboru miejsca zamieszkania oraz jego późniejszego sposobu zagospodarowania było miejsce z którego dana osoba czy rodzina się wywodziła. W ramach tej kategorii największą rolę odegrała imigracja Żydom z Rosji w drugiej połowie wieku dziewiętnastego. Majątki oraz kontakty handlowe przybyszów przyczyniły się do rozwoju gospodarczego miejscowości w których się osiedlali. Przykładem mogą być tutaj Brzeziny pod Łodzią, gdzie dzięki żydowskiemu osadnictwu nastąpił gwałtowny rozwój krawiectwa. Także w Łodzi potencjał oraz aktywność gospodarcza przybyłych umożliwiły liczne inwestycje, a także znaczne powiększenie obszaru zajmowanego przez żydowską społeczność. Ponadto w obu wymienionych miejscowościach umocnienie bazy ekonomicznej pozwoliło na wznoszenie budynków murowanych na skalę wcześniej trudną do osiągnięcia.

Równie ważnym czynnikiem dla analizy fragmentów miast zamieszkałych przez Żydom był intensywny wzrost demograficzny, szczególnie poczynając od nadania Żydom w roku 1862 pełni praw publicznych. Już wcześniej obserwowana migracja do wielkich ośrodków miejskich znacznie się wtedy zintensyfikowała. Sytuacja zaczęła zmieniać się po fali pogromów, która rozpoczęła się w 1881, i która rozpoczęła masową emigrację do USA, Palestyny, i innych krajów. W jej efekcie, a także na skutek zmniejszenia liczby urodzeń wobec biedy wywołanej pierwszą wojną światową, a później braku stabilności ekonomicznej, odsetek ludności żydowskiej zmalał z 14% w roku 1880 do około 9,8% w roku 1931. Prezentowana poniżej analiza rozmieszczenia ludności żydowskiej w miastach i miasteczkach bazuje na rezultatach spisu powszechnego przeprowadzonego w roku 1921 (Rys. 1).

Rys. 1. Osiedla gdzie liczba żydowskich mieszkańców wynosiła co najmniej 50 osób oraz gdzie stanowili oni nie mniej niż 30% populacji [39]. 1. udział żydowskich mieszkańców w ogólnej liczbie ludności, wielkość punktu odpowiada wielkości populacji, 2. centra regionalne: Warszawa, Łódź, 3. pozostałe miejscowości gdzie mieszkali Żydzi, 4. współczesne granice województw, 5. przedwojenne granice powiatów

Dzięki nałożeniu wielkości populacji w poszczególnych miejscowościach, jej rozmieszczenia i dynamiki zmian ze strukturą tej społeczności, zaobserwować można występowanie grup charakteryzujących się wyraźnie odmienną kulturą życia codziennego. Różnorodność nasila się poczynając od drugiej połowy wieku dziewiętnastego, wraz z uzyskaniem przez Żydów pełni praw obywatelskich, które pozwoliły jednostkom bardziej przedsiębiorczym i dynamicznym oraz dysponującym pewnym kapitałem na podjęcie działalności gospodarczej lub zdobycie wykształcenia. Poprawą sytuacji materialnej wiązała się zazwyczaj również ze zmianą miejsca zamieszkania i migracją do dzielnicy uważanej za lepszą. Dotyczyło to wszystkich warstw społecznych, zarówno tych przywiązanych do tradycyjnej kultury

i obyczajowości, jak i tych które przyjęły bardziej zmodernizowany światopogląd. Trzeba też zauważyć, że ścisłe związki utrzymywane przez rodziny kultywujące tradycyjną obrzędowość z gminą żydowską powodowały ich zamieszkiwanie w pobliżu synagogi. Warstwy biedniejsze, bez różnicy światopoglądu, zamieszkiwały w dzielnicach uważanych za tradycyjne. Spośród badanych miast omawiana dynamika przestrzenna najbardziej widoczna jest w Łodzi, z racji wielkości społeczności żydowskiej. Analiza lokalizacji firm i instytucji przynależących do tej grupy wskazuje, że wraz z akumulacją kapitału znaczenie wcześniejszych barier przestrzennych malało, jak np. w przypadku zakładów Oskara Kohna. Cechą stałą pozostało za to rozwarstwienie w przestrzeni. Jego źródeł szukać należy jeszcze w okresie funkcjonowania wydzielonego rewiru, kiedy to poza jego obszarem mogły mieszkać rodziny charakteryzujące się wysokim statusem materialnym i zasymilowane. Konsekwencją takiej stratyfikacji było wykształcenie się stref o odmiennych cechach przestrzennych, przy czym w rejonach gdzie poziom akulturacji lub asymilacji był wyższy sposób organizacji przestrzeni i zabudowy upodabniał się do obszarów o innej niż żydowska przynależności kulturowej. Przy czym niewiele było tak naprawdę miejsc zamieszkiwanych wyłącznie przez ludność żydowską, szczególnie akulturacja sprzyjała integracji kulturowej.

W dalszej części artykułu zajmujemy się skalą dzielnicy, przy czym przedmiotem zainteresowania uczynimy formy przestrzenne właściwe dla kultury tradycyjnej. Takie podejście uzasadnia wyższe niż gdzie indziej natężenie cech właściwych danej społeczności, obserwację tę potwierdza teoria Hall'a [40] w myśl której rejon o wysokim stopniu zdefiniowania kontekstu, a więc te przynależące do kultury tradycyjnej, cechuje bogatszy zbiór znaczeń przypisanych do elementów środowiska miejskiego. W miejscach właściwym kulturom o niższym stopniu definicji kontekstu, czyli zasymilowanym lub podlegającym akulturacji zestaw znaczeń i uwarunkowań ulega osłabieniu i nabiera charakteru bardziej uniwersalnego.

5. Rezultaty badania – forma zagospodarowania przestrzeni, ład przestrzeni

Przeprowadzona analiza dotyczyła cech formalnych przestrzeni zewnętrznych, w tym: skali wnętrza urbanistycznych, rytmów, urozmaicenia (pofałdowania) ścian wnętrza, wariacji linii sylwetki placu lub ulicy. Badanie pozwoliło wykazać, że w wyniku nakładania się wzorców kulturowych następowało wymieszanie upodobań estetycznych. Jednocześnie z dywersyfikacją potencjału ekonomicznego inwestorów i najemców w ramach tego samego obszaru dawało to w efekcie znaczną różnorodność form, przykładowo wzdłuż jednej ulicy zabudowa różniła się gabarytami, szczególnie wysokością, sposobem konstrukcji, stosowanymi materiałami, standardem wykończenia oraz obfitością lub brakiem detalu architektonicznego.

Opisy dzielnic żydowskich obfitują w stwierdzenia odnoszące się od cech, które im przypisywano niemal tradycyjnie, jak: przeludnienie, brak ciągłości pierzei ulicznych, chaotyczne rozmieszczenie budynków, niekontrolowane przekształcenia parcelacji, etc [41, str.63]. Źródłem tych, nacechowanych zazwyczaj negatywnie stwierdzeń, były poglądy utrwalone od czasów opracowań mających na celu przekształcenia miast podejmowane jako element szerszych działań prowadzonych dla odtworzenia, a wcześniej umocnienia polskiej państwowości poprzez zwiększenie roli władzy państwowej i odejście od przestarzałych struktur feudalnych. Analizy te, osadzone w filozofii Oświecenia, organizację przestrzeni inną niż oparta na układzie geometrycznym postrzegały bardzo krytycznie. W opisach dzielnic zamieszkałych przez Żydów często była mowa o braku ładu, nieporządku czy wręcz bałaganie.

Jednocześnie przyczyn negatywnych zjawisk doszukiwano się głównie w biedzie i przegęszczeniu tych obszarów. Nie negując tych problemów, należałoby jednak zwrócić uwagę, że podobnie zły stan utrzymania budynków dotyczył również innych miejsc nie przynależących do Żydów, a zamieszkałych przez miejską biedotę. Na postrzegane wrażenie "bałaganu" składała się, jak można się domyślać, odmienna percepcja ładu przestrzennego u ludności żydowskiej i polskiej. Przykładowo przekształcenia podziału działek oraz form zabudowy, które stopniowo prowadziły do odkształceń linearnego przebiegu fasad ulicznych, zazwyczaj wiązano z działaniami o charakterze spekulacyjnym oraz z niedostatkami dbałości o porządek. Tymczasem tego rodzaju odkształcenia, wyraźnie czytelne w planach miast zamieszkałych przez ludność żydowską, winny być traktowane jako zagadnienie kulturowe, przynależne odrębnej organizacji społecznej, analogicznie do analiz planów miast w sytuacji przekształceń zachodzących wobec zmiany profilu kulturowego mieszkańców.

5.1. Układ przestrzeni zewnętrznych

Hillier i Hanson [28, str.27] traktują wzorce zachowań i sposób wykorzystania przestrzeni właściwe danej społeczności jako elementy warunkujące kształt struktur miejskich, w szczególności wpływające na formy przestrzeni zewnętrznych. Sposób użytkowania przestrzeni właściwy dla tradycyjnej społeczności żydowskiej był wyraźnie odmienny od zastanego ła kulturowego. Wraz z napływem Żydów, organizacja przestrzeni ewoluowała od bardziej rozdrobnionej i linearnej, w stronę układów zogniskowanych wokół miejsc istotnych dla życia codziennego tej społeczności. Miejsca te można zaklasyfikować do trzech kategorii:

- *sacrum* – zespół obiektów zgromadzonych wokół synagogi lub bożnicy, dom studiów (*beit midrash*), łaźnię rytualną, i inne budynki właściwe kultowi, przy czym chasydzi grupowali się wokół własnych odrębnych domów modlitwy, ze względu na odrębność liturgii, podobnie wspólnoty dobroczynne lub zawodowe często posiadały osobne domy modlitwy;
- *profanum* – przestrzeń rynku, wraz z otaczającymi ulicami, węzeł wymiany produktów wytwórczości i miejsce działalności handlowej, miejsce wokół którego ogniskowała się działalność zarobkowa;
- *domus* – poczynając od dziewiętnastego wieku reprezentowanego przez dziedziniec, podwórko kamienicy miejskiej.

Analiza podziałów własności i ich zmian w czasie, a w szczególności układów powiązań pomiędzy poszczególnymi parcelami potwierdza powyżej opisaną organizację przestrzeni. Pozycja wspólnoty religijnej w organizacji społeczności żydowskiej, utrwalała historycznie i reprezentowana przez władze kahalne, pozostawała przez wieki silna i niezależna od otaczającego miasta, nawet w sytuacji daleko idącej integracji i dbałości o potrzeby całej miejskiej społeczności. Ta odrębność znajdowała odbicie w organizacji przestrzeni, z wewnętrznym systemem połączeń wewnątrz bloków zabudowy. Charakter przestrzeni wewnętrznych podwórek i dziedzińców postrzegany jako nieuporządkowany i nieprzyjazny dla przybyszów z zewnątrz, dla Żydów, jak wynika z licznych opisów w literaturze, reprezentował miejsca swojskie, służące jako rozszerzenie mieszkań oraz jako przestrzeń wewnętrznej cyrkulacji. Potwierdzeniem powyższej obserwacji może być zwyczaj ustalania tak zwanych eruwim, służących wydzieleniu przestrzeni prywatnej, w ramach której dozwolone było przenoszenie przedmiotów w czasie Szabatu. Dla realizacji wydzielenia wykorzystywano już obecne w danej lokalizacji krawędzie, przykładowo mury czy ściany budynków, lub też montowano specjalne łańcuchy albo sznurki, których zadaniem było ustalenie w sposób fizyczny granicy wydzielenia.

5.2. Sposób realizacji przekształceń

Badania sposobu w jaki następują przekształcenia układów miejskich są jednym z niezależnych tematów zainteresowania morfologii miasta [14,42]. W przypadku zmian zachodzących w sposobie organizacji przestrzeni, o których mowa powyżej, zachodziły one w sposób ewolucyjny. Jednocześnie jednak, niezależnie od pierwotnego sposobu rozplanowania miejscowości docelowy układ charakteryzował się zbliżonymi cechami. Najczęstsze lokalizacje preferowane przez ludność żydowską to te w bezpośrednim sąsiedztwie rynków i placów targowych, w centrach miast o proveniencji średniowiecznej. W takich miejscach adaptacja dla potrzeb dziewiętnastowiecznej urbanizacji następowała bez znaczących przekształceń pierwotnej parcelacji, poprzez wymianę zabudowy, zazwyczaj na murowaną, a także poprzez rozłożoną w czasie transformację organizacji połączeń wewnątrz bloków zabudowy mającą na celu zaspokojenie potrzeb bieżących. Ewolucyjny charakter zmian, który cechował te działania, wpływał na to że zazwyczaj trudno było w oczywisty sposób zdefiniować ich charakter. Często ograniczały się one do wprowadzenia pojedynczej nowej ulicy bądź przejścia, w ograniczonym zakresie zmieniając układ ogólnodostępnych przestrzeni publicznych. Przy okazji wymiany zabudowy następowało natomiast dogęszczanie już istniejących struktur, zwiększanie ich intensywności, ponadto wprowadzano drugą linię zabudowy, a także stopniowo urozmaiceniu ulegała linia brzegowa ulicy.

Analogiczne przekształcenia zachodziły w sytuacji miast doby baroku (przykładowo Góry Kalwarii), oraz układów klasycystycznych. W przypadku układów geometrycznych okresu klasycyzmu (w Łodzi Nowego Miasta, w sąsiedztwie Placu Wolności i ulicy Nowomiejskiej) system wewnętrznych pasaży i podwórek stanowił uzupełnienie formalnych układów przestrzeni placów i ulic. Ta znacznie bardziej zagęszczona sieć powiązań służyła trzem wymienionym powyżej sferom aktywności, w sposób częściowo jedynie nakładający się z systemem przestrzeni publicznych użytkowanych przez ogół mieszkańców.

5.3. Organizacja przestrzeni styku

Część treści odbieramy w sposób świadomy za pośrednictwem znaków przypisanych do obiektów przestrzeni miejskiej rozumianych w ramach danego kontekstu kulturowego [27]. Informacja o funkcjach przestrzeni miejskich jest dostarczana przede wszystkim dzięki obecności budowli i instytucji spełniających różne role w życiu danej społeczności. Równoległe do obiektów stałych, takich jak budynki, rolę komunikowania pożądanego dla danego miejsca zachowań pełnią obiekty częściowo trwałe, takie jak ogłoszenia, mała architektura, etc, a także nieformalne, zmienne. Działalność usługowa i handlowa pozostaje najłatwiejsza do odczytania, szczególnie że grupy odbiorców z nich korzystających zazwyczaj nie były pochodzenia żydowskiego. Jeśli wymagania handlu zewnętrznego narzucały potrzebę rozległych otwartych przestrzeni, były one zastawiane przez stoiska i kramy, zazwyczaj uporządkowane według oferowanych towarów, jednak wciąż konkurujące o uwagę przechodniów. W przypadku jeśli handel zajmował też partery okolicznych kamienic, przyjmowały one podobne cechy. Zazwyczaj podłoga takich wnętrz miejskich pokryta była nawierzchnią utwardzoną, dla uniknięcia błota. Nie było zieleni, drzewa, trawa czy krzaki nie mogłyby przetrwać w takich warunkach. Kramy miały zazwyczaj zadaszenie, często dotyczyło to również krytych galerii handlowych. W sklepach zlokalizowanych w parterach okolicznych kamienic wystawy konkurowały o uwagę, podobnie do wolno-stojących kiosków w rynku.

Bardzo racjonalna organizacja przestrzeni, ograniczona jej ilość bez określonego przeznaczenia, oraz częste nakładanie się i synergia różnych działań w tym samym miejscu

dopełniały obrazu. Przestrzeń handlu nie ograniczała się do głównego placu, rozciągała się również na sąsiednie ulice i pasáže. Ulice żydowskie pełne były reklam, stojaków, zewnętrznych kramów, etc. Często przesunięte ku środkowi chodnika stelaże przyciągały uwagę przechodniów, niekiedy nawet, choć rzadko, podświetlane w nocy. Częściej do zatrzymania skłaniały okrzyki kupców i ich asystentów. Ulice i place handlowe razem z sąsiadującymi podwórzami bywały zazwyczaj opisane jako zatłoczone i zapchane towarami. Dostatek przestrzeni obrzeżnej, dzięki urozmaiceniu linii brzegowej na skutek między innymi braku niektórych frontów kamienic, ułatwiał lokalizację urzędzeń zewnętrznych służących sprzedaży, jak również pozwalał na aktywność handlową.

5.4. Uwarunkowania proksemiczne

Niezależnie od przekazu o cechach użytkowych, informującego o ustalonych w obrębie danej kultury formach aktywności, dalsze cechy przekazywane były za pomocą formy przestrzeni fizycznych: poprzez jej skalę, rozmieszczenie elementów, rytmy, sposób formowania fasad, typy zadaszeń i nawierzchni, układ i formę reklam, a także inne obiekty składowe przestrzeni zewnętrznych miasta. Ta częściowo pozostająca poza świadomą percepcją forma komunikacji, która odbywała się za pośrednictwem wewnętrznej organizacji elementów przestrzeni publicznych tworzyła specyficzny dla tradycyjnych dzielnic żydowskich ład przestrzeni. Zrozumienia natury powiązań między wzorcami zachowań właściwymi danej kulturze, a środowiskiem życia człowieka dostarczają badacze zajmujący się proksemiką [40, 43], według których zachodzi relacja pomiędzy dystansami osobowymi jako cechą komunikacji, a skalą przestrzeni. W przypadku społeczności żydowskiej wielkości te musiały być mniejsze niż u społeczności polskiej, co potwierdza wąskość ulic, a w szczególności przejść, pasaży, zaułków w dzielnicach żydowskich. Zawężenie przestrzeni otwartych, a także przyzwolenie na ich dodatkowe zajmowanie przez składowanie tam rozmaitych elementów było charakterystyczne dla tej kultury. Szczupłość dostępnego miejsca powodowała, że wszystkie przestrzenie, nawet te najmniejsze, były intensywnie użytkowane, często zatłoczone i różne aktywności nakładały się na siebie. Ponadto wąskość niektórych ulic i wewnętrznych pasaży oraz obecność załamań fasady dostarczały okazji do angażowania się w bezpośrednie relacje międzyludzkie.

Środowisko miejskie, które zgodnie z teorią Hillier'a [44] postrzegane jest jako sieć połączeń, w której szersze i bardziej zintegrowane oraz eksponowane ulice zyskują wyższą rangę, w percepcji osób przynależnych do tradycyjnej kultury żydowskiej odbierane było jako zewnętrzne, co potwierdzają liczne opisy literackie. Szczupłość wewnętrznych pasaży oraz liczne krzywizny fasad pozwalały na zamknięcie perspektyw i zdefiniowanie wnętrza przestrzeni wewnątrz kwartałów. Żydzi zwykli budować własną sieć połączeń, wzbogaconą o przejścia wewnątrz bloków zabudowy, i nakładającą się na ogólnodostępną sieć ulic i placów. Przestrzeń ta miała wyraźnie dośrodkowy charakter. W przypadkach mniejszych kwartałów, na przykład w łódzkiej dzielnicy Bałuty, w jej części zbliżonej do Starego Miasta, niektóre spośród ulic funkcjonowały jako elementy układu wewnętrznego, rzadko odwiedzane przez przybyszów z zewnątrz, również ze względu na formę fizyczną: wąskość, krętość.

Fragmety miasta czy bloki zabudowy przynależące do Żydów nie były jednak nigdy całkowicie zamknięte. Wręcz przeciwnie, ich strefa obrzeżna o wyraźnie funkcjonalnych charakterze handlu, wytwórczości i usług, zapraszała przechodniów, również dzięki urozmaiconej linii brzegowej. Odmienne życie codzienne, a także inne aktywności społeczne i w szczególności funkcje kultu religijnego, szukały izolacji wewnątrz kwartałów. Wzorce opisane powyżej zmieniały się wobec akulturacji społeczności żydowskiej. Szczególnie dotyczyło

to budowli sakralnych, które nabierając cech dominant we wnętrzach miejskich upodabniały się do chrześcijańskich kościołów.

6. Podsumowanie

Przeprowadzone analizy wykazały zachodzenie relacji, o których piszą Hillier i Hanson [28, str.27], pomiędzy wzorcami zachowań właściwymi odmiennym kulturom i grupom etnicznym, a formą przestrzeni zewnętrznych. Zróżnicowanie morfologii struktur zaistniało wszędzie tam gdzie mieliśmy do czynienia z heterogeniczną społecznością, co cechowało przed wojną niemal ogół miast i miasteczek centralnej Polski. Pomimo specyfiki odrębnej dla każdej miejscowości ze względu na uwarunkowania rozwoju historycznego, w tym własnościowe, specjalizację zawodową czy choćby lokalizację, można wyodrębnić wątki przestrzenne oraz szczególną konstytucję form fizycznych, która powtarzała się wszędzie tam gdzie występowała tradycyjna kultura żydowska. Wśród cech charakterystycznych należy przede wszystkim wskazać na intensywność cech typowo miejskich, w tym wyższe niż gdzie indziej gęstości zaludnienia oraz zabudowy, a także występowanie licznych relacji społecznych. Szcupłość miejsca powodowała synergii różnorodnych aktywności w tej samej przestrzeni. Ograniczona powierzchnia lokali i niedostatek miejsca na zaspokojenie wszystkich codziennych czynności domowych skutkowało realizacją części z nich w przyległych podwórkach, które przez to stały się niejako częścią strefy domu. Analogicznie działania o charakterze komercyjnym rozszerzały się na otaczające rynki i place targowe podwórka i pasaże, niekiedy zajmując znaczne obszary. Wszystkie te wzajemnie nakładające się rodzaje aktywności znacznie zwiększały stopień wykorzystania przestrzeni zewnętrznych, często doprowadzając do jej zatłoczenia. Wspólne korzystanie z przestrzeni zewnętrznych dla realizacji różnych celów stymulowało życie dzielnic i generowało tworzenie relacji społecznych. Taka forma użytkowania przestrzeni czyniła ją wielofunkcyjną, a wielowymiarowość kultury codziennego funkcjonowania miejsc miała znaczenie dla ich aranżacji i typowego zbioru znaczeń, powiązanych z nią, powtarzalnych w różnych zajmowanych przez ludność żydowską lokalizacjach. Obok samej gęstości skutkowało to zdecydowanie bardziej miejskim charakterem dzielnic żydowskich.

Habitus, rozumiany jako zespół struktur miejskich i sytuacji społecznych, odzwierciedlających właściwe im zwyczaje i praktyki dnia codziennego [45, str. 247; 21, str.160), stał się w przypadku społeczności żydowskich w centralnej Polsce zapisem tychże praktyk. Analiza zachowanych do dziś miejsc uzupełniona o ich tło kulturowe stwarza możliwość odczytania dawnych sposobów funkcjonowania i relacji społecznych. Zestawienie ze sobą odmiennych sposobów funkcjonowania przestrzeni zewnętrznych oraz analiza przekształceń zabudowy i parcelacji pozwoliły wyłonić zbiór cech właściwych dla tradycyjnej kultury żydowskiej w Polsce centralnej. Badanie niniejsze wymaga kontynuacji dla uzyskania pełnego obrazu rozwoju struktur miejskich na tle różnorodności stylów życia codziennego właściwych społeczności żydowskiej w obszarze Polski centralnej oraz zrozumienia ich roli w procesie budowy miast.

7. Podziękowania

Niniejszy referat podsumowuje rezultaty badania finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Krakowie (UMO-2011/03/D/HS3/01630), zatytułowanego: “Analiza morfologiczna struktur miejskich w ujęciu kulturowym – społeczności żydowskie w wybranych miejscowościach województw: łódzkiego i mazowieckiego. Studium przypadku.”

Literatura

- [1] Hanzl M. *Morphological analysis of urban structures – the cultural approach. Case studies of Jewish communities in Lodz and Mazovian voivodeships*. Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź w druku.
- [2] Perinbanayagam R.S. *The definition of the situation: an analysis of the ethnomethodological and dramaturgical View*. The Sociological Quarterly 15 (1974) 521–541.
- [3] Hall E.T. *Beyond culture*. Anchor Books, New York 1989.
- [4] Goffman E. *The presentation of self in everyday life monograph*. University of Edinburgh, Social Science Research Centre, Edinburgh 1959.
- [5] Koter M., Kulesza M. *The study of urban form in Poland*. Urban Morphology 14(2) (2010) 111–120.
- [6] Conzen M.R.G. *The use of town plans in the study of urban history*, [w] *The Study of Urban History*. (ed. Dyos, H. J.) Edward Arnold, London 1968, 113–30.
- [7] Dziewoński K. *Zagadnienie typologii morfologicznej miast w Polsce*. Czasopismo Geograficzne 33(4) (1962) 41–56.
- [8] Gołachowski S. *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Instytut Śląski Opole 1969.
- [9] Pudelko J. *Rynki w planach miast śląskich*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 4(3–4) (1959) 56–69.
- [10] Pudelko J. *Próba pomiarowej metody badania planów niektórych miast średniowiecznych w oparciu o zagadnienie działki*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 9(1) (1964) 3–27.
- [11] Koter M. *Relikty osadnictwa średniowiecznego w planie współczesnej Łodzi*. Przegląd Geograficzny 48 (1976) 667–687.
- [12] Kulesza M. *Zagadnienia morfogenezy i rozplanowania miast średniowiecznych w Polsce*. Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2011.
- [13] Koter M. *Rozwój układu miejskiego Łodzi wczesno-przemysłowej*. Miscellanea Łódzkie, Myśl urbanistyczna a rozwój przestrzenny Łodzi 1 (1984) 54–82.
- [14] Whitehand J.W.R., Larkham P.J. *The urban landscape: issues and perspectives*, [w] *Urban landscapes international perspectives* (ed. J.W.R. Whitehand & P.J. Larkham). Routledge, London, New York 2000.
- [15] Vernez-Moudon A. *Urban morphology as an emerging interdisciplinary field*. Urban Morphology 1 (1997) 3–10.
- [16] Gauthier P., Gilliland J. *Mapping urban morphology: a classification scheme for interpreting contributions to the study of urban form*. Urban Morphology 10(1) (2006) 41–50.
- [17] Rossi A. *The Architecture of the City*. The MIT Press, Cambridge, London 1984.
- [18] Darin M. *The study of urban form in France*. Urban Morphology 2 (1998) 63–76.
- [19] Panerai P., Depaule J.C., Demorgon M. *Analyse urbaine*. Édition Parenthèses, Marseille 2009.
- [20] Lavedan P. *Histoire de l'urbanisme. Antiquité, Moyen-Age*. Henri Laurens, Paris 1926.
- [21] Lavedan P. *Histoire de l'urbanisme. La Renaissance et les Temps modernes*. Henri Laurens, Paris 1941.
- [22] Lavedan P. *Histoire de l'urbanisme. L'Epoque moderne*. Henri Laurens, Paris 1952.
- [23] Poëte M. *Une vie de cité. Paris de sa naissance à nos jours*. Picard, Paris 1924–1931.
- [24] Booth C. *On the City: Physical Pattern and Social Structure. Selected Writings* (ed. H.W. Pfautz). The University of Chicago Press, Chicago and London 1967.
- [25] Cervellati P.L., Scannavini R., de Angelis C. *La nuova cultura delle città, la salvaguardia dei centri storici, la riappropriazione sociale degli organismi urbani e l'analisi dello sviluppo territoriale nell'esperienza di Bologna*. Edizioni scientifiche e tecniche Mondadori, Milano 1977.
- [26] Bandini M. *Some architectural approaches to urban form*, [w] *Urban landscapes international perspectives* (ed. J.W.R. Whitehand, P.J. Larkham). Routledge, London 2000, 133–169.
- [27] Eco U. *Function and sign: the semiotics of architecture*, [w:] *Rethinking architecture: a reader in cultural theory*. (ed. W.N. Leich). Routledge Taylor & Francis Group, London 1997, 182–202.

- [28] Hillier B., Hanson J. *The social logic of space*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- [29] Marshall S. *Cities, design and evolution*. Routledge, Abingdon, New York 2009.
- [30] Rapoport A. *The meaning of the built environment. A nonverbal communication approach*. The University of Arizona Press, Tucson 1990.
- [31] Lynch K. *The image of the city*. The MIT Press, Cambridge 1960.
- [32] Kantarek A.A. *Morfologia i typologia formy urbanistycznej*, [w] *Wyznaczniki kształtu współczesnej przestrzeni urbanistycznej* (ed. A. A. Kantarek). Kraków 2015, 155–166.
- [33] Portugali J. *Complexity theory as a link between space and place*. *Environment and Planning A* 38(4) (2006) 647–664.
- [34] Hanzl M. *Jewish neighbourhoods in prewar Poland – an attempt at typology*, [w] *Architectural research addressing societal challenges* (ed. M.J. Rodrigues Couceiro da Costa et al.) CRC Press, Taylor & Francis Group, Boca Raton, FL, 2017, 425–432.
- [35] Wodziński M. *Space and spirit: on boundaries, hierarchies and leadership in Hasidism*. *Journal of Historical Geography* 53 (2016) 63–74.
- [36] Dynner G. *Yankel's tavern Jews, liquor, and life in the Kingdom of Poland*. Oxford University Press, New York 2014.
- [37] Wodziński M. *Żydzi w okresie zaborów*, [w] *Atlas historii Żydów polskich* (ed. W. Sienkiewicz). Demart SA, Warszawa 2010, 155–246.
- [38] Eisenbach A. *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku: studia i szkice*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- [39] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1925, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl>.
- [40] Hall E.T. *Hidden Dimension*. Doubleday, Garden City, NY 1966.
- [41] Piechotka M., Piechotka K. *Oppidum Judaeorum Żydzi w przestrzeni miejskiej dawnej Rzeczypospolitej*. Krupski i S-ka, Warszawa 2004.
- [42] Vilagrasa I.J. *Recent change in two historical city centres: an Anglo-Spanish comparison* [w] *Urban Landscapes International Perspectives* (eds. J.W.R. Whitehand, P.J. Larkham). Routledge, London 2000, 266–298.
- [43] Hall E.T. *Proxemics*. [w] *The anthropology of space and place, locating culture* (ed. S.M. Low, D.L. Lawrence-Zuniga). Blackwell Publishing, Oxford 2009, 51–73.
- [44] Hillier B. *The genetic code for cities – is it simpler than we thought?* [w] *Complexity Theories of Cities have come of Age* (ed. J. Portugali et al.). Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg 2012.
- [45] Bourdieu P. *Esquisse d'une théorie de la pratique. Précédé de Trois études d'ethnologie kabyle*. Librairie Droz., Paris 1972.

Perception of focal places in the cultural approach. Case study of districts inhabited by Jews in prewar central Poland

Małgorzata Hanzl

Institute of Architecture and Town Planning, Lodz University of Technology, e-mail: mhanzl@p.lodz.pl

Abstract: Perception of urban space differs according to the addressee group. In order to examine meanings assigned to urban structures and ways how space is used by different

cultures, the current elaboration uses a method based on analyses of urban morphology, anthropology and cultural studies. The case study refers to relations between forms of neighbourhoods inhabited in the prewar times by Jewish communities and aspects of their everyday lives. While the diversity of lifestyles of the community of Polish Jews was at the time striking, some features may be clearly identified, especially when referring to its traditional faction. These features were clearly reflected by the forms of urban structures, in the neighbourhoods where Jews lived. Three primary spheres of social life were related to the three essential areas of Jewish life: religious, domestic and professional. These fields determined specific ways of spatial organisation of urban fabric, especially inside urban blocks. The forms of internal connections inside and between blocks of development may be noticed regardless the formal layout of plans of towns and villages, where Jewish communities lived.

Keywords: Urban morphology, anthropology, public space, Jewish culture.

Myśleć, budować, pamiętać – kreacje architektoniczne i krajobrazowe „ku pamięci”.

Studium przypadku restrukturyzacji terenów dawnego arsenału królewskiego w Londynie

Renata Jóźwik

Katedra Projektowania i Konserwacji Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, e-mail: renata.jozwik@gmail.com

Streszczenie: W artykule naświetlono, jak obecnie ujmuje się pod względem architektonicznym i krajobrazowym kwestie związane z przeszłością, a w szczególności, jakie znaczenie ma autentyzm obiektu lub miejsca, kontekst oraz jak wpływa na kształtowanie architektoniczne opisane przez Lva Manovicha „poszerzanie rzeczywistości”. W niniejszym tekście nawiązano do wybranych koncepcji socjologicznych: Manovicha, Goffmana, Nory, Baumana, zwracając tym samym uwagę na rozproszenie przedmiotowego zagadnienia na inne dziedziny nauki. Na podstawie przedstawionego paradygmatu przestrzeni scenograficznej przeprowadzono studium restrukturyzacji terenów dawnego, królewskiego arsenału w Woolwich, w Londynie, który obrazuje współczesne problemy ochrony dziedzictwa.

Słowa kluczowe: ochrona dziedzictwa, królewski arsenał w Londynie, restrukturyzacja urbanistyczna.

1. Wstęp

Tytuł referatu nawiązuje do tekstu Martina Heideggera „Budować, myśleć, mieszkać” z 1952 r., w którym autor łączy zamieszkiwanie z budowaniem, ale nie w sensie technicznym, lecz przynależności do samego procesu [1]. W podobnej relacji obecnie można rozpatrywać kwestie związane z pamięcią, stąd niniejsze nawiązanie.

Temat przeszłości jest w ostatnich dekadach bardzo często podejmowany poprzez realizacje architektoniczne i krajobrazowe – w różnych formach. Niemal od początku, od kiedy przeszłość pojawiła się w świadomości jako wartość warta ochrony (XIX w.), jej koncepcja ewoluowała, a w ostatnich dekadach zmieniła się całkowicie postawa wobec obiektów już istniejących, mających znaczenie w perspektywie czasowej oraz elementów przeszłości nie mających bezpośredniego odniesienia materialnego – upamiętnia się wydarzenia, postaci itd. Fenomen przeszłości, a przede wszystkim różnorodność elementów z nią związanych, doprowadziły do rozszerzenia pojęciowego i ujmowania wszelkich kwestii jako „dziedzictwo”, to z kolei powoduje często zatarcie różnic, jakie występują choćby pomiędzy: kwestią historii, a kwestią pamięci; obiektem historycznym, a miejscem wartym upamiętnienia itd. Istnieje potrzeba usystematyzowania i zdefiniowania pojęć, które pozwolą na rozróżnienie, w jaki sposób postępować z poszczególnymi obiektami ze względu na ich znaczenie dla dziedzictwa.

2. Ochrona, konserwacja, dziedzictwo

Gregory Ashworth wskazuje na zmianę podejścia z całkowitej, bezwzględnej ochrony obiektu, takiej która nie przewiduje działań rozwojowych, w kierunku wykorzystania jego potencjału historycznego i znaczenia – ale niekoniecznie w sensie materialnym [2]. Związane jest to z powolnym odchodzeniem od wagi autentyzmu w kierunku interpretowania miejsc, czy obiektów; dostrzegania ich narracyjności i związanych z nimi historii – tworzenia tzw. nastroju. Taka zmiana jest kwestią sporów w dyskusjach akademickich, w których kwestionuje się taką wartość ochrony i wskazuje na niebezpieczeństwo zafalszowania historii. Sam Ashworth pisze: „dziedzictwo może być postrzegane jako proces, w którym przedmioty, wydarzenia, miejsca, działania, i postacie wywodzące się z przeszłości są przekształcone w doświadczenia przeżywane tu i teraz” [3], co może być pokusą do nazbyt barwnego przedstawiania historii, a w świetle przedstawionych w dalszej części referatu tendencji do teatralizacji przestrzeni, wręcz formą jej fabularyzowania.

3. Teatralizacja przestrzeni

Źródłem przemian, które dokonują się w obszarze problematyki konserwatorskiej, należy upatrywać m.in. w zmianie podejścia do przestrzeni. Rozwój kultury wizualnej - kinematografii, czy wirtualnej rzeczywistości początkowo osłabiły relacje społeczne, wagę przestrzeni rzeczywistej, postrzeganie świata – przede wszystkim stosunek człowieka do miejsc rzeczywistych. Pisał o tym Joshua Meyrowitz w 1985 r., minorowo wieszcząc kres przestrzeni [4]. Przestrzeń iluzyjna, obecna niegdyś tylko w ograniczonym zakresie, np. w przekaznikach komputerowych, wnika do rzeczywistości, stając się swoistą hybrydą. Lev Manovich identyfikuje tzw. *przestrzeń powiększoną*, definiując następująco: jest to „fizyczna przestrzeń, na którą nakłada się dynamicznie zmienna informacja” [5]. Te informacje dostarczane są przez aplikacje komórkowe, medialne ekrany, interaktywne informacje, opisy audialne, hologramy, projekcje – wszystko to, co w sposób multisensoryczny pozwala nam doświadczać miejsca, tylko że są to narracje (a w języku cyberkultury: dane), których prawdziwości nie sposób obiektywnie ocenić, zweryfikować.

Właśnie z potrzeby kreacji przestrzeni narracyjnej współcześnie przekształca się ją w kierunku tworzenia miejsc o walorach scenograficznych. W badaniach dotyczących przestrzeni od lat 70. XX w. odnotować należy także zmianę podejścia w naukach humanistycznych – polegający na tzw. zwrocie przestrzennym (ang. spatial turn), zgodnie z którym przestrzeń nie jest faktem obiektywnym, lecz społecznym. I tu pojawia się pierwsza wątpliwość, co konstytuuje prawdziwą przestrzeń? Miejsce (topos)? Czy warunki społeczne? Niewątpliwie miejsca, krajobraz, architektura są poddawane nieustannej interpretacji, zmianom zgodnym ze społecznymi oczekiwaniami. Według koncepcji dramaturgicznej Ervinga Goffmana [6] współczesny człowiek realizuje potrzebę ciągłej autoprezentacji, poprzez którą kreuje taki obraz siebie, jaki uznaje za właściwy. Dotyczy to także jego otoczenia i atrybutów, bowiem dopełniają one tenże obraz. Zatem przestrzeń publiczna staje się rodzajem teatru. Nie bez znaczenia przejawia się tutaj aspekt wizualności, zewnętrżności, a może także powierzchowności, jeśli ta kreacja jest niezgodna z prawdziwą tożsamością, bowiem właśnie z takiej potrzeby autoprezentacji jednostki, ale i w konsekwencji szerszych zbiorowości: grup społecznych, czy nawet całych narodów, z potrzeby manifestowania swoich poglądów poprzez identyfikowanie się z historią, tradycją, pamięcią o swoich korzeniach, niekiedy przeszłości

traktowanej wybiórczo, upowszechniła się kwestia szerokiego ujmowania pamięci – przede wszystkim uzewnętrzniana jej w różny sposób. Natomiast z chęci ujęcia jak najpełniejszego dorobku historii, kultury, dokumentowania jej poprzez współczesne techniki wyłoniła się kwestia dziedzictwa. Pierre Nora już w latach 70. XX w. uczynił przedmiotem badań naukowych „miejsca pamięci”, przy czym w swoich pracach wyraźnie oddziela pamięć od historii, wskazując na narracyjny, ekspresyjny, a więc i subiektywny charakter pamięci i na obiektywny, faktograficzny charakter historii [7].

Ten aspekt jest niezwykle interesujący, jeśli się przełoży go na kreowanie przestrzeni, która z założenia ma mieć odniesienie do przeszłości, której to z kolei postawiono misję jednoczenia zbiorowości, a więc z natury rzeczy jest ona wówczas kompromisowa, niepełna i czasem niestety powierzchowna, bo bazuje na emocjach. Popularyzacja takiego podejścia, które nazwać można „teatralizacją przeszłości”, ale nie w wymiarze wydarzenia, tylko kreacji scenograficznej, zdominowała profesjonalną ochronę konserwatorską, zgodnej z zapisami Karty Weneckiej (1964) [8]. Budowanie historyzujących makiet stało się narzędziem do rozwoju turystyki kulturowej. Ta wyjątkowo mocna koncentracja na sprawach przeszłości spowolniła XX-wieczny proces modernizacji i wprowadza w świat opisany przez Zygmunta Baumana w jego ostatniej książce jako „retrotopia” [9].

4. Duch przeszłości - dematerializacja i rematerializacja przeszłości w planowaniu przestrzennym i architekturze

Przeniesienie idei, iż rzeczy mają swojego ducha, także miejsca (łac. *genius loci*), pozwoliło na rozwinięcie się nurtu badawczego nad narracyjnością przestrzeni i ukonstytuowało w nauce humanistyczne powiązania z architekturą. W kontekście przeprowadzanych w ostatnich dekadach licznych rewitalizacji w miejscach historycznych, obecnie kładzie się nacisk na przywrócenie życia (łac. *re-vita*), a za czynnik „reanimujący” miejsce i stanowiący walor, sprzyjający temu, uznaje się przeszłość miejsca – jego materialne i niematerialne dziedzictwo. W budowaniu dramaturgii jednym z elementów kreacji jest architektura. To wykorzystanie ducha, nastroju można jednak uznać za namiastkę doświadczenia historycznego w porównaniu do możliwości styku z autentykiem. Problem ten rozwinął się i ujawnił w deklaracji ICOMOS z Xi’an w 2005 r. [10], kiedy do dyskursu nad ochroną dziedzictwa włączono odmienne podejście kultur wschodnich i zalecono szerokie interdyscyplinarne badania. „Przeżycie historyczne” stało się motywem przewodnim do kreacji, ekspresji architektonicznych - przede wszystkim do podtrzymywania historycznego krajobrazu miejskiego, który wobec dynamicznych przemian kulturowo-cywilizacyjny narażony jest na zatarcie, zniekształcenie, a w konsekwencji unicestwienie. Ta przesłanka oraz inne czynniki (m.in. ekonomiczne) stały się podstawą do sformułowania w 2011 r. nowych Rekomendacji w sprawie Historycznego Krajobrazu Miejskiego (UNESCO) [11], w którym to dokumencie, w punkcie 11., można przeczytać: „podejście krajobrazowe do historycznego dziedzictwa miejskiego ma na celu zachowanie jakości środowiska człowieka, poprzez wykorzystanie przestrzeni miejskiej w sposób efektywny (...)”.

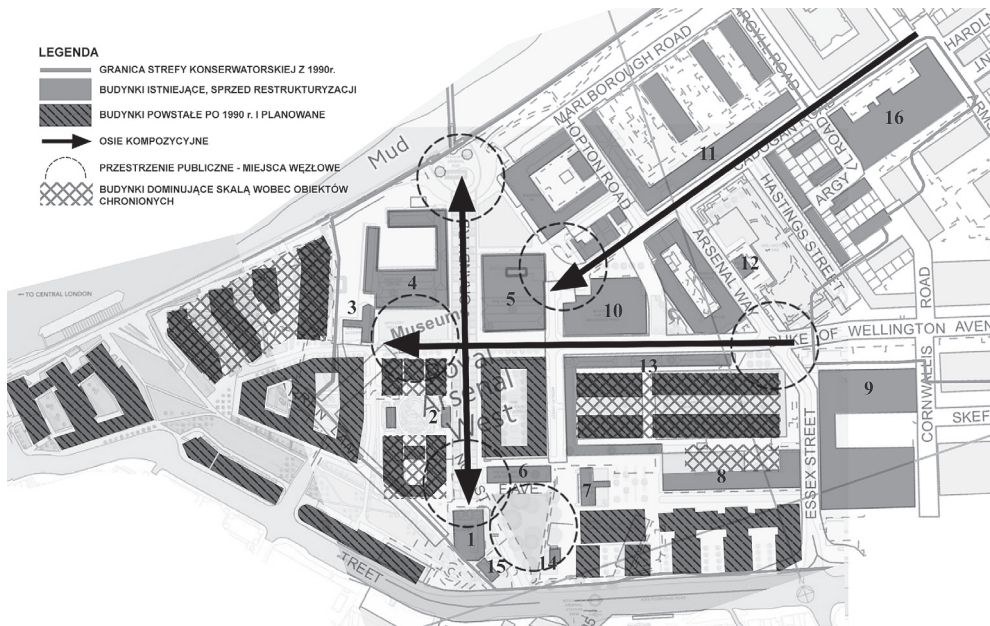
W nawiązaniu do przedstawionych koncepcji oraz studium współczesnej restrukturalizacji zespołu historycznego dawnego, królewskiego arsenału w Londynie podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, co jest w architekturze nośnikiem pamięci? Czy nowa forma scenarii architektonicznej opowiadającej historię, która zastępuje dawne miejsce, może być wyrazem pamięci o przeszłości i czy oddaje tożsamość miejsca?

5. Tereny dawnego królewskiego arsenału w Londynie

Tereny Królewskiego Arsenału w Woolwich, w Londynie (Royal Arsenal) są przykładem współczesnej restrukturyzacji terenu o znaczeniu historycznym, który pokazuje problematykę i stosowane narzędzia w procesie przekształcania obszaru ważnego pod względem dziedzictwa przemysłowo-militarnego, objętego ochroną konserwatorską, jako obszar, podobnie poszczególne budynki (budynki: klasy I, klasy II* i klasy II – klasyfikacja zgodna z zasadami ochrony zabytków właściwych dla Wielkiej Brytanii). Są także kapitalnym przykładem obrazującym, w jaki sposób obecnie dostosowuje się przestrzeń historyczną do współczesnych uwarunkowań, stosując przy tym koncepcję *poszerzonej rzeczywistości*.

5.1. Historia i znaczenie miejsca

W okresie panowania dynastii Tudorów na omawianych, ówczesnie podmiejskich terenach Woolwich znajdowała się stocznia królewska. W 1545 r. powstał dwór Tower Place. Według zapisów archiwalnych, w latach 40. XVII w. na terenach Warren (dawna nazwa) testowano broń. W 1671 r. tereny te stały się własnością królewską i zostały przeznaczone do magazynowania broni. Właściwy rozwój tego obszaru przypadł na przełom XVII i XVIII w.,

Ryc. 1. Plan terenu restrukturyzacji dawnego arsenału królewskiego w Londynie. Na rysunku widoczne są następujące obiekty: 1. Odlewnia mosiądzu (Royal Brass Foundry); 2. Pawilony laboratorium (Royal Laboratory, West & East Pavilions); 3. Gmach akademii wojskowej (Royal Academy Military); 4. Obecne Heritage Center; 5. Muzeum artylerii (Firepower – The Royal Artillery Museum); 6. Dial Square Entrance Range; 7. Dom oficerów, 8. „Budynek 10” (Royal Carriage Factory); 9. Budynek strzelniczy (Gunnery House); 10. Montażownia broni (The Gun Mounting Shed); 11. The Grand Store; 12. Budynek odlewni (Foundry House); 13. Royal Carriage Mews; 14. Verbuggens House; 15. Dom wartownika; 16. Budynek z armatami (Cannon House). (opracowanie własne 2017 r.; na podstawie planu zagospodarowania oraz załącznika z granicą strefy konserwatorskiej z 1990 r.)

kiedy to z Greenwich został przeniesiony budynek laboratorium. Wówczas, w 1696 r. rozpoczęła się oficjalna produkcja broni i amunicji. W latach 1715–17 powstała odlewnia mosiądzu (Royal Brass Foundry), jeden z kluczowych obiektów. Dzięki temu w tym czasie rozszerzono produkcję o wozy strzelnicze. W 1716 r. wybudowano koszary Królewskiego Pułku Artylerii (Royal Regiment of Artillery), zaś w 1719 r. Królewskiej Akademii Wojskowej (Royal Military Academy). Od 1805 r. na wniosek króla Jerzego III zakłady przyjęły nazwę „Royal Arsenal”. W okresie I wojny światowej cały zespół zajmował powierzchnię blisko 520 ha, zakłady zatrudniały około 80 tys. pracowników. Fabryka zamknęła produkcję w 1967 r. Do 1994 r. teren należał do Ministerstwa Obrony i do tego czasu blisko 22 budynki nie były użytkowane.

Obszar Royal Arsenal w całym okresie funkcjonowania ulegał przekształceniom, co było związane zarówno ze zmianami: w technikach obronnych, procesu produkcji broni, jak i ze zmianami w organizacji zakładu. Utrwały się pewne elementy układu, który ma cechy świadomie kształtowanej kompozycji. Tworzą one potencjał dla dalszego przekształcania – jest to układ trzech osi, jasno określone granice, strefa wejściowa, poszerzenia, stanowiące obecnie place - przestrzeń publiczną [Ryc. 1.]. Układ zabudowy i szlaki komunikacji podporządkowane były dawniej funkcji terenu.

5.2. Przekształcenia zespołu, uwarunkowania formalno-prawne

Po przekazaniu przez Ministerstwo Obrony w 1994 r. obszaru jednostce rządowej English Partnership za symbolicznego funta podjęto decyzję o przeznaczeniu tego terenu na cele mieszkaniowe. W tym celu Ministerstwo Skarbu przeznaczyło 43 miliony funtów na odkazanie terenu i zabezpieczenie budowli, które długo stały nieużytkowane. W latach 1999–2008 przeprowadzono systematyczne badania archeologiczne (1999–2008 – Oxford Archeology; 2003–2005 Pre-Construct Archeology). Teren o powierzchni 30 ha w 2001 r. zakupiła firma Berkley Homes i wówczas sporządzono plan zagospodarowania tego terenu, który zakładał podział na części: funkcje mieszane, cele kulturalne, mieszkaniowe i przemysłowe. Plan był aktualizowany w latach 2006, 2011, 2013, głównie z powodu inwestycji kolejowej. Ostatecznie proces rewitalizacji zaplanowano na 30 lat, w ciągu których ma powstać ok. 5000 nowych mieszkań (komercyjnych i dostępnych), usługi i handel, obiekty kultury, przestrzeń publiczną, w tym tereny zieleni urządzonej, linia kolejowa Crossrail wraz ze stacją Woolwich Arsenal.

W 1990 r. została wyznaczona strefa ochrony konserwatorskiej [12], jednak nie ustalono żadnych szczegółowych zasad ochrony dla tego obszaru. Pod ochroną znajdują się także poszczególne budynki – m.in.: Verbruggens House (obiekt klasy II), Main Guardroom - główna wartownia (obiekt klasy II), Brass Foundry – odlewnia mosiądzu (obiekt klasy I), Royal Laboratory, West & East Pavilion – laboratorium (obiekt klasy II), budynek 10 – Royal Carriage Factory – fabryka wozów (obiekt klasy II), budynek 11 – Officers House – dom oficerów (obiekt klasy II), budynek 19 (obiekt klasy II), Dial Square Entrance Range (obiekt klasy II*), budynek wejściowy w obszar Royal Arsenal (obiekt klasy II). Wzajemne relacje przestrzenne wyżej wymienionych obiektów składają się na wartość całego obszaru jako zespołu.

W dokumencie *National Planning Policy Framework (NPPF)* z 2012 r. [13] określono, jak oceniać wartość obiektu pod względem znaczenia kulturowego. Według NPPF jest to obiekt, który ma wartość dla pokolenia obecnego i przyszłych ze względu na interes dziedzictwa: archeologiczny, architektoniczny, artystyczny, estetyczny. W wytycznych *Planning for the Historic Environment - Practice Guide* z 2010 r. [14] wartość dziedzictwa jest sumą wartości architektonicznych, historycznych, artystycznych i archeologicznych. Nieco inaczej

ujmuje tę kwestię dokument *Conservation Principles, Policies and Guidance* z 2008 r. [15], w którym wylistowane są następujące wartości, które mogą wystąpić w danym miejscu: dowodowe, historyczne, estetyczne i wspólnotowe. Wartość historyczna jest tutaj także opisana jako posiadająca „walor ilustracyjny i asocjacyjny”.

Ochrona niniejszego zespołu jest na pewno w interesie historycznym. Arsenał jako całość przedstawia wartość historyczną i stanowi wartość dowodową. Znaczenie kompleksu Royal Arsenal zostało dostrzeżone już w końcu XIX w., kiedy to arsenał opisywano jako jeden z największych na świecie – dlatego jest unikatowym obiektem jako całość. Konkretnie budynki są materialnym świadectwem faktu istnienia arsenалу, ale jednocześnie pokazują aspekty związane z przemysłem, procesem i organizacją produkcji. Brakujące elementy wyposażenia w niektórych obiektach uzupełniono poprzez oryginalne eksponaty i opisy i umieszczono w specjalnym obiekcie, którego celem jest dokumentacja dziedzictwa tego miejsca - Heritage Centre and Firepower – The Royal Artillery Museum. W tym przypadku występuje aspekt poszerzenia rzeczywistości o elementy informacji i narracji. Budynki często zmieniały się w związku ze zmianą funkcji, bądź zmianą procesu produkcji. Według dokumentu *Conservation Principle* budynki są dowodem przeszłej działalności człowieka [16]. Poprzez ich wygląd, układ przekazywane są informacje o przeszłości – o osiągnięciach grup inżynierskich mających znaczenie dla historii techniki. Skupienie dużej liczby budynków o historycznym znaczeniu i specyficznym charakterze tworzy nastrój i etos miejsca. Autentyzm tych obiektów jest niezmiernie istotny.

W całej strefie występują wartości architektoniczne, artystyczne i estetyczne. Przywoływany dokument *Conservation Principles* wyznacza czynniki, które je określają – tj.: forma, proporcje, skala, masa (wizualna), kształt, sylweta, widok, perspektywa, powiązania oraz materiały, występująca roślinność, sposób dekoracji, detale i elementy rękodzieła. Wartość estetyczną może stanowić odpowiednie zestawienie dawnej zabudowy z nowymi obiektami [17]. W przypadku Royal Arsenal są to często specyficzne obiekty charakteryzujące się dużą powierzchnią użytkową, o elewacjach z tzw. ślepyimi oknami – są to cechy wynikające z dawnego użytkowania przemysłowego.

Lista obiektów i obszarów chronionych z 1990 r. [18] odnosi się do procedur związanych z pozyskaniem pozwolenia na budowę dla obiektów chronionych. Rozdział 66. mówi, iż to od decydentów wymaga się specjalnego zachowania budynku lub jego otoczenia, uwzględnienia cech o szczególnym znaczeniu architektonicznym lub historycznym. Na podstawie rozdziału 72. Należy zwrócić szczególną uwagę na zachowanie bądź wzmocnienie charakteru lub wyglądu danego miejsca, co poniekąd ukierunkowuje działania także na kontekst.

Paragraf 128. *National Planning Policy Framework* [19] mówi o tym, że podczas składania wniosku właściwy urząd ma obowiązek wymagać od wnioskodawcy opisu planowanych zmian i opisu ich znaczenia na wartość chronioną obiektu, zaś poziom szczegółowości nie może tylko ograniczyć się do zrozumienia znaczenia potencjalnych zmian. Ocena tego dokumentu leży po stronie władz, które mają obowiązek rzetelnego i profesjonalnego sprawdzenia ustaleń. Chroni to przed sytuacjami konfliktowymi, jakie mogłyby ewentualnie wystąpić podczas realizacji inwestycji. Zgodnie z paragrafem 131. podczas aplikowania wniosku należy wziąć pod uwagę: potrzebę podtrzymywania i wzmacniania znaczenia obiektu dla dziedzictwa kulturowego oraz wprowadzenie żywotnych funkcji zgodnych z intencją ochrony; pozytywny wkład w aspekty ochrony oraz ich wpływ na sprawy gospodarczo-społeczne; pozytywne elementy gwarantujące nowy rozwój, wkład w lokalny charakter i unikatowość miejsca [20]. Według paragrafu 133. dobry projekt zapewnia atrakcyjne, użyteczne i trwałe oraz dostosowane do miejsca rozwiązania i jest kluczowym elementem trwałego rozwoju. Władze mogą odmówić zgody na proponowane zmiany, chyba że wnioskodawca wykaże,

że: natura zasobu uniemożliwia jakiegokolwiek inne zagospodarowanie; uwarunkuje to ekonomicznie – straty przewyższą korzyści; nie możliwe jest pozyskanie funduszy publicznych/charytatywnych na odnowę [21]. Zgodnie z paragrafem 137 należy tak prowadzić działania, aby ujawnić znaczenie dziedzictwa danego obiektu, poszukiwać dla nich nowych form rozwojowych, które będą respektować wartości chronione [22].

Plan *Local Plan dla gminy Royal Borough of Greenwich* z lipca 2014 r. w rozdziale 4.4 Projektowanie i dziedzictwo (oryg. *Design and heritage*) [23] wskazuje, że nowe zmiany muszą przynieść wysoką jakość przestrzenną, poprawiać środowisko kulturowe i naturalne, być spójne z kontekstem. Jako istotne wymienia się następujące aspekty: topografia, krajobraz, krawędzie, czynniki naturalne, zabudowa, punkty orientacyjne, widoki i panoramy, architektura, drzewa, jakość i dobór materiałów, ustalony układ i charakter przestrzenny, skala, wysokość, sąsiedztwo, czynniki: architektoniczne, historyczne, archeologiczne, efektywne wykorzystanie gruntów, potencjał mieszania funkcji, wzorce przemieszczania się (szczególnie w ruchu pieszym i rowerowym), różnorodność kulturowa, izolacja od hałasu. To władze lokalne zobowiązują się do ochrony i wzmacniania charakteru i wyglądu obszarów chronionych.

6. Podsumowanie

Obecne zagospodarowanie terenów dawnego arsenału królewskiego w Londynie można uznać za zgodne ze zrównoważonym rozwojem, bowiem realizowane są cele publiczne (obiekty kultury, transportu publicznego), a także pilne potrzeby wynikające z niedoboru mieszkaniowego. W zakresie ochrony środowiska dokonano niezbędnych czynności proekologicznych, uzupełniono układ o tereny zieleni (np. Wellington Park).

W zakresie ochrony dziedzictwa cały obszar zawiera elementy związane z dawnym zagospodarowaniem. Zachowano główny układ urbanistyczny. Pozostawiono fizycznie budynki dawnego arsenału i zaadaptowano je do nowych celów – np.: budynek Royal Military Academy na luksusowe apartamenty, fabrykę uzbrojenia przy placu artyleryjskim na centrum promujące dziedzictwo (Greenwich Heritage Centre), powstało muzeum artylerii (Firepower – The Royal Artillery Museum) – te budynki w 2017 r. zakupiła gmina i planuje rozszerzyć funkcje kulturalne o teatr i inne pomieszczenia – w budynku Dial Arch Square powstał lokalny pub itd. Jednakże włączenie nowych elementów architektonicznych, także tych o skali dominującej, w strukturę historyczną zespołu arsenału, powoduje fragmentację całości.

Elementem historycznej scenarii jest oś pomiędzy odlewnią mosiądzu a nadbrzeżem Tamizy, gdzie usytuowano rzeźbę miejską w postaci stalowych postaci nawiązującą do przeszłości pt. „Assembly” (co znaczy „zgromadzenie”), autorstwa Petera Burke’a. Fot. 1. Jako kontrowersyjne można uznać naruszenie skali zabudowy chronionej, poprzez lokalizowanie znacznie przewyższających budynków w bardzo bliskim sąsiedztwie – i tak przykładowo: budynki laboratorium (West & East Royal Pavilion Laboratory) 2-kondygnacyjne ze stromym spadzistym dachem będą otoczone 7-kondygnacyjnymi blokami mieszkalnymi. Fot. 2., również za budynkiem fabryki wozów Royal Carriage Factory pobudowano tak samo wysokie budynki mieszkaniowe. To powoduje, iż nie do końca można „doświadczać” miejsca historycznego. Jakkolwiek o przeszłości przypomina wiele elementów wyposażenia przestrzeni publicznej, która kształtowana jest w sposób scenograficzny, są one wyrazem pamięci, dziedzictwa, ale ich wartość historyczna niknie wraz ze zmianą kontekstu przestrzennego. Można z całą pewnością mówić o „poszerzonej przestrzeni”, włączaniu elementów pamięci do miejsca poprzez zastosowanie nowych technik medialnych (liczne publikacje, strony WWW, interaktywne ekspozycje). Ta część historii miejsca została skoncentrowana w specjalnych obiektach opowiadających o przeszłości, jednak obcowanie z autentyzmem miejsca

nie jest czytelne poprzez wprowadzone zmiany w strukturze urbanistycznej. Fot. 3. Jest to zgodne z obecnymi tendencjami i liberalizacją postępowania wobec obiektów historycznych, czego dowodem są zapisy Rekomendacji UNESCO promujące kompromisowe rozwiązania. Znamienne jest także brak przez blisko 30 lat ustaleń konserwatorskich dla omawianego obszaru. Studium przypadku arsenału królewskiego w Londynie pokazuje wagę kontekstu dla ochrony historycznego zespołu oraz to, że czasami poprawne, lecz ogólne zapisy prawne nie gwarantują pełnej ochrony.

Fot. 1. Arsenał królewski w Londynie. Rzeźba na głównej osi urbanistycznej, autorstwa Petera Burke'a pt. Zgromadzenie. W tle widoczny budynek odlewni mosiądzu – najcenniejszy zabytek w zespole (Fot. Renata Józwick, 2015 r.)

Fot. 2. Arsenał królewski w Londynie. Strefa wejściowa. Na osi widoczny wschodni pawilon laboratorium. Na zdjęciu zaznaczono planowaną 7-kondygnacyjną zabudowę, która zdominuje kluczowy widok. (Fot. Renata Józwick, 2015 r.)

Fot. 3. Arsenał królewski w Londynie. Wejście do Muzeum Artylerii. Widoczne na zdjęciu liczne występujące na terenie arsenału obiekty strzelnicze. (Fot. Renata Józwick, 2015 r.)

Literatura:

- [1] Heidegger M. *Myśleć, mieszkać, budować*. tłum. Michalski K., [w:] *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 6 (18) (1974) 137-152.
- [2] Ashworth G. *Planowanie dziedzictwa*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2015, s. 7.
- [3] tamże, s. 22.
- [4] Meyrowitz J. *No sense of place. The impact of electronic media on social behaviour*. Oxford University Press, New York 1985.
- [5] Manovich L. *Poetyka powiększonej przestrzeni*. [w:] *Miasto w sztuce – sztuka miasta*, Rewers E. (red.), Universitas, Kraków 2010, s. 597.
- [6] Goffman E. *Człowiek w teatrze życia codziennego*. [w:] *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, Mencwel A. (red.), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- [7] Nora P. *Czas pamięci*. tłum. Dłuski W., *Res Publica Nowa* 7 (2001) 37-43.
- [8] *The Venice Charter / La Charte de Venise 1964-1994*. ICOMOS 1994.
- [9] Bauman Z. *Retrotopia*. John Wiley & Sons, Inc. 2017.
- [10] *Xi'an Declaration on the conservation of the setting of heritage structures, sites and areas*. ICOMOS 2005.
- [11] *Recommendation on the historic urban landscape*. UNESCO 2011.
- [12] *Royal Arsenal conservation area map boundaries*. Environmental and Planning. Royal Borough of Greenwich, plik PDF, http://www.royalgreenwich.gov.uk/downloads/download/656/royal_arsenal_conservation_area_map, dostęp: 24.06.2017.
- [13] *National Planning Policy Framework (NPPF)*. Department for Communities and Local Government, Crown Copywrite 2012, s. 56.
- [14] *PSS5 Planning for the Historic Environment: Historic Environment Planning Practice Guide*. Historic England (English Heritage). Department for Communities and Local Government, Crown Copywrite 2010, s. 8.

- [15] *Conservation Principles, Policies and Guidance for the sustainable management of the historic environment*. Historic England (English Heritage), 2008, s. 7, 27-32.
- [16] Tamże, s. 7, 27-32.
- [17] Tamże, s. 30.
- [18] *Planning (Listed Buildings and Conservation Areas) Act 1990. Chapter 9*. Parlament Wielkiej Brytanii, Crown Copywrite 1990, s. 41.
- [19] Dz. cyt., *National Planning...*, s. 30.
- [20] Tamże, s. 31.
- [21] Tamże, s. 31.
- [22] Tamże, s. 32.
- [23] *Royal Greenwich Local Plan: Core Strategy with Detailed Policies*. Royal Borough of Greenwich. 2014, s. 91.

Thinking, building, remember – architectural and landscape creations “in remembrance”. Case study of the Royal Arsenal in Woolwich, London

Renata Jóźwik

*The Department of Landscape Design and Conservation at the Faculty of Horticulture
and Landscape Architecture, University of Life Science in Lublin, e-mail: renata.jozwik@gmail.com*

Abstract: The article presents how architectural and landscape issues relate to the past, in particular the significance of an authenticity of an object or place, its context, and how „expanding reality” described by Lev Manovich influences the architectural design. In the article references to selected sociological concepts of Manovich, Goffman, Nora, Bauman, paying attention to the dispersion of the subject matter into other fields of science. Based on the paradigm presented in the scenography space, a study of the restructuring of the Royal Arsenal area in Woolwich, London, which illustrates the contemporary problems of heritage protection.

Keywords: heritage protection, The Royal Arsenal in London, urban restructuring.

Zintegrowane Centrum Komunikacyjne jako przestrzeń integracji i element „zszywający” strukturę miasta¹

Grażyna Dąbrowska-Milewska¹, Bartosz Czarnecki²

¹*Katedra Architektury Mieszkaniowej, Wydział Architektury, Politechnika Białostocka, e-mail: g.milewska@pb.edu.pl*

²*Pracownia Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Katedra Architektury Mieszkaniowej, Wydział Architektury, Politechnika Białostocka, e-mail: b.czarnecki@pb.edu.pl*

Streszczenie: Centra komunikacyjne znajdujące się często w newralgicznych punktach rozwijających się miast, otoczone arteriami komunikacyjnymi i parkingami, również często wykazują problemy integracji z otoczeniem. Jednocześnie ze względu na dobrą lokalizację mogą służyć nie tylko podróżnym. Ich infrastruktura komunikacyjna i usługowa, zwłaszcza ta położona na ciągach integrujących części miasta po różnych stronach linii kolejowych, powinna być dostępna także dla innych odbiorców. Centra komunikacyjne będąc węzłami mobilności i aktywności mają olbrzymi potencjał generowania efektów synergicznych. Mogą przyczynić się do rozwoju terenów sąsiednich i do wzrostu ich atrakcyjności. Opracowując koncepcję ZCK już na etapie wstępnych założeń należy uwzględnić tereny leżące w strefie jego oddziaływania, zwłaszcza takie, które przeznaczone są do przekształcania. Na przykładzie 3 projektów nagrodzonych w *Konkursie urbanistyczno-architektonicznym na opracowanie koncepcji Zintegrowane Centrum Komunikacji wraz z terenami przyległymi w Białymstoku* przedstawiono synergiczne oddziaływanie projektu miejskiego na otoczenie oraz synergiczny wpływ konstrukcji urbanistycznej miasta na projekt miejski.

Słowa kluczowe: zintegrowane centrum komunikacyjne, urbanistyka, konstrukcja urbanistyczna, Białystok.

1. Wprowadzenie. Centra komunikacyjne jako ośrodki integrujące

Niezależnie od dyskusji na temat tego czy prymat w planowaniu miast należy przyznać dostępności funkcji czy też mobilności mieszkańców mającej umożliwić im zaspokojenie wszelkiego rodzaju potrzeb, jesteśmy cywilizacją przemieszczania się. Mobilność przybiera różne formy, które stawiają coraz to nowe wyzwania wobec infrastruktury z nią związanej. Obecnie infrastruktura ta, a wśród niej obiekty węzłowe, zaczyna pełnić coraz donioślejszą rolę i w coraz szerszym zakresie.

Początkowo, obiekty współczesnych środków transportu, czyli dworce kolejowe oraz lotniska, powstawały jako obiekty autonomiczne, wyodrębnione, wręcz oddalone od miast. Były one elementami infrastruktury strategicznej, pozostającymi wręcz w domenie zmilitaryzowanej, o czym do dziś świadczą choćby mundury obsługi.

Również sposób funkcjonowania oraz infrastruktura towarzysząca nastawione były w dużej mierze, początkowo może przede wszystkim, na obsługę sfery strategicznej, w tym

¹ Materiał opracowany jako część badań finansowanych w ramach projektów badawczych S/WA/2/2016 oraz S/WA/1/2017 realizowanych na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej ze środków MNiSW na naukę.

transportu towarów. Stąd duże znaczenie infrastruktury służącej obsłudze przewozu poczty, tereny i obiekty składowe oraz magazynowe, infrastruktura wojskowa, które towarzyszyły takim obiektom. Z oczywistych względów obiekty takie podlegały i podlegają ochronie, ustanawiano także na przykład zakaz fotografowania.

Jednak pojawienie się obiektów kolejowych dawało impuls rozwoju przestrzennego miast w kierunku tych ośrodków aktywności. Przykładem może tu być rozwój Białegostoku wzdłuż ciągu dzisiejszej ulicy Św. Rocha w kierunku wzniesionego u progu lat 60. XIX wieku dworca czy rozwój zabudowy i zagospodarowania terenu wzdłuż Alei Żwirki i Wigury w kierunku lotniska na Okęciu w Warszawie – w znacznej mierze już po II wojnie światowej. Jednak infrastruktura kolejowa została najczęściej wchłonięta przez tkankę miejską stając się jej elementem (dworce paryskie czy londyńskie), ale też tam, gdzie nie było specjalizacji dworców oraz środków na kosztowną infrastrukturę (wiadukty, tunele) torowiska wraz z otaczającymi terenami obsługującymi (składy, obiekty techniczne, bocznice), stawała się istotną przeszkodą lub barierą w funkcjonowaniu miasta oraz jego rozwoju przestrzennym (Białystok, Gdańsk, Gdynia).

W miarę wzrostu dostępności podróżowania coraz większe znaczenie uzyskiwały elementy służące obsłudze ruchu pasażerskiego, powodując pojawianie się różnych rozwiązań ukierunkowanych na poprawę dostępności, bezpieczeństwa oraz komfortu podróżnych (poza budynkami dworców: kładki nad torami, przejścia podziemne, podjazdy, parkingi, przystanki transportu publicznego, podstawowe usługi, infrastruktura informacyjna).

Z czasem jednak, wraz ze zmianami znaczenia poszczególnych środków transportu oraz komunikacji w ogóle, zaczęła zmieniać się sama koncepcja funkcjonowania infrastruktury kolejowej, a także jej znaczenie w strukturze miasta[1]. Zaczęły następować procesy ucywilniania, a nawet w niektórych krajach prywatyzacji kolei i jej infrastruktury, przynajmniej w części związanej z taborem i świadczeniem usług przewozowych. Wobec spadku znaczenia przewozów masowych, zaczęto redukować zasoby terenów i obiektów kolejowych. Często wprowadzono kryterium rentowności w ocenie funkcjonowania kolei i jej obiektów, co spowodowało uwolnienie potencjału komercyjnego terenów oraz obiektów kolejowych, o czym niżej.

W związku z powyższymi procesami funkcję i znaczenie obiektów kolejowych zaczęto postrzegać nie jako ostatniego punktu podróży do miasta i miejsca, gdzie zaczyna się podróż po mieście (lub odwrotnie). Z jednej strony pojawiła się koncepcja hube'a – obiektu – dobrym określeniem jest pojęcie terminal – który jest etapem w podróży, w której następuje przesiadka pasażerów w różnych kierunkach (lub przeładunek towarów) i zaczyna się nowa podróż. Wiąże się to także z koncepcjami multimodalności oraz intermodalności, czyli zaplanowanym, złożonym wykorzystaniem sekwencji różnych środków transportu i/lub operatorów/przewoźników, w celu skrócenia czasu przewozu/podróży, poprawy efektów ekonomicznych itd. Takie podejście wymaga odpowiedniego połączenia na terenie obiektu różnych środków transportu. Oczywiście nawet pierwsze dworce łączyły w pewien sposób różne środki transportu: następowała przesiadka z pojazdu dalekobieżnego na lokalny środek transportu. Jednak w węzłach czy hube'ach komunikacyjnych mamy do czynienia z wieloma możliwościami zmiany środka transportu w ramach tego samego rodzaju transportu lub wśród różnych rodzajów (przesiadka z szybkiego pociągu, na pociąg dalekobieżny, albo na pociąg regionalny, na pociąg podmiejski, na szybką kolej miejską, na różne zbiorowe środki transportu miejskiego, wreszcie na indywidualne środki transportu (głównie samochody). Zdarzają się także dworce zintegrowane z lotniskami lub z przystaniami promowymi (Amsterdam). Podobną rolę, tyle że swoistych hube'ów w relacji miasto-region miejski pełnią końcowe stacje środków transportu miejskiego zintegrowane z parkingami strategicznymi oraz ewentualnie innymi jeszcze

funkcjami w ramach koncepcji park-and-ride. Z drugiej strony dworce, znajdujące się często w newralgicznych punktach rozwijających się miast, zostały otoczone arteriami komunikacyjnymi i parkingami. Pojawił się zatem problem ich integracji z otaczającą przestrzenią miasta. Zaczęto wprowadzać systemy pieszych tuneli podziemnych, mające zapewnić bezpieczne, bezkolizyjne przedostanie się podróżnych przez obszerne połączenie powierzchni manewrowo-przystankowo-parkingowych oraz otaczające arterie (Warszawa Centralna, Warszawa Zachodnia, Gdańsk Główny i in). Przestrzenie te z czasem ujawniły potencjał komercyjny: stanowią potencjalne mall'e, jako miejsca o intensywnym ruchu pieszych, zapewniające osłonę przed warunkami atmosferycznymi, mogą z powodzeniem spełniać rolę przestrzeni usługowych. Ze względu na znakomite lokalizacje, służą one nie tylko podróżnym. Infrastruktura komunikacyjna i usługowa, zwłaszcza ta położona na ciągach integrujących części miasta po różnych stronach linii kolejowych, została otwarta nie tylko na podróżnych ale także na innych odbiorców. Jakże to odmienna formuła funkcjonowania od tej z czasów gdy w celu wejścia do wielu części dworców należało okazać ważny bilet na przejazd pociągiem odpowiedniej klasy lub peronówkę! Stąd już blisko do nowej formuły dworca jako wielofunkcyjnego kompleksu łączącego różne rodzaje infrastruktury komunikacyjnej (w tym służącą korzystaniu z komputerów oraz Internetu) z wszelkiego rodzaju usługami, a nawet wręcz centrami usługowymi, z ich wszelkimi atrybutami (parkingi wielopoziomowe) oraz różnorodnością oferty. Rozwiązania przyjmowane są tu różne. Można podać przykłady kompleksu usługowo-komunikacyjnego w Utrechcie, a zwłaszcza dworca kolejowego w Lipsku w Saksonii, gdzie w niezwykle kulturalny sposób, nie burząc hierarchii znaczeń i rangi dworca, niegdyś o największej ponoć hali w Europie, wprowadzono pod ziemię dwa poziomy centrum usługowe.

Rys. 1 a i b. Budynek dworca w Lipsku oraz wnętrze hali głównej z widocznym zejściem na poziomy centrum handlowego; źródło: fot. B. Czarniecki

Niestety wśród polskich inwestycji w infrastrukturę dworcową częste są przypadki takiej przebudowy dworców, w wyniku której tracą one swoją rangę oraz ekspozycję w przestrzeni miasta i stają się w istocie dodatkami do centrum handlowego (Poznań, Kraków, Katowice). Niemniej, znaczne wzbogacenie programu funkcjonalnego przywraca znaczenie i podnosi atrakcyjność, zwłaszcza funkcjonalną, kompleksów dworcowych, przyciągając do nich większą liczbę zróżnicowanych pod względem oczekiwań odbiorców. Jednocześnie następująca redukcja powierzchni terenów kolejowych niezwiązanych z bezpośrednią obsługą ruchu, pozwalająca na inny sposób ich zagospodarowania, zbliża miasto do węzła komunikacyjnego, czyniąc z całości czynnik integrujący nie tylko użytkowników, ale i otaczające struktury miasta dotąd często rozdzielone terenami kolejowymi [2,3,4,5,6].

2. Zintegrowane Centrum Komunikacyjne w Białymstoku – jako miejsce integracji „zszywające” struktury miasta – w projektach konkursowych

2.1. Centrum komunikacyjne w strategii rozwoju urbanistycznego

Tworzenie centrów komunikacyjnych, które integrują różne środki transportu, a ponadto są łączone z funkcjami handlowymi, kulturalnym, administracyjnymi czy rekreacyjnymi, staje się standardem w strategiach rozwojowych miast o znaczeniu regionalnym. Te kosztowne i skomplikowane pod względem realizacyjnym inwestycje, mające wpływ na jakość życia mieszkańców, sprawność funkcjonowania miasta i jego wizerunek, należą do flagowych projektów miejskich. I jako takie muszą być bardzo dobrze przygotowane pod względem programowym, biznesowym, marketingowym, a także pod względem projektowym.

Zintegrowane Centra Komunikacyjne (ZCK) są węzłami mobilności i aktywności, czyli tymi elementami struktury sieciowej miasta, które mają olbrzymi potencjał generowania efektów synergicznych. Mogą przyczyniać się do rozwoju terenów sąsiednich i do wzrostu ich atrakcyjności. W strategiach urbanistycznych nie powinny być zatem traktowane jak „wyspy” wyalienowane z otoczenia. Dlatego ważne jest, aby już na etapie wstępnych koncepcji ZCK, w zakresie opracowania uwzględnić tereny leżące w strefie jego oddziaływania, zwłaszcza takie, które w dokumentach planistycznych wskazane zostały jako przeznaczone do przekształcania. *W początkowych fazach konkretyzowania założeń projektu przebudowy obszarów przydworcowych sprawą zasadniczą jest dopasowanie struktury programowo-przestrzennej projektowanych przedsięwzięć do rzeczywistych uwarunkowań danego obszaru, a zwłaszcza rozpoznanie potrzeb społecznych i takie zdefiniowanie problemów projektowych, aby zastosowane rozwiązania techniczne i ekonomiczne uwzględniały również kryteria służące ochronie dóbr publicznych [7].*

Argumentem za stosowaniem powyższych zasad jest nie tylko antycypowany efekt „dźwigniowy”, który może mieć wpływ na planowany sposób zagospodarowania „przekształcanego” terenu, ale także – a może przede wszystkim – dążenie do osiągnięcia spójności i ciągłości przestrzeni miejskiej.

Przykładem takiego podejścia do problemu jest *Konkurs urbanistyczno-architektoniczny na opracowanie koncepcji Zintegrowanego Centrum Komunikacji wraz z terenami przyległymi w Białymstoku*, zorganizowany w 2012 roku przez Urząd Miejski w Białymstoku.

Celem konkursu, który określono jako ideowy, było uzyskanie:

- propozycji programowo – przestrzennej Zintegrowanego Centrum Komunikacyjnego (ZCK) mieszczącego dworce: kolejowy i autobusowy, w połączeniu z obsługą środkami transportu miejskiego,
- koncepcji urbanistycznej i planu zagospodarowania obszaru obejmującego strefę projektowanego ZCK wraz z terenami przyległymi, z uwzględnieniem planowanych docelowych rozwiązań komunikacyjnych. Zaznaczono, że od koncepcji oczekuje się przedstawienia wizji architektoniczno – urbanistycznej wskazującej kierunki przekształceń przestrzennych tego fragmentu miasta [8].

W rezultacie tak sformułowanych zadań uzyskano spójne koncepcje projektowe, w których ZCK było częścią większej całości urbanistycznej i w których szczególny nacisk położony został na kwestie powiązań ZCK ze strukturami miasta. W tym przypadku o tyle istotnymi, że białostocki węzeł komunikacyjny (kolejowo-autobusowy) zlokalizowany jest na pograniczu śródmieścia i terenów wskazanych do przekształcenia, a jego infrastruktura kolejowa skutecznie te dwa tereny rozdziela. Aktualnie dworce autobusowy i kolejowy znajdują się po

przeciwnych stronach torów i połączone są dwiema kładkami pieszymi niedostosowanymi do użytkowania przez osoby z niepełnosprawnością.

2.2. Analiza porównawcza prac nagrodzonych w Konkursie urbanistyczno-architektonicznym na opracowanie koncepcji Zintegrowanego Centrum Komunikacji wraz z terenami przyległymi w Białymstoku

Przedmiotem analizy porównawczej są 3 nagrodzone projekty, które zdaniem Jury najlepiej spełniły założenia i cele Konkursu, a zdaniem Autorów niniejszego tekstu, wnoszą istotny wkład do dyskusji nad formułą programową i kształtem przyszłego Centrum.

W analizie koncentrowano się na następujących zagadnieniach: 1) programie funkcjonalnym ZCK, a zwłaszcza relacjach pomiędzy funkcjami dworcowymi a komercyjnymi; 2) rozwiązaniach urbanistyczno-architektonicznych zespołu ZCK, a zwłaszcza ukształtowaniu przestrzeni publicznych; 3) proponowanych kierunkach przekształceń terenów przydworcowych; 4) elementach sprzyjających integracji dwóch części miasta rozdzielonych koleją.

Wyjaśnienie pojęć i nazewnictwa używanych w tekście:

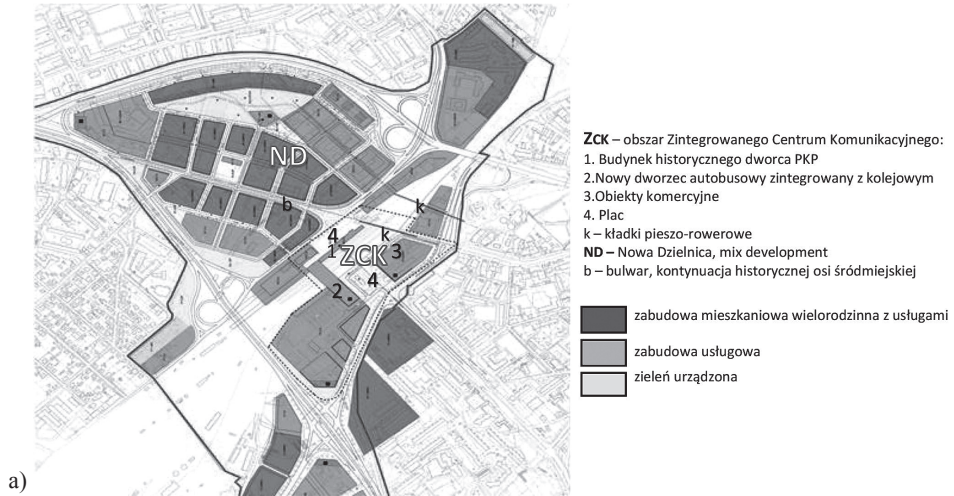
- Obszar – obszar objęty opracowaniem konkursowym ograniczony ulicami: Bohaterów Monte Cassino, Łomżyńską, Mikołaja Kopernika, Konduktorską, Leona Kruczkowskiego, projektowanym przebiegiem pasa drogowego 6KDG obejmującego fragment estakady, Al. Solidarności oraz Knyszyńską, Wiatrakową, Wysoką i Poleską w Białymstoku. Strukturalnie obszar podzielony jest linią kolejową na dwie części;
- Nowa Dzielnica – teren na zachód od linii kolejowej, ograniczony Al. Solidarności i projektowanym przebiegiem pasa drogowego 6KDG;
- zespół ZCK – obejmuje wszystkie obiekty zaprojektowane na terenie oznaczonym w danym projekcie jako Teren Zintegrowanego Centrum Komunikacyjnego (ten zaś zawiera się w pasie wyznaczonym przez ul. Bohaterów Monte Cassino, projektowana trasa 6KDG, ul. Kolejową, wiaduktem Dąbrowskiego).
- funkcje dworcowe – funkcje komunikacyjne zintegrowane z funkcjami obsługi pasażerów (kasy, informacja, poczekalnie, toalety) i drobnymi usługami komercyjnymi (gastronomia, handel) ukierunkowanymi na potrzeby podróżnych.

Praca 1. Autorzy: Pracownia WXCA [9].

Ze wszystkich prac konkursowych ta wyróżnia się pozytywnie rozumianą „zachowawczością” i „tradycyjnością” zarówno w stosunku do zastanej tkanki architektonicznej, jak i rozumienia roli centrum komunikacyjnego i jego miejsca w strukturze miasta. Spostrzeżenia powyższe potwierdzają deklaracje Autorów: *Celem projektu jest wydobycie wartościowych cech istniejących układów przestrzennych w obrębie zadanego obszaru oraz zaproponowanie nowych: dopełniających je i spajających, oraz wiążących z obszarami przyległymi. Poprzez zachowanie i dopełnienie istniejących układów pragmatyczną strukturą współczesnego miasta możliwe jest stworzenie koncepcji opierającej się na szacunku do charakteru tego miejsca, połączonej ze śmiałym, przyszłościowym działaniem [9].*

Koncepcja Zintegrowanego Centrum Komunikacyjnego

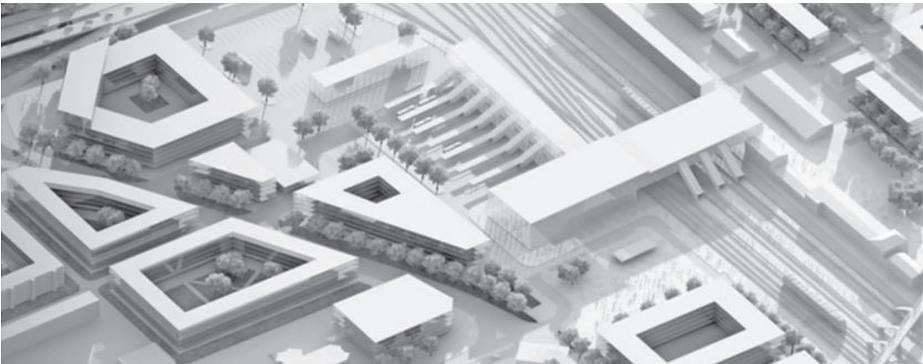
Konsekwencją „zachowawczego” podejścia były decyzje: pozostawienie funkcji dworcowych w miejscu, które je pełni od 150 lat (czyli w zabytkowym budynku dworca kolejowego przy ul. Kolejowej); adaptacja i rozbudowa dworca PKS z lat 70. XX wieku; zachowanie wielu obiektów o charakterze magazynowym i usługowym związanych z koleją i lokalnym przemysłem, niekoniecznie wpisanych do ewidencji zabytków czy uznanych za dobra kultury współczesnej.

a)

b)

c)

Rys. 2a,b,c Praca Nr 1: a) plan zagospodarowania Obszaru; b) koncepcja urbanistyczna Obszaru; c) koncepcja urbanistyczna ZCK

Koncepcja funkcjonalno-przestrzenna ZCK ma niewiele wspólnego ze współczesną tendencją łączenia wielu funkcji „pod jednym dachem” w mega-strukturze zajmującej niekiedy kilka kwartałów. Jest raczej jej antytezą, zakłada bowiem oddzielenie przestrzenne funkcji dworcowych (związanych z komunikacją i obsługą pasażerów) od funkcji komercyjnych

(handlowych, usługowych, kulturalnych, rozrywkowych, biurowych, itd.). Znajduje to wyraz w koncepcji przestrzennej zespołu, składającego się z odrębnych części (brył) niezależnie dostępnych z przestrzeni publicznej. Funkcje dworcowe znajdują swoje miejsce w budynkach dworców (przebudowanym dworcu PKS połączonym pasażem z historycznym dworcem PKP), a funkcje komercyjne w projektowanych kwartałach miejskiej zabudowy. Powyższe rozwiązanie jest konsekwencją zasady przyjętej dla całego obszaru dzielnicy: stosowania zabudowy kwartałowej o miejskim charakterze, z wyraźnie wyartykułowanymi pierzejami.

Ciekawym konceptem ideowym jest nazwanie „osią biznesu” koncentracji zabudowy o przeznaczeniu komercyjnym wzdłuż ulicy Bohaterów Monte Cassino. *Dzięki swojej lokalizacji w bezpośrednim sąsiedztwie dworca (...) harmonijnie wpleciona w istniejącą strukturę miasta (...) nowoczesna ulica z przeważającą funkcją biurowo – handlową wpłynie korzystnie zarówno na wizerunek miasta, jak i na jego rozwój ekonomiczny* [9].

Układ przestrzeni publicznych zespołu ZCK definiują: ulica B. Monte Cassino i dwa place, leżące po przeciwnych stronach torów. Plac od strony obwodnicy śródmiejskiej odsłania elewację zabytkowego dworca kolejowego, a dzięki usytuowaniu na osi ul. Wyszyńskiego, czyni ją widoczną z dalekiej perspektywy. Dwie równoległe ściany placu utworzone są przez proste budynki: nowego dworca PKS oraz komercyjnego centrum handlowego. W rejonie placu zlokalizowano postój taxi, pawilon informacyjny i parking na rowery. Plac po drugiej stronie torów, przed zabytkowym dworcem przy ulicy Kolejowej, jest zwornikiem między ZCK a Nową Dzielnicą. Wyznaczają go pierzeje wchłaniające istniejące budynki oraz nowa zabudowa dzielnicy. Podobnie jak w poprzednim wydzielono w nim miejsce na postój taxi i parking rowerowy. Pod płytami obu placów zaprojektowano parkingi samochodowe.

Odnosząc się do kwestii „zintegrowania” funkcji w ramach ZCK, trzeba stwierdzić, że pełna integracja występuje tylko w zakresie funkcji komunikacyjnych i związanych z obsługą pasażerów. Ma ona miejsce w kompleksie dworcowym, który wyposażony jest w usługi związane z obsługą pasażerów (lokale gastronomiczne, handlowe, poczekalnie, kasy). Kluczowym elementem kompleksu integrującym funkcje komunikacyjne jest obszerny pasaż przerzucony nad torami kolejowymi i jego prostopadła odnoga w strefie dworca PKS; dzięki schodom ruchomym ułatwia on przemieszczanie się podróżnych między peronami kolejowymi i stanowiskami autobusów. Ze względu na dostępność pasaż jest też formą przestrzeni publicznej łączącej dwie strony miasta.

Kierunki przekształceń obszaru przylegającego do ZCK

W przedstawionej propozycji, tereny leżące na zachód od linii kolejowej docelowo przeznaczono na Nową Dzielnicę miejską, o wyważonych proporcjach pomiędzy funkcjami: mieszkaniowymi, rekreacyjnymi, usługowymi i biurowymi. Relatywnie duży udział terenów związanych z przestrzeniami innowacyjności, wynika z planowanej adaptacji zespołu budynków poprzemysłowych na park technologiczny. W układzie urbanistycznym dzielnicy zachowano ciągłość miejskiego systemu przestrzeni publicznych i terenów zielonych. Ośią układu jest ulica Zwycięstwa, kontynuująca historyczną oś śródmiejską, która staje się miejskim, zadrzewionym bulwarem. (Realizacja docelowego układu drogowego diametralnie zmienia sytuację w tej części miasta, powodując zmniejszenie ruchu na ul. Zwycięstwa, co umożliwi przekształcenie jej w trakt komunikacyjny o bardziej reprezentacyjnych, rezydencjalnym lub rekreacyjnym, charakterze). W połowie długości bulwaru, w środku ciężkości obszaru dzielnicy, zlokalizowano plac publiczny. Otoczony zabudową z usługami, może być wykorzystywany do lokalnych imprez lub jako plac targowy. Miejsce to ma rangę węzła w strukturze sieciowej miasta. Podobnie jak na znajdującym się w strefie śródmiejskiej terenie ZCK, projektowana struktura urbanistyczna zabudowy bazuje na formule kwartału.

Zachowanie wspólnej zasady w tym zakresie z pewnością wzmocni efekt ciągłości i spójności z przestrzenią „za torami”.

Powiązania ZCK z otoczeniem i Obszaru z układem śródmiejskim. Projekt zawiera następujące elementy połączenia terenów po obu stronach torów kolejowych, sprzyjające integracji wschodniej i zachodniej części miasta:

- 1) połączenie ulic Św. Rocha i Zwycięstwa szeroką kładką pieszo-rowerową dostosowaną do osób z niepełnosprawnością,
- 2) powiązanie kładką pieszo-rowerową obszarów zieleni zlokalizowanych po przeciwnych stronach torów kolejowych: parku im. J. Dziekońskiej u stóp wzgórza kościoła Św. Rocha, z projektowanym ciągiem zielonym parku naukowo-technologicznego, powiązanego dalej z parkiem Nowej Dzielnicy,
- 3) powiązanie dworców kolejowego i autobusowego obszernym pasażem przewieszonym nad peronami kolejowymi, który może stać się atrakcyjną przestrzenią publiczną łączącą obie strony miasta.
- 4) przedłużenie historycznego i funkcjonalnego „kręgosłupa” miasta (ciągu ulic: Rynek Kościuszki, Lipowa, Św. Rocha) o ulicę Zwycięstwa, zaplanowaną w konwencji atrakcyjnego, miejskiego bulwaru.

Praca 2. Autorzy: Biuro Architektoniczne 22Architekci [10]

W odróżnieniu od pracy nr 1, stawiającej na harmonijne wpisanie centrum komunikacyjnego w strukturę urbanistyczną złożoną z kwartałów, ta praca nastawiona jest na *stworzenie całkowicie nowej jakości przestrzennej i funkcjonalnej na styku centrum Białegostoku i jego dzielnic mieszkalnych* oraz na wyróżnienie obiektu ZCK z otoczenia poprzez nadanie mu cech ikonicznych [10]. Wynika to z założenia, że jest ono nie tylko kluczowym węzłem komunikacyjnym miasta i ważnym węzłem aktywności, ale także zwornikiem układu urbanistycznego, ogniwem łączącym śródmieście z obszarem po drugiej stronie torów, przekształcanym w nową dzielnicę miejską.

Koncepcja Zintegrowanego Centrum Komunikacyjnego.

Zaproponowana koncepcja wskazuje, że u jej podstaw leży następujące decyzje: 1) przeniesienie funkcji dworca kolejowego na stronę wschodnią torów (i wykorzystanie historycznego budynku dworca na inne cele); 2) adaptacja i przebudowa istniejącego dworca PKS; 3) przyjęcie modelu pełnego zintegrowania funkcji dworcowych z funkcjami komercyjnymi; 4) podkreślenie znaczenia miejsca poprzez dominantę wysokościową.

Budynek główny ZCK, skupiający funkcje dworcowe i komercyjne, został zlokalizowany po wschodniej stronie torów, w strefie śródmiejskiej, wzdłuż ulicy Bohaterów Monte Cassino (będącej częścią obwodnicy) zapewniającej podłączenie do systemu komunikacji miejskiej. Plac wejściowy do ZCK ma formę podcienia skrywającego pod dachem podjazd dla autobusów miejskich oraz taksówek oraz wejścia do części dworcowej i komercyjnej. O parametrach obiektu niech świadczy długość elewacji frontowej – wynosząca ok. 300 m.

Część dworcową zespołu tworzy zaadaptowany budynek dworca PKS i „doklejona” do niego hala nowego dworca PKP z antresolą na poziomie +1. Antresola łączy się z platformą rozprowadzającą ruch podróżujących na perony kolejowe (za pomocą ruchomych schodów) i mieszczącą wszelkiego typu funkcje pierwszej potrzeby dla pasażerów. Po drugiej stronie torów platforma przechodzi ponad jednokondygnacyjną częścią starego budynku dworcowego i kończy swój przebieg na Placu dworcowym, sprowadzając ruch windą i schodami ruchomymi umieszczonymi w nowoczesnej, transparentnej bryle. Platforma jest zatem kluczowym, wewnętrznym elementem ZCK łączącym obie strony miasta. Do strefy dworcowej przylegają zadaszone perony kolejowe i autobusowe.

Rys. 3a,b,c. Praca Nr 2: a) plan zagospodarowania terenu z głównymi elementami koncepcji ZCK; b) koncepcja urbanistyczna całego obszaru; c) koncepcja urbanistyczna ZCK

Część komercyjna obiektu składa się z 3-kondygnacyjnej galerii handlowo-usługowo-rozrywkowej, dwóch 15-kondygnacyjnych budynków biurowych (tworzących Bramę) oraz

wielosalowego kina. Na dwóch pierwszych poziomach, na których istnieje przenikanie ze strefą dworcową, dominują funkcje: handlowa i gastronomiczna. Na poziomie +2 znajduje się też kino połączone z częścią handlową przejściem pod kładką. Na trzeciej kondygnacji umieszczono: zespół sport i fitness oraz klub rozrywkowy, a między nimi – taras użytkowy dla gości kompleksu. Część podziemną obiektu zajmują parkingi na potrzeby pasażerów, użytkowników, klientów galerii i pracowników biur.

Pod względem typologicznym zaproponowana koncepcja ZCK niewątpliwie wpisuje się w nurt tworzenia struktur wielofunkcyjnych „pod jednym dachem”, w których dworce są raczej dodatkiem do przestrzeni komercyjnych. Świadczą o tym proporcje pomiędzy powierzchniami dworcowymi a komercyjnymi przedstawiające się jak 1:6, w tym w odniesieniu do powierzchni handlowych jak 1:3.

W kompozycji urbanistycznej zespołu punktem węzłowym, spinającym Nową Dzielnicę ze śródmieściem, jest przejście Osi przez budynek główny, podkreślone dwiema wieżami biurowymi tworzącymi Bramę Dworcową. Jest ona o 30m niższa od wieży kościoła

św. Rocha, więc nie będzie wchodzić w konflikt z tą dominantą. Pomiędzy wieżami wznosi się szeroka kładka pieszo-rowerowa, prowadząca ponad torami na Plac Dworcowy i ulicę Zwycięstwa. Forma obiektu jest na tyle charakterystyczna, że ma szansę stać się znakiem rozpoznawczym ZCK, co nie jest bez znaczenia w strategii marketingowej.

Znajdujący się po drugiej stronie torów zabytkowy dworzec, wraz z sąsiednimi zabudowaniami staje się Centrum Kulturalnym z galeriami sztuki, klubami, pubami, restauracjami. Plac Dworcowy zmienia swój charakter; zamiast parkingu jakim był do tej pory staje się miejskim placem pieszym z elementami małej architektury i zieleni, przestrzenią ekspozycji, miejscem odpoczynku, kultury i rozrywki – salonem Białegostoku.

Kierunki przekształceń Obszaru przylegającego do ZCK

Podobnie jak w poprzedniej pracy, tereny leżące na zachód od linii kolejowej docelowo przeznaczono na Nową Dzielnicę, która spina funkcjonalnie sąsiadujące osiedla, łącząc je zarazem – za pomocą szeregu atrakcyjnie zaprojektowanych przestrzeni publicznych (w tym przejścia efektywną kładką przez ZCK) – z centrum Białegostoku. Kręgosłupem założenia jest przedłużenie historycznej osi miasta, czyli ciąg ulic Św. Rocha – Zwycięstwa – Jana Pawła II. *Ulica Zwycięstwa – stanie się miejską, tętniącą życiem ulicą o niewielkiej intensywności ruchu kołowego, nasyconą funkcjami handlowymi i usługowymi* [10]. Mniej więcej w środku tej ulicy zaplanowano halę targową wraz z zadaszonym placem.

Teren północny pomiędzy ul. Zwycięstwa a Aleją Solidarności przeznaczony jest głównie pod zabudowę mieszkaniową wielorodzinną, która przechodzi ze zwartych struktur pierzejowych przy ulicach w niską zabudowę punktową przy wewnętrznym parku. Przy nim zlokalizowane są istniejące obiekty edukacji (Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych oraz Wyższa Szkoła Ekonomiczna), projektowany Dom Kultury i Kampus Naukowy zaplanowany w adaptowanym zespole przemysłowym.

Powiązania ZCK z otoczeniem i Obszaru z układem śródmiejskim. Projekt zawiera następujące elementy połączenia terenów po obu stronach torów kolejowych, sprzyjające integracji wschodniej i zachodniej części miasta:

- 1) połączenie ul. Św. Rocha z Placem Dworcowym i ul. Zwycięstwa szeroką kładką pieszo-rowerową przerzuconą pomiędzy Bramą Dworcową,
- 2) powiązanie budynku głównego ZCK z Placem Dworcowym obszernym pasażem przewieszonym nad peronami kolejowymi,
- 3) przedłużenie historycznego i funkcjonalnego „kręgosłupa” miasta (ciągu ulic: Rynek Kościuszki, Lipowa, św. Rocha) o ulicę Zwycięstwa, zaplanowaną w konwencji żyjącej ulicy, nasyconej programem handlowo-usługowym.

Praca nr 3. Autorzy: MACIEJ KURYŁOWICZ – ARCHITEKT [11]

Praca cechuje się wyrazistą ideą i śmiałymi decyzjami projektowymi. Autorzy zaproponowali radykalne rozwiązanie: przykrycie torowiska wyniesioną płytą na odcinku od planowanej estakady aż do wiaduktu ul. Dąbrowskiego. W ten sposób zlikwidowali barierę dzielącą miasto i odzyskali cenny teren śródmiejski. Jego wykorzystanie na przestrzenie publiczne, sprzyjające przemieszczaniu się, może być spoiwem dotychczas rozdzielonych stron. W projekcie konkursowym zaproponowano tu tereny rekreacyjne, co jest konceptem dość dyskusyjnym ze względu na nierentowność inwestycji, ale o tyle trafnym, że park stanowić będzie przedłużenie już istniejących terenów zielonych Parku im. J. Dziekońskiej i wzgórza Św. Rocha. Ponadto w czasach Branickiego w pobliżu znajdowały się parki Dużej i Małej Kaskady, co może być wykorzystane w marketingu miejskim jako element historycznej reminiscencji. Decyzja o zastosowaniu platformy, wyznaczającej nowy poziom przestrzeni publicznej, miała istotny wpływ na rozwiązania ZCK.

Koncepcja Zintegrowanego Centrum Komunikacyjnego

W projekcie przyjęto pełne zintegrowanie funkcji komunikacyjnych i związanych z obsługą pasażerów oraz częściowe zintegrowanie z funkcjami komercyjnymi. Główne funkcje – dworce kolejowy i autobusowy – umieszczono w jednej 2-kondygnacyjnej, podłużnej bryle, ustawionej poprzecznie do układu torowego i nad nim „przewieszonyj”. Łączy ona na zasadzie mostu obie strony miasta i rozprowadza ruch na perony za pomocą ruchomych schodów. Dojście do peronów możliwe jest też od strony parku, z placu na osi ul. Św. Rocha. Przestrzenie związane z obsługą pasażerów wzbogacone są o przestrzenie komercyjne (usługi, handel, gastronomię) w zakresie wystarczającym dla funkcjonowania obiektu.

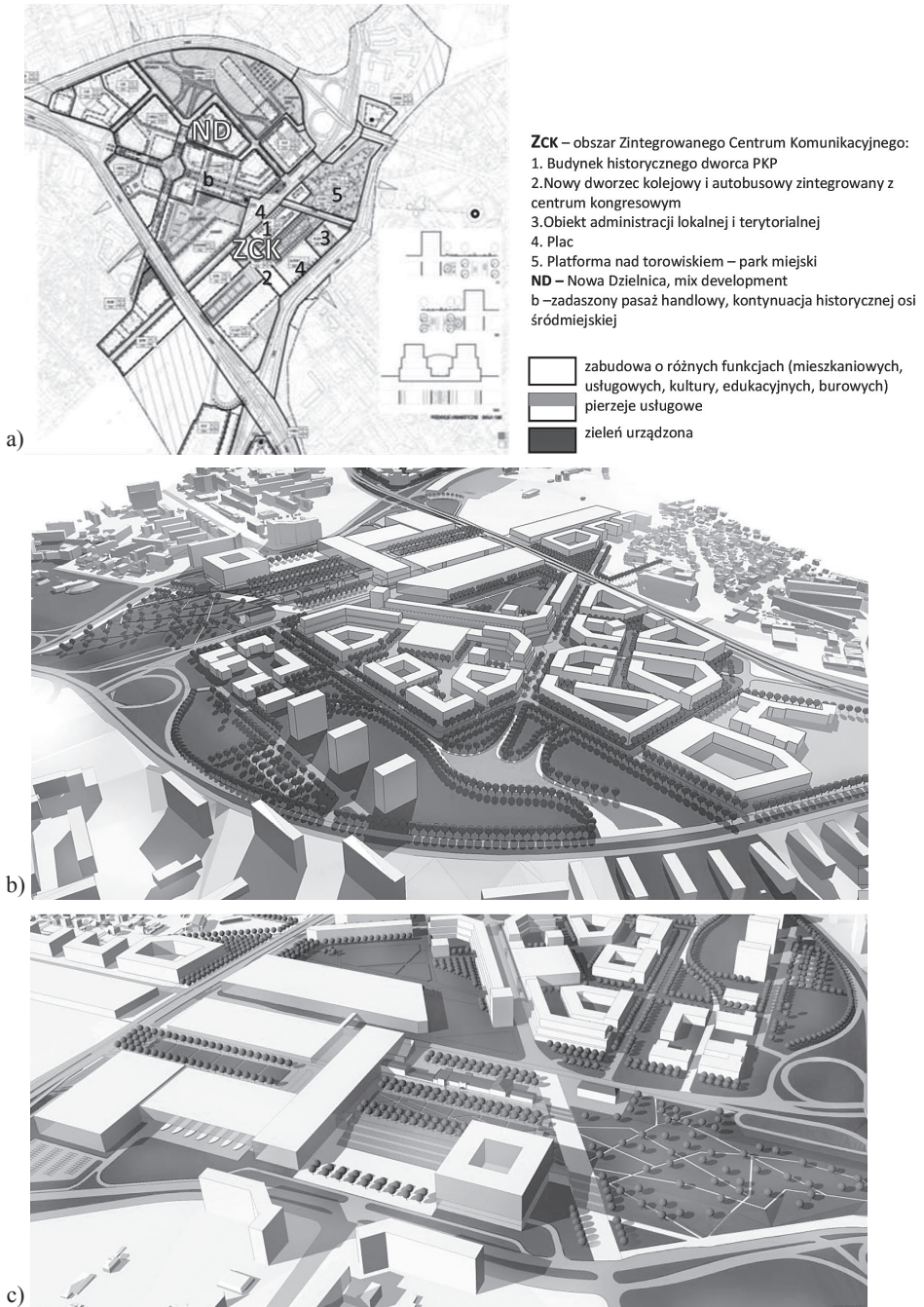
Lokalizacja nowego dworca w miejscu zajmowanym przez istniejący dworzec PKS nie koliduje z istniejącą infrastrukturą dworca, a bliskość obwodnicy śródmiejskiej i projektowanej estakady ułatwia połączenie infrastruktury ZCK z układem drogowym miasta i zapewnia sprawną obsługę w zakresie transportu indywidualnego i zbiorowego

Uzupełnieniem programu funkcjonalnego ZCK są połączone w sposób bezpośredni z bryłą dworca: 1) Centrum Kongresowe, przeznaczone na funkcje wystawiennicze i konferencyjne, przygotowane do obsługi imprez typu expo, targi o charakterze ponadregionalnym; 2) budynek historycznego dworca, przeznaczony na strefę *food court*, dostępny również z przestrzeni miejskiej; 3) pasaż handlowy (1-kondygnacyjny, pod platformą) łączący dworzec z budynkiem biurowym przy ul. Bohaterów Monte Cassino. Dwie najniższe kondygnacje budynku biurowego przeznaczono na funkcje handlowe, pozostałe – w intencjach Autorów – mogą służyć połączonej administracji lokalnej i regionalnej. Pokazna kubatura tego obiektu, nawiązująca wysokością do 11-kondygnacyjnego budynku galeriowego po drugiej stronie ulicy, jest istotnym komponentem układu przestrzennego zespołu. Wszystkie obiekty ZCK korzystają ze wspólnego zaplecza parkingowego (naziemnego parkingu wielopoziomowego i park+ride). Obsługuje ono także budynek Aquaparku zaplanowany przy ul. Kolejowej po stronie Nowej Dzielnicy.

Przestrzenie publiczne w zespole ZCK zdefiniowane są przez prostą bryłę dworca, która tworzy wspólną ścianę dla położonych na różnych poziomach placów. Układają się one w następującą sekwencję:

- 1) Plac wejściowy przy ul. Bohaterów Monte Cassino, leżący na osi ul. Kardynała Wyszyńskiego – jest przestrzenią publiczną półotwartą o charakterze reprezentacyjnym. Stąd prowadzą monumentalne schody na płytę nad torami, które mogą stać się widownią podczas organizowanych tam imprez;
- 2) Plac na wyniesionej platformie, ograniczony ścianą ZCK i budynkiem starego dworca, otwarty widokowo na miasto, jest jednocześnie przedłużeniem parku;

- 3) Plac przed budynkiem starego dworca zaprojektowano jako element wspólny na pograniczu dwóch obszarów: przestrzeni ZCK i nowej dzielnicy miasta.

Rys. 4a,b,c. Praca nr 3: a) plan zagospodarowania Obszaru z głównymi elementami koncepcji ZCK; b) koncepcja urbanistyczna Obszaru; c) koncepcja przestrzenna ZCK

Kompozycja urbanistyczna ZCK jest trudna do scharakteryzowania, ponieważ wymyka się znanym typologiom. Łączy w sobie elementy monumentalnych założeń miejskich i krajo-brazowych założeń parkowych. Tym niemniej wpisuje się w szerszy kontekst urbanistyczny, honorując istniejące osie widokowe i dominanty oraz projektowany układ komunikacyjny.

Kierunki przekształceń obszaru przylegającego do ZCK

Obszar po zachodniej stronie torów przeznaczono na nowoczesną dzielnicę miejską, w której realizowana jest zasada mix development, czyli przemieszczanie funkcji rezydencjalnych z usługami handlowymi, kulturalnymi, edukacyjnymi. Zlokalizowano tu (świadomie ograniczając powierzchnie handlowe w ramach ZCK) główne centrum handlowe z wielosalowym kinem, które wytworzy nowy węzeł aktywności przekształcanego obszaru. Nadano mu formę ulicy handlowej – zadaszonego pasażu na śladzie ulicy Zwycięstwa. Ulicę zamknięto dla ruchu samochodowego, a pod jej płytą zlokalizowano parkingi podziemne, strefę dostaw i magazyny. Autorzy uznali, że *taka forma przestrzeni handlu(...) jest konkurencyjna w stosunku do istniejących galerii handlowych w mieście i wnosi dodaną wartość dla rozwoju miasta.* [11] W programie użytkowym dzielnicy zaplanowano także wielosalowe kino, aquapark, zielone tereny sportowe oraz obiekty kultury w zaadaptowanym zespole budynków fabrycznych.

Powiązania ZCK z otoczeniem i Obszaru z układem śródmiejskim.

- 1) przykrycie torowiska na odcinku między wiaduktem Dąbrowskiego a projektowaną estakadą, „Płytą Miasta”, na której:
  - zaplanowano park miejski będący przedłużeniem terenów zielonych wzgórza św. Rocha i parku Dziekońskiej,
  - szeroki ciąg pieszo-rowerowy łączący ul. Św. Rocha z ul. Zwycięstwa i szereg innych powiązań;
- 2) powiązanie obu stron miasta budynkiem nowego dworca strukturalnie związanym z Płytą Miasta;
- 3) przedłużenie historycznego i funkcjonalnego „kręgosłupa” miasta (ciągu ulic: Rynek Kościuszki, Lipowa, Św. Rocha) o ulicę Zwycięstwa, aż do ul. Jana Pawła II; zaplanowanie ul. Zwycięstwa w konwencji ulicy handlowej.

3. Podsumowanie i wnioski

1. Przedstawione w konkursie wizje urbanistyczne i plany zagospodarowania przestrzennego wykazały duży potencjał całego obszaru objętego opracowaniem, a szczególnie jego części po zachodniej stronie linii kolejowej. Przekształcenie obszaru będzie możliwe dzięki uzupełnieniu układu drogowego w tej części miasta o trasę 6KDG, która pokonując tory za pomocą estakady połączy obwodnicę śródmieścia z wylotem w kierunku Warszawy, a także dzięki domknięciu obwodnicy śródmieścia odcinkiem (Bohaterów Monte Cassino – Łomżyńska). Realizacja docelowego układu drogowego diametralnie zmienia sytuację części zachodniej, dotychczas zaniedbanej, słabo i chaotycznie zagospodarowanej. Zyskując „granicę” i zewnętrzną obsługę komunikacyjną staje się atrakcyjnym terenem inwestycyjnym graniczącym ze śródmieściem.

2. Analiza porównawcza nagrodzonych prac konkursowych pozwoliła zauważyć, że we wszystkich przyjęto podobny kierunek przekształceń terenu po zachodniej stronie torów, proponując utworzenie Nowej Dzielnicy o wybitnie miejskim charakterze, będącej łącznikiem pomiędzy śródmieściem a dzielnicami mieszkaniowymi w zachodniej części miasta. W zaproponowanych planach zagospodarowania Nowej Dzielnicy wystąpiły następujące cechy wspólne:

- a) zastosowano zasadę mix-development i zrównoważenie terenów przeznaczonych na cele mieszkaniowe, komercyjne, rekreacyjne i edukacyjne; w strukturze dzielnicy utrwalono zespół pofabryczny (proponując adaptację na kampus naukowy lub centrum kultury);
- b) kręgosłupem urbanistycznym Nowej Dzielnicy (jak i całego Obszaru) była Oś Główna: ul. Św. Rocha–Zwycięstwa–Jana Pawła II, przedłużająca historyczną oś miasta (Rynek Kościuszki – ul. Lipowa – ul. Św. Rocha).
- c) Ulica Zwycięstwa (będąca środkowym odcinkiem Osi Główniej) zmienia swój dotychczasowy charakter i staje się główną przestrzenią publiczną dzielnicy. W pracach nadano jej formy: reprezentacyjnego bulwaru, ulicy handlowej lub pasażu handlowego.

3. We wszystkich pracach przyjęto tę samą lokalizację zespołu ZCK i mniej więcej podobny zarys zajmowanej powierzchni. We wszystkich honorowano wynikające z kontekstu zasadnicze elementy kompozycji urbanistycznej (osie widokowe, osie historyczne, gabaryty zabudowy). Natomiast w każdej z prac zaproponowano odmienną koncepcję urbanistyczno–architektoniczną ZCK, na tyle charakterystyczną, że sami Autorzy określali ją hasłowo: np. Brama Dworcowa, Płyta Miasta.

4. Koncepcje programowo-funkcjonalne ZCK różniły się: proporcjami powierzchni dworcowych w stosunku do komercyjnych, stopniem ich zintegrowania funkcjonalno-przestrzennego oraz rodzajem funkcji nie-dworcowych.

Możemy tu mówić o pewnych modelach czy też zakresach integracji:

- I – pełna integracja funkcji dworcowych, tj.: funkcji komunikacyjnych i związanych z obsługą pasażera (kasy, informacja, poczekalnie, toalety), uzupełniona drobnymi usługami komercyjnymi (gastronomia, handel) ukierunkowanymi na potrzeby podróżnych. Funkcje komercyjne są dodatkiem do funkcji zasadniczych. Taki model wystąpił w pracy nr 1.
- II – jak I + rozszerzenie programu komercyjnego, najczęściej w zakresie handlu i gastronomii, o ofertę skierowaną zarówno do mieszkańców miasta jak i podróżnych;
- III – jak II + rozszerzenie programu komercyjnego o funkcje służące kulturze, rozrywce, rekreacji adresowane przede wszystkim do lokalnej ludności (model zbliżony do galerii handlowej). Taki model wystąpił w pracy nr 2.
- IV – jak II lub III + komercyjna część biznesowa kongresowo-wystawowa-hotelowa i/lub biurowa. Taki model wystąpił w pracy nr 3.

5. Niezależnie od powyższych różnic, we wszystkich koncepcjach przestrzennych ZCK funkcje połączonych dworców autobusowego i kolejowego mieściły się we wspólnej bryle (lub bloku funkcjonalnym) zlokalizowanej w miejscu obecnego dworca PKS i przedłużonej o część przerzuconą nad torami. Usytuowanie dworca prostopadle do układu torowego jest najbardziej korzystne dla organizacji ruchu pasażerów

6. Koncepcje urbanistyczne ZCK różniły się ukształtowaniem przestrzeni publicznych w części „śródmiejskiej”, przy ul. B. Monte Cassino, natomiast były zgodne co do tego, że Plac Dworcowy przy ul. Kolejowej przed budynkiem historycznego dworca (aktualnie będący parkingiem) powinien być przekształcony w przestrzeń miejską bez ruchu kołowego, przyjazną pieszym, zintegrowaną z Nową Dzielnicą. W 2 pracach proponowano by stała się wręcz „salonem miasta” związanym z funkcjami gastronomicznymi i kulturalnymi otaczającej zabudowy.

7. We wszystkich pracach szczególny nacisk położono na kwestie połączenia: dwóch części miasta rozdzielonych torami kolejowymi, Nowej Dzielnicy ze Śródmieściem, ZCK z otoczeniem. Proponowano:

- 1) połączenie szeroką kładką pieszo-rowerową ulic Św. Rocha i Zwycięstwa,
- 2) powiązanie kładką pieszo-rowerową obszarów zieleni zlokalizowanych po przeciwnych stronach torów kolejowych: parku im. J. Dziekońskiej u stóp wzgórza kościoła Św. Rocha, z projektowanym ciągiem zielonym i parkiem Nowej Dzielnicy;
- 3) powiązanie strukturą nowego dworca kolejowo-autobusowego, a konkretnie obszernym pasażem przewieszonym nad peronami kolejowymi, który ze względu na publiczną dostępność obiektu może stać atrakcyjnym przejściem na drugą stronę miasta,
- 4) przykrycie torowiska płytą i scalenie Śródmieścia z Nową Dzielnicą Parkiem Miejskim;
- 5) przedłużenie historycznego i funkcjonalnego „kręgosłupa” miasta (ciągu ulic: Rynek Kościuszki, Lipowa, Św. Rocha) aż do ul. Jana Pawła II i nadanie ulicy Zwycięstwa rangi reprezentacyjnej przestrzeni publicznej.

8. Analiza nagrodzonych prac konkursowych pozwoliła dostrzec efekty synergii pomiędzy konstrukcją urbanistyczną miasta a projektem przyszłego ZCK. Związane są one z wpływem atrybutów tejże konstrukcji – w tym przypadku historycznej osi miasta i ciągu przestrzeni publicznych – nie tylko na kształtowanie formy urbanistycznej zespołu ZCK, ale także na kształtowanie struktury przestrzennej Nowej Dzielnicy. Synergiczną relacją zwrotną powinno być uwzględnienie w dalszych opracowaniach planistycznych tych elementów proponowanych rozwiązań urbanistycznych, które powtarzając się we wszystkich pracach konkursowych, dały dowód iż są pożądanym rozwinięciem konstrukcji urbanistycznej miasta.

Literatura:

- [1] Załuski D. *Wstęp. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [2] Zuziak Z.K. *Kolej a racjonalizacja miejskiej struktury przestrzennej – między teoria a praktyką. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [3] Bogdaniuk B. *Integracyjna rola dworców kolejowych w obsłudze transportowej miast i regionów. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [4] Mazurkiewicz R. *Dworzec i jego otoczenie a infrastruktura kolejowa. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [5] Ledwoń S. *Współczesne obiekty dworcowe w symbiozie z dworcami kolejowymi. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [6] Racoń-Leja K. *Wykorzystanie przekrytych przestrzeni publicznych w zespołach towarzyszących współczesnym węzłom kolejowym w obszarach miejskich – potencjał i zagrożenia. Dworzec kolejowy w strukturze miasta*. (red. Załuski D.). Urbanista, Warszawa 2006.
- [7] Zuziak K.Z. *Projekty rewitalizacji otoczenia dworców i przystanków kolejowych. Rozwój regionalny w Małopolsce nr3/15, Departament Polityki Regionalnej Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, 2008.*
- [8] *Regulamin Konkursu urbanistyczno-architektonicznego na opracowanie koncepcji zintegrowanego centrum komunikacyjnego wraz z terenami przyległymi w Białymstoku*. Miasto Białystok – Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2012.
- [9] II nagroda równorzędna – praca 004-000300 – WXCA. Część opisowa pracy konkursowej. Materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku 2012, płyta CD.
- [10] II nagroda równorzędna – praca 005-871228 – 22ARCHITEKCI. Część opisowa pracy konkursowej. Materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku, (2012), płyta CD Część opisowa pracy konkursowej. Materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku 2012, płyta CD.
- [11] Wyróżnienie – praca 023080 Kuryłowicz-Popławski. Część opisowa pracy konkursowej. Materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku, (2012), płyta CD Część opisowa pracy konkursowej. Materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku 2012, płyta CD.

Integrated Transportation Centre as integration space and element „stitching” city structure

Grażyna Dąbrowska-Milewska¹, Bartosz Czarnecki²

¹ *Department of Housing Architecture, Faculty of Architecture, Bialystok University of Technology, e-mail: g.milewska@pb.edu.pl*

² *Unit for Urban and Spatial Planning, Department of Housing Architecture, Faculty at Architecture, Bialystok University of Technology, e-mail: b.czarnecki@pb.edu.pl*

Abstract: Transportation centers, often located at strategic places of developing cities, surrounded by motorways and parking lots, often shows difficulties in integration with surroundings. Parallel, according to valuable location, they may serve not only for passengers. Their transportation and facility infrastructure, especially that located at pathways integrating both sides of cities, should serve also for other customers. Transportation centers, as mobility and other activity nodes has a great potential to generate synergic results. They may to support neighbor areas development and attractiveness increasing. During the creation of integrated transportation center at the stage of a basic assumption, it is need to include areas of the zone of influence, especially those planned for transformations. Based on 3 cases of projects awarded at the urban-architecture *Competition for the idea of the Integrated Transportation Centre with surrounding area in Bialystok*, a synergic influence of urban project for surroundings and synergic influence of urban project for urban fabric has been introduced.

Keywords: integrated transportation center; urban design; urban project; Bialystok.

Zaadaptowana przestrzeń publiczna – innowacyjne miejsce rozrywki i integracji

Monika Magdziak

*Katedra Architektury Mieszkaniowej, Wydział Architektury, Politechnika Białostocka,
e-mail: m.magdziak@pb.edu.pl*

Streszczenie: Celem pracy jest zobrazowanie szeregu możliwości tworzenia lub ożywienia przestrzeni miejskich w celu budowania tożsamości i wizerunku miasta, ale także w celu scalenia fragmentów i wykorzystania potencjału miejskich nieużytków. Istotny jest również aspekt potencjału samych użytkowników przestrzeni – jako inicjatorów, organizatorów i uczestników procesu tworzenia przestrzeni publicznej. W niniejszej pracy, autorka koncentruje uwagę na znaczeniu alternatywnych sposobów adaptacji miejsca oraz tworzenia relacji przestrzennych i społecznych. Cele działań projektowych powinny bowiem wynikać z potrzeb i preferencji różnych grup mieszkańców i wykorzystywać realne zasoby przestrzenne. W artykule poruszono kwestie aktywizowania przestrzeni i mieszkańców poprzez działania architektoniczne, działania kulturalne i akcje partycypacyjne. Celem było ukazanie siły oddziaływania i korzyści płynących z oddolnych inicjatyw społecznych, tymczasowych interwencji przestrzennych oraz działań proekologicznych, jako skutecznych metod odnowy krajobrazu miejskiego w krótkim czasie i po niskich kosztach.

Słowa kluczowe: architektura, przestrzeń publiczna, aktywator miejski, partycypacja, społeczeństwo obywatelskie.

1. Wstęp

Przestrzeń publiczna w miejskim krajobrazie ma niezwykley potencjał, który często pozostaje niewykorzystany. Mieszkańcy dużych metropolii wciśnięci w niewielkie mieszkania poszukują miejsc publicznych, które zrekompensują niedostatek prywatnej przestrzeni lub dostarczą rozrywki. Place miejskie, ulice, niewykorzystane skrawki przestrzeni mogą przekształcić się w miejsca, w których się dużo dzieje, gdzie chcemy być ze względu na atmosferę, ludzi których tam spotykamy, lub walory architektoniczne. Możemy obserwować potrzebę mieszkańców miast do posiadania terenu i nim dysponowania. W związku z tym, w miastach powstają inicjatywy partycypacyjne lokalnych społeczności, które w przestrzeniach zewnętrznych chcą się integrować i wspólnie spędzać czas. Tworzą one ogródki, miejsca odpoczynku czy place zabaw lub po prostu przestrzenie wielofunkcyjne. Ze względu na ten trend, władze miast również chcą się przyczynić do podniesienia komfortu życia w mieście. Tworzą projekty w ramach Budżetu Obywatelskiego, czy też wychodzą z własną inicjatywą: adaptują niewykorzystane, zaniedbane przestrzenie (np. na styku dzielnic, przy arteriach komunikacyjnych), wznosząc obiekty architektoniczne, zadaszenia czy mobilne struktury. Wydają też pozwolenia na tymczasowe instalacje w przestrzeniach publicznych, które mają przyciągać mieszkańców i stać się miejscem wydarzeń. W ten sposób powstają nowe, charakterystyczne miejsca i ciągi komunikacyjne. Są to miejsca, w których po prostu coś się dzieje i jest to ich największa zaleta. Czasem są to miejsca mocno zdefiniowane, które poprzez zagospodarowanie przestrzeni

wymuszają sposób użytkowania, a coraz częściej to zupełnie abstrakcyjne wielofunkcyjne przestrzenie, które zmieniają się i dostosowują do wydarzeń, pór roku czy dnia, a przede wszystkim do samych użytkowników. Takie miejsca przyciągają i spajają otoczenie, stają się identyfikatorami przestrzeni niezależnie od tego czy są to projekty na lata czy tylko na chwilę.

2. Przestrzeń publiczna – miejsce dziania się

W Polsce, wraz z rozwojem gospodarki wolnorynkowej i wzrostem liczby inwestycji prywatnych, zauważyć można zjawisko intensywne wypełniania nową zabudową niezagospodarowanych przestrzeni miejskich, ale także wyprzedawania dotychczasowych miejsc publicznych i ich prywatyzacji. W obliczu takiego zjawiska zauważyć można znikanie dotychczasowych przestrzeni (oficjalnie czy nieoficjalnie wykorzystywanych przez mieszkańców) do odpoczynku i spotkań w mieście, na rzecz ogródków piwnych i wygodzonych przestrzeni prywatnych. Miejsca niegdyś służące integracji i rekreacji stają się miejscami komercyjnymi. Niestety, nawet najbardziej starannie zaprojektowane miejsce stworzone w nieodpowiedniej lokalizacji lub zbyt mocno zdefiniowane, może pozostać niezauważone, niewykorzystane lub niechciane, dlatego że nie jest odpowiedzią na realne zapotrzebowanie konkretnych użytkowników. Ponadto, gdy się przyjrzymy dzisiejszym przestrzeniom miejskim, często okazuje się, że widzimy niespójny zlepek komercyjnych punktów. Co prawda różnorodność może być atutem przestrzeni, ale chaos i defragmentacja już raczej nie sprzyjają budowaniu pozytywnego wizerunku miejsca, w którym chce się być. W dobie rozrostu aglomeracji miejskich, ich intensyfikacji i jednocześnie zmiany stylu życia w mieście pojawia się zatem pytanie, gdzie i jak tworzyć przestrzenie publiczne, które zaspokoją potrzeby i preferencje różnych grup mieszkańców i scalą zdefragmentowany obraz miasta? Skupiając się na tym problemie, można stwierdzić że, koncepcje i strategie w planowaniu przestrzennym powinny przyczyniać się do ożywienia przestrzeni i budowania wizerunku nowoczesnego i otwartego miasta, w którym dobrze się żyje. Nowe globalne trendy, które warto zauważyć i wykorzystać w tym celu wypływają od samych użytkowników przestrzeni miejskiej. Coraz częściej możemy obserwować oddolne inicjatywy społeczne, przestrzenie kolektywne, nieformalne i tymczasowe organizowanie przestrzeni miejskiej, które wymaga legalizacji prawnej i otwartości urzędników. Realne potrzeby i zaangażowanie mieszkańców przyczyniły się do tego, że od kilku lat w wielu miastach jest uchwalany Budżet Obywatelski lub Budżet Partycypacyjny. W ramach tej inicjatywy, obywatele mogą bezpośrednio zdecydować o przeznaczeniu części budżetu Miasta na ich zdaniem korzystne dla mieszkańców inwestycje. Odbywają się spotkania i dyskusje nad lokalnymi potrzebami, następnie inicjatorzy zgłaszają projekty, a obywatele miasta oddają na nie swoje głosy. Projekty, które uzyskują największe poparcie mieszkańców, zostają zrealizowane w najbliższym roku budżetowym, czyli w dość krótkim czasie. Dlatego, nie mogą to być zbyt skomplikowane i kosztowne realizacje. Ponadto, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom mieszkańców, zdarza się że urzędnicy potrafią docenić pomysły, które nie zostały wybrane i wpisać je do budżetu miasta. [1] Przykładem może być projekt miasteczka ruchu drogowego na osiedlu Słoneczny Stok, w Białymstoku. Pomysł ten nie zebrał wystarczającej liczby głosów, jednakże władze miasta uznały, że ta inicjatywa ma nie tylko wymiar społeczny i edukacyjny, ale również znakomicie wpisuje się w jego strategię rozwoju i budowanie wizerunku rowerowego miasta. Pomimo tego, że jest to projekt osiedlowy, miejsce to przyciąga pasjonatów jazdy rowerowej z całego miasta.

Sposób myślenia prywatnych inwestorów także dopasowuje się do potrzeby rynku, dlatego coraz częściej na gruntach prywatnych powstają parki i miejsca publiczne, które mają zaspokoić potrzebę integracji i dostępu do otwartej przestrzeni. Zjawisko to dotyczy

nie tylko wspólnot i osiedli mieszkaniowych ale także przestrzeni towarzyszących budynkom komercyjnym. Chociaż najczęściej charakterystycznych interwencji to inicjatywy ośrodków kultury. Przykładem może być BMW GUGGENHEIM LAB, czyli interdyscyplinarne mobilne laboratorium, które odwiedziło trzy miasta na całym świecie. Znajduje się w nim centrum spotkań lokalnej społeczności gdzie dyskutuje się nad problemami miast na całym świecie, oraz przestrzeń przeznaczona na badania, eksperymenty i warsztaty. Laboratorium ma komitet doradczy składający się z ekspertów z różnych dziedzin i jest obsługiwane przez zespół osób, które są odpowiedzialne na inicjowanie i organizowanie wydarzeń. [2]

3. Ramy przestrzenne miejsca – struktura do wypełnienia

Przekształcenie niezdefiniowanej, abstrakcyjnej przestrzeni w określone, atrakcyjne dla użytkowników miejsce, to nie łatwe zadanie. Aby zmienić niewykorzystaną, nieużytkowaną przestrzeń w miejsce, które zapisze się w świadomości użytkowników i będzie chętnie przez nich użytkowane, powinno ono być nie tylko ciekawe, przyjazne czy funkcjonalne, ale powinno mieć charakter, tożsamość. Dlatego, to wydarzenia i ludzie tworzą miejsce, aktywują je, ożywiają i nadają znaczenie. Sama architektura, bez użytkowników, bez dziania się – jest pusta. Takie myślenie o przestrzeni wpływa na kształtowanie się światowych trendów w projektowaniu miejsc przeznaczonych do użytku publicznego. Obserwujemy pewną tendencję do tworzenia abstrakcyjnych, wielofunkcyjnych, nie w pełni zdefiniowanych miejsc i elastycznych struktur gdzie użytkownicy sami nadają im znaczenie, wypełniają, zmieniają. Przykładem może być BA_LIK – niewielki, mobilny pawilon w Bratysławie, przeznaczony na letnie wystawy, koncerty, warsztaty i wszelkie inne lokalne inicjatywy. Dzięki swojej futurystycznej formie jest on punktem charakterystycznym, wyróżniającym się na tle historycznej tkanki miejskiej. Bardzo często wystarczy tylko zadanie by miejsce zaczęło żyć. Dach chroni od słońca lub od deszczu i zwiększa potencjał przestrzeni. Jeżeli jeszcze użytkownicy mogą tu wygodnie usiąść to na pewno zostaną tu chociaż na chwilę. A jeśli są już ludzie i miejsce nie jest opustoszałe lub tylko mijane w drodze, to zostaje w pewien sposób przywrócone do życia i nabiera charakteru zdefiniowanej przestrzeni publicznej. Przykładem mogą być niewielkie, tymczasowe struktury, [C]SPACE DRL10 PAVILON w Londynie, drewniany RESEARCH PAVILON w Stuttgarcie, czy pokryty zielenią LIVING PAVILION w Nowym Jorku, które same w sobie wyglądają jak konstrukcyjne rzeźby przestrzenne i dzięki swej inności stają się charakterystycznym punktem w przestrzeni. Jednakże, realizowane są również trwałe zadania dużych problematycznych obszarów miejskich, jak OPEN CENTER OF CIVIC ACTIVITIES w Kordobie. Tutaj na przestrzeni zlokalizowana w pobliżu głównej stacji kolejowej stworzono las kolorowych parasolowatych form, które chronią plac przed warunkami pogodowymi i dzięki temu jest on miejscem różnych wydarzeń kulturalnych, sezonowych targowisk, spotkań mieszkańców, czy lekcji jogi na powietrzu. Ponadto forma jest interesująca zarówno dla przechodniów, bo wchodzimy w kolorowy bajkowy świat, dodatkowo oświetlany w nocy, ale także widok na nią z lotu ptaka przykuwa uwagę. Prosty zabieg nadał placowi pewne ramy pozostawiając wielofunkcyjność i elastyczność przestrzeni, tak by miejsce miało potencjał do organizowania spotkań i wydarzeń integrujących osoby przebywające w nim, by stało się katalizatorem, aktywatorem przestrzeni. [3]

4. Aktywator przestrzeni – nietradycyjna metoda ożywienia miejsca

Do niedawna pojęcie rewitalizacji przestrzennej, koncentrowało się głównie na obszarach zdegradowanych i miejscach opuszczonych. Dzisiaj myśląc o rewitalizacji przestrzeni

publicznych często koncentrujemy się na podejmowaniu prób uatrakcyjnienia, unowocześnienia przestrzeni w celu jej ożywienia, przyciągnięcia większej liczby użytkowników. Niektóre z przytoczonych powyżej przykładów to tzw. *aktywatory przestrzeni*. To swoista interwencja w istniejącą przestrzeń, która ma właśnie spełnić to zadanie. Jest to nietradycyjna metoda, która różni się zasadniczo od praktyk stosowanych w poprzednich dziesięcioleciach. Powszechnie decyzje dotyczące przeznaczenia i sposobu użytkowania przestrzeni publicznych są podejmowane odgórnie. W szczególności inwestycje na dużą skalę nie zawsze skupiają się na realnych potrzebach mieszkańców i nie angażują ich w proces decyzyjny, a koncentrują się na ekonomice i estetyce przestrzeni. Często design wygrywa z funkcjonalnością i przyjaznością przestrzeni. Dlatego, w dzisiejszych czasach możemy obserwować zjawisko powstawania bardzo kosztownych inwestycji, z na pozór bardzo atrakcyjną przestrzenią publiczną, która nie spełnia swojego zadania, bo nie jest przyjazna i nie integruje użytkowników. Przestrzenią taką zachwycamy się oglądając ją na łamach czasopism i w albumach, a gdy się w niej znajdziemy to rozczarowuje nas klimat miejsca. To uczucie nie płynie z formy, ale z braku działania się. Jest to przestrzeń do podziwiania, a nie do przebywania w niej.

Zarówno w takiej nowej nieożywionej przestrzeni, która może po prostu jeszcze nie zapisała się w świadomości mieszkańców miasta, ale także w przestrzeniach zdegradowanych i opustoszałych, sprawdza się aktywator przestrzeni. Czymże tak właściwie jest? Trudno jest jednoznacznie zdefiniować. *Aktywatory miejskie* to raczej mniejsze interwencje urbanistyczne powstałe przy ogólnie niskich kosztach. Jest to narzędzie ożywiania przestrzeni w bardziej przyjazny, dostępny sposób, zwłaszcza w trudnych warunkach gospodarczych i społecznych. W wielu przypadkach *aktywator przestrzeni* nie jest gotową zdefiniowaną strukturą, ale jest tworzony w obrębie określonej lokalnej społeczności. Kreatywne i partycypacyjne podejście zarówno w planowaniu, tworzeniu i później w trakcie użytkowania takiej przestrzeni jest kluczowe. Tworzy to tożsamość, przynależność i odpowiedzialność wobec miejsca i ludzi. Można zatem powiedzieć, że jest to sposób na kreowanie przestrzeni miejskiej pod kątem zrównoważonego rozwoju, ponieważ tak powstałe i funkcjonujące miejsce nawiązuje dwukierunkowe połączenie z jego użytkownikami. Działania społeczne charakteryzują się tym, że przestrzenie często mają niską wartość ekonomiczną, ale mają znacznie większą wartość społeczną dzięki procesowi uczestnictwa i zaangażowaniu użytkowników. Z tego wynika, że zapewnienie obywatelom możliwości udziału w procesie podejmowania decyzji lub planowania takiej interwencji urbanistycznej, daje pewność, że tworzymy miejsce dla ludzi i z myślą o ich realnych potrzebach i preferencjach. [4]

Porzucone budynki przemysłowe, handlowe i mieszkalne, wolne parcele miejskie, nieodgrodzone dziedzińce i obiekty publiczne bez wsparcia finansowego, dzięki *aktywatorom* mogą być przekształcane w atrakcyjne, funkcjonalne przestrzenie. Takie inicjatywy przy wsparciu władz i większych środkach finansowych, mogą przyjmować bardziej rozbudowaną, miejską skalę. Pojawiają się więc duże, czasem nawet bardzo kosztowne inwestycje, które mają działać długoterminowo i na stałe wpisać się w lokalny krajobraz, integrować mieszkańców i przyjezdnych oraz budować wizerunku otwartego, przyjaznego miasta. Takie interwencje wnoszą nową jakość do przestrzeni i są katalizatorem wydarzeń. Najbardziej znanym przykładem jest URBAN ACTIVATOR [5] w Rotterdamie. Jest to prostopadłościenny pawilon teatralny, który powstał na placu między gotycką katedrą a kanałem. Czterdziestometrowy obiekt usytuowany jest wzdłuż kanału. Stanowi domknięcie placu, jednakże dzięki jego otwarciu na przestrzał i wprowadzeniu kurtyn została zachowana możliwość wizualnego połączenia placu z wodą. Miejsce to pomimo tego, że znajduje się w centrum, było wcześniej nudne i opustoszałe ze względu na brak usług, które mogły by przyciągnąć użytkowników do tej lokalizacji, dlatego też został zorganizowany konkurs architektoniczny

mający na celu opracowanie koncepcji, która wprowadzi zarówno nową społeczno-kulturalną funkcję jak i formę architektoniczną. Pawilon jest wielofunkcyjny, odbywają się tu nie tylko przedstawienia i koncerty, ale także zajęcia sportowe, spotkania lokalnej społeczności i warsztaty. Dzięki swojej prostocie nowa struktura jest adaptowalna, zmienna i daje dużo możliwości, a ponadto znakomicie wpisuje się w przestrzeń placu.

Aktywator to często rozwiązanie, które prowokuje swoją formą. Ma to swoje uzasadnienie, gdyż potęguje ciekawość miejscem i nadaje mu wyrazistość i charakter. Te cechy są niezastąpione w procesie budowania tożsamości i indywidualności miejsca. Przykładem może być FOREST OF HOPE w Kolumbii. Jest to przestrzenna struktura zawieszona na nieregularnie rozstawionych słupach, przypominająca zgeometryzowaną grupę drzew zacierniającą boisko sportowe. Miejsce to pełni funkcję centrum sportu, spotkań komunalnych, odbywają się tu imprezy kulturalne i edukacyjne. Dzięki nowoczesnej formie powstało miejsce, które wyróżnia się z krajobrazu ubogiej dzielnicy. Ponadto formalne nawiązanie do drzewa oliwnego wnosi namiastkę natury i stanowi symbol nadziei, na obszarach problematycznych i wręcz całkowicie pozbawionych infrastruktury społecznej. Modułowa struktura architektoniczna, według założeń projektantów, mogłaby się rozrastać jak las.

Podsumowując, termin *aktywator miejski* można zastąpić synonimami, takimi jak inicjator, katalizator, motywator. Według słownika synonimów aktywny znaczy to samo co przyszłościowy, perspektywiczny. [6] Głównym zadaniem *aktywatora* jest bowiem zapoczątkowanie korzystnych zmian w danej lokalizacji. Termin ten pomalutku wchodzi do słownika architektury, z racji na nazwy projektów (np. wspomniany URBAN ACTIVATOR), czy też inicjatyw takich jak URBAN CATALYST [7] – organizacji, która realizuje liczne projekty dotyczące tymczasowych interwencji przestrzennych na zdegradowanych terenach Berlina.

Koncepcja aktywatorów przestrzeni stoi w opozycji do idei trwałości w urbanistyce. Jednak takie nieco eksperymentalne działanie z bardziej luźnymi ramami planowania, daje szansę na odblokowanie problematycznych miejsc w mieście już dziś, a nie dopiero w kolejnych dziesięcioleciach. Wymaga to jednak odgórznej akceptacji władz i przeznaczenia nieużytków lub źle wykorzystywanych miejsc na adaptacje przestrzenne. Warto docenić znaczenie prostych, oddolnych i tymczasowych koncepcji przestrzennych. Jest to bowiem doskonały sprawdzian lokalizacji i weryfikacja realnych potrzeb użytkowników, a w miejscach dysfunkcyjnych skuteczny i szybki sposób wprowadzania zmian. Ma to szczególne znaczenie w czasach niepewności politycznej i gospodarczej. Ponadto, jak twierdzą Bishop i Williams, rosnąca popularność pracy w domu, tendencja do wielokrotnego wykorzystania przestrzeni i zmian jej funkcji, rozwój nowych technologii i bardziej kosmopolityczny styl życia młodszych pokoleń, sprzyjają coraz większej akceptacji dla różnego rodzaju zmian. Te tendencje niosą za sobą potrzebę zmiany myślenia o przestrzeni miejskiej jako nienaruszalnej trwałej struktury budowanej przez setki lat. W chwili obecnej, możliwość zmian, adaptacji lub wprowadzenia dodatkowych funkcji, powinna być uwzględniona już na etapie projektowania. Adaptowalność przestrzeni jest więc kwestią której nie można pominąć, dlatego coraz częściej projektanci uwzględniają w swoich koncepcjach takie cechy jak elastyczność czy wielofunkcyjność, tak by miejsce mogło być łatwo i szybko przystosowane do nowej funkcji. [8]

5. Tworzenie miejsca – miejska agrokultura – integracja lokalnej społeczności

Innym sposobem wprowadzania elementu adaptowalności do przestrzeni wspólnej jest celowe pozostawianie niezagospodarowanych fragmentów tej przestrzeni do swobodnego

wypełnienia przez samych użytkowników, teraz lub w przyszłości. Najczęściej dotyczy to terenów mieszkaniowych. W takim przypadku to nie sam efekt końcowy realizacji jest najistotniejszy ale proces uczestnictwa w projekcie i jego realizacji. W wyniku wspólnych działań lokalnej społeczności, rodzą się silne więzi społeczne ale także poczucie tożsamości i odpowiedzialności za kreowane miejsce. Zazwyczaj mieszkańcy tworzą różnego rodzaju przestrzenie do rekreacji dla wszystkich grup wiekowych. Ponadto, to co łączy wszystkich ludzi to potrzeba kontaktu z naturą, a w przypadku mieszkańców miast wręcz tęsknota za zielenią i przestrzenią. Dlatego, wspólnoty mieszkaniowe nasadzają zieleni by poprawić estetykę miejsca, czy też zakładają ogrody warzywne. Koncepcja uprawy roślin jadalnych na obszarach miejskich nie jest jednak nowa. Ogródki działkowe, szklarnie oraz niewielkie przydomowe ogrody warzywne znane są od wieków. Jednak ostatnimi czasy działania te przybierają bardziej zaawansowaną formę, większą skalę i angażują większą liczbę uczestników.

Gdy ekologia stała się prężnie rozwijającą dziedziną nauki, wkraczającą w sfery codziennego życia, rozpoczęła się debata o miejskiej agrokulturze. Na terenach mocno zurbanizowanych, w pustych lub zdegradowanych miejscach powstają kolektywne wspólnoty ludzi, pragnących żyć w zgodzie z naturą. To środowiska skupiające osoby o wyższej świadomości ekologicznej. Ich działania nie ograniczają się do produkcji żywności. Tworzą oni samowystarczalne ekosystemy, budują oczyszczalnie ścieków, wprowadzają systemy odnawialnej energii. Próbuje żyć w zgodzie z rozważaniami francuskiego filozofa, teoretyka humanistycznej ekologii politycznej, André Gorz'a, który twierdził że ludzkość aby przetrwać powinna „produkować to co konsumuje i zużywać to co wytwarza” [9].

Od dawna w Skandynawii obserwujemy zjawisko powstawania na terenach podmiejskich, kolektywnych wspólnot mieszkaniowych zwanych *cohousing*. Ten model ma wiele korzyści społecznych i praktycznych, ekonomicznych i środowiskowych, gdyż bardzo często przyjmuje formę eko-gospodarstw [10]. Przeniesienie takiej inicjatywy na teren dużej aglomeracji nie jest jednak łatwe. Wymaga bowiem nie tylko współpracy społeczności lokalnej, ale także terenu, przestrzeni, a w miastach albo brakuje miejsca, albo dostępne tereny są bardzo drogie. Dlatego możemy obserwować takie metody wprowadzania agrokultury do miasta jak ogródki uprawne na balkonach, zielone dachy i ogrody wertykalne. Innowacyjność rozwiązań pomagających przywrócić ład środowisku miejskiemu, poprzez wdrażanie projektów ekologicznych, stał się obecnie obiektem zainteresowań i przedmiotem dyskusji publicznej, ale także wręcz modą społeczną.

Zgodnie z tym trendem, władze Paryża opracowały program *Permis de Végétaliser* i przyjęły prawo zezwalające mieszkańcom na obsadzenie roślinami praktycznie wszelkich zakątków miasta, pustych niewykorzystanych obszarów. Żeby nie powstał chaos w działaniach, stworzono nową funkcję miejskiego ogrodnika, którą może przyjąć każdy mieszkaniec miasta. Trzeba jedynie uzyskać zezwolenie na uprawę. Można ją prowadzić na dachu, na ścianie, a nawet na chodniku. Władzom miasta bardzo zależy na wprowadzenia zieleni do przestrzeni publicznej, ale także chodzi o lepszą integrację mieszkańców dzielnic. Do 2020 roku miasto chce stworzyć 100 ha ogrodów wertykalnych oraz dachowych, z czego przynajmniej jedną trzecią mają stanowić ogrody warzywne. [11]

Obecnie zakładanych jest coraz więcej grup wsparcia dla inicjatyw społecznych. Przykładem może być R-URBAN, stowarzyszenie które zajmuje się wspieraniem i opracowywaniem strategii tworzenia lokalnych sieci zamkniętych cykli ekologicznych w miastach europejskich. Tworzy prototypy techniczne służące przeniesieniu rozwiązań ekologicznych z obszarów wielkich na teren miejski i nadaje im bardziej zurbanizowanej lub mobilnej formy. Działania te mają się przyczynić do zapewnienia samowystarczalności i bezpieczeństwa ekologicznego miast w dobie zagrożeń klimatycznych, gospodarczych, społecznych

i ekonomicznych. Za przykład może posłużyć, zrealizowany przy wsparciu R-URBAN, projekt eko-pasażu LE 56 – ECO-INTERSTICE w Paryżu. Jest to właśnie miejska agrokultura na niewykorzystanej przestrzeni pomiędzy dwoma budynkami mieszkalnymi zlokalizowanymi w gęsto zaludnionej części Paryża. Projekt został opracowany jako modelowy przykład współpracy międzysektorowej między mieszkańcami, organizacjami lokalnymi, ekspertami w planowaniu przestrzennym oraz władzami miasta. W oparciu o konsultacje społeczne, działania partycypacyjne i tymczasowe instalacje, powstała nieformalna przestrzeń integrująca i aktywizująca mieszkańców w postaci miejsca spotkań, rekreacji i zielonego ogrodu z zamkniętym cyklem ekologicznym. Udało się stworzyć przestrzeń o bogatej tożsamości, treści i witalności przy stosunkowo niskim budżecie i wysokim zaangażowaniu społecznym. [12]

Realizacja ta jest potwierdzeniem tego, że przestrzeń publiczna nie powinna być rozumiana jedynie jako miejsce publiczne, czyli dostępne dla wszystkich, powstałe jedynie w wyniku planowanej zabudowy, ale jest to przede wszystkim miejsce interakcji społecznej, kulturowej i światopoglądowej. To właśnie kontakt z drugim człowiekiem i wymiana myśli lub współdziałanie nadają główny sens istnienia przestrzeni publicznej.

6. Aktywacja nieużytków – oddolne inicjatywy społeczno-kulturalne, wypełnianie przestrzeni działaniem się

Ciekawy jest fakt, że środowiska twórcze są najbardziej podatne na używanie i zajmowanie obszarów marginalnych lub pustych miejsc i budynków. Artyści potrafią dostrzec ich potencjał i wyjątkowość. Dlatego, wszelkie oddolne inicjatywy i działania kulturalne to bardzo często pierwszy krok na drodze do odzyskania i ożywienia problematycznej lokalizacji. Często nieformalne inicjatywy ludzi kreatywnych i otwartych mentalnie, przyczyniają się do budowania wizerunku miejsca, które staje się rozpoznawalne niekoniecznie z uwagi na architekturę, a na wydarzenia i atmosferę im towarzyszącą. Taka popularność sprawia, że społecznie przywrócone do życia miejsca, w dalszej kolejności zyskują uwagę oraz wsparcie lokalnych władz.

Przykładem mogą być działania na powojkowych terenach przy ulicy Węglowej w Białymstoku. W tej lokalizacji przez wiele lat odbywało się szereg imprez kulturalnych organizowanych nieformalnie przez mieszkańców, ale za zgodą miasta. Obecnie jest to tzw. „Transgraniczne Centrum Kultury Węglowa – miejsce działań kreatywnych, otwarte na wszystkich”. Organizacją i zarządzaniem części wydarzeń zajęło się „Stowarzyszenie Kreatywne Podlasie”, które za cel stawia sobie integrowania mieszkańców Podlasia wokół innowacyjnych i oryginalnych inicjatyw społecznych, oraz realizuje wydarzenia w sferze edukacji, kultury, sportu i aktywności obywatelskiej.

Projekt na rewitalizację rozległych terenów towarzyszących budynkom pomagazynowym, obejmujący stworzenie przestrzeni rekreacyjnych i sportowych, został przez stowarzyszenie zgłoszony do Budżetu Obywatelskiego Miasta Białegostoku na 2014 r., pod nazwą „Węglowa – miejsce do potęgi trzeciej. Społeczna koncepcja zagospodarowania przestrzennego”. Projekt jest rezultatem pierwszego na Podlasiu procesu pogłębionej partycypacji obywatelskiej. Koncepcja przestrzenna została opracowana w ramach dwóch cykli warsztatów partycypacyjnych, w których udział wzięło ponad 80 osób. Ponadto, zebrano ponad 1000 opinii mieszkańców w internetowej ankiecie. Projekt był realizowany przy wsparciu „Fundacji Batorego”, która wspiera rozwój demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. Obecnie na Węglowej już działa stworzona w ramach budżetu wielofunkcyjna, rekreacyjna przestrzeń publiczna. W budynkach oprócz Transgranicznego Centrum Kultury, funkcjonuje

prywatne Muzeum Techniki i Motoryzacji oraz skatepark. Działa tu około 35 instytucji i organizacji. Nadal wiele akcji jest nieformalnych i chyba to najbardziej przyciąga młodych ludzi w to miejsce. Działa tu na przykład „Decentrum – Nielegalny Mecenat Kultury”. W przyszłości ma tu powstać Białostocki Park Naukowo-Technologiczny, Ośrodek Wschodnich Sztuk Walki oraz Muzeum Pamięci Sybiru [13].

Ze względu na klimat zaniedbanej architektury i alternatywną działalność, to miejsce jest popularne i kontrowersyjne zarazem, dzięki inwestycjom miejskim pomалу nabiera coraz bardziej przyjaznego charakteru dla całych rodzin, a nie tylko dla zbuntowanej młodzieży. Przede wszystkim jednak, to miejsce nie czeka na przyszłość tylko żyje swoim życiem od ponad 10 lat, skupia ludzi kultury, mediów, nauki, przyciąga mieszkańców i ciągle się rozwija. Przykład zmian zachodzących na tych terenach jest dowodem na to, że niezależna kultura może stanowić potężną siłę lobbującą w dyskursie politycznym i w różnych procesach zmian przestrzennych w miejskim krajobrazie. Ponadto, działania na Węglowej doskonale ilustrują wyższość działań partycypacyjnych, ponad wszelkimi bardziej sformalizowanymi sposobami badania opinii publicznej. Partycypacja to udział w procesie decyzyjnym osób, które formalnie nie mogłyby swojej opinii wyrazić, czyli dzieci, młodzieży a także obcokrajowcy, których w Białymstoku ze względu na żywą wielokulturowość regionu nie brakuje.

7. Podsumowanie

Należy zdawać sobie sprawę, że w czasach trudnych gospodarczo i politycznie miasta będą miały mniejsze środki na programy publiczne, a tym samym na rewitalizację przestrzeni i że konieczne będzie angażowanie różnych, nie tylko formalnych podmiotów w celu zapewnienia pozytywnych zmian w przestrzeni miejskiej. Przykłady działań przedstawione w pracy i określone jako architektoniczne interwencje, *aktywatory*, działania partycypacyjne i oddolne inicjatywy społeczne, ujawnia wiele różnic w porównaniu do tradycyjnych praktyk i strategii rozwoju miast. Jedną z różnic, które trzeba podkreślić, jest nowa rola architekta i urbanisty, którzy w procesie partycypacji przyjmują rolę mediatorów lub zarządców procesu interwencji przestrzennej. Nowa rola mieszkańców, jest równie ważna, ponieważ musieli oni zmienić się z biernych obserwatorów w aktywne współtwórców. Jednocześnie sam proces projektowy stał się istotniejszy od efektu końcowego. Takie podejście uwalnia twórców od poszukiwania idealnego rozwiązania i pozwala zastąpić nierealny ideał wielofunkcyjnością, elastycznością i adaptowalnością przestrzeni.

Korzyści eksperymentalnych działań adaptacyjnych to:

- nawet minimalna interwencja przestrzenna może zdefiniować konkretną lokalizację oraz stworzyć warunki sprzyjające aktywizacji miejsca i integracji użytkowników,
- działania niskobudżetowe i tymczasowe stanowią proces poszukiwania i dostarczają długoterminowych rozwiązań w odniesieniu do konkretnych problemów społecznych i przestrzennych,
- niewielkie i niskobudżetowe interwencje to sposób na szybkie i nie obciążone ryzykiem finansowym, wprowadzenie zmian w problematycznej lokalizacji,
- udział w procesie adaptacyjnym i zaangażowanie lokalnej społeczności wzmacniania więzi społeczne oraz poczucie tożsamości i odpowiedzialności za miejsce (sam proces tworzenia miejsca może być istotniejszy od efektu końcowego),
- inicjatywy oddolne i działania partycypacyjne przyczyniają się do zaspokojenia realnych potrzeb użytkowników, budowania społeczeństwa obywatelskiego, integracji między różnymi sektorami,

- przestrzeń miejsca może się zmieniać, ewoluować w czasie i stanowić swoisty rodzaj ramy dla różnorodnych działań i interakcji społecznych, kulturowych, czy nawet politycznych,
- adaptowalność, wielofunkcyjność, i tymczasowość przestrzeni to odzwierciedlenie szybkiego postępu i zmienności czasów, w których żyjemy.

Badania zostały zrealizowane w ramach pracy nr S/WA/2/16 i sfinansowane ze środków na naukę MNiSW.

Literatura

- [1] Kulesza M., Sześciło D. *Polityka administracyjna i zarządzanie publiczne*. Wolters Kluwer, 2013, s. 123.
- [2] *Temporary stages in the urban space: the 'cooperative formats' of the BMW Guggenheim Lab and the Syntopic Salon*. LIT Verlag Münster, 2014, s. 36–45.
- [3] Klanten R., Ehmann S., Borges S., Feireiss L. *Going public: public architecture, urbanism and interventions*. Gestalten, 2012.
- [4] Lydon M., Garcia A., Duany A. *Tactical urbanism: short-term action for long-term change*. Island Press, 2015, s. 9.
- [5] Cavallo R., Komossa S., Marzot N. *New urban configurations*. IOS Press, 2014, s. 354–360.
- [6] Gajewska B., Pawlus M. *Słownik synonimów i antonimów*. PPU Park, 2004.
- [7] Oswalt P., Overmeyer K., Misselwitz P. *Urban catalyst: the power of temporary use*, DOM Publishers, 2013.
- [8] Bishop P., Williams L. *The temporary city*. Routledge, New York, 2012.
- [9] Gorz A. *Ecology as politics*. Black Rose Books, 1980.
- [10] Durrett C. *Senior cohousing: a community approach to independent living*. New Society Publishers, 2009.
- [11] Delavie A. *Inventer les jardins de demain: De la prise de conscience à l'engagement personnel*. Fleurus, 2017.
- [12] Rawes P. *Relational architectural ecologies: architecture, nature and subjectivity*. Routledge, 2013, s. 271.
- [13] Nawrocki M., Dworakowski D., Jać P. *Węglowa – miejsce do potęgi trzeciej. Społeczna koncepcja zagospodarowania terenu po wojskowych magazynach przy ul. Węglowej w Białymstoku*. Wydawnictwo BUK, 2013.

Adapted public space – an innovative place of entertainment and integration

Monika Magdziak

*Department of Residential Architecture, Faculty of Architecture,
Białystok University of Technology, e-mail: m.magdziak@pb.edu.pl*

Abstract: The purpose of the work is to illustrate a number of ways of creating or revitalizing urban spaces to build the identity and image of the city, but also to integrate the fragments and utilize the potential of urban wasteland. The aspect of space users themselves is also significant – as they are the initiators, organizers and participants in the process of

creating public space. In this paper, the author focuses on the importance of alternative ways of adapting space and creating spatial and social relationships. The design goal should be based on the needs and preferences of different groups of people and use real spatial resources. The author discusses issues of activating space and residents through architectural forms, cultural activities and participatory actions. The aim was to show the impact and benefits of bottom-up social initiatives, temporary spatial interventions, as well as pro-ecological activities, as effective methods of restoration of urban landscape in a short time and at low cost.

Keywords: architecture, public space, urban activator, participation, civil society.

Rolnictwo miejskie jako innowacyjna produkcja stanowiąca element scalający i uzupełniający strukturę miasta

Magdalena Grochulska-Salak

*Katedra Urbanistyki i Gospodarki Przestrzennej, Wydział Architektury, Politechnika Warszawska,
e-mail: m.grochulska-salak@o2.pl*

Streszczenie: Rolnictwo miejskie definiowane jest jako zabudowa realizowana do produkcji roślin na potrzeby społeczności lokalnej. Prezentowana problematyka dotyczy kształtowania zabudowy wraz z systemami zieleni dla zachowania środowiskowej równowagi przestrzeni miejskich oraz powiązań dotyczących współlistnienia architektury i zieleni w mieście. Wskazuje się na możliwość kształtowania synergicznych układów przestrzennych poprzez integrację przestrzeni miejskiej i zabudowy o innowacyjnej funkcji produkcji – farmy miejskiej – stanowiącej uzupełnienie struktury funkcjonalnej miasta w powiązaniu z kształtowaniem przestrzeni publicznych i systemu zieleni. Architektura pro-środowiskowa powiązana z technologiami umożliwiającymi produkcję roślin w budynkach, umożliwia integrację przestrzeni miejskiej uzupełniając strukturę funkcjonalno-przestrzenną miasta. Wdrażanie nowych technologii umożliwia realizację produkcji roślin w budynkach farm hydroponicznych i aeroponicznych. Technologia produkcji oraz program i struktura zabudowy farmy miejskiej stanowią przedmiot badań i analiz, w celu ukształtowania zabudowy zintegrowanej z przestrzenią miejską w kontekście autarkii jednostki urbanistycznej. Wskazuje się na konieczność zwiększenia zakresu produkcji dóbr materialnych i niematerialnych realizowanych w zespole farmy miejskiej. Powiązanie z przestrzeniami publicznymi oraz realizacja zabudowy o funkcji użyteczności publicznej uzasadnione jest kształtowaniem programu zagospodarowania terenu i zabudowy na potrzeby społeczności lokalnej. Farma miejska może stanowić element scalający strukturę miasta. Powinna być realizowana w miejscach węzłowych w powiązaniu z systemami: komunikacji drogowej, przestrzeni publicznych oraz zieleni miejskiej.

Słowa kluczowe: Rozwój harmonijny, nowa urbanistyka, rolnictwo miejskie, farmy miejskie, farmy wertykalne, architektura zielona.

1. Wprowadzenie

Analiza innowacyjnych rozwiązań technologicznych zintegrowanych z zabudową oraz obserwowane procesy przemian struktur miejskich, społecznych i środowiskowych, dają podstawy do formułowania wniosków i wytycznych na potrzeby wprowadzanej nowej funkcji w tkance miejskiej – *produkcji roślin* na potrzeby społeczności lokalnej, określanych jako *rolnictwo miejskie*. Podstawowym założeniem niniejszego opracowania jest twierdzenie, że w strukturze miejskiej można realizować produkcję roślinności w celach żywieniowych dla mieszkańców miasta. Produkować można różne dobra materialne (roślinność) i niematerialne (prąd).

Kolejną tezą jest twierdzenie, że produkcja roślin może być realizowana w budynkach i na terenach w strukturze miasta, w miejscach węzłowych oraz poprzemysłowych terenach

stanowiących obecnie rezerwy dla nowych funkcji wprowadzanych w procesie rewitalizacji terenów i obiektów zdegradowanych.

W niniejszym opracowaniu wskazane zostały 3 zagadnienia szczegółowe podlegające rozpoznaniu:

1. Rolnictwo miejskie jest innowacyjną produkcją – nową funkcją produkcji roślin, realizowaną w mieście dzięki zastosowaniu nowatorskich rozwiązań technologicznych zintegrowanych z budynkiem.
2. Zagospodarowanie terenu i zabudowa na rzecz produkcji roślin w mieście mogą stanowić uzupełnienie struktury funkcjonalnej współczesnego miasta.
3. Rolnictwo miejskie realizowane w „miejscach węzłowych” może być elementem scalającym strukturę miasta oraz determinującym jego rozwój i kierunek przekształceń.

W niniejszym opracowaniu prezentowane są wnioski z pracy badawczej dotyczącej problematyki „rolnictwa miejskiego”, wskazując na zagadnienia:

- Problematyka rolnictwa miejskiego, jako nowej funkcji w strukturze miasta
- Typologia farm miejskich
- Farmy miejskiej jako uzupełnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta
- Podsumowanie problematyki rolnictwa miejskiego jako elementu scalającego i uzupełniającego strukturę funkcjonalną i przestrzenną miasta

Wdrażanie nowych technologii i założeń produkcyjnych prowadzi do upowszechnienia rozwiązań i przemian prowadzących do powstawania nowych dyscyplin i rozwoju dydaktyki w oparciu o postęp ideologiczny i technologiczny. Impulsem inicjującym jest myśl techniczna i dostępne technologie oraz uwarunkowania rynkowe i społeczne. Opisanie procesów oraz kierunków zmian, warunkują rozwój w usprawnianej dziedzinie.

Przemysł, który produkuje, przetwarza i sprzedaje żywność, paliwo i inne produkty uboczne w celu zaspokojenia dziennego zapotrzebowania konsumentów w obrębie śródmieścia, miasta czy metropolii, gospodarując na terenach prywatnych i publicznych w granicach miasta. Zazwyczaj stosuje intensywne metody produkcji, przy wykorzystaniu naturalnych źródeł energii i recyklingu odpadów miejskich, produkując, przetwarzając i sprzedając żywność w sposób bezpieczny, zdrowy, a jednocześnie tworząc naturalne środowisko miejskie [1].

Innowacyjne myślenie nie zawsze polega na stworzeniu lub odkryciu czegoś zupełnie nowego, ale bazuje na nowym wykorzystaniu, połączeniu lub ukształtowaniu, dającym nowe możliwości rozwoju myśli i technologii. „*Idea współdziałania trzech odrębnych stref: ekonomii, środowiska oraz wartości społecznych, nie jest teorią unikatową – cenną jest natomiast próba zinterpretowania wspólnych dla nich celów [2].* Realizacja farm miejskich oraz procesy przemian społecznych i urbanistycznych dają podstawy do twierdzenia, że powstaje pionierski nurt w urbanistyce i architekturze, wpisujący się w założenia *Nowego Planowania*. Wdrażanie innowacyjnych rozwiązań technologicznych oraz myśli planistycznych będących wyrazem rozwoju cywilizacji, warunkują nowatorskie myślenie o strukturze miejskiej i zabudowie integrującej różne funkcje, technologie i materiały z wykorzystaniem zieleni jako elementu kompozycyjnego elewacji i dachów. Wnętrza urbanistyczne, przestrzenie publiczne i zabudowa kształtowane są w sposób zintegrowany, w którym roślinność, woda i energia stanowią elementy kompozycyjne, materiał wykończeniowy oraz efekt produkcji na potrzeby społeczności lokalnej.

Termin Nowe Planowanie określa te zmiany w urbanistyce, które zmierzają do dywersyfikacji przestrzeni w zgodzie z rosnącym zapotrzebowaniem na owo zróżnicowanie. Termin ten powstał, aby nadać nazwę temu, co w planowaniu i projektowaniu miast wymaga

odnowienia i jest odnawiane. Nowe Planowanie to odpowiedź planistów na coraz szybciej zachodzące zmiany w otaczającym nas świecie. Chodzi tu o nową geografę miast, ich obywateli, problemy ideologiczne itd. [3]. Odpowiadając na potrzeby cywilizacyjne i społeczne konieczne jest kształtowanie przestrzeni miejskiej z uwzględnieniem nowych technologii i funkcji wprowadzanych do struktury miasta. Nowe Planowanie to stający się na naszych oczach i przy naszym udziale fakt. Oto czas, jedna z najważniejszych determinant rozwoju miast, coraz bardziej przyspiesza zmiany w otaczającym nas świecie zachodzą coraz szybciej. Tempo tak rośnie, że często nie mamy czasu na reakcję, co powoduje stopniową utratę kontroli nad wydarzeniami [4]. Konieczna jest analiza inwestycji wprowadzających nowe funkcje w strukturze miasta oraz synteza umożliwiająca planowanie systemów i programowania nasycenia struktury miejskiej nowymi funkcjami wprowadzanymi do systemu przestrzeni miejskiej i społecznej.

Tak więc koncentrować się powinniśmy nie na zmianie rzeczywistości, ale na badaniu i ujawnianiu nowych możliwości, jakie dają zachodzące procesy. Kierunkiem działania być powinno tworzenie nowych krajobrazów miejskich w przestrzeni znajdującej się pomiędzy dotychczasowymi centrami miejskimi, którą dotychczas nazywaliśmy otwartą, a czasem pustą lub negatywową. Tym samym tę pustą dotychczas przestrzeń, użytkowaną spontanicznie i dość dowolnie, a nawet nadużywaną czy zużywaną, podnosimy do rangi takiej samej, jaką mają obszary zabudowane [5]. Na „rezerwach terenowych” oraz terenach poprzemysłowych ulegających stopniowej degradacji pojawia się możliwość realizacji rolnictwa miejskiego, stanowiącego produkcję i przetwarzanie roślin użytkowych przeznaczonych dla społeczności lokalnej. Uwzględnienie tych przekształceń w Nowym Planowaniu, umożliwi wprowadzenie nowej funkcji w miejskich obszarach węzłowych.

2. Problematyka rolnictwa miejskiego jako nowej funkcji w strukturze miasta

Tezę wskazaną już na wstępie jest twierdzenie, że produkcja roślinności użytkowej stanowi zagadnie urbanistyczne. Zatem wskazuje się na współzależność produkcji roślinności z procesami urbanizacji, tj. przekształcania siedlisk ludzkich w strukturę miasta i jego dalsze przekształcenia w wyniku rozwoju cywilizacji. Jako podstawę rozpoznania wskazuje się *rolnictwo miejskie*, rozumiane jako przekształcenie środowiska naturalnego oraz kształtowanie przestrzeni i formowanie zabudowy w celu uprawy roślin użytkowych, tj. produkcji i hodowli wybranych przez człowieka gatunków roślin przeznaczonych na potrzeby żywieniowe i użytkowe społeczności lokalnych żyjących w mieście. Autorska definicja zagadnienia przedstawiona na potrzeby formowanego problemu badawczego, dotyczy kształtowania zabudowy i przestrzeni w strukturze miasta tj. uprawy roślin w strukturze miejskiej oraz wprowadzania rozwiązań inżynierskich w celu realizacji terenów biologicznie czynnych będących integralną częścią zabudowy. Jest to kierunek rozwijający się, wymagający współpracy specjalistów z wielu dziedzin związanych z urbanistyką, architekturą, budownictwem, naukami przyrodniczymi, ekonomicznymi oraz socjologią.

Innowacyjne jest już stosowanie określenia zjawiska jako „*Rolnictwo miejskie*”, które wydaje się pozostawać w sprzeczności z dotychczasowym definiowaniem oraz klasyfikacjami zagospodarowania przestrzeni i funkcji terenów miejskich. Rolnictwo dotychczas na ogół rozumiane było, jako działalność prowadzona poza miastem, na terenach wiejskich z gruntami rolnymi. Tymczasem miasto przeważnie definiowano jako obszary zurbanizowane, zagospodarowane na cele inne niż rolne. Miasto definiuje się na wiele sposobów, w tym:

Z socjologicznego punktu widzenia, miasto to nie tylko domy, ulice, place i gmachy publiczne, ale przede wszystkim ludzie. Społeczność mieszkańców miast wytwarzała w ramach swoich działalności gospodarczych przeróżne dobra materialne, przy ich pomocy urządzane było odpowiednie środowisko zamieszkania, tworzące specyficzny typ krajobrazu miejskiego [6].

Wskazać należy, że „Kryzys miasta stworzył lawinowy rozwój badań interdyscyplinarnych. Jednocześnie zanika jak pisze Wallis: wielka historyzoficzna refleksja nad pojęciem „miasto”, które niefrasobliwie stosuje się wymiennie z pojęciem „tereny zurbanizowane” [7].

Literatura wskazuje, że urbanizacja, to: *Proces kształtowania się miejskich układów osadniczych mogących tworzyć różne formy strukturalne związane z miejskim stylem życia. Przynajmniej urbanizacji wynikają ze stałego rozwoju cywilizacji miejskich oraz przyrostu liczby ludności miejskiej. Przejawia się to rozwojem terytorialnym i ludnościowym miast istniejących dzięki powstawaniu stref zabudowy nierolniczej na obszarach aglomeracji i konurbacji miejskich, a także przez powstawanie nowych miast i osiedli [8].* Urbanistyka jako nauka zajmująca się badaniem i planowaniem powstawania i rozwoju jednostek osadniczych wskazując za podstawowy proces urbanizację, determinuje kształtowanie struktury funkcjonalnej miasta i aglomeracji. Rolnictwo spełnia podstawowe zadanie dla społeczności mieszkającej w mieście, zapewnia wyżywienie. Jednakże w dotychczas formowanych definicjach dotyczących produkcji roślinności, nie brano pod uwagę możliwości realizacji jej w strukturze miejskiej, choć zadania te były i są na obszarze miasta realizowane.

Architekturę początku XX wieku zdominowała fascynacja przemysłem i nowymi technologiami. Szybka zmiana nastąpiła wraz z nadejściem ery informacji i ekologii [9]. Wskazać zatem należy iż literatura zajmująca się rozwojem struktur społecznych i struktur miejskich, powinna podążać za rozwojem osiągnięć cywilizacyjnych i aktualizować podstawowe definicje uwzględniając i nie wykluczając produkcji roślinności w przestrzeni i zabudowie miejskiej. *Ekologia jako nauka pokazała środowisko naturalne z szerszej perspektywy, badając zachodzące w nim procesy z niespotykaną wcześniej dokładnością. Stała się także inspiracją dla nowej architektonicznej ikonografii [10].* Dzięki interdyscyplinarnym pracom badawczym opierającym się na rozpoznaniu procesów i zależności ekosystemów oraz rozwojowi technologii i budownictwa możliwe stało się integrowanie działań zmierzających do poprawy parametrów środowiskowych i warunków życia w mieście.

Ekologia uwarunkowała w ostatnich czasach wszelkie przedsięwzięcia i zachowania. Prezes Worldwatch Institute Lester Brown tak opisał ten epokowy przełom: „To prawdziwa rewolucja w podejściu do środowiska naturalnego. Ekonomiczne i społeczne przemiany, które można porównać z rewolucjami rolną i przemysłową”. Architektura motywowana przez ego została zdeprecjonowana i zastąpiona przez architekturę odpowiedzialną społecznie i zintegrowaną ze środowiskiem. (...) [11].

Wyrazem tego niewątpliwie jest realizacja *rolnictwa miejskiego*, rozumiane jako kształtowanie przestrzeni i formowanie zabudowy przemysłowej w celu produkcji i hodowli wybranych przez człowieka gatunków roślin przeznaczonych na potrzeby żywieniowe i użytkowe dla społeczności w mieście.

Wprowadzanie rolnictwa w mieście możliwe jest dzięki użyciu odpowiedniej technologii farm miejskich. Prototypowe budynki tego typu (w tym farmy wertykalne) są realizowane, a produkty są wprowadzane na rynek konsumencki. Obserwować można formowanie nowego zjawiska w procesie urbanizacji i rozwoju społeczeństwa oraz nowego sposobu myślenia o kształtowaniu budynków wraz z elementami zieleni, stanowiącymi integralną część zabudowy. Niezależnie od tego, czy prognozy i śmiałe wizje będą wdrożone lokalnie, czy globalnie, farmy miejskie i zabudowa farm wertykalnych są już realizowane, przez

swoje istnienie oddziałują i inspirują do dalszych działań. Kształtowanie zabudowy tego typu oraz nowego typu inwestycji i formy zabudowy, jako zjawisko globalne będzie do oceny w dłuższej perspektywie czasu, jednakże współczesne realizacje świadczą o zasadności badań oraz analiz zagadnienia. Halina Skibniewska wskazywała: „*W miastach żyje ponad połowa ludności świata. Mimo kryzysu miast i często dramatycznej degradacji warunków życia – miasto ofiaruje cenną różnorodność, stymulację, pożądane wybory, ciągłość kultury i możliwość obcowania z naturą. Świeże powietrze, czysta woda, cisza, otoczenie żywej przyrody, ekonomia zasobów i energii – mogą być cechą życia w mieście. (...) Uważa się, że tylko proekologiczne planowanie może zminimalizować destrukcję drzew powietrza i wody. (...) Dziś szukamy nowej formuły: zintegrowanego planowania miasta, gdzie będą współżyły w harmonii i we wzajemnym poszanowaniu konieczne do życia ciągle systemy przyrody i systemy techniczne, wprowadzane przez człowieka – nowa ko habitacja przyrody i techniki. Systemy ekologiczne są bardzo tradycyjne i mało adaptowalne. Systemy techniczne z natury bardziej fleksyjne, dzięki inteligencji człowieka mogą uwzględniać wieczne prawa natury: ciągłość systemów ekologicznych w czasie i przestrzeni, bioróżnorodność, zgodność z podłożem. (...) Dziś szukamy rozwiązań, w których prawa natury – swoiste sacrum – wpisane są w ustrój przestrzenno-społeczny miasta, zgodnie z przesłankami ekorozwoju, wprowadzonymi do naszego prawodawstwa*” [12]. Dzięki rozwojowi technologii oraz działalności naukowej i dydaktycznej, powstają teorie pro środowiskowego kształtowania terenów zurbanizowanych i rozpowszechniane są wytyczne w sprawie gospodarowania nieodnawialnymi surowcami. „*W skali urbanistycznej problematyka zachowania surowców nieodnawialnych, w tym energetycznych, nie jest celem samym w sobie. Jest natomiast fragmentem szeroko rozumianej zintegrowanej strategii, która zakłada wdrożenie zasad środowiska zrównoważonego, przy uwzględnieniu lokalnego, regionalnego i globalnego wpływu przekształcanych obszarów na: glebę, powietrze, roślinność, faunę oraz ludzką populację.*” [13].

Obserwowany jest proces ponownego wprowadzania zieleni do miast, wskazuje się na jej znaczenie nie tylko estetyczne ale i użytkowe oraz wpływ na funkcjonowanie miasta i regulację parametrów środowiskowych. W efekcie upowszechnienia wyników badań i zwiększenia świadomości społecznej dotyczącej problemów środowiskowych formowane zostały ruchy ekorozwoju: architektoniczne, filozoficzne i psychologiczne. Ukształtowany został nurt architektury zielonej, pro- środowiskowej zintegrowanej z otoczeniem i wkomponowanej w krajobraz naturalny oraz kontekst miejski. Formuła architektonicznego kształtowania „budynków zielonych” jest propagowana i realizowana przez architektów i urbanistów na rzecz zrównoważonego rozwoju. Realizowane są obiekty o różnym przeznaczeniu i wielkości mające jednak wspólne założenia ideowe: optymalizacja, integracja technologii, minimalizacja ingerencji w środowisko, wkomponowanie w krajobraz, stosowanie materiałów naturalnych oraz roślinności jako elementu budynku. *Nawet najwięksi zwolennicy ekologii zmagają się z problemem powiązania trzech kwestii: przyjaznej środowisku technologii, oszczędności surowców i wartości estetycznych. Tylko współlistnienie tych trzech komponentów gwarantuje powstanie prawdziwie trwałej architektury* [14].

Kształtowanie struktur miejskich oraz zabudowy powinny uwzględniać współczesne założenia zrównoważonego rozwoju bazujące na odnawialnych źródłach energii oraz autarkii jednostek urbanistycznych. Podstawą Nowej Urbanistyki i współczesnego kształtowania miasta, powinna być samowystarczalność polegająca na zaspokojeniu wszelkich potrzeb zarówno konsumpcyjnych, jak i produkcyjnych realizowanych w ramach struktury miejskiej. Wskazuje to na zasadność realizacji *rolnictwa miejskiego* i produkcji żywności w pro-środowiskowych *farmach miejskich* powstających strukturze miasta w fazie transformacji.

3. Typologia farm miejskich

W związku z coraz częściej prezentowanymi wynikami analiz problemu żywności w ujęciu globalnym i lokalnym, prowadzone są prace nad intensywną i wydajną uprawą w mieście. „*Żywność dla naszej cywilizacji jest kluczowa, bez niej byśmy nie istnieli jednakże w tych czasach kiedy to system zajmuje się dostarczaniem żywności do miast jesteśmy od niego uzależnieni. Ceny żywności są też wskaźnikiem, w którą stronę idzie nasza cywilizacja, brak zapasów żywności spowodowało upadek już nie jednej cywilizacji dlatego warto jest wziąć pod uwagę fakt, że w ostatnich 10 latach ceny żywności zwiększyły się dwukrotnie co z kolei pokazuje wagę problemu i w którym kierunku idzie ten system. (...) Kolejnym ważnym wskaźnikiem jest to, że po raz 6 w ciągu 11 lat, ludzkość spożywa więcej niż wyprodukowała, ceny żywności są rekordowo wysokie i cały czas rosną. Więc póki co nowa era ludzkości zacznie się od światowych problemów z żywnością i jeżeli nie pojawią się innowacyjne i rewolucyjne pomysły owe problemy mogą stać się jeszcze gorsze* [15].

Zagospodarowanie terenu, powierzchni lub budynku w celu uprawy roślinności oraz hodowli zwierząt w mieście określane jest jako, *farmy miejskie (urban farming)*. Współcześnie realizowana jest zróżnicowana forma uprawy roślin w mieście. Uprawa roślin w skali przemysłowej – produkcja jest możliwa dzięki zastosowaniu nowej technologii związanej z hodowlą roślin bez ziemi, w płynącej wodzie (hydroponika) lub w aerozoluach wodnych (aeroponika). Wydajność produkcji może być podniesiona dzięki uniezależnieniu od światła naturalnego – słonecznego. Możliwość taka zaistniała gdy stworzono oświetlenie ledowe, o barwie zbliżonej do słonecznego światła warunkującego procesy fotosyntezy oraz odkryciu, że wzrost roślin jest możliwy przy wykorzystaniu diod niebieskich i czerwonych. Rozpoznanie procesów biochemicznych oraz ustanowienie warunków brzegowych i rozwiązań technologicznych umożliwiły wdrożenie rozwiązań i rozpoczęcie hodowli roślin różnych gatunków w farmach wertykalnych oraz wewnątrz budynków produkcyjnych. Prowadzone są badania nad optymalizacją produkcji roślin jako pożywienia oraz nośnika energii, odnawialnego źródła energii.

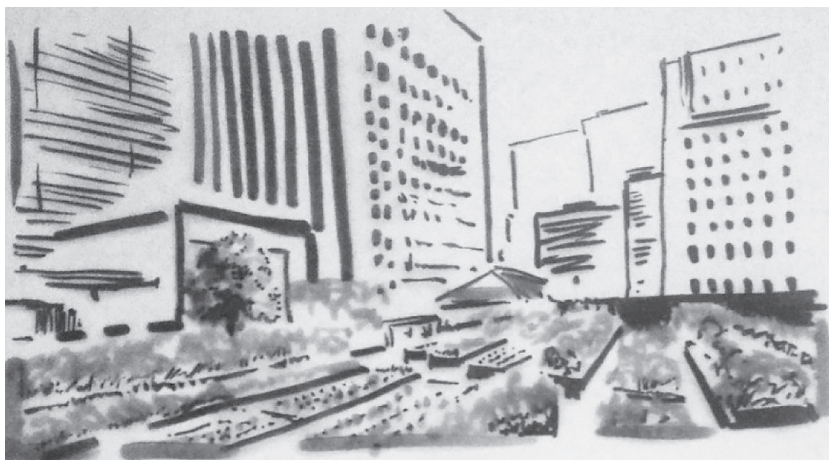
Postęp techniczny jest zatem ściśle powiązany z uwarunkowaniami realizacyjnymi i sposobem kształtowania farmy miejskiej. Prowadzone są prace nad poprawą wydajności uprawy roślin oraz nad zmniejszeniem zużycia wody i gruntów oraz uniezależnienie od czynników atmosferycznych w tym klęsk żywiołowych oraz skutków zanieczyszczenia środowiska. Eksperymentalnie wprowadza się uprawę roślin do budynków w mieście, stosując uprawy hydroponiczne i aeroponiczne. Tworzenie i udoskonalanie nowych technologii umożliwia uprawę roślin w budynku, przy braku światła dziennego lub przy ograniczonym dostępie do naturalnego oświetlenia. Hodowlę roślin uniezależniono również od gleby. *Jedną z metod takich hodowli nazywa się hodowlą aeroponiczną co do tej pory mogło kojarzyć się z dziwną zagadkową hodowlą w laboratorium. Jednak uprawa aeroponiczna wbrew pozorom jest prosta – polega ona na dostarczaniu mikro i makro elementów i wszystkich minerałów w powietrzu za pomocą mgły rozpylanej na korzenie roślin. Urządzenia działają w sposób automatyczny wystarczy dodawać wodę do mieszanki odżywczej i rozłożyć nasiona na specjalnej gąbce a resztą zajmie się urządzenie. W ten sposób rośliny dostają idealne ilości pożywki i rosną znacznie szybciej* [16].

O randze zagadnienia świadczy już fakt możliwości stworzenia typologii opisującej zjawisko społecznych inicjatyw oraz realizacji komercyjnych wprowadzanych w struktury miasta na świecie. Analiza zjawiska *urban farming* i realizacji farm miejskich pozwala wyróżnić 3 podstawowe typy zagospodarowania terenu i zabudowy na potrzeby uprawy roślin w mieście:

1. Uprawa roślin sadzonych w ziemi, na otwartej przestrzeni w gruncie rodzimym, w donicach z ziemią lub na elementach budynków (ścianach, dachach, stropodachach).
2. Uprawa roślin sadzonych w ziemi realizowana wewnątrz budynku, przy zastosowaniu różnego typu donic i rozwiązań technologicznych nawadniających, oświetlających i utrzymujących właściwe – optymalne – parametry środowiska wewnątrz budynku.
3. Produkcja roślin w budynkach i bez wykorzystania ziemi. Wysoce wyspecjalizowana technologia budynków do produkcji roślin bazuje na stworzeniu warunków wzrostu i wegetacji roślin w sposób uprzemysłowiony, w warunkach kontrolowanych przez człowieka, zgodnie z przyjętą technologią i ustalonymi parametrami.

Ruch społeczny i potrzeby mieszkańców miast koncentrują się na realizacji uprawy w mieście w sposób zbliżony do tradycyjnego, tj. w ziemi, korzystając w pełni ze światła naturalnego, będąc zdany na warunki atmosferyczne, a tym samym również narażając żywność na szkodliwe substancje i zanieczyszczenia występujące w mieście. Uprawa taka w mieście realizowana jest na publicznych terenach zielonych oraz w przestrzeni półpublicznej organizowanej przez społeczność lokalną. W przestrzeni miejskiej, na terenach poprzemysłowych i zdegradowanych powstają społeczne farmy miejskie, gdzie mieszkańcy wspólnie uprawiają warzywa i owoce. Przykładem jest ogród użytkowy na terenach poprzemysłowych w Todmorden w Anglii [17]. Odnotowywane są również uprawy w niekonwencjonalnych miejscach, wykorzystujące powierzchnię dachu lub ściany budynku. Przykładem może być farma miejska na dachu budynku drukarni pod Manchesterem [18].

Na dachu opuszczonego budynku drukarni pod Manchesterem, zrealizowano eksperymentalną farmę, w której grzyby rosną na kawie, a ryby pomagają uprawiać sałatę. Tego typu realizacje są również w Nowym Jorku, na dachach budynków i pionowych konstrukcjach budynków. Miejska farma na dachu biurowca RK / Riverpark Farm [19].

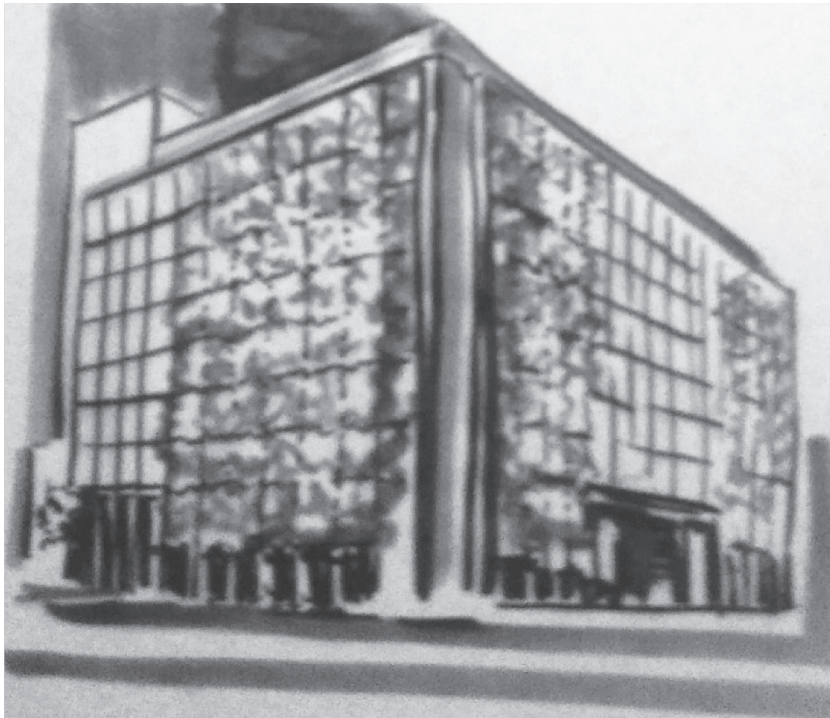

Rys. 1. Miejska farma na dachu biurowca RK / Riverpark Farm

Pracując nad efektywnością i wydajnością produkcji roślin tworzone są technologie służące uprawie w budynkach, w warunkach kontrolowanych i wolnych od skażenia. Hodowla roślin została również zrealizowana w biurowcu w Tokio w Japonii [20]. W 2010 roku japońska firma Pasona, zajmująca się rekrutacją pracowników, zasiedliła biurowiec w samym centrum Tokio. Dziewięciopiętrowy budynek został uprzednio zaprojektowany i zaadaptowany,

by poza przestrzenią biurową jego znaczną część zajmowały rośliny uprawne. Biurowiec stał się swoistą miejską farmą. Już z zewnątrz wyróżnia się zieloną elewacją i ogrodem na dachu. W niewielkich balkonach posadzono kwitnące krzewy, które ożywiają ściany biurowca, a na dachu drzewka i krzewy owocowe oraz warzywa. Wewnątrz budynku jest prawie 20 000 metrów kw. powierzchni, w tym prawie 4 000 metrów kw. zajmują grządki, poletka porośnięte 200 gatunkami owoców, warzyw, ziół i zbóż. Wszystkie zebrane plony wykorzystywane są w biurowej restauracji, stanowiąc przykład zjawiska określanego „z farmy na stół” (*farm-to-table*). Rośliny uprawiane są zarówno tradycyjnie w glebie, jak i przy użyciu najnowszych technologii takich jak hydroponika. Wszystko pod nadzorem specjalistów z dziedziny rolnictwa oraz monitoringu inteligentnego systemu sterowania wilgotności, temperatury, nawadniania i oświetlenia.

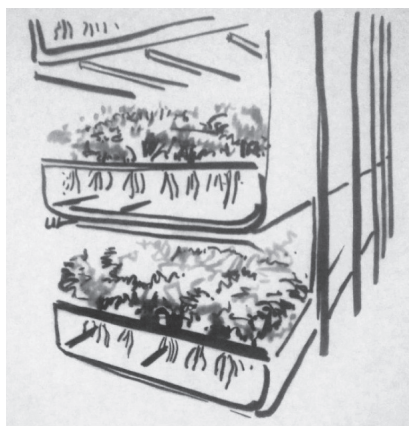
Rys. 2. Zielona ściana farmy w biurowcu w Tokio w Japonii

Miejskie farmy to niedaleka przyszłość, prawdopodobnie nie zastąpią tradycyjnego rolnictwa, ale farmy wertykalne i uprawa metodami uprzemysłowionymi wewnątrz budynków stanowiąc będą uzupełnienie systemu produkcji rolnej, oferując produkt o konkretnych parametrach i powstały w kontrolowanych warunkach. Prace nad zwiększeniem wydajności z upraw hydroponicznych i metodami produkcji roślin, aktualnie są wdrażane w zabudowie realizowanej w miastach uzależnionych od importu żywności oraz o małych zasobach gruntów rolnych. Przykładem jest farma w Japonii zrealizowana w budynku po fabryce Sony [21].

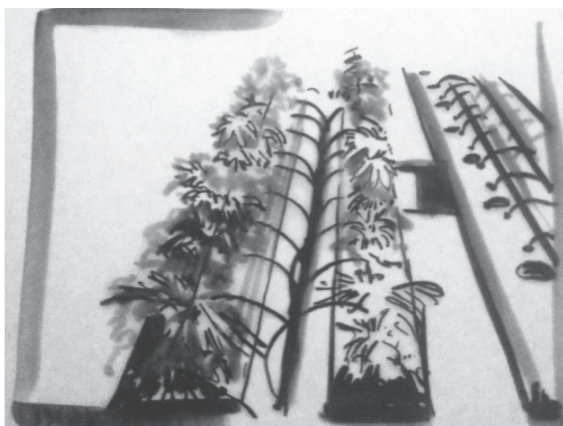
Jak wynika z analiz eksperymentalnego rozwiązania, „*budynek – farma jest 100 razy bardziej produktywna niż tradycyjna uprawa zewnętrzna (...) przy zużyciu wody o 99% mniejszym niż przy uprawie na zewnątrz.*”

Również w Hong Kong'u zrealizowana jest "Fabryka jedzenia" zajmuje powierzchnię zabudowy 2 500 m², wykorzystano 17,500 oświetleń LED, specjalnie zaprojektowanych przez GE. Szybko rosnące warzywa, mogą być transportowane do pobliskich sklepów. Kolejne takie inwestycje planowane są w Rosji, Chinach i Mongolii. *AeroFarm – Old New Jersey Factory to House Earth's Largest Vertical Farm* [22] jest przykładem wertykalnej farmy miejskiej w budynku. Rośliny produkowane są z wykorzystaniem technologii aeroponiki w budynkach o powierzchni 69 000 m².

Rys. 3. Uprawa aeroponiczna

Rys. 4. Uprawa hydroponiczna

Współcześnie prowadzona produkcja roślinności w mieście, uprawa w budynkach bez wykorzystania ziemi, jest realizowana w dwóch rodzajach zabudowy. Pierwszy stanowią adaptowane budynki przemysłowe i hale magazynowe, w których, przy spełnieniu określonych kryteriów można prowadzić uproszczone eksperymenty hodowlane i sprawdzać techniczne możliwości realizacji uprawy. Jednakże ograniczenia wynikające z istniejącej zabudowy oraz infrastruktury prawdopodobnie będą wpływać na skuteczność i wydajność produkcji.

Drugim rodzajem istniejących komercyjnych farm miejskich są inwestycje realizowane od początku z założeniem prawy roślin w projektowanym budynku. Budynki planowane są konstrukcyjnie i technologicznie w sposób umożliwiający uprawę roślin oraz zakładany sposób użytkowania budynku. Interdyscyplinarne zagadnienie projektowe stanowi wyzwanie projektowe o realizacyjne, łącząc zagadnienia estetyczne, budowlane, technologiczne, inżynierskie i środowiskowe oraz ekonomiczne i użytkowe.

4. Farmy miejskiej jako uzupełnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta

Poszukiwanie odpowiedzi na zagadnienie gdzie i jak realizować produkcję roślin w mieście, jest powiązane z lokalnymi uwarunkowaniami środowiskowymi oraz kontekstem tkanki miejskiej.

(...) Problem pustek (które z czasem zaczęliśmy nazywać nieużytkami miejskimi) staje się dużo bardziej dotkliwy, kiedy miasto zaczyna pustoszeć z innych powodów, niejako naturalnie. Przyczyn tego procesu upatruje się w deindustrializacji, która miała miejsce od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Zmiany strukturalne w gospodarce powodują usuwanie z miast albo

tylko z ich partii centralnych, przedsiębiorstw przemysłowych, wymagających znacznych obszarów, na rzecz usług, na które potrzeba znacznie mniej miejsca. Decentralizacja, uelastycznienie i dywersyfikacja produkcji przemysłowej zmniejszają zapotrzebowanie na przestrzeń w mieście dla tej gałęzi gospodarki. Dominujące uprzednio kryterium bliskości w wyborze lokalizacji produkcji zastąpione zostało przez kryterium dostępności. Dzięki rozwojowi logistyki lokalizacja magazynów wewnątrz miasta okazuje się zbędna. Poza terenami przemysłowymi również nabrzeża i porty, tereny kolejowe, powojaskowe, wyludnione osiedla oraz nieużytkowane działki różnych rozmiarów stają się obszarami pozbawionymi swojej funkcji, przynajmniej do czasu pojawienia się nowych użytkowników, co w pewnych przypadkach trwa nawet dekady [23].

We współczesnym mieście problem stanowi nie tyle brak miejsca, co brak środków (funduszy) i rozwiązań (koncepcji) zdolnych zagospodarować rozrastające się białe plamy na mapie. Owe pustki w mieście to „(...) miejsca nie skolonizowane przez człowieka oraz miejsca, których ani architekci, ani projektanci ich przelotnych a pobieżnych użytków nie zamierzają kolonizować. (...) Pustki to zatem miejsca pozbawione znaczenia, nie dlatego, że są puste. Przeciwnie, są puste dlatego, że nie posiadają znaczenia [24].

Stają się laboratorium dla testowania nowych pomysłów kształtowania przestrzeni miejskiej. Nieużytki przekształcane są w miejsca zdarzeń. „Nowa logika” polega zatem na wypełnianiu miejsc znaczeniem [25].

Działania niosące zmiany w przestrzeni miasta nie mogą swą Intensywnością wyjść poza przyjęty dla niego poziom, ustalany w procesie ustawicznego planowania i projektowania urbanistycznego, jako harmonijny związek między: środowiskiem zbudowanym i naturalnym oraz pomiędzy nimi obydwojma i potrzebami ekonomicznymi i socjalnymi mieszkańców [26].

Problemom pustki oraz rewitalizacji obszarów zdegradowanych, zaradzić może realizacja rolnictwa miejskiego, innowacyjnej i pro-środowiskowej produkcji żywności na potrzeby społeczności lokalnej w mieście. Ze względów technologicznych i użytkowych, można sformułować podstawowe i uniwersalne wytyczne warunkujące wybór lokalizacji i sposób zagospodarowania terenu, na którym prowadzona będzie produkcja rolna w wertykalnej farmie miejskiej. Skala obiektu oraz wielkość terenu opracowania, jak zawsze w obiektach produkcyjnych, uzależnione będą od zakładanej wydajności i różnorodności produkowanych gatunków roślin oraz od programu funkcjonalnego. Zasadne zatem jest pytanie, w jakim stopniu miasto i mieszkańcy powinni być zaopatrzeni w produkty pochodzące z farm miejskich. Odpowiedzi urbanistów wymaga zagadnienie, czy powinno się wskazywać lokalizacje w strategicznych miejskich miejscach węzłowych, czy też należy raczej wprowadzić system rozdrobnionych, mniejszych inwestycji zintegrowanych z lokalnymi centrami usługowymi. Poszukując odpowiedzi niewątpliwie należy rozważyć funkcję i dostępność terenów miejskich dla zabudowy farm miejskich. Rozważenia wymaga propozycja, aby te nowe inwestycje zaliczać nie tylko do budynków produkcyjnych, ale również do obiektów użyteczności publicznej, handlu, kultury, sportu i rekreacji. Określenia wymaga programowanie inwestycji przyszłych farm miejskich w kontekście rozpoznania potrzeb uzupełnienia struktury funkcjonalno-przestrzennej współczesnego miasta.

Rozpatrując kwestię rolnictwa miejskiego i farm miejskich, jako elementu nowej urbanizacji, rozpoznawać należy kolejne dwa rodzaje uwarunkowań realizacyjnych i lokalizacyjnych.

Pierwszym rodzajem uwarunkowań lokalizacyjnych, jest realizacja farmy miejskiej w planowanym mieście typu *smart city*, realizowanym jako całościowe nowe założenie.

Oczywiste jest, że zagadnienia tego typu w najbliższym czasie nie będą zbyt powszechne. Jednakże miasto takie jest już planowane i zaczyna być realizowane. Miasto o nazwie *CITE* [27] (*The Centre for Innovation, Testing And Evaluation*), powstanie w Nowym Meksyku. Na powierzchni ok. 40 km powstanie smart city, w którym wdrażane będą nowe technologie. Początkowo w mieście zamieszkają sami naukowcy, którzy będą testować innowacyjne rozwiązania.

Drugim rodzajem uwarunkowań lokalizacyjnych, jest realizacja inwestycji w istniejącej tkance miejskiej. Realizacja skomplikowanego technologicznie i inżyniersko budynku oraz zagospodarowania terenu w środowisku i krajobrazie miejskim o lokalnych i regionalnych uwarunkowaniach środowiskowych, przestrzennych i społecznych. Ujęcia interdyscyplinarnego wymaga ustalenie optymalnej lokalizacji farmy miejskiej w strukturze istniejącego i funkcjonującego miasta ze zdefiniowanymi i funkcjonującymi systemami komunikacji, przestrzeni publicznych oraz zieleni biologicznie czynnych.

Planując inwestycję pojawia się problem wydajności istniejącej infrastruktury oraz dostępności gruntów. Już na etapie planowania lokalizacji oraz programowania inwestycji konieczna jest optymalizacja w zintegrowanym procesie projektowania. Farmy miejskie nie powinny zakłócać działań istniejących struktur i terenów, zadaniem powinno być usprawnianie i rewitalizacja, czyli wprowadzanie na nowo życia – sił witalnych w przestrzeni miejskiej, lokalnej gospodarce oraz społeczności.

Tereny i zabudowa farm miejskich powinny zatem być wkomponowane w strukturę miasta, przy założeniu, że będą one dominantą przestrzenną i elementem krystalizującym przestrzeń i system komunikacji. Program i struktura funkcjonalna terenu i zabudowy, generować będą przekształcenia środowiska przyrodniczego i krajobrazu miejskiego w powiązaniu z przemianami społecznymi. Rolnictwem, produkcją pożywienia i pozostałych dóbr wytwarzanych w terenie i budynkach będą zajmować się inżynierowie i technolodzy. Nowe ogniwo w społeczeństwie wiedzy i informacji.

W rozwiniętych społecznie i gospodarczo miastach układ jednofunkcyjnych jednostek strukturalnych ulega stopniowemu zacieraniu na rzecz wyodrębniania się jednostek wielofunkcyjnych [28] Integracja kilku funkcji w strukturze farmy miejskiej łączy się z rozwojem nowych form kształtowania struktury miejskiej w procesie rewitalizacji terenów zurbanizowanych. Wskazane jest zatem kształtowanie wielofunkcyjnych „hybrydowych” rozwiązań przeznaczenia i zagospodarowania terenu oraz zabudowy farm miejskich. Analiza zagadnienia prowadzi do autorskich wniosków, wskazujących, że funkcja produkcyjna powinna zatem zostać uzupełniona o funkcje:

1. sportu i rekreacji (zagospodarowanie terenu oraz zaplecze sanitarne i szatnie),
2. kultury (amfiteatr, sale koncertowe i wystawowe) oraz wystawy plenerowe,
3. gastronomii (restauracje korzystające z produktów z farmy, przetwarzanie produktów),
4. handlu (lokale sprzedaży detalicznej i hurtowej),
5. konferencyjne i szkoleniowe (dla promocji i edukacji),
6. biurowe (dla przedsiębiorstw współpracujących przy produkcji i transporcie),
7. nauki (laboratoria i ośrodki badawcze szkolące pracowników, rozwijające technologię),
8. hotelowe (baza noclegowa dla naukowców oraz osób związanych z obsługą farmy),
9. przestrzeni publicznych (urządzone, częściowo zadaszone, powiązane z zielenią).

Kształtowanie budynku lub zespołu budynków wielofunkcyjnych o dominującej funkcji produkcyjnej, motywowałoby działania rewitalizacyjne miasta i integracje społeczną.

Powstanie farmy miejskiej mogłoby być impulsem do organizacji centrum lokalnego lub rozwoju strefy śródmiejskiej, w zależności od lokalizacji i założeń inwestycyjnych.

Podstawowy program struktury funkcjonalno-przestrzennej zabudowy farmy miejskiej lub zespołu zabudowy jednostki urbanistycznej na potrzeby rolnictwa miejskiego, powinny zostać uzupełniane o zabudowę i urządzenia na potrzeby funkcji usług, zwłaszcza handlu i gastronomii.

Obiekty i teren służący do produkcji i wykorzystania zieleni, powinny umożliwiać realizację funkcji sportu i rekreacji mieszkańców miasta. Czyli funkcje w których realizacja zieleni i wody jest podstawą opracowania. Wówczas elementem zagospodarowania terenu powinny być place zabaw dla różnych grup wiekowych, *Skate Park* lub inne urządzenia terenowe umożliwiające rekreację czynną i uprawianie sportów w terenie (bieganie, wspinaczka, jazda na rowerze, itd.).

W związku z wykorzystaniem wody jako podstawowego nośnika minerałów w produkcji roślin, wskazane jest aby w terenie realizować teżnie solankowe, jako inhalatorium na wolnym powietrzu.

Prognozować można, rozwój i upowszechnienie zabudowy farm miejskich, jako ośrodków integrujących przestrzenie publiczne z usługami i produkcją na rzecz społeczności lokalnej.

Funkcją uzupełniającą program terenu farmy miejskiej, powinna być kultura i wydarzenia społeczne, realizowane np. w amfiteatrze, na skwerach oraz przestrzeniach wystawowych.

Programując teren wokół farmy miejskiej, zasadne jest również zaplanowanie zbiornika wodnego lub systemu zbiorników wodnych i kanałów z napowietrzaną wodą płynącą. W celu podniesienia efektywności, wydajności oraz atrakcyjności farmy miejskiej, wskazane jest uwzględnienie w programie funkcjonalnym zagospodarowania terenu na potrzeby hodowli zwierząt uzupełniających funkcje produkcyjne, tj., hodowli kur, kóz, ryb, owiec.

Wskazane jest aby funkcję produkcyjną łączyć z użytecznością publiczną sportem i rekreacją zintegrowanymi z przestrzeniami publicznymi realizowanymi z zielenią użytkową i ozdobną. Optymalizując przepływ energii wykorzystywano by zamknięte obiegi materii w technologii produkcji oraz uwarunkowania gospodarki rynkowej – obrotu towarem, wytworzonym dobrem przy optymalizacji nakładów i minimalizacji transportu.

Kształtowane w ten sposób „hybrydowe” ośrodki produkcyjno-usługowe stanowiły by uzupełnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej struktury miasta. Będąc obiektami użyteczności publicznej dostępnych z ukształtowanych przestrzeni publicznych stawałyby się impulsem rozwoju więzi społecznych a tym samym rewitalizacji terenów zdegradowanych przestrzennie i środowiskowo. Lokalizacja w miejscach węzłowych, w powiązaniu z systemem komunikacji, systemem zieleni oraz systemem przestrzeni publicznych z pewnością sprawiałoby, że farmy miejskie będące realizacją rolnictwa miejskiego, byłyby elementem scalającym strukturę miasta kształtowanego w sposób uwzględniający zasady harmonijnego rozwoju z wykorzystaniem innowacyjnych technologii i ideologii.

5. Podsumowanie

Rolnictwo miejskie definiowane jest jako zagospodarowanie terenu i zabudowa realizowana do produkcji roślin na potrzeby społeczności lokalnej. Jest istotnym elementem nowej urbanizacji, a tym samym Nowej Urbanistyki i powinno stanowić przedmiot zainteresowania współczesnych planistów i strategów. *Sprawa nie dotyczy po prostu planowania*

przestrzennego, urbanistyki czy architektury, ale jest związana z umiejętnością budowy świata przyszłości. [29]

Warto na początek zorientować się, jak świat, życie ludzi, życie miast i wsi, sprawy ekonomii, wojny i pokoju, wysokiej i niskiej kultury, nauki i innych jeszcze determinant rozwoju, widziane są przez osoby spoza kręgu planistów przestrzennych. Warto śledzić nie tylko prace naukowe, ale i reagującą „na gorąco” publicystykę [30].

Tym samym wskazane jest analizowanie możliwości realizacyjnych farm miejskich wprowadzających produkcję żywności metodami innowacyjnymi i zintegrowanymi z zabudową. Postęp myśli i technologii może przynieść nowe rozwiązania produkcyjne, konieczne jest zatem aby planowanie miasta współtworzyło rozwój cywilizacyjny, a nawet wyprzedzało w swych wizjach i rozstrzygnięciach przestrzennych. *Planowanie miasta polega na sterowaniu koncentracją, czyli rozstrzygnięciu dylematu: przebudowa dla intensyfikacji versus ekspansja terytorialna. Decyzji tych nie można podejmować racjonalnie bez analizy chłonności terenów budowlanych, czyli badania realnych możliwości rozwijania tych nieruchomości, które leżą na terenach już uzbrojonych w infrastrukturę* [31].

Metody uprzemysłowione produkcji roślin w mieście realizowane są w wertykalnych farmach miejskich.. Dla zachowania środowiskowej równowagi przestrzeni miejskich oraz powiązań dotyczących współlistnienia architektury i zieleni w mieście, konieczne jest powiązanie farm miejskich z systemem zieleni publicznej. W budynku stosować należy rozwiązania umożliwiające wprowadzanie zieleni powierzchni biologicznie czynnej na ścianach i dachach budynków. Tym samym innowacyjność funkcji i technologii produkcji roślin łączona byłaby z innowacyjnymi rozwiązaniami realizacji ozdobnych powierzchni biologicznie czynnych, zieleni zintegrowanej z zabudową. Stanowiąc uzupełnienie systemu zieleni miejskiej oraz wpływając na świadome kształtowanie parametrów środowiska miejskiego i ekosystemu miejski. Wprowadzanie rozwiązań „hybrydowych” obiektów wielofunkcyjnych o dominującej funkcji produkcji żywności możliwe jest kształtowania synergicznych układów przestrzennych poprzez integrację przestrzeni miejskiej i zabudowy o innowacyjnej funkcji produkcji – farmy miejskiej – stanowiącej uzupełnienie struktury funkcjonalnej miasta w powiązaniu z kształtowaniem przestrzeni publicznych.

Architektura pro-środowiskowa powiązana z technologiami umożliwiającymi produkcję roślin w budynkach, umożliwi integrację przestrzeni miejskiej uzupełniając strukturę funkcjonalno-przestrzenną miasta. *Jednym z najważniejszych problemów urbanistyki współczesnej w dziedzinie kompozycji zieleni stają się obszary zabudowy intensywnej, czyli problem krajobrazu miejskiego na terenach pozbawionych walorów przyrodzonych, w zespołach wielkomiejskich, gdzie zadanie urbanistyczne polega na tworzeniu czy kształtowaniu przestrzeni złożonej zarówno z zespołów architektonicznych jak i z zieleni. Rola zieleni w zespołach urbanistycznych staje się tym większa, że skala potrzeb inwestycyjnych powoduje konieczność stosowania budownictwa masowego, uprzemysłowionego o dość ograniczonych, jak dotąd, możliwościach indywidualnego kształtowania architektury budynków. Kompozycja zieleni w takich zespołach urbanistycznych może mieć jednak cechy indywidualne* [32].

Jednocześnie jednak trudności paliwowe oraz zatłoczenie dróg spowoduje, że coraz większą popularnością będą się cieszyły dobrze zorganizowane tereny wypoczynku i rekreacji czynnej położone blisko miasta lub nawet na jego terenie. Dlatego też kształtowanie takich terenów staje się tematem niezwykle aktualnym i społecznie potrzebnym [33].

Drugą wskazówką jest to, że bez względu na to jak dalece rozproszenie się posunęło, ciągle w owej pustej przestrzeni widać wielkie ilości terenów zielonych. *Wydaje się, że ten fakt powinien być wykorzystany – przecież przenosimy się na peryferia w poszukiwaniu*

zielonego habitatu. Wychodząc z takiego założenia, powiedzieć można, że ziemia rolna, której uprawianie wokół miast przestaje mieć uzasadnienie ekonomiczne, stawać się powinna miejskim (gminnym) zasobem wspólnej, zielonej, otwartej przestrzeni [34].

Zasadne jest zatem aby zagadnienie rolnictwa miejskiego było przedmiotem badań interdyscyplinarnych i powinno być zagadnieniem analizowanym przez architektów i urbanistów. Zjawisko wprowadzania produkcji żywności do miasta jest istotne dla programowania i planowania struktur miejskich w dalekosiężnych planach. *Idea rolnictwa miejskiego nie została przyjęta jeszcze w żadnej polityce w naszym kraju, w tym polityce rolnej czy rozwoju przestrzennego miast. Rodzinne ogródki działkowe jako jedyne można uznać za przejaw rolnictwa miejskiego szeroko rozpowszechnionego na terenie Polski. Jednakże termin „rolnictwo miejskie” nie jest używany w kontekście swojego znaczenia w publikacjach i regulacjach prawnych w Polsce* [35].

Oczywiste jest, że technologia produkcji oraz program i struktura zabudowy farmy miejskiej stanowić powinny przedmiot badań i analiz, gdyż jedynie kształtowania zabudowy zintegrowanej z przestrzenią miejską daje podstawę powodzenia inwestycyjnego. Zatem program funkcjonalny farmy i obiektów towarzyszących odpowiadać powinny zapotrzebowaniom społecznym i rynkowym. Wskazuje się na konieczność realizacji w mieście produkcji dóbr materialnych i niematerialnych powstających w zespole farmy miejskiej. Określając przeznaczenie terenu i wskaźniki zagospodarowania wskazać należy zabudowę o funkcji użyteczności publicznej oraz dostępności dla społeczności lokalnej przestrzeni publicznych i terenów rekreacji z zielenią towarzyszącą i zintegrowaną z budynkami. Tym samym podkreślenia wymaga powiązanie inwestycji farmy miejskiej z systemem przestrzeni publicznych, co powoduje, że tereny i zabudowa na potrzebę rolnictwa miejskiego w wielofunkcyjnych farmach miejskich, stanowi element scalający strukturę miasta. Z tego powodu powinna być realizowana w miejscach węzłowych w powiązaniu z systemami: komunikacji drogowej, przestrzeni publicznych oraz zieleni miejskiej.

Farmy miejskie nie powinny zakłócać działania istniejących struktur i terenów, zadaniem powinno być usprawnianie i rewitalizacja, czyli wprowadzanie na nowo życia – sił witalnych – w przestrzeni miejskiej, lokalnej gospodarce oraz społeczności. Tereny i zabudowa farm miejskich powinny zatem być wkomponowane w strukturę miasta, przy założeniu, że będą one dominantą przestrzenną i elementem krystalizującym przestrzeń, system komunikacji. Program i struktura funkcjonalna terenu i zabudowy, generować będą przekształcenia środowiska przyrodniczego i krajobrazu miejskiego w powiązaniu z przemianami społecznymi. Rolnictwem miejskim – produkcją pożywienia i pozostałych dóbr wytwarzanych w terenie i budynkach będą zajmować się inżynierowie i technolodzy, stanowiący „nowe ogniwo” w społeczeństwie wiedzy i informacji.

Indywidualnych decyzji wymaga, to jakie cechy środowiska i działalności człowieka powinny być eksponowane w kompozycji krajobrazu miejskiego formowanego na terenie przeznaczonym dla rolnictwa miejskiego realizowanego w budynkach farm miejskich. Opisana typologia farm miejskich została przedstawiona w celu określenia potencjalnych kierunków rozwoju i wytycznych do twórczych działań projektowych. Szczególnie istotne wydaje się wprowadzanie w struktur miasta hybrydowych obiektów wysoce wyspecjalizowanych i wyposażonych w nowe po-środowiskowe technologie. Jednym z podstawowych postulatów kreowania zabudowy produkcyjnej – przemysłowej – powinna być atrakcyjność formy i wyrazu estetycznego zabudowy, która w odbiorze powinna być postrzegana jak budynek użyteczności publicznej, zachęcając do użytkowania i korzystania z produkcji, gdzie elementami kompozycyjnymi i użytkowymi są roślinność i woda.

W podsumowaniu wskazać należy, że rolnictwo miejskie jest wprowadzane jako produkcja żywności z wykorzystaniem innowacyjnych technologii. Realizując podstawowe funkcje produkcyjne oraz zalecane funkcje uzupełniające wykazano, że zagospodarowanie terenów i budynków farmy miejskiej stanowić powinny element scalający i uzupełniający strukturę funkcjonalno-przestrzenną miasta. Realizacja w miejscach węzłowych hybrydowych zespołów i jednostek urbanistycznych farm miejskich powinna być przedmiotem analiz i dyskusji interdyscyplinarnych z udziałem architektów i urbanistów odpowiedzialnych za planowanie i kierunki zagospodarowania przestrzennego w mieście.

Literatura

- [1] Wowrzeczka B. *Agropolis – część II. Współczesna farma miejska*. Architectus, 2014.
- [2] Ryńska E.D. *Zintegrowany proces projektowania pro środowiskowego. Projektant a środowisko*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2012, str. 20.
- [3] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 86.
- [4] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 85.
- [5] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 32.
- [6] Chmielewski J.M. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2010, str. 25.
- [7] Skibniewska H. *Miasto a jakość życia. Hipoteza ekologii uniwersalistycznej*. Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim Polska Federacja Życia, Drukarnia Jerzego Kosińskiego, Warszawa 1999 r, str. 232–233.
- [8] Chmielewski J.M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2010, str. 410.
- [9] Wines J. *Zielona Architektura*. Taschen wydanie polskie TMC Art., 2008 rok, str. 8.
- [10] Wines J. *Zielona Architektura*. Taschen wydanie polskie TMC Art., 2008 rok, str. 9.
- [11] Wines J. *Zielona Architektura*. Taschen wydanie polskie TMC Art., 2008 rok, str. 14.
- [12] Skibniewska H. *Miasto a jakość życia. Hipoteza ekologii uniwersalistycznej*. Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim Polska Federacja Życia, Drukarnia Jerzego Kosińskiego, Warszawa 1999 r, str. 232–233.
- [13] Ryńska E.D. *Zintegrowany proces projektowania pro środowiskowego. Projektant a środowisko*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2012, str. 29.
- [14] Wines J. *Zielona Architektura*. Taschen wydanie polskie TMC Art., 2008 rok, str. 19.
- [15] <http://www.nowaswiadomosc.pl/421-czy-czeka-nas-glod.html>
- [16] <http://www.nowaswiadomosc.pl/284-technologie-nasa-w-ogrodzie.html>
- [17] <http://www.nowaswiadomosc.pl/645-farmy-miejskie-warzywa-i-owoce-doslownie-w-zasiegu-reki.html>
- [18] Czarniecki M. *Rolnictwo przenosi się do miast*. http://wyborcza.pl/1,76842,15191703,Rolnictwo_przenosi_sie_do_miast_Jak_dziala_miejska.html?disableRedirects=true
- [19] <http://dekoeko.com/miejskie-farmy-na-swiecie/>
- [20] <http://ulicaekologiczna.pl/technologie/miejska-farma-w-srodku-biurowca/>
- [21] <http://www.sciencealert.com/this-indoor-farm-is-100-times-more-productive-than-an-outdoor-one>
autor: FIONA MACDONALD, 13 JAN 2015.
- [22] <http://www.independent.co.uk/environment/aerofarms-work-starts-to-build-worlds-largest-vertical-urban-farm-in-newark-10211245.html>
- [23] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 132–133.
- [24] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 135.
- [25] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 136.
- [26] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 143.
- [27] <http://www.nowaswiadomosc.pl/149-nowe-miasto-nie-dla-zwyklych-ludzi.html>

- [28] Chmielewski J.M. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2010, str. 38.
- [29] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 32.
- [30] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 86.
- [31] Bielecki Cz. *Sztuka budowania współczesny paradygmat*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2013 r., str. 115.
- [32] Wejchert K. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa 1984, str. 226–227.
- [33] Wejchert K. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa 1984, str. 248–249.
- [34] Gzell S. *Wykłady o współczesnej urbanistyce*. Oficyna Wydawnicza PW, Warszawa 2015, str. 33–34.
- [35] Szulczewska B., Bruszevska K. *Urban agriculture in the city of Warsaw, Poland*. Warszawa, 2013, http://www.urbanagricultureeurope.la.rwth-aachen.de/mediawiki/images/0/0f/Warsaw_reference_region.pdf

Urban agriculture as an innovative production constitutes an element that integrates and complements the city's structure

Magdalena Grochulska-Salak

Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology, e-mail:m.grochulska-salak@o2.pl

Abstract: Urban agriculture is defined as development for the production of plants for the needs of the local community. The presented problems concern the shaping of buildings together with the green systems in order to preserve the environmental balance of urban spaces and the connections between the coexistence of architecture and greenery in the city. It is pointed out the possibility of shaping synergistic spatial arrangements by integrating urban space and development with an innovative production function – urban farm – complementing the functional structure of the city in connection with the shaping of public spaces and the green system. Pro-environmental architecture is linked to technologies that enable plant production in buildings to integrate urban space, complementing the city's functional-spatial structure. The implementation of new technologies enables the production of plants in hydroponic and aerospace buildings. The technology of production and the program and structure of urban farm buildings are the subject of research and analysis, in order to shape integrated urban space development in the context of the urban unit's autarky. It is pointed out the need to increase the scope of production of material and non-material goods realized in the team of urban farm. Linking with public spaces and realization of public utility buildings is justified by shaping the land development and development program for the needs of the local community. Urban agriculture can be an element that integrates the city's structure. It should be implemented in nodal areas in connection with the systems of: road communication, public spaces and urban greenery.

Keywords: Harmonious development, new urban planning, urban agriculture, urban farming, Vertical farms, green architecture.

Synergia konstrukcji i estetyki w małych mostach w Parczewie

Sławomir Karaś¹, Karolina Jankowska²

¹Katedra Dróg i Mostów, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska,
e-mail: s.karas@pollub.pl

²Budimex S.A., e-mail: karolina.jankowska@budimex.pl

Streszczenie: Mosty ze względu na ich trwałość w krajobrazie stają się punktami odniesienia w różnych aspektach, w tym w szczególności społecznym, architektonicznym i estetycznym. Można mnożyć przykłady opisanych sytuacji, są to np. Tower Bridge, Puente del Alamillo, Pont Saint-Bénézet (d'Avignon), Karlův most czy Ponte Sant'Angelo. Jednakże celem analiz w niniejszym artykule są mosty zajmujące skrajnie marginalną pozycję do wymienionych sławnych mostów. Są to małe mosty przez rzeki Konotopa i Piwonia w miejscowości Parczew na Lubelszczyźnie. Lokalna społeczność dostrzegła konieczność zmiany z szarej monotonii na formy bardziej atrakcyjne o indywidualnych cechach. Jeśli istniejące mosty będą zadbane, zaaranżowane, przez podkreślenie istotnych linii silną lub delikatną barwą, nawiązanie do otoczenia przez zharmonizowanie lub przez utworzenie lokalnej dominanty. Wiele już zrobiono, kilka zaniedbanych obiektów oczyszczono, odnowiono, zmodernizowano balustrady i pomosty, uporządkowano stożki skarp, zadbane o wyraźną kolorystykę elementów. W referacie przedstawiono wszystkie mosty w mieście, ale także w okolicach Parczewa, z tego względu, że te obiekty funkcjonują w świadomości mieszkańców. Dotyczy to tak mostów drogowych jak i kolejowych. Podano zamieszczono skrótowo ich charakterystyki użytkowe, historię i subiektywne oceny estetyczne. Aplikacją ujętej powyżej koncepcji jest projekt niewielkiej kładki dla pieszych w trzech wariantach, przy czym poza względami wytrzymałościowo-funkcjonalnymi podstawowym zadaniem projektanta było stosowanie rozwiązań prostych i wizualnie interesujących, cokolwiek by to nie znaczyło.

Słowa kluczowe: mosty, małe miasta, estetyka, zrównoważony rozwój.

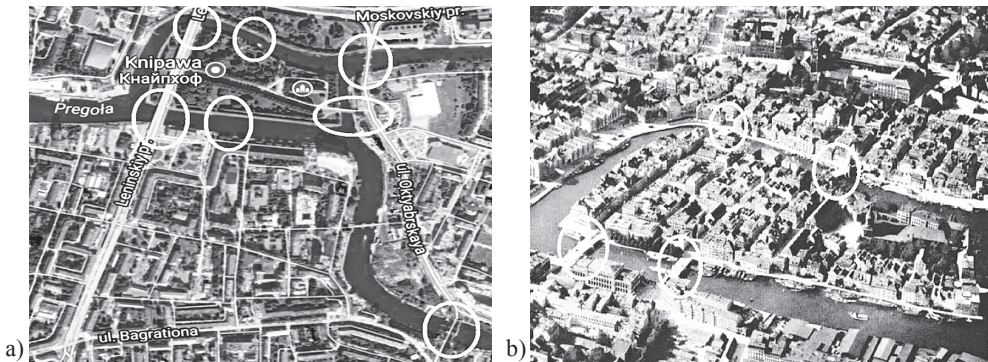
1. Mosty – punkty węzłowe

Znaczenie mostów podkreśla przyjmowanie nazw od tych obiektów. Przykładami mogą być miejscowości Mostar, Puente la Reina, Wysokie Mosty oraz lokalne przysłowia np. *Viele Brücken führen nach Bern*¹. Na moście Karola w Pradze miała ostatnia bitwa wojny trzydziestoletniej, 1648 r., w czasie II wojny światowej walki o mosty w Holandii i Niemczech (*Market Garden*) zrodziły powiedzenie *o jeden most za daleko* [1].

Mosty królewieckie są najslawniejszym zespołem mostów. Od tych mostów rozpoczęła się w sensie naukowym *topologia*, a dokładniej *teoria grafów*. 7 starych mostów nad Pregolą to punkty węzłowe, drogi dojść do mostów to krawędzie. Można rozważyć 2 problemy: po pierwsze – przez każdy z mostów można przejść tylko jeden raz, po drugie – po każdej krawędzi można przejść tylko jeden raz. Drugi z wariantów to pierwsze rozwiązane zagadnienie w historii teorii grafów. Rozwiązanie zostało zamieszczone w artykule, który zainicjował

¹ Wiele mostów prowadzi do Berna

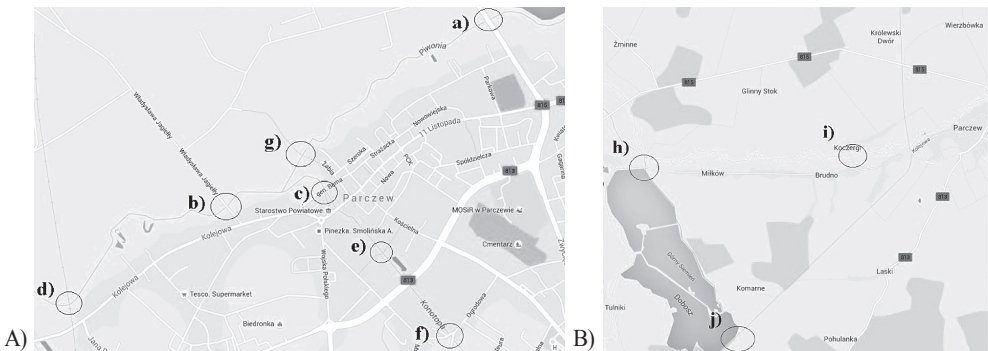
badanie grafów, była to praca Leonharda Eulera *Solutio problematis ad geometriam situs pertinentis*² znana powszechnie pod nazwą *Zagadnienie mostów królewieckich*. W topologii problem ten nosi nazwę *grafu eulerowskiego* i jest znacznie ogólniejszy niż wzmiankowane zadanie historyczne. Na Rys. 1. zamieszczono współcześnie mapę (Google) z zaznaczonymi mostami oraz stare zdjęcie w ujęciu z lotu ptaka z widokiem na 4 mosty.

Rys. 1. Topologia – zagadnienie mostów królewieckich a) historyczne usytuowanie mostów królewieckich na współczesnej mapie Kaliningradu (Google) b) fotografia³ obejmująca swym zakresem 4 mosty królewieckie (cztery z siedmiu)

Jak widać na Rys. 1.a, dwa z opisywanych mostów, już nie istnieją, jednakże zrodzona tu myśl utrwałała je na zawsze.

2. Istniejące mosty i kładki w Parczewie oraz w okolicach

Rys. 2. A) Parczew: a) most drogowy na ul. Lubartowskiej, b) most drogowy na ul. Wł. Jagiełły, c) nowy most drogowy na ul. Bema, d) most kolejowy nad rzeką Pivonia, e) kładka dla pieszych nad rzeką Konotopa, f) most drogowy na ul. Ogrodowej, g) kładka nad rzeką Pivonia B) okolice Parczewa: h) Siemień – most drogowy z zapórą wodną nad rz. Tyśmienica, i) Koczerga: kładka dla pieszych nad rz. Pivonia, j) Laski – most kolejowy nad rz. Tyśmienica

² *Solutio problematis ad geometriam situs pertinentis*, (Rozwiązanie zagadnienia powiązanego z geometrią położenia), Commentarii Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae (CASP – Volume 8: 1736, 1741, 128–140). Przedstawiono podczas wykładu w Petersburskiej Akademii Nauk 9. czerwca 1735 r. <http://eulerarchive.maa.org/pages/E052.html> [12.07.2017]

³ <http://www.ostpreussen.net/backup2009/daten/ostpreussen/module/data/bilder/38/38010302g.jpg>

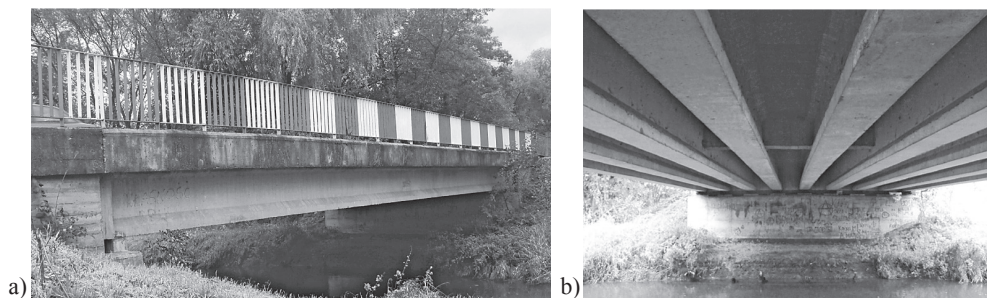

Miasto Parczew, mimo niedużej wielkości, jest miejscem bardzo bogatym kulturowo, z długą i ciekawą historią oraz z wieloma zabytkami i atrakcjami. Przepływają tędy dwie rzeki. Piwonia wyznacza północną granicę miasta, zaś rzeka Konotopa jest jej głównym lewym dopływem i dzieli miasto na dwie części. Mosty i kładki dla pieszych znajdują się nad obiema rzekami. Większość z mostów wskazanych na Rys. 2., jest przedmiotem analizy zamieszczonej poniżej.

Przed pierwszą wojną światową istniały w Parczewie 4 mosty – dwa na rzece Piwonii, na trakcie radzyńskim (ok. 4 metry szerokości), jeden na drodze Parczew–Brześć (ok. 2 metrów) oraz na Konotopie (ok. 1,5 metra szerokości). Pobierano przy nich tzw. opłaty kopytkowe. Wartość każdego mostu szacowana była na ok. 1400 rb. Po wybudowaniu drogi z Lubartowa do Parczewa i przy tym kolejnego mostu na rzece Piwonia, stary most na Piwonii (dzisiejsza ul. Wł. Jagiełły) stracił znaczenie gdyż omijał miasto [2].

Most na ulicy Lubartowskiej jest mostem belkowym jednoprzęsłowym o konstrukcji żelbetowej. Jego rozpiętość teoretyczna to 14 m, a szerokość ok. 6,5 m. Stanowi główny wyjazd z miasta, więc przenosi duże natężenia od ruchu pojazdów.

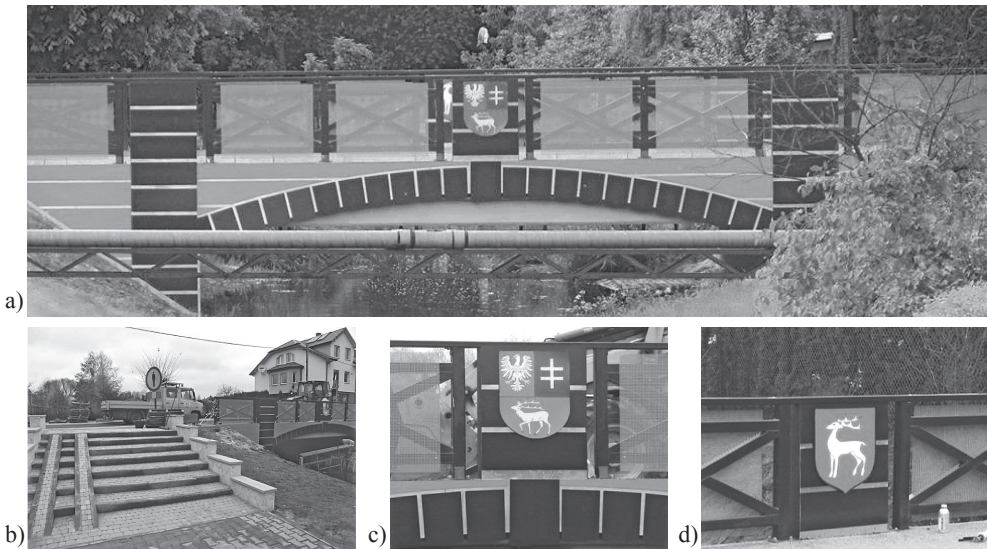
Stary most na ulicy Władysława Jagiełły był konstrukcją drewnianą, łukową. Do dziś zaobserwować można pozostałości po drewnianych palach, na których wspierał się most. Po przebudowie mostu w latach 70-tych konstrukcja zmieniona została na jednoprzęsłową, żelbetową, o płycie nośnej wspartej na belkach kablobetonowych typu WBS (Rys. 3). Jego długość to 15 m, a szerokość ok. 5,5 m. Belki wsparte są na łożyskach, a te na ciosach podłożyskowych. W środku konstrukcji zastosowano belkę poprzeczną niepełną, a w miejscach podparć płyty głównej belki poprzeczne pełne.

Rys. 3. Most na ul. Wł. Jagiełły a) widok z boku b) widok od spodu na belki i poprzecznicę

Obiekt mostowy przez rzekę Konotopę w ciągu drogi powiatowej Nr 1629L, ul. Bema, przeszedł kapitalny remont w 2014 r. Obiekt odnowiono i wzmocniono. Zmieniono otoczenie obiektu tj. schody i dojazdy.

Przesła barier to wyraźna krata, na której umieszczono półprzezroczyste, niebieskawe przepony ze szkła hartowanego. W widoku z boku odpowiednio zastosowano symulację łuku do “masywnych” filarów przechodzących w równie masywne fragmenty balustrad. Na barierach umieszczono dwa herby, z jednej strony herb powiatu parczewskiego, z drugiej zaś herb Parczewa. Rzeczywista szara konstrukcja płytowa podkreśla krzywiznę łuku. Te niewielkie ingerencje architektoniczne zmieniły całkowicie estetykę mostu przez jego zindywidualizowanie i wytworzyły barwną dominantę krajobrazu. Po mistrzowsku elewację mostu zaprojektował arch. Leszek F. Szkutnik.

Rys. 4. Most na ul. Bema a) widok z boku b) schody c–d) herby powiatu parczewskiego i miasta Parczew

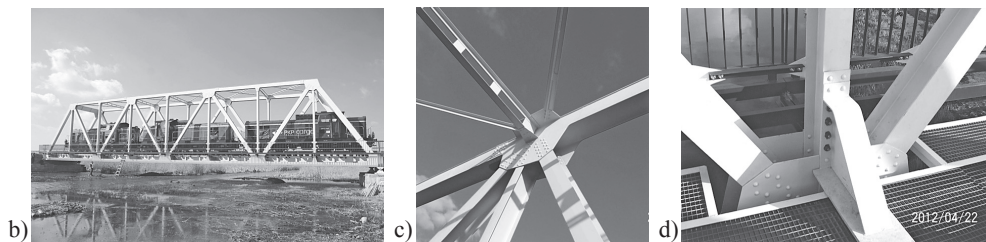
Estetycznym odniesieniem do mostu z Rys. 4 jest most pokazany wcześniej na Rys. 3. Należy uznać, że most na ul. Wł. Jagiełły jest bardzo starannie utrzymanym obiektem. Jego stan techniczny jest również nienaganny, ale dopiero w zestawieniu dwóch obrazów tych dwóch obiektów widać jak można *zwykły* most adaptować by stan synergii, a może nawet dumy.

Most stanowi przeprawę przez rzekę Konotopa w samym centrum miasta – jest głównym dojazdem do Urzędu Miasta oraz Parczewskiego Domu Kultury. Swoją nową estetyką i kolorystyką wzbudza podziw i stanowi wizytówkę miasta. Pełni funkcję nie tylko komunikacyjną, ale także promocyjną i wizerunkową, a sądząc po lokalizacji – także polityczną. W kategoriach powszechnych mamy do czynienia z interesującym *landmark*, który nawiązuje do heraldyki miasta, wprowadza istotne odróżnienie do otoczenia i innych obiektów mostowych. Wartość inwestycji to ponad 515 tysięcy zł.

W 1898 roku powstała linia kolejowa łącząca Lublin z Parczewem oraz biegnąca dalej do Łukowa. Kursowały tędy pociągi relacji Lublin–Siedlce, Lublin–Gdynia i Lublin–Białystok. Niestety w 2000 roku linie zamknięto ze względu na mały popyt na tą formę komunikacji oraz zły stan torów. Ruch przywrócono na trasie Lublin–Parczew dopiero w 2013 roku. Trwają prace nad dalszym odcinkiem torów, aby przywrócić całkowicie ruch pociągów z lat ubiegłych. Odnowienie linii kolejowej przyczyniło się do powstania ciekawych obiektów mostowych zarówno w mieście Parczew, jak i okolicach.

Most kolejowy na rzece Tyśmienica (okolice Lasek), Rys. 5, ma 45 metrów długości, 9 metrów wysokości i waży 1,2 MN. „Nowy” most to w istocie konstrukcja zdemontowana i ponownie złożona w całość. Zdemontowano go i sprowadzono z modernizowanej linii kolejowej Warszawa–Moskwa. Rozebrany kolos dotarł w częściach do stacji kolejowej Parczew, gdzie po generalnym remoncie znów został złożony w całość. Most jest konstrukcją kratownicową o schemacie Warren⁴ a⁴ ze słupkami i wieszakami. Węzły łączone na nity zostały dodatkowo wzmocnione blachą z obydwu stron. Autorem całości przedsięwzięcia jest Zygmunt Grzechulski.

⁴ Patent Jamesa Warren’a z 1846 roku.

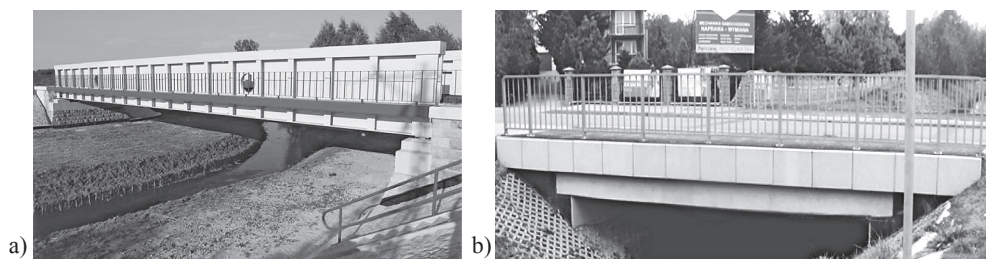

Rys. 5. Most kolejowy przez rz. Tyśmienicę a) widok z boku – próbne obciążenie b–c) szczegóły węzłów

Mechaniczną ideą kratownicy jest przeniesienie zginania przez równoległe pręty, pas dolny i górny, przez jednoczesne wywołanie w nich dominujących stanów odpowiednio rozciągania i ściskania oraz takie ich rozstawienie wysokościowe by relatywnie niewielkie siły osiowe działały na dużym ramieniu. Pręty ukośne – krzyżulce, przenoszą siły poprzeczne. Zastosowane słupki i wieszaki zmniejszają lokalne zginanie pasa dolnego, podczas gdy w pasie górnym redukują długości wybozczeniowe. Nie ma w kratownicy żadnego nadmiaru lub przypadkowości. To jest czysta mechanika budowli. Jak widać z tej charakterystyki, kratownica jest inteligentną, mechanicznie synergiczną strukturą.

Kratownica zawsze wywołuje efekt przestrzenny i lekkości. Relatywnie wiotkie pręty łączone w węzłach tylko podkreślają jej niebywałą ażurowość, a w zestawieniu z masownością pociągu, mogą powodować dreszcz lęku o jej nośność.

W latach minionych kratownice pokrywano farbami o barwie szarej lub zielonej, co dawało efekt redukcji ich wymiarów i ukrywało przemysłowość stalowej konstrukcji podczas dni pochmurnych. Obecnie bardzo często kratownice są malowane na żółto z niebieskimi balustradami, które lekko żółć podkreślają, co udało się uchwycić na zdjęciach na Rys. 5. Zdaniem autorów żółte kratownice są stwarzają wrażenie ciepła niezależnie od pogody.

Rys. 6. Dwie różne konstrukcje mostowe a) most kolejowy na rz. Piwonia b) ul. Ogrodowa, most na rz. Konotopa

Na Rys. 5 ukazano dwie różne, w sensie obrazu estetycznego, konstrukcje. Rys. 6.a to most o schemacie ramownicy Vierendeela, nazywanej tradycyjnie kratownicą Vierendeela, [3]. To trudna mechanicznie struktura. W skrócie można powiedzieć, że jest to kratownica bez krzyżulców. Efektem jest występowanie masywnych słupków, pasów i znacznie rozbudowanych węzłów. Niemal wszystkie mosty o tym schemacie są „za ciężkie”. Pomimo to w odtatniej dekadzie obserwuje się w świecie duże zainteresowanie tą konstrukcją. Przykładami może być stalowa kładka Heinemanna w centrum Berlina czy betonowy wiadukt Puente de Osera de Ebro. Na pewno prostoliniowość i czytelność konstrukcji, dbałość o detale, [4], jako elementy niezbędne w estetyce mostu są tu natychmiast dostrzegalne.

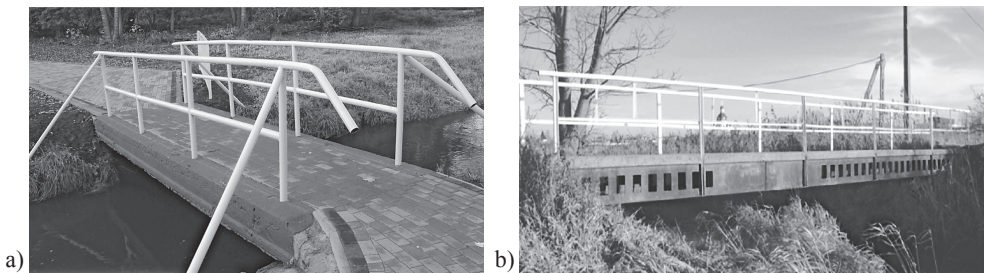

Szara ściana dźwigara jest skontrastowana równym rytmem słupów łączących pas dolny z górnym, wszystko jest podkreślone/odkreślone silną wstęgą pomostu roboczego z ustawioną na nim delikatną firanką szczeblinek. W stalowej ścianie – środku między słupami – umieszczo symetrycznie dwa otwory koliste, które rozbijają monotonię i skupiają na sobie uwagę. Przyczółki mostu są niewysokie, łączą w sobie starą konstrukcję z ciosanego naturalnego kamienia zwieńczona nadbudowaną niską betonową ławą podłożyskowa z ciosami, na których ustawiono przeszło. Zdjęcie wykonano zaraz po przebudowie, dlatego regularnie ukształtowane koryto rzeki, tu w łuku, nie jest jeszcze zielone od zasianych traw łąkowych. Bez wątpienia most można określić jako elegancką konstrukcję.

Most drogowy na ul. Ogrodowej, na rzece Konotopa (Rys. 6.b), jest obiektem przeciętnym sam w sobie i w jego otoczeniu, płyta o długości 7,4 m, szerokość 13,5 m. Most jest usytuowany w ukosie i w łuku poziomym. W roku 2010 miał miejsce remont, który obejmował wymianę nawierzchni jezdni i chodników, krawężników, balustrad, montaż desek gzymsowych z polimerobetonu oraz umocnienie skarp. Most pod względem technicznym jest bez zarzutu. Przyjmując kryteria poprawności architektonicznej wg Wasiutyńskiego [5], obiekt spełnia je wszystkie, jednakże jest to estetyka bez emocjonalnej impresji.

Podobną zasadę zestawienia dwóch mostów zastosowano na Rys. 7. Zdjęcia dwóch kładek dla pieszych, przy czym każda z nich jest skrajnie prostą konstrukcją, także kładkę w Korczegach należy klasyfikować, jako wernakularną, Rys. 7.b. Obie kładki dla pieszych mają minimalną szerokość skrajni dla dwóch pojedynczych pieszych, tj. 1,5 m.

Każdy most jest ważny [1]. Z tego powodu, zawsze budowano i dalej będą budowane konstrukcje tymczasowe często o niskich charakterystykach estetycznych, ale za to, spełniających ważne funkcje transportowe oraz oczywiście warunki techniczne użytkowania.

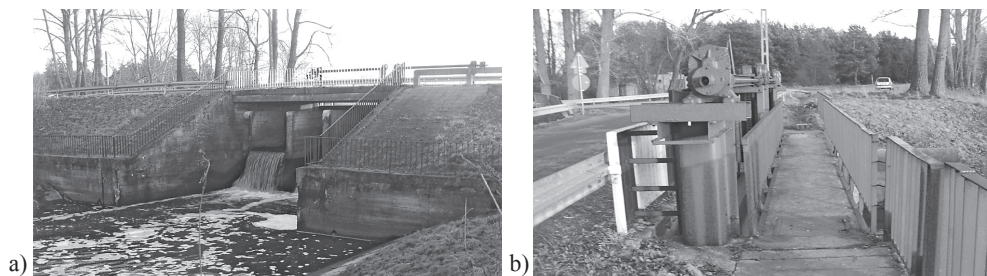
Rys. 7. a) Kładki dla pieszych a) nad rz. Konotopa, Parzew b) nad rz. Pivonia w m. Korczegi

Kładka dla pieszych nad Konotopą, Rys. 7.a, służy głównie młodzieży śpieszącej do zlokalizowanych nieopodal szkół średnich. Została odrestaurowana w 2014 roku. Nowa żelbetowa płyta jest oparta na istniejących przyczółkach. Nawierzchnia z kostki brukowej została ułożona ciągiem wraz z wejściem i zejściem z kładki i połączona z istniejącym chodnikiem. Stalowe balustrady nie tylko zostały przymocowane do kładki, ale także wsparte dodatkowo o skarpy po jednej i drugiej stronie rzeki. Prosta i ładna konstrukcja, z wyraźnym wydzielonym ciągiem pieszym oraz zwyczajną balustradą z przeciągami z rur stalowych. Mały detal techniczny – zastrzały stabilizujące balustradę – czynią całą kładkę konstrukcją przestrzenną. Wyraźna i przyjazna kolorystyka wyróżniają *kładeczkę* spośród innych.

Kładka dla pieszych Korczegach, Rys. 7.b, jest przykładem konstrukcji tymczasowej, która oparła się zmianom niesionym przez czas. Konstrukcyjnie kładka nie budzi zastrzeżeń. Dodatkowo jej konstrukcja jest o tyle ciekawa, że betonowa płyta wsparta jest na stalowych

kształtownikach – dwuteownikach azurowych, typu *Bażykówka*⁵. Belki dwuteowe posiadają prostokątne otwory, które mają na celu podwyższenie środka, przez co konstrukcja posiada większą sztywność i nośność. Dziś ta kładka wygląda na przypadkowo zastosowany złom do budowy mostu, jednakże estetycznie daje duże możliwości i w tym kontekście czeka na rękę architekta na miarę efektu pokazanego na Rys. 4.a.

Na Rys. 8. przedstawiono most, który w kategoriach estetycznych jest trudny. Pełni dwie funkcje, jest mostem a jednocześnie pracuje pod nim urządzenie mechaniczne piętrzące wodę. W tej sytuacji pole manewru jest bardzo ograniczone i pokazana zwykła dbałość, standardowe utrzymanie wyczerpuje to, co można tu zdziałać.

Rys. 8. a) Siemień, most z zastawką wodną nad rzeką Tyśmienica, b) chodnik dla pieszych

Jednakże, niezaprzeczalnie ten most ma w sobie szczególnie walor, którym jest towarzyszący jego obrazowi szum wody. Spośród licznych szumów traktowanych, jako hałas, ten jest przyjazny do tego stopnia, że wywołuje relaks i ukojenie.

Reasumując rozdział, konstrukcje mostowe w mieście Parczew spełniają głównie funkcję komunikacyjną miasta i rzadko stanowią wzbogacenie estetyczne i architektoniczne. Generalnie nie promują miasta i nie mogą w żaden sposób stanowić atrakcji turystycznej miasta. W ostatnich latach widać pewną zmianę w myśleniu projektowym i w przypadku remontów mostów zaczęto zwracać większą uwagę na walory estetyczne, kolorystykę i aspekt architektoniczny, lecz jest to jeszcze zabieg świeży i wykorzystywany w małym stopniu. Dlatego też projekt nowej kładki dla pieszych, która mogłaby wzbogacić miasto pod względem turystyki i estetyki wydaje się być wymogiem chwili.

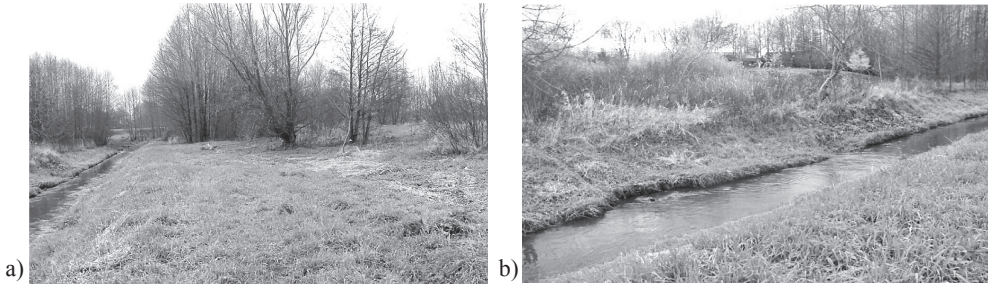
3. Projekt niewielkiej kładki dla pieszych w trzech wariantach

Według planu strategicznego na najbliższe lata, w ramach zwiększenia atrakcyjności miasta Parczew, ma powstać park miejski. Planowana kładka ma być usytuowana w parku nad rzeką Konotopa, Rys. 9.

Szerokość koryta rzeki mierzona na poziomie lustra wody wynosi 6 m, podczas gdy zakresie korony koryta jest to ~10 m. Założono, że oś kładki będzie lokalnie prostopadła do osi ciek. Nie przewiduje się budowania schodów i ramp, lecz zakłada się ciągłość konstrukcji z otaczającą przyszlą architekturą krajobrazu. Jego główną rolą ma być funkcja komunikacyjna, umożliwiająca połączenie dwóch części parku, a poboczną – funkcja promocyjna miasta. Na kolejnych rysunkach, Rys. 10–12, przedstawiono 3 projekty/warianty kładki, przy

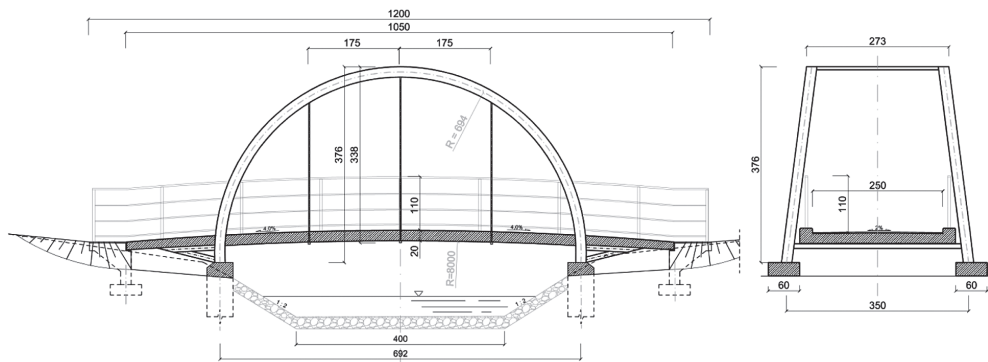
⁵ Barzykowski Wojciech (1900–1983), mgr inż., budowniczy mostów Twórca *Barzykówek* – stalowych belek rozpowszechnionych w polskim mostownictwie w latach 60. i 70.

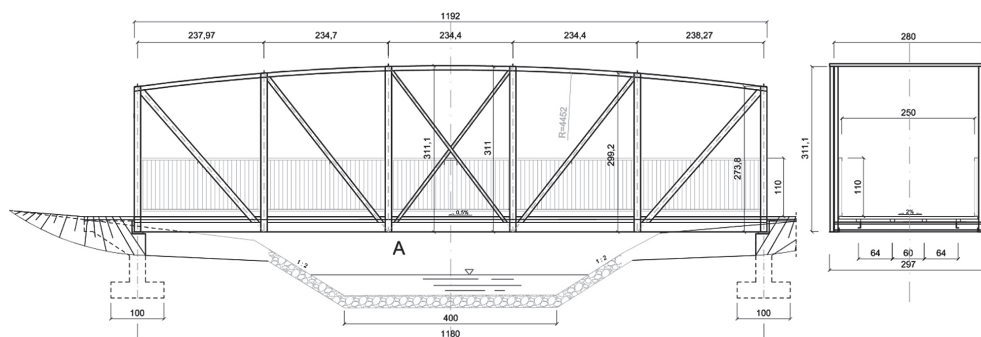
Rys. 9. Teren inwestycyjny a–b) planowany park miejski, rz. Konotopa

czym są to szkice ukazujące przekrój podłużny obiektu i przekrój poprzeczny z podstawowymi wymiarami. W zakresie ściśle technicznym, wszystkie 3 warianty są nazbyt wymyślne i zdecydowanie droższe niż typowa kładka swobodnie podparta o długości 12 m, ale takie są dodatkowe koszty gdy dążymy do uzyskania interesującego indywidualnego efektu. Z założenia nie uwzględniono kolorystyki mostów, gdyż etap koncepcyjny jest jedynie po to by sprawdzić stany graniczne nośności i użyteczności, co też miało miejsce. Wymiary na rysunkach są w [cm].

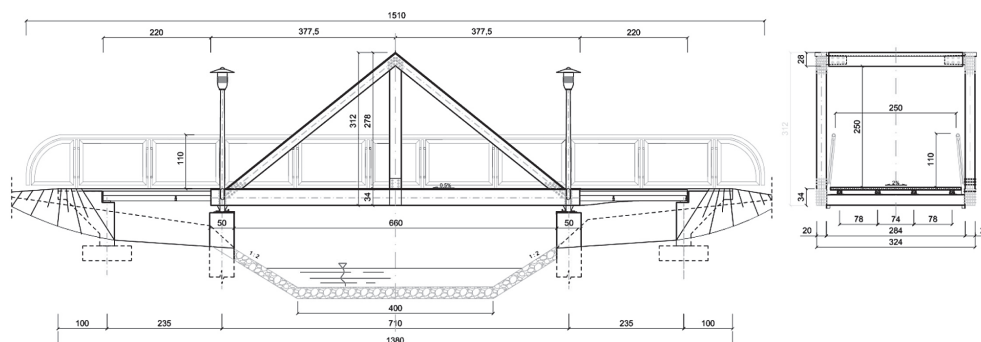

Rys. 10. Kładka łukowa – wariant 1

Mosty łukowe mają wpisane, przez swój naturalny kształt, łatwo przyswajalne piękno [6]. To się zdarza, chociaż bardzo rzadko, że most łukowy jest konstrukcją niezgrabną, turystyczną i ogólnie nieciekawą. Mając to na uwadze zdecydowano o wyborze kształtu dźwigara nośnego jako łuku półkolistego o promieniu $R = 6,94$ m, Rys. 10. Dodatkowo pomost jest wyniesiony łukiem kolistym o promieniu $R = 80$ m. Krzywa pomostu jest potęgowana liniami prostej (nieskomplikowanej) balustrady z przeciągami łukowymi równoległymi do pomostu. Zastosowano różne materiały: łuk i balustrada są metalowe, a płyta pomostu żelbetowa z betonu samozagęszczalnego o niewielkiej grubości równej 20 cm. Pomost jest podwieszony do każdego z łuków trzema wieszakami ciągnowymi stalowymi. W przekroju poprzecznym łuki są pochylone do wewnątrz pod kątem 7° .

Rys. 11. Kładka kratownicowa, system Pratt'a⁶ – wariant 2

Rys. 11, konstrukcja w całości jest metalowa. Pręty kratownicy mogą być wykonane z kształtowników (jak na rysunku) lub alternatywnie z rur o przekroju kwadratowym lub prostokątnym. Konsekwencją nieparzystej liczby pól kratownicy jest pełne skratowanie w polu środkowym, co wytwarza dominantę części centralnej kratownicy w widoku z boku. Górny pas jest w lekko wyniosłym łuku o promieniu $R = 44,5$ m. Estetycznym atrybutem jest tu prostolinijność konstrukcji a łuk pasa górnego tylko ją uwypukla. W przekroju poprzecznym zarys jest prostokątny.

Rys. 12. Kładka kratownicowa, system Wadell'a⁷ – wariant 3

Na Rys. 12. przedstawiono stalową kratownicę Wadell'a, tworzącą centralne przeszło. Dodatkowo występują dwa krótkie przeszła, również stalowe, dojścia do kładki. Kratownica jest bardzo surowym kształtem, dlatego zastosowano dwa wertykale, jako lampy oświetleniowe oraz bardzo wyraźną ramę balustrady z wypełnieniami ze szkła hartowanego o łagodnych łukowych zakończeniach, które przez kontrast podkreślają ostrość trójkąta kratownicy. To jest odważna propozycja, w Polsce ten typ kratownicy mostowej nie jest stosowany. W przekroju poprzecznym, w czasie przechodzenia przez kładkę, widoczny jest kwadrat w miejscu środka mostu.

Reasumując ten rozdział, zaproponowano rozwiązania bazujące na przestrzennych strukturach, prostych w wykonaniu i silnym kształtowaniu obrazu mostu w planowanym otoczeniu.

⁶ Patent z 1844 r., złożony przez Thomasa i Caleba Pratt'ów jako modyfikacja schematu *pony truss*.

⁷ Patent z 1894 r., zgłoszony przez Johna A. L. Waddell'a, znany także jako kratownica A.

4. Podsumowanie

Estetyka konstrukcji mostowych staje się coraz częściej ważnym elementem podczas projektowania [7]. W Polsce dominują małe mosty o średniej rozpiętości przęsła oscylującej wokół 20 m. To te mosty kształtują krajobrazy architektoniczne wielu polskich miasteczek. Rodzi się pytanie czy należy budować mosty jako monumentalne rzeźby w terenie (*Foldability of Space Frames*)? Oczywiście – tak. Jednak równie oczywiste jest to, że nie mogą to być wszystkie mosty. Większości małych obiektów może być typowa, przy czym nie kłóci się to z ich indywidualizacją przez stosowanie wyróżniających elementów lub barw. Kreowanie małych indywidualnych kładek dla pieszych jest tu szczególnie ważne. Właśnie tempo chodu ludzkiego sprawia, że postrzeganie obrazu jest zbliżone do oglądania filmu, jest dostatecznie dużo czasu na obejrzenie (interesującej estetycznie) konstrukcji mostu. Na pewną miarą uznania estetyki – synergii – jest chęć zrobienia zdjęcia, np. *selfie* z mostem.

Kierując się tymi założeniami odnaleziono w mostach z Parczewa wiele interesujących elementów estetycznych, które przez codzienne użytkowanie mostów zapadają w świadomość ich użytkowników. Podobnie zaproponowane warianty nowoprojektowanej kładki parkowej powstały z myślą o ich indywidualności w swoim środowisku.

Literatura

- [1] Karaś S. *History of sustainable bridge solutions*. Chapter 1, Structural Bridge Engineering, In-Tech, (2016) 1–24. DOI: 10.5772/63461.
- [2] Horoch E., Kopruckowiak A., Szczygieł R. *Dzieje Parczewa 1401–2001*. Urząd Miasta i Gminy Parczew, Parczew–Lublin 2001. <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/plain-content?id=387> [12.07.2017].
- [3] Karaś S., Kossowski G. *Nasunięcie przęsła Vierendeel’a w Lublinie*. Przegląd Komunikacyjny 4 (2013) 16–24.
- [4] Wasiutyński Z. *O architekturze mostów*. PWN, 1971.
- [5] Łagoda G., Łagoda M. *Aspekt estetyczny kształtowania obiektów mostowych*. Drogi i Mosty 1 (2004) 55–86.
- [6] Karaś S., Oskędra B., Skulski B. *Nowy most lukowy w Szczebrzeszynie*. MOSTY 6 (2015) 22–25.
- [7] Dębiński M., Jukowski M., Karaś S., Kowal M., Leniak-Tomczyk A. (Ed.: Karaś S.). *Aesthetics of road structures*. Politechnika Lubelska, 2016. <http://www.bc.pollub.pl/dlibra/docmetadata?id=12857&from=publication>. [12.07.2017].

Synergy of structure and aesthetics of small bridges in Parczew

Sławomir Karaś¹, Karolina Jankowska²

¹ Department of Roads and Bridges, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: s.karas@pollub.pl

² Budimex S.A., e-mail: karolina.jankowska@budimex.pl

Abstract: Due to their durability, bridges become landscape reference points in various aspects, especially from the social, architectural and aesthetic points of view. There are many

examples supporting the above, e.g. Tower Bridge, Puente del Alamillo, Pont Saint-Bénézet (d'Avignon), Karlův Bridge or Ponte Sant'Angelo. Nevertheless, the analyses conducted in this paper regard bridges much less renowned than the aforementioned ones, namely, the small bridges upon Konotopa and Piwonia rivers in the town of Parczew in Lubelszczyzna. The local community have deemed it necessary to change the ordinariness into an arrangement close to synergy which can be achieved through tending the bridges, enhancing their aesthetical value through displaying their mechanics, emphasising fundamental lines by means of strong or delicate colours, as well as through references to the environment of the bridges by harmonising them with it or, on the contrary, turning them into a local dominant. Plenty has been done so far as the progress in bridge design where the aesthetic aspect is into consideration is constant, which also results from a better understanding of sustainable development. The paper describes all the bridges in Parczew and its vicinity with regard to the residents' awareness of them. It discusses both road and railway bridges and contains their short service characteristics, history and subjective aesthetic assessment. The aforementioned concept was applied in the design of a small footbridge in three variants, where, apart from the questions of durability and functionality, the fundamental task was to use simple and visually attractive solutions – whatever it may mean.

Keywords: bridges, small cities, aesthetics, sustainable development.

Strategiczne węzły miejskie w wielkich miastach Azji Południowo-Wschodniej

Dariusz Gawel

*Samodzielna Pracownia Architektoniczna, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska,
e-mail: d.gawel@pollub.pl*

Streszczenie: Celem pracy – jest charakterystyka przestrzeni publicznej w ośrodkach Azji Południowo -Wschodniej¹ na tle współczesnych problemów rozwoju wielkich miast. Poprzez węzły miejskie autor dokonuje analizy centrum w strategicznych ośrodkach tego regionu.

W dzisiejszych czasach tworzenie nowych trendów miastotwórczych uległo ograniczeniu na kontynencie europejskim (tu wiodącym pozostaje – proces rewitalizacji) przenosząc się do Azji i Afryki, gdzie na naszych oczach kreowane są ogromne nowe kwartały i miasta (często w sposób gwałtowny i niezmiernie szybki).

Poruszane problemy w artykule odnoszą się do sposobu kształtowania struktury przestrzeni publicznych wielkich miast, obejmującej nowe zjawiska urbanistyczne, które funkcjonują na tle znanych i zdiagnozowanych zjawisk jak metropolizacja czy globalizacja.

Strategiczne elementy struktury metropolitarnej wielkich miast azjatyckich są niejednokrotnie przyczynkiem do tworzenia nowych niezależnych dzielnic – regionów wpływających na podziały i fragmentaryzację samej przestrzeni publicznej, a w konsekwencji na wyodrębnienie niezależnych ośrodków.

Słowa kluczowe: węzły strategiczne, przestrzeń publiczna, wielkie miasta, Azja Południowo-Wschodnia, metropolizacja, globalizacja.

1. Wstęp

Człowiek w swojej ewolucji szybko zaakceptował korzyści wynikające z życia w mieście. Migracje społeczne ze wsi do miast stały się istotnym czynnikiem w kolejnych fazach rozwoju ośrodków osadnictwa. Tworzone przez wiele wieków środowisko miejskie musiało posiadać nie tylko walory estetyczne, ale również funkcjonalne, zarówno pod względem przestrzennym (poprzez zapewnienie odpowiedniej warunków obronności, skali, dostępu czy odległości zabudowy) jak i organizacyjnym (tworzenie w oparciu o instrumenty prawne i nakreślenie ram gospodarowania).

Dzisiaj wiele z tych podstawowych cech uległo przeobrażeniu tworząc skomplikowany organizm wielu zależności wyrażanych poprzez status administracyjny oraz sposób zorganizowania struktury urbanistycznej.

Nie można zapomnieć o człowieku jako podmiocie struktury urbanistycznej. Miasto zostało tworzone przez człowieka i dla niego żyje. To człowiek nadaje sens funkcjonowania

---

¹ Azja Południowo-Wschodnia – jest regionem obejmującym Płw. Indochiński, Archipelag Malajski i Filipiny. Pod względem rozwoju gospodarczego teren ten jest bardzo zróżnicowany. W krajach regionu znajdują się jedno z największych miast kontynentu azjatyckiego jak Bangkok czy Jakarta. Z uwagi na szybkie tempo rozwoju ekonomicznego tereny te stanowią obok Azji Wschodniej i Południowej przykład postępujących zjawisk wzrostu społecznego, gospodarczego, rolnictwa, przemysłu i postępu technicznego.

przestrzeni miejskiej będąc najistotniejszym czynnikiem jej struktury. Sposób percepcji struktury miejskiej wyraża się w jej strukturze społecznej. Chyba najlepszym przykładem zobrazowania tej struktury jest definiowanie i organizacja samej przestrzeni zurbanizowanej. Jej powszechnym przykładem staje się jej hierarchizacja, na prywatną, grupową i publiczną.[1]. Dlatego powiązanie walorów społecznych i kulturowych w środowisku miejskim jest jego ponadczasową wartością. Adekwatnym wydaje się tu stwierdzenie, iż „w tradycyjnym mieście przestrzeń publiczną tworzy labirynt ulic i placów, układających się w sekwencje i hierarchiczną spójną całość nasyconą znaczeniem społecznym.” [3] s. 34.

Stwierdzenie to jest o tyle istotne że podkreśla społeczną rolę przestrzeni, której nie należy odbierać jako słabo zdefiniowaną czy podporządkowaną warunkom miejsca. Nie ulega wątpliwości iż przestrzeń publiczną², jawi się jako obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokajania potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych (ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne).

2. Problemy rozwoju wielkich miast

We współczesnym świecie obserwujemy dokonującą się na naszych oczach gwałtowną, czasami niekontrolowaną (szczególnie w warunkach azjatyckich i afrykańskich) urbanizację. Następuje wielkie powszechne współdziałanie procesów politycznych, społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Kolejną siłą napędową wielu zjawisk globalnych staje się postęp naukowy, a w szczególności rozwój nauk informatycznych i telekomunikacyjnych. Komunikacja (w szerokim ujęciu) wraz ze wzrostem świadomości społecznej, ludności globu stała istotnym czynnikiem migracji ludności [6]. Współczynnik skolaryzacji (w poszczególnych przedziałach wiekowych szkoły podstawowej, średniej i wyższej³) nie tylko w Polsce, ale na całym świecie uległ istotnemu wzrostowi. To przy wysokiej stopie bezrobocia zmusza do migracji ekonomicznej. Nie dziwią już kolejne rekordy wzrostu liczby mieszkańców i przeludnienie miast. Ludzie nie widzą dla siebie przyszłości w wolniej rozwijających małych ośrodkach. Stąd współczesne miasto jawi się jako miejsce o walorach szczególnych, stanowiące przestrzeń życiową, gdzie spełniają się wszystkie marzenia związane z bezpieczeństwem ekonomicznym i dobrobytem jego mieszkańców.

Większość współczesnych procesów rozwojowych oparta jest o globalną współzależność gospodarczą i przemysłową, Dążenie do stworzenia ogromnej przestrzeni życiowej zaczyna jawić się, jako zagrożenie tożsamości społecznej i kulturowej. Jest to szczególnie niebezpieczne w przypadku braku możliwości wpływania na niektóre procesy szczególnie te związane z rozwojem gospodarczym w danym regionie. Gwałtowny niekontrolowany przepływ kapitałów i wzrost nierówności społecznej⁴, nie są w stanie wpłynąć na zmianę tych trendów globalnych [6].

Według Jałowickiego „globalizację charakteryzują cztery równoległe zjawiska: przepływ kapitału, informacji, umiędzynarodowienie rynku pracy, powodujące, że siła robocza staje się zasobem światowym, oraz rozwój ponadnarodowych korporacji, podejmujących

² Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 maja 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2016 r. poz. 778).

³ Dane GUS – współczynnik skolaryzacji netto w szkolnictwie wyższym Polski rósł – odpowiednio z 9,8% w 1990/1991 roku do 40,8% w 2010/2011 roku, zaś w roku akademickim 2015/16 spadł do 37,3%, w przypadku szkół podstawowych wynosi on prawie 100%.

⁴ Pod koniec XX wieku, najbiedniejsze 20% ludności świata miała dochody ponad 70 razy mniejsze od 20% najbogatszej części globu. s. 91–96

decyzje zgodnie z własną strategią, mającą doniosłe skutki dla gospodarek wielu krajów, które nie mają na nie niemal żadnego wpływu” [8] s. 11.

Coraz częściej w wyniku globalizacji dochodziło do nierównomiernego rozwoju przestrzennego miast. Miasta duże stawały się ośrodkami wielofunkcyjnymi (multifunkcyjnymi) i jeszcze większymi. Miasta małe w wyniku tego procesu zatrzymywały się w rozwoju, tracąc w ten sposób znacznie swój potencjał ekonomiczny zasilający ośrodek centralny.

Według Węclawowicza globalizacja, stanowiąca zjawisko społecznie negatywne wpłynęła na kształtowanie przestrzeni. Jako miejsce wymiany gospodarczej na szeroką skalę globalizacja spowodowała szybki, czasami gwałtowny wzrost miast. Mówiąc inaczej wielkie miasta stały się jeszcze bardziej wielkie, generując różnice społeczne (dysproporcja rozwoju różnych fragmentów i dzielnic), a jednocześnie ograniczając samą przestrzeń życiową. W konsekwencji mamy do czynienia z miastem globalnym, konkurującym ośrodkiem bez indywidualnych cech, z dzielnicami dla ubogich, oraz jeszcze bardziej rozlewającymi się dzielnicami nędzy [14].

Zespół przyległych mniejszych ośrodków funkcjonujących w obrębie oddziaływania (najczęściej odległość ta sprowadza się do kilku rzadziej kilkudziesięciu kilometrów). Wg Kriera miasto nie może rosnąć bez utraty swojej tożsamości. Tak jak ludzka rodzina, miasto rośnie poprzez reprodukcję, czyli zwielokrotnienie. Co może oznaczać takie podejście – tylko jedno policentryzm [9]. Poszukiwanie zależności pomiędzy ośrodkami wydaje się budować konflikty o znaczeniu prestiżowym.

Połączenie ich w sieć zależności pozwala na wytworzenie nowego tworu struktury osadniczej. Wytworzona w ten sposób zależność ekonomiczno-przestrzenna stała się podstawą do wykształcenia aglomeracji miejskich.

W przypadku większości wielkich miast termin aglomeracja nie jest adekwatny do formy osadniczej jaką tworzą. Łączenie się aglomeracji w wielomilionowe zespoły osadnicze zostały określone jako megalopolis. Podstawą do tworzenia ciągłych układów osadniczych jest rozszerzająca się strefa obrzeżna miast z zabudowa mieszkaniowa wielo- i jednorodzinna. (rozlewanie się miast) [5]. Powiązania przestrzenne aglomeracji istnieją dzięki sieci dobrze zorganizowanej komunikacji.

Jednak może się tak zdarzyć iż więzi gospodarcze pomiędzy ośrodkami będą na tyle słabe, lub dojdzie do zjawisk odwrotnych, czyli wyłonienia się głównego ośrodka – metropolii, co spowoduje pogłębieniem dysproporcji przestrzennych, a tym samym dominacją tegoż ośrodka – centrum. Metropolizacja jako proces staje ze wszech miar istotna z uwagi na czynniki społeczne związane z mieszkańcami regionu i ich poczuciem przynależności. „Metropolizacja jest więc procesem społecznym o kardynalnym znaczeniu zarówno w sensie poznawczym, jak i praktycznym. Jej adekwatne poznanie staje się warunkiem racjonalnej polityki społecznej w skali państwa, regionów i samych metropolii” [2] s. 28.

3. Punkty strategiczne jako czynniki kształtowania współczesnych centrów wielkomiejskich

Jako podstawę do zdefiniowania terminu „węzeł miejski” należy przyjąć określenie K. Lyncha [10] z 1960 roku, który opisując specyfikę tego miejsca wykorzystuje elementy urbanistyczne, jak: droga – ścieżka – krawędź – węzeł – punkt orientacyjny – dzielnica. Zastosowana hierarchia prowadzi nas od detalu w postaci ścieżki, do ogółu jakim jest mnogość elementów w konkretnym miejscu – dzielnicy. Definicja ta staje się niepełna poprzez brak czynnika społecznego – ludzkiego. Człowiek tutaj nie istnieje.

Około 30 lat później Wejchert [15] nakreślił wizję punktów węzłowych jako istotnych elementów krajobrazu miejskiego. Jego podejście było skrajnie różne – nasycone czynnikami społecznymi i cechami miejsca. Miały być one charakteryzowane poprzez takie elementy jak:

1. człowiek (poruszający się) będący w ruchu, pozostający nieodłącznym elementem specyfiki miejsca,
2. dynamiczny obraz – jako pozorna ruchomość przestrzeni dookoła (będąca wynikiem postrzegania jej),
3. indywidualne cechy miejsca (np. wynikające z cech historyczno-kulturowych),
4. czytelność formy, barwa lub inne cechy znaków szczególnych (budynków, tras komunikacyjnych, reklam lub innych obiektów funkcjonujących w przestrzeni),
5. spójność cech miejsca z cechami krajobrazu miasta.

W ówczesnych czasach była to wizja mało realna w warunkach polskich. Polska nie była jeszcze na tym etapie rozwoju gospodarczego. Dziś kiedy tego typu miejsca pojawiają się w naszym sąsiedztwie, możemy dokonać ich dokładniejszej oceny.

Punkty węzłowe stanowią często, złożone układy przestrzenne. Ich funkcjonowanie opiera się obecnie na łączeniu komunikacji z przestrzenią publiczną i wieloelementowym środowiskiem zbudowanym obiektów architektonicznych. Węzły komunikacyjne w obrębie wielkich miast posiadają nie mniejsze znaczenie jako element infrastruktury, niż kształtowana wokół architektura. Stąd podkreślenie ich dużego znaczenia.

W nn pracy, autor często posługuje się zamiennie terminami węzły centralne, punkty węzłowe lub węzły integracyjne i strategiczne, wszystkie one odnoszą się do tych samych istotnych definiowanych miejsc. Znaczenie ich określał Zuziak twierdząc „pojęciu węzeł odpowiadają różne terminy i koncepcje badawcze stosowane w analizach regionalnych, teorii urbanistyki i praktyce planowania i projektowania urbanistycznego. Mamy tu takie hasła jak: miejsce centralne, węzły integracyjne, ogniska /skupiska aktywności, ośrodki koncentracji infrastruktury społecznej, węzły strategiczne interwencji, węzły innowacyjności, koncentratory, traktory, strategiczne węzły metropolitarne itp. terminy te pojawiają się w różnych konfiguracjach i kontekstach zarówno w dokumentach planistycznych wyrażających politykę przestrzenną na szczeblu regionalnym i lokalnym, jak i w studiach i badaniach poświęconych przestrzennym strukturom metropolitarnym, zwłaszcza w pracach na temat policentryczności europejskich struktur osadniczych (np. projekty ESPON)” [16] s.45.

Poza Europą Zachodnią czy miastami w Ameryce Płn. to kontynent azjatycki zaczęto szybko postrzegać jako współczesne pole doświadczalne tworzenia nowoczesnej przestrzeni publicznej i rozwoju nowych technologii. Poprzez swój rozwój gospodarczy w dzisiejszych czasach Azja stała się kontynentem szybkich procesów urbanistycznych w warunkach postępującej gwałtownie urbanizacji. Przytoczone przykłady azjatyckie, mogą obrazować możliwości kształtowania centrów i ich znaczenie w procesie organizacji struktury miasta.

Pod względem przestrzennym miasto wytworzyło wiele lokalnych węzłów strategicznych, związanych zasadniczo z krzyżowaniem się istotnych arterii komunikacyjnych. Dodatkowym atrybutem tych miejsc jest zabudowa wysokościowa. Często stworzona jeszcze w minionych czasach. Obiekty takie pozbawione są cech miejsca, bez możliwości kształtowania otoczenia tworzącego wzajemne powiązania elementów w wytworzonym środowisku. Adekwatne wydają się tutaj słowa definiujące wzajemne relacje pomiędzy formą, bryłą, materiałem i ładem przestrzennym otoczenia. „mówiąc o środowisku musimy też wyrazić zgodę na to, że nie jest naszym zadaniem kształtowanie tylko budynku, ale szerszego otoczenia, którego budynek stanowi jedynie część. Środowisko przestrzenne powstaje nie w próżni, lecz w określonej rzeczywistości społecznej i kulturowej. Jego forma powinna zatem wynikać z uwarunkowanych przez kulturę społeczną wyobrażeń i aspiracji – rolą architekta jest ich

stałe rozpoznawanie i poszukiwanie ich wyrazu przestrzennego. Musimy tym samym zgodzić się, że ani przeznaczenie użytkowe, ani materiał budowlany, metody konstrukcji, ilość zainwestowanych pieniędzy czy wreszcie oryginalność pomysłu same przez się nie nadają budowli rangi „dzieła architektury”. W hierarchii celów oryginalność pomysłu ustąpić musi harmonii tworzonego środowiska.” [11] s. 16.

Sytuacja taka jest szczególnie ważna w miejscach o charakterze historycznym, gdzie kontekst lokalizacji odgrywa istotną rolę jako przestrzeń o wartościach kulturowo – społecznych, połączonych z walorami przyrodniczo artystycznych [13].

4. Centrum wielkiego miasta – analiza wybranych przykładów

Bardzo często dokonywana ocena miasta następuje poprzez jego centrum. To tutaj w tysiącach połączeń zależności struktury przestrzennej doświadczamy indywidualnych odczuć ludzkich. Zaczynamy klasyfikować i oceniać zarówno elementy fizjonomii jak i ładu przestrzennego. W szybki sposób zaczynamy postrzegać miasto poprzez jego centrum i zaplecze w postaci dzielnic–kwartałów o mniejszej intensywności zabudowy.

Wytworzony schemat układu miasta składający się ze centrum i okolicznych dzielnic, w obrębie strefy pośredniej nie ma bezpośredniego odniesienia do miast azjatyckich. Na skutek szybkiego rozwoju miasta te pozbawione są niejednokrotnie dzielnic historycznych (ograniczając się sporadycznie do pojedynczych obiektów). Na przykładzie tych miast można prześledzić postępującą monofunkcyjność dzielnic lub całych niezależnych ośrodków w obrębie aglomeracji. Możliwe jest to dzięki wytworzonym centrom lokalnym, ich charakter opiera się na usługach podstawowych i ponadpodstawowych. (mieszkańciew, biurowe, przemysłu elektronicznego czy uniwersyteckie).

Jako materiał analityczny do porównań posłużyły tutaj miasta azjatyckie tworzące rozwinięte sieci aglomeracji, a w przypadku niektórych z nich można mówić o formach megalopolis⁵.

Tabela 1. Uwarunkowania geograficzne – charakterystyka miast, porównanie wybranych ośrodków azjatyckich – lokalizacja, skala, specyfika miejsca, demografia. (opracowanie własne)

Lp.	Państwo	Miasto	Charakterystyka lokalizacyjna	Funkcja miasta	Pow. (km ²)	Populacja (tys. mieszk.)	Gęst. zaludnienia (tys. km ²)
1	2	3	4	5	6	7	
1	Indonezja	Surabaja	cieśnina Madura – wyspa Jawa	miasto portowe	274	2 766	10, 010
2	Indonezja	Jogyakarta	podnóże wulkanu Merapi – wyspa Jawa	centrum gospodarczo-kulturalne kraju	32,8	388,0	11, 941
3	Malezja	Kuala Lumpur	znaczące zróżnicowanie terenu	stolica państwa centrum gosp.bizn.	243	1 768	6, 891
4	Singapur	Singapur	wyspa	miasto – państwo	716,1	5 607	7, 797
5	Tajlandia	Bangkok	delta rzeki Menam (Chao Phraya)	stolica państwa centrum gosp.bizn.	1569	9 617	6,144
6	Tajlandia	Chiang Mai	tereny górskie	hist. ośr adm. regionu	40,2	148,5	3, 694

⁵ W celu dokonania analizy porównawczej miast autor posługuje się krytyką literatury fachowej, oraz obserwacjami dokonanymi na miejscu „in situ”.

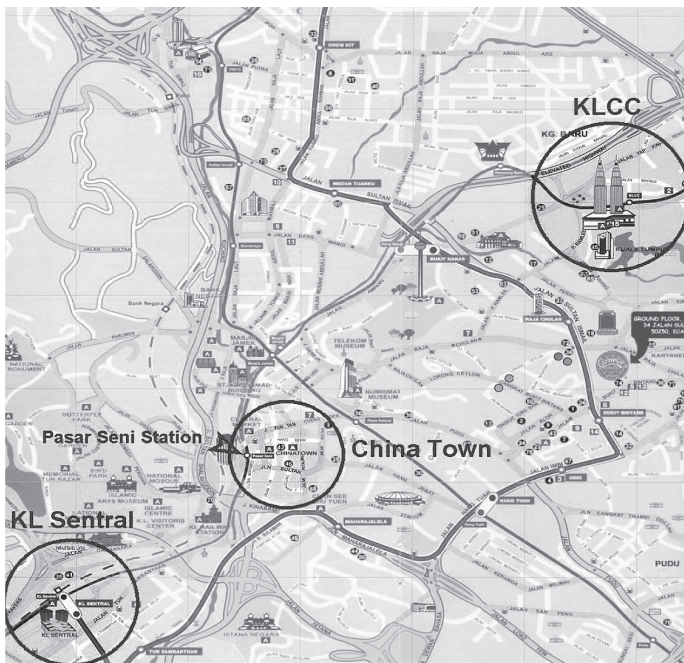

4.1. Kuala Lumpur

Swoj gwałtowny rozwój może zawdzięczać wyłączeniu z terytorium Malezji państwa Singapur, jako niezależnego. Od tego momentu dawne kolonie brytyjskie zaczęły pomiędzy sobą rywalizację o charakterze ekonomicznym, przemysłowym i terytorialnym. Pomimo wielu problemów podobnych dla wielkich miast (zatłoczone centrum, nierozwiązana komunikacja czy wielonarodowość), dziś jest to jedno z najnowocześniejszych i najszybciej rozwijających się miast azjatyckich.

Nieformalne centrum miasta to dzielnica – Kuala Lumpur Sentral, gdzie głównym ośrodkiem jest budynek dworca połączony z centrum handlowym. Plan KL Sentral obejmuje samowystarczalną koncepcję miasta, obejmującą wysokościowe budynki biurowe i biznesowe, międzynarodowe hotele, centra handlowe, wystawowe i kongresowo-konferencyjne. Obecnie wieżowce azjatyckie w swojej formie zainspirowane są sztuką, tradycją i kulturą krajów w których powstają, mają swój urok i są z pewnością rozpoznawalne [12].

Koncepcja urbanistyczna zakładała obudowę budynkami wysokościowymi głównej arterii komunikacyjnej na osi północ-południe. Projektant (Kisho Kurokawa & Architects) tworząc to miejsce zakładał wykreowanie nowej wizji miasta globalnego – jako połączenie pracy, życia i zabawy w harmonijnym środowisku zbudowanym. Wyraził to poprzez stworzenie przestronnych placów, wewnętrznych dziedzińców w budynkach, kawiarni ulicznych, sklepów, restauracji i przejść dla pieszych przepływającymi się z zielenią miejską. Taka przestrzeń publiczna miała harmonizować środowisko zbudowane wysokościowców z poczuciem natury i dostosowaną skalą człowieka.

Fot. 1. Schemat układu przestrzennego centrum Kuala Lumpur. Legenda: Dzielnice: KL Sentral – z głównym dworcem kolejowym (węzeł strategiczny miasta), China Town – dzielnica handlowa oraz KLCC – Kuala Lumpur City Center – nowoczesne centrum adm. – biurowe z symbolem miasta w postaci wież Petronas Towers, Komunikacja – niebieski – główne drogi kołowe, granatowy – linia kolejki KTM i metra LRT, czerwony – kolejka jednoszynowa Monorail

Jeżeli kiedykolwiek zastanawialibyśmy się nad zdefiniowaniem budynku hybrydowego – jako skrajnie wielofunkcyjnego, dworzec Sentral jest najlepszym tego przykładem. Oprócz dominującej funkcji komercyjnej mamy wiele kameralnych mikroprzestrzeni gastronomicznych. Jednak centralną wielopiętrową przestrzeń zajmuje kort tenisowy z widownią, oddzielony od innych funkcji przezroczystymi ściankami. Następuje tutaj również połączenie przestrzeni zewnętrznej otoczenia budynku z wnętrzem. Odbyna się to poprzez ruch – wymianę potoków ludzi zmieniających środki transportu i kontynuujących podróże.

KL Sentral to przede wszystkim węzeł centralny. Jednak nie jedyny w tym mieście. O podobne miano rywalizują KLCC (Kuala Lumpur City Center) z nowoczesnym symbolem tego miejsca w postaci wież Petronas Towers, oraz China Town z odmienną niską dość chaotyczną przestrzenią i niejednorodną zabudową. Do niedawna istotną była lokalizacja centralna głównego dworca autobusowym Putra w podziemiu. Niespójne centrum miasta z wieloma węzłami strategicznymi i rozbudowaną wielopoziomową komunikacją kołową wydaje się organizować przestrzeń wokół nowoczesnych wysokościowców, czy to o charakterze biznesowym czy sakralnym, wielu meczetów (a dokładniej ich dominant – minaretów).

Fot. 2. Otoczenie nowoczesnych budynków

Fot. 3. China Town w Kuala Lumpur ze swoją niską i chaotyczną wielokulturową wysokich KL Sentral.
Źródło: autor 2014 zabudową. Źródło: autor 2014

4.2. Singapur

Miejsce to uchodzi za miasto niezmiernie czyste, oczywiście jest to tylko wyobrażenie osób, które nigdy w nim tak naprawdę nie były. Miasto jest doskonale zorganizowane dzięki dyscyplinie i pracowitości swoich mieszkańców. Kolejną istotną rzeczą, która wyróżnia to małe miasto-państwo, jest dbałość o połączenie funkcjonalności i dostępności przestrzeni publicznej z jego wysoką kulturą architektoniczną projektowanych obiektów.

Singapur nie posiada wyraźnie zdefiniowanego centrum. Pomimo wielu punktów strategicznych nowoczesność wielokondygnacyjnych budynków miesza się tutaj z doskonale zachowanymi i zadbanymi budynkami kolonialnymi. Cechą charakterystyczną miasta jest również jego zwrócenie się w kierunku morza. Dzieje się to poprzez harmonijne zagospodarowanie

nabrzeży oraz wprowadzenie wielu zielonych skwerów. To synergiczne działanie wpłynęło na wytworzenie mikroklimatu, wpływającego na przewyciężenie uciążliwości klimatu równikowego.

Władze miejskie w ostatnich latach zdecydowały się na zmianę wizerunku metropolii, tworząc warunki do kreowania „Eko-miasta”. Większość działań ma na celu stworzenie spójnej wizji połączonych ciągów zieleni jako futurystyczne „miasto – ogród”. Najlepszym tego przykładem jest zagospodarowanie nieużytków w postaci 100ha cypla wcinającego się w morze na południowym zachodzie centrum. Powstałe w ten sposób tereny parkowe stały się znaną na całym świecie atrakcją, jako Marina Bay Gardens, ze stworzonymi „super drzewami” w postaci betonowo-roślinnych wież [4].

Kolejny policentryczny układ centrum wielkomiejskiego, wyróżnia się jednak niekonwencjonalnym rozwiązaniem. Polega ono na stworzeniu sieci punktów węzłowych pod ziemią. Ma to istotne znaczenie dla komfortu i dłuższego przebywania w tym klimacie. Pomijając same aspekty klimatyczne, węzły takie stanowią bezkolizyjny rozdział ruchu kołowego i pieszego, stając się szybkim sposobem dotarcia do poszczególnych obiektów w mieście połączonych z liniami kolejki metra.

Niespotykany nigdzie indziej na Dalekim Wschodzie przemyślany proces urbanistyczny kształtowania miast, polega na wykorzystaniu aspektów zrównoważonego rozwoju, poprzez połączenie rozwiązań proekologicznych ze świadomą partycypacją społeczną mieszkańców. Tego typu podejście stawia Singapur w szeregu państw innowacyjnych przystosowujących zdobycze naukowo-techniczne do potrzeb rozwoju przestrzennego.

Fot. 4. Promenada wzdłuż wybrzeża morskiego – zabudowa wysoka centrum Singapur

Fot. 5. Postkolonialna zabudowa China Town. Źródło: autor 2014 w Singapurze. Źródło: autor 2014

4.3. Bangkok

Jako typowy przykład miasta zdecentralizowanego, brak mu ściśle wyznaczonego centrum, które można uznać za najważniejsze miejsce. Mieszanie się niskiej zabudowy w dzielnicy turystycznej (okolice Khao San) z nowoczesnymi biurowcami (ulice Ratchadamri, Phaya Thai oraz Ramy I) powoduje poczucie chaosu i dezorientacji, dla nowo przybyłych do miasta turystów.

O ile w większości dużych miast linia metra staje się elementem integracji poszczególnych dzielnic, o tyle w przypadku Bangkoku możemy mówić wyłącznie o połączeniu lotniska ze śródmieściem biznesowo-biurowym.

Samo centrum turystyczne z niską starą i wyeksploatowaną, spiętrzoną zabudową pozostaje dzielnicą funkcjonującą przede wszystkim w nocy. Gdzieś pomiędzy tymi nowoczesnymi wieżowcami a swego rodzaju gettem dla tłumów turystów i dzielnicą China Town zamyka się przestrzeń, którą można określić jako centrum miasta. Aby oddać specyficzny charakter tego miejsca należy jeszcze wspomnieć o kompleksie pałacowo – świątynnym sąsiadującym z terenami nadrzeczными. Z uwagi na ogromne zatłoczenie samochodów na wszystkich śródmiejskich arteriach, rzeka wraz z siecią kanałów stała się dobrym i szybkim alternatywnym korytarzem komunikacyjnym dla mieszkańców. Nie trudno wyobrazić sobie chaos panujący w obrębie śródmieścia, towarzyszący mu tłum mieszkańców i turystów dopełnia obraz funkcjonowania tej wielomilionowej metropolii.

Chcąc określić miejsce przecinania się kierunków i sieci dróg w obrębie centrum – należy powiedzieć o dworcu kolejowym Hua Lamphong. Jako znaczący obiekt kubaturowy o wymiarze historycznym stanowi on dominantę przestrzenną i istotny komunikacyjny węzeł przesiadkowy w obrębie miasta. Specyfika tego miejsca polega na jego randze i znaczeniu dla samych mieszkańców, ich miejscu pracy (małych straganów rozlokowanych w okolicznych uliczkach) i walorach jako miejsca przecinania się arterii komunikacyjnych. Postępująca unifikacja i globalizacja sprawia iż przestrzeń publiczna wokół, staje się coraz częściej ograniczona i sprowadzona do wymiaru funkcji komunikacyjnej.

Fot. 6. W wielu miejscach architektura sakralna

Fot. 7. Okolice dworca kolejowego Hua Lamphong – punkt strategiczny Bangkoku miesza się z zabudową miejską. Źródło: autor 2004

5. Podsumowanie i wnioski

Przekonując się iż nie jesteśmy w stanie powstrzymać światowych procesów globalnych, w przypadku szeroko rozumianej globalizacji, gwałtownej urbanizacji czy podziałów wewnętrznych ośrodków w postaci metropolizacji, musimy szczególnie zadbać o jakość projektowanej i przebudowywanej przestrzeni publicznej.

Niektórzy z architektów⁶ w swojej ocenie idą jeszcze dalej postrzegając procesy społeczne jako nieuchronne, rzutujące jednocześnie na przyszły rozwój ludzkości.

Punkty strategiczne przestrzeni miejskiej wielkich miast stają się wobec tych procesów elementami integracji struktury urbanistycznej wielkich ośrodków. Ciągłe przenikanie się przestrzeni miejskiej z nowoczesną architekturą wymusza zadawanie pytań o aspekt społeczny, przyszłego rozwoju centrów miast. Wartością dodaną (synergiczną) w organizacji przestrzeni współczesnych miast jest jej element kulturowy. Świadomość poczucia partycypacji społecznej na etapie projektowania z uwzględnieniem elementów kulturowych staje się fundamentalna dla rozwoju.

Tabela 2. Charakterystyka miejsc centralnych w przestrzeni publicznej wybranych miast azjatyckich (opracowanie własne)

Lp.	Miasto	Dzielnica – kwartał	Środowisko zbudowane	Węzeł centralny	Podstawowa funkcja miejsca	Uzupełniająca funkcja miejsca
1	Kuala Lumpur	SENTRAL	zabudowa wysoka wysokościowa	dworzec – jako obiekt wielofunkcyjny – dom handlowy	komunikacyjna	centrum administracyjno-biurowe
2	Singapur	KALANG	zabudowa postkolonialna zabudowa wysokościowa	nabrzeża z kompleksem przejść podziemnymi	handlowo-rekreacyjna	centrum administracyjno-biurowe
3	Bangkok	PATHUM WAN	zróżnicowana zabudowa niska i wysokościowa	dworzec Hua Lamphong – jako obiekt wielofunkcyjny	komunikacyjna	centrum handlowe

Przebudowa i modernizacja przestrzeni publicznej centrów wielkich miast ciągle ewoluje w kierunku zrównoważonego rozwoju przestrzennego, dzieje się to poprzez wiele czynników, takich jak:

- przeciwdziałanie suburbanizacji megalopolis, wraz z rozlewaniem się miast (urban sprawl), jako uzupełnianie zabudowy dzielnic biznesu budynkami o funkcji mieszkaniowej i usługowej,
- ukierunkowanie trendów miastotwórczych na wypróbowane i zdefiniowane idee zarządzania np. Eko-city, Smart-city czy Green-city, w celu uzyskania lepszych efektów poprawy warunków środowiska zamieszkania,
- uzupełnianie przestrzeni wznoszonych nowoczesnych obiektów wysokich i wysokościowych o elementy integracji z istniejącym środowiskiem zbudowanym, m.in. detal urbanistyczny, tworzenie mikroprzestrzeni relaksacyjnych (slow space) czy obiekty „street art”,
- przeciwdziałanie uniformizacji zabudowy centrów miast w warunkach światowej globalizacji odnoszącej się również do urbanistyki i architektury,
- dbałość o estetykę przestrzeni publicznej, wymuszoną poszukiwaniem i kreowaniem nowoczesnych obiektów kubaturowych, zintegrowanych z terenami zieleni,

⁶ „powszechna globalizacja jest nieuchronna. Pojęcie globalizacji dotyczy przede wszystkim gospodarki, ale także architektury jako sztuki twórczego kształtowania środowiska. Przemierzając świat wciąż da się zauważyć podobne założenia urbanistyczne, zbliżone kształtowanie elewacji, czy użycie identycznych materiałów”. [7] s. 98

- zapewnienie odpowiednich proporcji w kreowaniu i rewitalizowaniu przestrzeni miejskiej, w celu podkreślenia cech historycznych i kulturowych miejsc.

Adekwatne wydają się stwierdzenia⁷ podkreślające znaczenie we współczesnej urbanistyce przestrzeni publicznych, z podkreśleniem jej społecznego charakteru. Człowiek wraz z otoczeniem jakie tworzy poprzez kulturę sztukę i przyrodę tworzy zintegrowane środowisko miejskie, przystosowane do swoich potrzeb.

Wielu współczesnych planistów postrzega kształtowanie nowoczesnych miast w warunkach zrównoważonego rozwoju, w kategoriach działań integracyjnych polityki ekspansji miast i regionów, a także kompleksowego zarządzania rozwojem obszarów metropolitar-nych. Na podstawie przytoczonych przykładów i konkluzji na pracy można z całą pewnością stwierdzić iż są to działania niewystarczające.

Literatura

- [1] Chmielewski J.M. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej. Warszawa 2001.
- [2] Cieśla S. *Globalizacja i metropolizacja. Niektóre aspekty badań polskiej przestrzeni*. Studia Regionalne i Lokalne 4(4) 2000, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2010.
- [3] Dymnicka M. *Fragmentaryzacja przestrzeni publicznej – próby rekompozycji*. Studia Regionalne i Lokalne 3(33) 2008, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2001.
- [4] Gawel D. *Zielone przestrzenie publiczne czy parki? Współczesne tendencje kształtowania terenów rekreacyjnych miast*. Współczesne miasto jako środowisko życia człowieka zintegrowane z przyrodą, red. St. Wehle-Strzelecka, Monografia 2. Seria Architektura. Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2015.
- [5] Gawel D. *Synergia w ekonomii, jako czynnik miastotwórczy w Chinach*. Budownictwo i Architektura 16(1) (2017).
- [6] Giddens A. *Socjologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2004.
- [7] Gronostajska B.E. *Kształtowanie współczesnych osiedli mieszkaniowych, globalizacja czy regionalizacja*. Czasopismo Techniczne 107(7) (2011).
- [8] Jałowicki B. *Metropolie*. Białystok 1999.
- [9] Krier L. *Architektura wybór czy przeznaczenia*. Arkady. Warszawa 2001.
- [10] Lynch K. *The image of the City*. The MIT Press, Cambridge:1960.
- [11] Nowicki J. *Kształt przestrzeni mieszkalnej*. Zakład Wydawnictw CZSR, Warszawa 1980.
- [12] Pawłowski A.Z., Cała I. *Budynki wysokie*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej. Warszawa 2013.
- [13] Smith R.G. *Mongrel globalization*. Space and culture 8(1) (2005).
- [14] Węclawowicz G. *Geografia społeczna miast*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2001.
- [15] Wejchert K. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady. Warszawa 1984.
- [16] Zuziak Z.K. *Strategiczne węzły przestrzeni przepływów*. Czasopismo Techniczne 108(10) (2011).

---

⁷ „neoliberalna logika rozwoju miasta uznaje zasadę spontaniczności w miejscach, gdzie dominują interesy grup dużego kapitału, spychając na margines jedno z ważniejszych zadań współczesnej urbanistyki – ochronę i rozwój przestrzeni publicznej. W związku z kryzysem, jaki obecnie przechodzi (presja komercji), podejmuje się próby przywracania jej znaczenia społecznego i przestrzennego. Celem przeobrażeń jest powiązanie przestrzeni publicznych z szerszym otoczeniem (z terenami otwartymi, strefami nadwodnymi, ciągami spacerowymi, placami zabaw etc.).” [3] s. 33.

Strategic urban nodes in the big cities of South-East Asia

Dariusz Gawel

*Independent Laboratory of Architecture, Faculty of Civil Engineering and Architecture,
Lublin University of Technology, e-mail: d.gawel@pollub.pl*

Abstract: This article addresses the problem of shaping public spaces within fast-emerging neighborhoods and new buildings in major South-East Asian cities. Nowadays, the creation of new urban trends has been reduced in Europe (where the revitalization process is still leading), moving to Asia where huge new neighborhoods and cities are being created in our eyes (often violently and rapidly). The problems discussed in the article relate both to the way of shaping the structure of public spaces of big cities, including new urban phenomena emerging from the background of known and diagnosed phenomena such as metropolization or globalization. Strategic elements of the metropolitan structure of large Asian cities are often contributing to the creation of new independent districts – regions that affect the division and fragmentation of the public space itself, and consequently the isolation of independent centers.

Keywords: strategic nodes, public space, big cities, South – East Asia, metropolization, globalization.

Procesy transformacji współczesnych miast na wybranych przykładach miast

Dorota Jopek

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, jopekd@uek.krakow.pl

Streszczenie: Współczesne miasta doświadczają dynamicznych zmian przestrzennych związanych z czynnikami demograficznymi, społecznymi i gospodarczymi. W wyniku tych czynników mogą występować całkowicie skrajne wyzwania rozwojowe tych ośrodków miejskich. Część miast podlega bowiem procesom depopulacji związanym zarówno z ujemnymi trendami demograficznymi jak i wzrostem bezrobocia oraz brakiem ofert pracy dla ludzi młodych. Drugą część miast stanowią ośrodki dysponujące lepszym potencjałem rozwoju wywodzącym się najczęściej z ich historycznej roli w procesie rozwoju całego kraju realizowanych na różnych płaszczyznach. Ta różnorodność czynników rozwoju jest kreowana przez sprawne funkcjonowanie instytucji naukowych, kulturalnych oraz prywatnego sektora gospodarczego. Atrakcyjność tych miast wynika z większej i zróżnicowanej oferty na rynku pracy oraz lepszych warunków życia dla ich mieszkańców realizowanych między innymi poprzez dostępność wysokiej jakości przestrzeni publicznej.

W badaniach nad procesem transformacji miast, aspekty przestrzenne wydają się mieć mniejszą wagę w zestawieniu z aspektami gospodarczymi, demograficznymi czy społecznymi. Mimo, że niekwestionowana jest ich współzależność to jednak właśnie zmiany przestrzenne stanowią wynikową trzech pierwszych aspektów. Analiza dokumentów planistycznych i strategii rozwoju miast wykazuje że większość z nich jako główne cele wskazuje poprawę jakości życia mieszkańców oraz realizację zasad zrównoważonego rozwoju. W niniejszej pracy autorka podejmuje próbę badania procesów transformacji jakie zachodzą w współczesnych miastach.

Słowa kluczowe: miasto, globalizacja, rewitalizacja, depopulacja.

1. Wprowadzenie

Transformacja struktury przestrzennej współczesnych miast jest związana z procesami zachodzącymi w ekonomicznych, demograficznych, społecznych i przestrzennych aspektach ich rozwoju.

W wyniku oddziaływania różnej kompilacji tych czynników mogą występować całkowicie skrajne wyzwania rozwojowe tych ośrodków miejskich. Część miast podlega bowiem procesom depopulacji związanym zarówno z ujemnymi trendami demograficznymi jak i wzrostem bezrobocia oraz brakiem ofert pracy dla ludzi młodych. Zmiany przestrzenne związane z depopulacją miast dotyczą najczęściej degradacji przestrzennej obszarów miejskich zamieszkiwanych przez najbardziej niekorzystne grupy społeczne lub obszarów opuszczonych w wyniku migracji co z kolei ma wpływ na czynniki społeczne związane z powstawaniem stref wykluczonych. Procesy te stanowią duże wyzwaniem dla władz miast w procesach kształtowania polityki miasta, wprowadzania nowych form planowania działań i zarządzania

lokalnego. W tym kontekście bardzo istotny jest również temat efektów działań naprawczych czyli zmierzających do odwrócenia negatywnych trendów demograficznych. W niektórych miastach bowiem priorytetem dla działań władz miejskich jest pozyskiwanie nowych inwestycji, które pozwolą na poprawę sytuacji na rynku pracy oraz staną się ogniwem w budowaniu (czasem odbudowywaniu) atrakcyjności inwestycyjnej danego miasta.

Druga część miast podlegających transformacjom struktury przestrzennej stanowią ośrodki dysponujące lepszym potencjałem rozwoju wywodzącym się najczęściej z ich historycznej roli w procesie rozwoju całego kraju realizowanych na różnych płaszczyznach. Ta różnorodność czynników rozwoju jest kreowana przez sprawne funkcjonowanie instytucji naukowych, kulturalnych oraz prywatnego sektora gospodarczego. Atrakcyjność tych miast wynika z większej i zróżnicowanej oferty na rynku pracy oraz lepszych warunków życia dla ich mieszkańców realizowanych między innymi poprzez dostępność wysokiej jakości przestrzeni publicznej. Lepsze warunki życia dotyczą bardziej sfery społecznej, gospodarczej i przestrzennej bowiem wraz ze wzrostem liczby mieszkańców jak i innych użytkowników miast rosną problemy ekologiczne związane głównie z zanieczyszczeniem powietrza czy zabudowywaniem korytarzy ekologicznych miasta. Wyzwaniami z którymi miasta te muszą się zmierzyć to duża presja inwestycyjna szczególnie w sektorze rynku mieszkaniowego, handlowo-usługowego, komercjalizacja przestrzeni oraz duże obciążenie systemu komunikacyjnego miasta. Atrakcyjność inwestycyjna miast wiąże się najczęściej ze wzrostem wartości nieruchomości co z kolei wywołuje procesy gentryfikacji i suburbanizacji czyli nadmiernej urbanizacji peryferyjnych obszarów miast i terenów podmiejskich. Kryzys miast powinien być więc rozpatrywany w różnych aspektach ale również w odniesieniu do indywidualnych uwarunkowań poszczególnych miast czy regionów. Istotna jest również analiza działań podejmowanych w celu odnowy struktury gospodarczej, społecznej i przestrzennej miast jako zestaw dobrych praktyk mogących inicjować zmiany również w innych ośrodkach.

2. Przemiany przestrzeni miasta

Przemiany procesów urbanizacyjnych wynikają z opisanej przez L. Klassena koncepcji cyklu miejskiego. Obejmuje on cztery główne fazy: urbanizacji, suburbanizacji, dezurbanizacji i reurbanizacji [2]. Skutkiem urbanizacji jest gwałtowny wzrost liczby ludności mieszkającej w miastach, szczególnie w jego częściach centralnych. W fazie suburbanizacji miasta rozrastają się przestrzennie tworząc coraz szerszą strefę podmiejską zatracając granicę pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi.

Krańcową formą suburbanizacji jest dezurbanizacja – rozumiana jako zanik miasta jako ograniczonej struktury przestrzennej na rzecz niczym nieograniczonych wielkich regionów funkcjonalnych [4]. Charakterystyczną cechą dezurbanizacji jest spadek znaczenia śródmieścia i spadek liczby mieszkańców nie tylko w dzielnicach centralnych ale również w dotychczasowych dzielnicach podmiejskich. Wiąże się to często albo z utratą funkcji handlowej centrum miasta na rzecz obszarów peryferyjnych gdzie lokalizowane są wielkie centra handlowe lub też ze wzrostem przestrzennym strefy podmiejskiej zarówno w zakresie funkcji mieszkaniowych jak i przemysłowych. Reurbanizacja jest fazą związaną z podejmowaniem prób mających przywrócić wagę i znaczenie dzielnicom śródmiejskim poprzez realizację programów rewitalizacyjnych co z kolei wpływa na relatywnie szybszy wzrost liczby ludności w śródmieściach niż na peryferiach miasta.

Wymienionym procesom urbanizacyjnym towarzyszą przemiany miasta związane z procesami globalizacji, rewitalizacyjnymi, wyludniania się struktur miasta czy też budowania rozwoju miasta w oparciu o idee zrównoważonego rozwoju. W niektórych przypadkach

transformacje te są elementem lub skutkiem procesów urbanizacyjnych jak na przykład globalizacja może stanowić specyficzne ujęcie urbanizacji, depopulacja miast, jest między innymi wynikiem suburbanizacji, rewitalizacja – dezurbanizacji a idea zrównoważonego rozwoju jest ściśle związana z reurbanizacją.

2.1. Globalizacja

Transformacje przestrzeni miasta związane z procesami urbanizacji odnoszą się do wszystkich ośrodków, w tym również dla miast globalnych lub aspirujących do tego miana. Proces globalizacji jest obecnie uważany za główną siłę dynamizującą światową ekonomię. Jednocześnie globalizacja stanowi kombinację szeregu rozmaitych procesów, w tym – urbanizacji. Jej skutki mają zaś znaczenie zarówno dla przestrzeni, gospodarki, ale przede wszystkim – dla społeczeństwa [4]. Efektem globalizacji jest transformacja struktury przestrzennej miast oraz tworzenie nowych relacji pomiędzy węzłami globalnej sieci powiązań i oddziaływań.

Saskia Sassen zdefiniowała miasto jako arenę szczególnych przemian społecznych w których konkretyzują się procesy globalizacji. Zdaniem jej, globalizacja w znacznej mierze rozgrywa się w miastach i dzięki miastom oraz, że nie są to już po prostu miasta, lecz miasta globalne [5]. Miasto globalne to miasto w sieci miast globalnych tworzących system centralnych ośrodków decyzyjnych w strukturze gospodarki światowej, szczególnie w zakresie sektora finansowego i bankowego, oraz produkcji informacji i innowacji.

Globalizacja ujednolica normy działania i produkcji, które sprawiają, że nie tylko możliwa, ale też bardzo ułatwiona jest współpraca pomiędzy ośrodkami miejskimi. W aspektach przestrzennych zjawisko globalizacji jest związane z unifikacją wzorców kształtowania przestrzeni publicznych jak i obiektów budowlanych. Ujednolicenie standardów powoduje, że miasta stają się podobne, szczególnie w zakresie przestrzeni biznesowych (dzielnice biurowe), transportowych (dworce, lotniska) i konsumpcyjnych (centra handlowe).

Negatywnym efektem takiej unifikacji jest zatracenie unikalnych wartości kulturowych charakterystycznych dla danego miejsca w imię podporządkowania się globalnej tendencji zapożyczania czy wręcz kopiowania wzorców innych kultur. Kopiowanie wzorców kulturowych, a w zasadzie najczęściej jedynie jej fragmentów, pozbawionych swych powiązań źródłowych prowadzi do tworzenia pozbawionej treści imitacji. Następuje więc proces upraszczania znaczenia a przez co zubożenie lokalnych wzorców będących odzwierciedleniem długoletnich tradycji miejsca. Wydaje się to szczególnie niebezpiecznym zjawiskiem w kontekście budowania tożsamości narodowej nowych pokoleń.

Transformacja przestrzeni miast globalnych jest najczęściej zauważalna w realizacjach prestiżowych dzielnic biznesowych czego przykładem mogą być dzielnice biurowe Canary Wharf w Londynie czy La Defense w Paryżu. Obecność wielkich globalnych firm i wielkich pieniędzy jest również zauważalna w krajobrazie miasta dzięki ikonicznym, najczęściej wysokościowym, budynkom biurowym. Budynki te, realizowane często w centralnych rejonach miast, dzięki swej śmiałej formie architektonicznej sygnowanej przez najbardziej znanych twórców, wchodzi do kanonu atrakcji turystycznych. Jednym z nich jest zaprojektowany przez Renzo Piano londyński wieżowiec o nazwie Shard, który w chwili ukończenia w 2012 roku był najwyższym budynkiem w Europie. Wieżowiec, który został zrealizowany w miejscu wyburzonych budynków Southwark Towers nieopodal London Bridge stał się jedną z atrakcji turystycznych Londynu.

Na tle tworzenia się nowych powiązań sieci jednostek globalnych, w szczególności sposób rozwinął się sektor turystyczny oparty na konkurencji pomiędzy miastami. Dotyczy to

działań zarówno w zakresie pozyskania kapitału w postaci nowych inwestycji, jak również wydarzeń sportowych i kulturalnych, które obok korzyści finansowych mają charakter prestiżowy. Wydarzenia o charakterze prestiżowym bowiem mają tworzyć nowe możliwości rozwoju miasta w budowaniu lub najczęściej wzmocnieniu jego marki na arenie międzynarodowej.

W wymiarze przestrzennym ma to duże odzwierciedlenie w transformacji przestrzeni miasta dzięki realizacji dużych inwestycji publicznych do których należą m.in. hale widowisko – sportowe czy centra kongresowe.

Z uwagi na to, że głównym zarzutem kierowanym w kierunku globalizacji jest zatarcie się różnic kulturowych poszczególnych ośrodków miejskich, większe znaczenie zyskują działania, które za podstawę rozwoju wskazują potencjał lokalny wzmacniający indywidualny charakter poszczególnych ośrodków. W tym kontekście używane jest pojęcie glocalizacji, której *celem jest takie dostosowanie globalnych strategii rozwojowych, by przyczyniły się do rozwoju lokalnych rynków i współdziałały z lokalnymi tradycjami*. [6].

2.2. Rewitalizacja

Odzyskiwanie terenów miejskich jest związane z rewitalizacją obszarów które na skutek przemian gospodarczych i społecznych utraciły swą pierwotną funkcję co dotyczy zarówno dawnych terenów przemysłowych, portowych, kolejowych czy wojskowych. Transformacje przestrzenne współczesnych miast dotyczą również ich śródmieść, które w konsekwencji zjawisk cyklu miejskiego Klassena utraciły swoją rangę społeczno – gospodarczą.

Procesy przekształceń niewykorzystanych, często rozległych terenów zabudowy poprzemysłowej, powojkowej, terenów poportowych, pokolejowych, itp., są typowym zjawiskiem zachodzącym we współczesnych miastach światowych. Tereny te są najczęściej zlokalizowane w atrakcyjnych częściach miast, przez co ich potencjał rozwojowy jest bardzo duży, nie tylko z uwagi na atrakcyjną lokalizację ale również na tradycje miejsca. Tereny te są często przekształcane w przestrzenie publiczne – najczęściej parki. Przykładem może być tutaj Brooklyn Bridge Park w Nowym Jorku zrealizowany na terenach poportowych, które dzięki swej lokalizacji i pięknej panoramie Dolnego Manhattanu były również znakomitym terenem inwestycyjnym. Parkami zrealizowanymi na terenach pokolejowych jest m.in. park na torach High Line w Nowym Jorku i francuski Promenade Plantee – park na miejscu linii kolejowej w Paryżu.

Forma i funkcja zagospodarowania terenów zdegradowanych jest zależna od lokalnych uwarunkowań każdego z nich i woli właściciela. W przypadku gdy na rewitalizowanych terenach znajdują się istniejące budynki są one czasem adoptowane na obiekty użyteczności publicznej lub obiekty komercyjne połączone często z przestrzenią ogólnodostępną. Przykładem pierwszego rozwiązania może być Muzeum Armii Krajowej w Krakowie zlokalizowane na terenach powojkowych, natomiast przykładem kompleksu komercyjnego zrealizowanego na terenach pofabrycznych jest Manufaktura w Łodzi. W ramach tego założenia teren pomiędzy budynkami zaprojektowano jako przestrzeń publiczną a program funkcji komercyjnych został rozszerzony o funkcje kulturowym m.in. o muzea, teatr i kino.

W procesach rewitalizacyjnych bardzo istotne jest realizowanie ich na podstawie planów nie tylko w skali mikro, dotyczących danego obszaru projektowego, ale również w skali makro czyli w sieci powiązań w skali dzielnicy czy w planach wyznaczających politykę rozwoju całego miasta. Zagospodarowanie tych obszarów bowiem, przede wszystkim z uwagi na lokalizację i dużą dostępność terenów, może ożywić istniejącą strukturę przestrzenną i funkcjonalną miast i przynieść korzyści zarówno gospodarcze, przestrzenne jak i społeczne.

Rewitalizacja dzielnic śródmiejskich jest również bardzo istotnym zagadnieniem, którą Zbigniew Zuziak definiuje *jako zmiany strukturalne polegające na wzmacnianiu aktywności i atrakcyjności jego przestrzeni wskutek skoordynowanej strategii sektorów publicznego prywatnego* [7].

Przykładem miasta, które realizuje szeroko zakrojony program rewitalizacji, w dużej mierze obejmujący część śródmiejską miasta, jest Łódź. Łódź jest miastem, którego wyjątkowa historia i nienaruszona w czasie II wojny światowej tkanka urbanistyczna tworzy duży potencjał rozwoju. Jednak miasto to od wielu lat zmaga się z problemem depopulacji i degradacji przestrzennej miasta. Według danych statystycznych regres demograficzny Łodzi rozpoczął się w 1989 roku związany i był głównie ze wzrostem bezrobocia w wyniku niekorzystnych przemian gospodarczych miasta w okresie transformacji ustrojowej. Niski poziom jakości życia mieszkańców w naturalny sposób znalazł swe odzwierciedlenie w niskiej jakości przestrzeni publicznej oraz pogarszającym stanie technicznym zabudowy i infrastruktury miejskiej.

Działania podjęte przez władze samorządowe są związane przede wszystkim z poprawą sytuacji gospodarczej i sytuacji na rynku pracy. Ich celem było również przywrócenie istotnej rangi miasta w skali kraju poprzez rozwój funkcji metropolitalnych a w ścisłym związku z tymi działaniami była odbudowa kapitału społecznego miasta. Przemiany przestrzenne ukierunkowane zostały zarówno w stronę poprawy jakości przestrzeni miejskiej, wydobycia wyjątkowego w skali europejskiej potencjału poprzemysłowej przestrzeni Łodzi oraz wprowadzenia zasad polityki rozwoju przestrzennego miasta.

Do działań mających największy wpływ na przemiany przestrzenne miasta należały podejmowane przez władze miejskie programy rewitalizacji. Zrealizowano kilka programów rewitalizacji, jeden z nich „Uproszczony lokalny program rewitalizacji wybranych terenów śródmiejskich oraz pofabrycznych Łodzi na lata 2004–2013”, przyjęty w 2004 roku, obejmował tak zwaną Strefę Wielkowiejską czyli duży fragment centrum miasta w granicach kolei obwodowej. Innymi podjętymi programami rewitalizacyjnymi był projekt „Kwartał Śródmiejski” realizowany w latach 2007–2013, „Uproszczony lokalny program rewitalizacji wybranych terenów śródmiejskich oraz pofabrycznych Łodzi na lata 2004–2013” (m.in. rewitalizacja osiedla patronackiego Księży Młyn, budowa Nowego Centrum Łodzi wraz z budową nowego centrum komunikacyjnego). W kontekście rewitalizacji śródmieścia i przywracania mu dawnego prestiżu na uwagę zasługuje również, zawierający elementy rewitalizacji, program remontowy «Mia100 Kamienic», który od 2011 r. objął ok. 170 miejskich budynków a który stopniowo został przekształcony w program „Mia100 kwartałów”. Kontynuacją wszystkich wspomnianych działań jest aktualizacja LPR uchwalona jako Lokalny Program Rewitalizacji Łodzi 2020+. Realizowane programy rewitalizacji Łodzi, zarówno w obszarze śródmieścia jak i terenów poprzemysłowych, miały na celu nie tylko utrzymanie dziedzictwa kulturowego i tożsamości miasta ale przede wszystkim poprawę wizerunku miasta. Kształtowanie pozytywnego wizerunku jest nie tylko istotne z punktu widzenia zachęty dla potencjalnych nowych użytkowników i inwestorów ale również, co jest znacznie trudniejsze, odbudowanie identyfikacji i poczucia tożsamości mieszkańców z miastem. W Łodzi stanowi to szczególnie ważny element, bowiem według wyników badań TNS OBOP, wykonanych na zlecenie Urzędu Miasta Łodzi w 2010 roku¹, aż 67% respondentów, w dużej części łodzian, odpowiedziało, że nie widzi nic szczególnego, co wyróżniałoby to miasto spośród innych.

Obszary zdegradowane, nie tylko pod względem architektoniczno – urbanistycznym ale również, a może przede wszystkim, społecznym są poważnym problemem w procesie zmian tego negatywnego wizerunku miast. Waga czynników społecznych jest jednym

¹ Badanie wykonane na potrzeby opracowania „Strategii zarządzania marką Łódź na lata 2010–2016”.

z najważniejszych elementów procesów rewitalizacyjnych. Trzeba jednak pamiętać, że sama przebudowa czy poprawa walorów estetycznych jest jedynie kwestią finansową natomiast zmiana społecznych relacji oraz odbudowa poczucia tożsamości i identyfikacji mieszkańców z ich miastem jest kwestią znacznie trudniejszą i złożoną [3].

2.3. Depopulacja

Problemy związane z sytuacją demograficzną współczesnych miast dotyczą dwóch przeciwległych biegunów tego zagadnienia. Podczas gdy jedna grupa miast zmagają się z problemem ciągłego wzrostu swojej populacji, druga grupa obejmuje miasta gdzie spadek liczby ludności powoduje ich degradację zarówno w aspektach gospodarczych, społecznych jak i przestrzennych. Zarówno wzrost jak i spadek populacji stanowi duże wyzwanie dla władz miasta podczas formułowania planów rozwoju jak i dostarczeniu narzędzi pozwalających kontrolować skutki tych zjawisk na poziomie zapewniającym prawidłowe funkcjonowanie całego miasta. Do najważniejszych wyzwań związanych z procesami wzrostu ludności należą problemy mieszkaniowe, a przede wszystkim dostępność mieszkań zarówno socjalnych jak i lokali dla osób słabiej zarabiających oraz potrzeby rozwoju i modernizacji istniejącej infrastruktury technicznej i społecznej. Obok tych problemów, dużym wyzwaniem są pogłębiające różnice społeczne w aspektach kulturowych, ekonomicznych i rasowych. Największy wzrost ludności występuje w dużych miastach do których napływ ludzi jest związany z poszukiwaniem pracy i lepszych perspektyw kariery zawodowej. Inną grupę stanowią też migranci z krajów objętych działaniami wojennymi i represjami politycznymi i religijnymi.

Niezwykle złożonych problemów doświadczają miasta o dużym ubytku liczby mieszkańców nazywane miastami wyludniającymi się albo miastami kurczącymi (od angielskiego określenia "shrinking cities"). Najwyższy poziom spadku liczby mieszkańców występuje w przypadku miast, których gospodarka związana była z funkcjonowaniem dużych zakładów przemysłowych lub gdy w mniejszych ośrodkach miejskich zakład taki stanowił najważniejszy ośrodek zatrudnienia dla liczby ludności. Głównymi czynnikami wpływającym na depopulację miast są działania związane z przekształceniami przedsiębiorstw, słabe możliwości rozwoju zawodowego, a w związku z tym duży odsetek migracji przy jednoczesnym niskim odsetku napływu nowych mieszkańców. Procesom tym często towarzyszy spadek liczby urodzeń związany ze słabą sytuacją materialną mieszkańców oraz dużym odsetkiem migracji ludzi młodych. Procesy te dotyczą zarówno małych miast jak i dużych miast – w przypadku Polski – wojewódzkich i według prognoz demograficznych do roku 2050, niemal wszystkie z nich odnotują spadek liczby mieszkańców [3].

Badając transformację i uwarunkowania procesów wyludniania się miast najbardziej istotnymi wydają się aspekty gospodarcze, demograficzne i społeczne. Aspekty przestrzenne jednak, chociaż wydają się mieć mniejszą wagę, stanowią wynikową i ścisłą współzależność z pozostałymi aspektami. Niekorzystne zmiany przestrzenne zachodzą bowiem najczęściej w wyniku wyludniania się miast i zubożenia ludności związanego ze spadkiem koniunktury gospodarczej czy wzrostem bezrobocia. Zmiany przestrzenne związane z procesami kurczenia się miast dotyczą najczęściej degradacji przestrzennej obszarów miejskich zamieszkiwanych przez najbiedniejsze grupy społeczne.

Do najczęściej zauważalnych negatywnych zmian w przestrzeni miejskiej powstałych w wyniku procesu kurczenia się miast należy wymienić:

- wzrost liczby pustostanów oraz terenów zdegradowanych czyli nieruchomości których stan techniczny nie pozwala na dalsze użytkowanie a z kolei brak na popytu rynkowego i chętnych użytkowników wpływa na niepodejmowanie prac remontowych,

- występowanie zdegradowanych terenów, które pierwotnie były obszarami przemysłowymi, w różnym stopniu zanieczyszczonymi, które straciły swoich użytkowników (tak zwane brownfields),
- perforacja struktur przestrzennych – likwidacja, wyburzanie budynków a także całych zespołów zabudowy o niskim standardzie i jakości,
- postępujące zmniejszanie gęstości zaludnienia, uznane za negatywny czynnik na terenach śródmiejskich gdzie wskazana jest zwarta i czytelna tkanka urbanistyczna
- niska jakość przestrzeni publicznych i utrata znaczenia dzielnic śródmiejskich [3].

Tabela 1. Ludność ogółem (w osobach) stan i prognoza 2014–2050

Miasta	2015	2020	2030	2040	2050
Białystok	295003	293529	286654	274791	261430
Bydgoszcz	355104	343750	318561	289980	262370
Gdańsk	460664	457819	447260	431650	418892
Gorzów W.	123728	121703	115967	108578	100977
Katowice	299592	287334	261050	233446	208112
Kielce	197266	190320	174327	155982	137871
Kraków	759419	759220	749307	728035	710464
Lublin	340917	333625	314936	290598	265480
Łódź	699093	668406	606824	542732	484845
Olsztyn	173999	172204	166857	158078	148753
Opole	118970	115737	108087	99165	90600
Poznań	541896	526063	488226	443721	402076
Rzeszów	184685	187928	190771	189103	186878
Szczecin	405584	398444	381668	360601	340074
Toruń	201747	197213	186230	172223	157949
Warszawa	1732470	1748046	1755502	2E+06	1768418
Wrocław	630264	625538	611359	591353	577658
Zielona G.	118253	117456	114447	110273	106474

Źródło: oprac. własne na podstawie: Uwarunkowania i konsekwencje procesu kurczenia się miast, A. Harańczyk (red.), Wyd. CeDeWu, sp. z o.o., Warszawa 2015.

Transformacja przestrzeni miejskiej jaką można zaobserwować w miastach wyludniających się ma nie tylko negatywny wymiar. Do skutków tego procesu należy bowiem zaliczyć podejmowane i realizowane działania naprawcze zmierzające do odwrócenia negatywnych trendów demograficznych czyli rewitalizacja obszarów miejskich. Wspomniane prognozy demograficzne pokazują, że tak nie ma dużego miasta (z wyjątkiem Warszawy), które może ignorować trendy demograficzne (tabela. nr. 1)². W związku z tym niemal wszystkie miasta w nowo formułowanych strategiach rozwoju wskazują nie tylko rozwój gospodarczy ale również szeroko pojęte działania mające na celu podniesienie jakości życia w mieście

² Dane pochodzą z projektu badawczego p.t Uwarunkowania i konsekwencje procesu kurczenia się miast zrealizowanego w 2015 roku w ramach badań statutowych Katedry Gospodarki Regionalnej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.

realizowane m.in. poprzez poprawę jakości i dostępności przestrzeni publicznych o wysokim standardzie.

Priorytetem dla działań władz miejskich stało się więc pozyskiwanie nowych inwestycji, które pozwolą na poprawę sytuacji na rynku pracy oraz będą ogniwem w budowaniu (czasem odbudowywaniu) atrakcyjności inwestycyjnej danego miasta. Pozyskiwanie inwestorów odbywa się często za pomocą zachęt inwestycyjnych w postaci ulg podatkowych czy preferencyjnych warunków pozyskiwania terenów inwestycyjnych. Wiąże się to również z uwalnianiem atrakcyjnych lokalizacji pod planowane inwestycje. Z tym mogą wiązać się w niektórych przypadkach, niekorzystne skutki przestrzenne tej działalności, szczególnie gdy bezwarunkowa chęć pozyskania inwestorów skutkuje podporządkowaniem się przez władze miejskie warunkom stawianym przez nich w zakresie zarówno funkcji jak i formy projektowanej zabudowy. Do innych negatywnych skutków w tym zakresie można zaliczyć realizowanie inwestycji na terenach o szczególnych walorach przyrodniczych i kulturowych, które nie są objęte dokumentami planistycznymi regulującymi warunki ich zabudowy i zagospodarowania. Niekorzystne przemiany przestrzenne zachodzą również w centralnych dzielnicach miast poprzez podyktowane tylko szybkim zyskiem zastępowanie istniejącej tkanki miejskiej nową zabudową.

Do najczęściej pozytywnych zmian należy zaliczyć:

- poprawę jakości zagospodarowania i estetyki dzielnic centralnych miasta mających na celu podniesienie atrakcyjności tych terenów dla potencjalnych inwestorów oraz obecnych i nowych mieszkańców, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni publicznych integrujących lokalną społeczność,
- realizacja nowych inwestycji o znaczeniu kulturowym (np. muzea)
- tworzenie lub rozwój stref ekonomicznych dających dogodne zaplecze dla działań przedsiębiorców,
- rewitalizację obszarów kryzysowych wykazujących duże natężenie problemów gospodarczych, społecznych i przestrzennych będący skutkiem najczęściej wysokimi wskaźnikami stopy bezrobocia mieszkańców danego obszaru czy też niskimi walorami architektoniczno-urbanistycznymi,
- rewitalizację obszarów zdegradowanych: przemysłowych, powojkowych, pokolejowych, posiadających duży potencjał rozwoju najczęściej dzięki atrakcyjnej lokalizacji jak również interesujących – unikalnych w skali miasta walorach przestrzennych.

2.4. Zrównoważony rozwój

Idea zrównoważonego rozwoju miast to część strategii rozwoju większości współczesnych miast światowych, zarówno tych globalnych (np. Nowy Jork, Strategia PlaNYC2030) jak i tych mniejszych. Przykładem tych drugich mogą być miasta polskie, które realizując wskazania obowiązujących regulacji prawnych (np. Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym) wywołują to hasło w opracowywanych strategiach rozwoju.

Zmiany klimatyczne obserwowane we wszystkich częściach naszego globu dowodzą, że proces eksploatacji Ziemi musi zostać zahamowany, tak aby realizowany był, jak głosi definicja, *rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń*³.

³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. 2001 Nr 62 poz. 627).

Zrównoważony rozwój miast jest oparty na systemie planowania przestrzennego oraz projektowania urbanistycznego i architektonicznego, które warunkują kształt i zasady przekształceń przestrzeni miejskiej. Jest to proces obejmujący wszystkie zagadnienia życia miejskiego jako współzależną relację pomiędzy gospodarką, społeczeństwem i środowiskiem w zakresie m.in. budownictwa, infrastruktury technicznej w tym transportu miejskiego, gospodarki odpadami itd.

Współczesne przemiany struktury miejskiej opierają się dążeniach do koncentracji zabudowy zgodnie z ideą miasta zwartej oraz zapobieganiu procesom rozproszenia miast. Celem jest również poprawa jakości życia mieszkańców miast poprzez poprawę jakości przestrzeni miejskiej a przede wszystkim przestrzeni publicznej. Współczesny człowiek, wciągnięty w przestrzeń wirtualnego świata jest często wyzuty z prawidłowo funkcjonujących relacji społecznych, które są mu potrzebne dla poczucia szczęścia i satysfakcji⁴. To prowadzi do transformacji miast zaprojektowanych z myślą o ludziach i ich potrzebach – nawet jeśli zakres tych potrzeb musi zostać w wielu przypadkach zweryfikowany aby wirze pogoni za sukcesem zawodowym czy finansowym zdać sobie sprawę z tego czy aby te dokonania nie są opłacone wysoką ceną bierności emocjonalnej.

Transformacja przestrzeni miasta zrównoważonego to przede wszystkim poprawa jakości przestrzeni publicznych oraz większy udział zieleni w krajobrazie miasta w postaci m.in. nowych parków i skwerów czy też różnych form zazieleniania ulic miasta. Transformacja ta jest również zauważalna poprzez ograniczenie ruchu samochodowego, szczególnie w centralnych częściach miast. Ograniczenie to odbywa się na rzecz transportu zbiorowego (tramwajów, autobusów) i dużego udziału ruchu rowerowego (ścieżki rowerowe). Jest to zmiana bardziej pośrednia dotyczy bowiem bardziej form użytkowania przestrzeni miast a nie trwałych elementów zagospodarowania. Jej wpływ jednak na kształtowanie przestrzeni miejskiej jest znaczący gdyż zmienia sposób użytkowania przestrzeni a przez to sposób jej projektowania – na przykład redukcja miejsc parkingowych.

3. Podsumowanie

Miasta współczesne to miasta dynamiczne a temat transformacji przestrzeni miejskich to bardzo rozległe i złożone zagadnienie. Zmieniają się przestrzenie miast bowiem zmieniają się ludzie i dlatego proces zmian dotyczy zarówno form przestrzennych jak również sposobów użytkowania przestrzeni miejskich. Nowy styl życia mieszkańców związany jest jednocześnie z pracą zawodową i sposobem spędzania wolnego czasu.

Analiza uwarunkowań rozwoju i występujących w poszczególnych miastach zależności jest istotna aby zdefiniować kierunek ich przyszłego rozwoju i podjąć próbę wprowadzenia narzędzi mających na celu minimalizację już istniejących negatywnych procesów przemian.

Miasta się zmieniają i tych procesów transformacji nie da się zatrzymać. Nie taki jest zresztą cel. Wymienione w artykule transformacje przestrzeni miejskich w wielu przypadkach występują równolegle – tak jak na przykład globalny Nowy Jork i jego strategia zrównoważonego rozwoju czy wyludniająca się Łódź i podjęte procesy rewitalizacyjne. Każde miasto jest inne bo inne są uwarunkowania jego rozwoju. Wnioskiem przedstawionej analizy jest to, że mimo iż aspekty przestrzenne wydają się mieć mniejszą wagę w obliczu aspektów gospodarczych czy społecznych (i trudno się z tą tezą nie zgodzić), to jednak ich siła wzajemnego oddziaływania jest bardzo duża i nie można jej ignorować. Jakość przestrzeni miejskiej

⁴ Charles Montgomery podejmuje ten temat w swej książce „Miasto szczęśliwe”.

jest bowiem ważnym czynnikiem mającym wpływ na budowanie pozytywnego obrazu miasta związanego z poziomem atrakcyjności inwestycyjnej czy osiedleńczej.

Literatura

- [1] Harańczyk A. (red.), *Uwarunkowania i konsekwencje procesu kurczenia się miast*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2015.
- [2] Jałowiecki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2010.
- [3] Jopek D., *Przestrzenne aspekty procesu kurczenia się miast* [w:] Harańczyk A. (red.), *Uwarunkowania i konsekwencje procesu kurczenia się miast*, Wydawnictwo CeDeWu Sp. z o.o., Warszawa 2015.
- [4] Lorens P., *Współczesne przemiany struktury miast i obszarów metropolitalnych*, Konferencja PW Miasto Idealne – Miasto Zrównoważone, Planowanie przestrzenne terenów zurbanizowanych i jego wpływ na ograniczenie skutków zmian klimatu, Warszawa 2014
- [5] Sassen S., *The Global City*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 2001.
- [6] Wiśniewska D., *Zarządzanie rozwojem przestrzennym miast w kontekście globalizacji* [w:] *Zarządzanie rozwojem przestrzennym miast*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Wydawnictwo Urbanista, Gdańsk, 2010.
- [7] Zuziak Z., *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Politechnika Krakowska, Kraków 1998.

The processes of transformation of contemporary cities based on selected examples

Dorota Jopek

Cracow University of Economics, jopekd@uek.krakow.pl

Abstract: Contemporary cities are influenced by dynamic spatial transformation related to demographic, social and economic changes. As a result of these factors, the development challenges of urban centers may be extremely different. Some of the cities are subject to a process of depopulation associated with both negative demographic trends and an increase of unemployment and the lack of jobs for young people. The second part of the cities are the centers with better growth potential derived mostly from their historical role in the development of the entire country carried out at various levels. This variety of growth factors is created by the beneficial impact of the institutions of scientific, cultural and private economic sector. The attractiveness of these cities due to an increased and diversified offer on the labor market and better living conditions for their inhabitants is carried out among others by the availability of high-quality public space.

In studies of the process of transformation of cities, spatial aspects seem to be less important in the combination of economic, demographic and social aspect. Although its interdependencies evident, however, spatial changes are mostly influenced by all of above aspects. Analysis of planning documents and urban development strategy shows that most of the contemporary cities target on the improvement of the quality of life of their residents and the implementation of the principles of sustainable development. In this paper, the author attempts to study the processes of transformation taking place in contemporary cities.

Keywords: city, globalization, revitalization, depopulation.

Photographic image in the commercial messaging as an immanent element of the city landscape

Agnieszka Chęć-Malyszek

*Department of Architecture, Urban and Spatial Planning, Faculty of Civil Engineering
and Architecture, University of Lublin, e-mail: a.chec-malyszek@pollub.pl*

Abstract: Cities, as the centres for the people's existence, have become an ideal place for interweaving the commercial into their landscape. Advertisement has become a part of our lives and one cannot imagine today's metropolis without billboards. In the culture of the city, the commercial has started to be an integral part of the city landscape which used to play an important role in social and cultural life of citizens creating by that a specific culture. Photography, invariably linked with advertisement, might be manifested by all sorts of creative actions, forming one of the most important means of creative expression. While watching commercials, we tend to notice not only what marketing professionals are trying to sell but also how they are going to introduce the product. Advertisement is associated with a public space, influences its development and arrangement.

Keywords: picture, photography, advertising, advertising photography, city landscape.

1. Introduction

Recent years have shown that the ubiquitous display of advertisements in public spaces gathers widespread discussion which has led to the introduction of several limitations in the matter. Raised public awareness of the growing problem has caught the attention of local authorities and, in consequence, was effected with some changes to the regulations from 24th April 2015 and strengthening the tools of the city landscape preservation [1].

Omnipresent visual advertising, being intrinsically linked to the growth of civilizational development, apart from channelling crucial pieces of information, they also tend to irritate and disgust citizens. The civilizational growth and economical well-being have resulted in the surge of consumerist practices which directly correlated with the need to possess more and more products. Commercial images, as the outcome of clever marketing strategies, usually have their underlying, subconscious influence on the receivers making them want more and more goods. One can enumerate several types of commercial display one of which is the most frequently used, namely, photographic images such as, for example, billboards, city lights, city scrolls, banners, LCD screens, nets, advertising pylons, posters or roll-ups. Their fundamental characteristic is the forceful, aggressive presence in public spaces available to the unlimited number of viewers.

The phenomenon has sparked wide discussion reflected in a number of publications on the matter which have been the aftermath of greater popularity of that means of information exchange. The problem of the presence of commercial imagery in public space was frequently tackled by K. Iveson [2] or A. M. Cronin [3]. Although numerous opponents of that kind of images claim that they seem chaotic, distort the aesthetical layout of a city, cities and streets are brimmed with advertising media.

The problem of outdoor advertising in public spaces was analysed in different publications where particular emphasis was placed on their negative influence on social environment [4]. However, little reference was set to the visual, photographic images which influence the shape of public spaces and citizens' comfort. T. Wilson and B. D. Till [5] applied another perspective on the issue, namely marketing efficacy, whereas T. Nowicki [6] conducted some research on the influence of outdoor advertising media on a city iconosphere. J. Gehl advocates public spaces as the key centres of any citizen –friendly cities [7].

The aim of the paper is to show in what way a photographic advertising shapes and alters public spaces at the same time being their immanent element.

2. Outdoor advertising media of the city

The history of an outdoor advertising has been strongly linked with the development of cities, dating back to the antiquity. For centuries, a primary aim of advertising was convincing the largest number of people to purchase, buy certain types of goods and services. Since the twentieth century it has been regarded as artistic form of expression and an element of mass culture. By using various media sources – the press, radio, television, film or poster, it has been an integral part of human life.

In Ancient Greece, the duty to promote and encourage people to buy products was bestowed on the so-called street announcer who used to roam over the city and announced some products for sale [8]. Similar mode of advertising was applied in the Middle Ages era when, on the city markets, street marketers – vendors, tradesmen shouted out the names and prices of their products creating, by that means, a verbal advertising channel [9]. The invention of printing and font in 1450 by Johannes Gutenberg was a major breakthrough in the development of advertising as people could promote their goods and services in newspapers where they included visual representations of their products [8].

The nineteenth century brought the emergence of the poster and printed press releases as two main, widely popular sources of advertising. The poster technique was introduced and developed by Jules Cheret – the author of over a thousand posters [10].

The twentieth century was the key period when the advertising flourished. The radio and cinema revolutionized the economic market by promoting the propaganda advertising [10]. The city played an important role in shaping the means of advertising at that time and functioned as a powerful platform for human expression.

Advertising techniques base on psychological knowledge of human types of behaviour being exposed to the promotion of products [11] and resort to the receiver's convincibility.

Early on, the advertisement was presented in various forms. Marian Golka, in his book entitled, „Świat reklamy”, provides a concise definition of advertising: „advertising might be understood as any paid form of impersonal presentation and advocacy of purchasing goods with the usage of particular means, within some defined framework of legal rules, appropriate conditions, together with a provision of information on the products in question, their positive characteristics and possibilities of purchase.” [12]. A much simpler definition could be found in the work of Jack Kall who regarded advertising as, „an impersonal (without the vendor and money factors) form of product praise” [13].

The origins (etymology) of a word, „reklama” (eng. commercial, advertisement) refers to the latin verb *reclamo* which means, „scream, shout to someone, express loud objection, reverberate, echo”. However, closer connotation to a contemporary meaning of the word would be the latin „*divulgo*” – „announce, distribute” and „*propago*” – „spread, propagate” [8].

Regardless of the definition applied, advertising is always a form of communication which includes information provider – addresser, addressee, some data input – message as well as the medium transmitting the message. The most fundamental goal of a commercial is repleting its receiver with adequate imaging and product branding by means of multiplication of content and displaying the values of services [11].

According to researchers, public space serves as a special, key platform for people's interaction, sharing opinions and services [7]. It forms a necessary core for a city jigsaw puzzle, integrates, boosts citizens' activity [14]. Its ties with advertising media sparks fervent opinion sharing, contradictory emotions – whether they integrate with the city landscape or, just the opposite, distort its harmony. Despite great degree of criticism, it is still one of the most essential elements of massmedia culture and promotion.

3. Photographic images in advertising content

There are many branches in photography where certain techniques of image making predominate and elevate to a degree of art. Among them, advertising photography is one of the best-known.

The term „photography” originates from the Greek: „*photos*” – light, „*graphein*” – to draw, write by means of light. Photography aims at capturing life, motion, impression, „freezing a moment” which will never come back [15]. The invention of photography dates back to 7th January 1839 when the technique of daguerreotype was introduced by Joseph Nicéphore Niepce. In 1855, James Clerk Maxwell laid the foundations for today's photography by studying colour vision [16].

The twentieth century was named the era of photography because all the social, political and economic life was documented with the help of that particular media leading to the development of press photo.

The artist aligns photography with another forms of artistic expression such as graphics or painting whereas professional photographers would include photography into a category of craftsmanship where the task is to create an image – „a photo”. Scientists, engineers or physicians would categorize photography as some visual aid in research or technical or medical report [17].

In fact, photography may serve different functions but its main aim is to preserve in paper any types of phenomena, impression or information by means of light. In other words, it functions as a note, recollection in the form of an image.

Photography is a part of mass culture; everyone uses it, therefore, loses objectivity in the image reception. The difference between a professional photographer, an artist, a craftsman or an amateur becomes blurred. A sharp division into amateur, artistic or commercial photography is being replaced with their synergetic, interfacing nature.

Among various, well-known forms of advertising, there is, photography, the one which deserves special attention for it operates only by means of vision to subconsciously influence its addressee. Photography may present a product in a direct or hidden manner, basing on immediate, quick associations.

Outdoor advertising is governed by its own inherent rules, is extended in time, resorts to photography, drawing and graphics. The first and foremost task of the advertising photography is the conveyance of a message by means of one strong image which is to last in mind of its addressee.

Advertising photography aspires to the form of art, becomes a tool of marketing professionals who use it to strengthen the message and deliver essential content of a product.

The images function within their own unique reality, not infrequently, far from the truth. Today's world of advertising stands for unnatural, repeatedly perfected photographic image diverged from reality.

4. The role of a photographic image in advertising

A photographic image plays one of the most important role in various advertising content. Its position is sometimes even more salient than the heading or the added text. This is a strong, to-the-point photography which immediately attracts attention and encourages to get deeper into the content presented. It reflects reality, offers authenticity and presents a product in one-to-one correlation with its real-life object, being far more accurate than a drawing or painting.

Photography becomes a medium for vital pieces of information from a social and cultural life. The best commercials are those devoid of any textual message, operating only with intense images. The author of a commercial has got real manipulative power in choosing the right image which subconsciously influences the addressees's opinions and tastes. Photographic image comes out of an interplay between shadow and light within the picture. Compositional balance arrives out of correct placement of light and shadow. The shadows emphasize main characteristics of an object and give it an artistic vibe while the light around the object adds to its volume [18].

Technical aspects of photography such as lighting, adequate perspective or an appropriate medium strengthen the forceful image intake.

The image perception arises out of emotional response, sharpness of sight accompanied by knowledge and experience. The image might move the addressee without influencing their degree of visual competence. It could be achieved by mechanical, automatic seeing, perceiving to which people accommodate in reference to their needs. The essence of perception is the fact that the viewer not always applies technical means and denotes reality as an objective image [19].

Adequate attribution of a medium, by means of which the picture is distributed or multiplied, impacts its finite reception. The photographic image attracts greater trust of the viewer even though the transmitted picture has been modified. Nonetheless, excessive picture distortion could be easily noticed by the viewer which may result in their reluctance to accept the advertising image [19].

Oliviero Toscani claimed that, „a photography in itself is a product and photographic images should be treated as the epitomes of beauty”. He assumed that the increase in aesthetics of an advertising photography might have direct correlation with the surge in sales. Additionally, the picture is deemed beautiful when it, can sell' more items of a product or increase interest in the services provided [20].

One of the essential functions of advertising photography is its degree of persuasion. A skillful advertiser uses advertising photography to manoeuvre the addressee into the reaction which was presupposed by the advertiser. Graphic imagery as used in photography allows for certain linguistic motives. Correct graphic representation deliberately mythologizes reality, referring to the context of clichéd myths reverberating in culture and public mentality [21].

Digital technology predominates in delivering commercial images. The boundary of designing tools becomes blurred when some elements of drawing, photography and graphics are incorporated. It gives the ability to combine mass culture with hand-made, artistic craftsmanship which gets represented by numbers of illustrations, drawings and photographs.

5. Psychological aspects of a photographic image used in advertising

From its beginnings, photography enabled the viewer to enter another dimension of visual reality. It possessed forceful advertising quality and photographers used it as a representation of their craft. Owing to its powerful influence, they could possess customers to create family and occasional photos which used to be the main subjects of a picture taking. In spite of a total change in the technology of photography, the early, universal canons have remained until today. A photographic image enables its recipients to study visual values and try to decipher information. Quite incessantly is the image altered due to optical distortion, however, they still manage to believe in its realism.

The reception of an image is an individual, unique perception of an object as more or less good representation of reality sieved by the experiences of the viewer [19].

From a psychological standpoint, the human being was placed at the centre; nothing has changed in that matter. Visual image imprints in memory much more often than the most picturesque audible data transmission. While analysing a photographic image, the viewer refers to their own experience, therefore, each addressee may interpret the same picture differently. Pictures used in advertising photography attempt at convincing the customer that they need and want the product. Advertising marketers are so skilled in product promotion strategies that they easily make it more attractive and buyer – friendly. The crucial goal of photography is to evoke or sustain psychological tension. It should create needs, boost pleasure and provoke the indispensable urge to possess the advertised product or service.

In reality, the true essence of visual advertising content is deeply rooted in psychology. Advertising photography aims at winning the customer's trust and changing their way of thinking and perceiving the world which involves selection, organisation and interpretation of data. It is individually determined and depends on a human personality and a type of stimulus. Filtering the information relies on applying all the senses in order to trace and then measure the intensity of the information which is received by auditory, olfactory, visual, tactile and taste organs. Some advertising images are characterised by low stimuli rate, therefore, they come unnoticed. Another important element of human perception is the presence of psychological filters which group data according to the people's individual interests and feelings. The presence of both filters shapes a person as a recipient of signals which influence their conscience. However, not all the pieces of information are filtered in through ones conscience since the process of perception is characterised by selectivity [11].

Additionally, perception is also governed by some degree of emotionality and the recurring memories, symbols and patterns from the past through which the images are sieved. Our memory keeps the information which has its backup in previous observations.

6. Advertising images as an itegral element of the city landscape

Within the last few years, the problem of chaotic advertising viewed in the city landscape has ignited fervent political discussion. Therefore, it is justifiably necessary to introduce serious changes to the law regulating the organisation of public city spaces. In 2013, the government altered the presidential draft laws on the preservation of landscape namely, regulations concerning advertising carriers placed in public spaces. The presidential act coined the definition of landscape as the result of a creative work of architects, at the same time, ordering local governments to instigate harsher control over the placement of advertising carriers in cities.

An excellent background for the advertisement happens to be the immediate surrounding integrated with a building which mesmerizes, gives an illusion of some sort of street art. Cities, with their great number of citizens – viewers, have become ideal places to weave advertising images into their fabric. Grey city walls are, beautified' by colourful banners, billboards attracting the attention of passers-by. That type of advertising possesses great potential, if used adequately, might serve the city well and be frequently developed by publicity experts who still weigh their choices verging on the limitations of law, morality and good taste.

Advertising is usually associated with large billboards, city lights, scroll, net, banners perceived as modern, non-standard media, some active, moving objects, the other in the form of a poster. It could be seen in the streets, public, frequently visited places, in public transportation system [22]. A key role of the advertising images is to deliver a message to walkers- by going different directions in the city in the easiest way possible.

Advertising relies primarily on a good, straight-to-the-point medium which could boost imagination. As professor Rafał Ohme states: „ Regardless of what product is promoted, these are the images which provoke positive reactions in their viewers [...] The addressee of the message is not a rational, pragmatic, analysing persona but an emotionally, intuitively driven, wavering customer whose choices are done unwittingly, subconsciously and automatically.” [23].

One of the most fundamental forces of an outdoor advertising is its location in an open space. Coded messages, patterns are subconsciously deciphered by their recipients wherever they encounter the information. Moreover, an open space allows for great degree of exposition [24].

David Bernstein writes: „within time, some billboards turn into important focal, orientation points in the city landscape.” [24]. He also claims that it is the aim of every publicity creator to have a piece of work so deeply ingrained in the city context. In that sense, an advertising image is not only a message conveyer but also an integral pervasive element of a public space, consequentially shaped by that medium.

A city public space forms an integral part of the city landscape, an area between buildings, devoted also to communication. It might sometimes stand for the city itself. Public space consists of buildings, streets, bus stops or city green areas. All these elements are constant, unchangeable and strictly connected to the architecture of the city. Advertising imagery in a city space functions as an add-on, limiting spatial emptiness around and positioning the space at some different degree of importance. Rapid development of cities has impacted the increase in the advertising images presented which have become a solid part of a city landscape. The advertisement does not shape the place but it forms one of the elements that belong to it. Appropriate positioning of the advertising message makes it far more communicative. Its permanent positioning in a given space and continuous interaction with other elements of the space makes the space unique [24].

A building whose architectural significance is little does not stand out in the city landscape but is characterised by its code and intrinsic message. In the times of consumerism, public space does not exist without an advertising image which creates a special atmosphere of a city landscape. Users of space usually associate some particular place with the advertisement present there and treat the image as a reference point in space. Society has accepted advertising as an element necessary in shaping a unique city space. However, the marketing media overflowing have had a negative impact on their recipients and turned into chaotic, intruding collection of random images.

Contemporary social communication processes are tightly linked with the presence of advertising media. Not only do they play a commercial function, but also become a part of

social interaction. Therefore, positive examples of advertising images easily integrate into a city landscape and may decide on the city's distinctive character [25].

In everyday life, people are showered with plenty of audio and visual messages which might sometimes be tiring and discouraging. (Fig. 1, 2, 3) Reasonable selection of that data overflow can pose some real difficulty for the addressee. Not infrequently, is the message subconsciously delivered which causes chaos and irritation. In spite of that, the message recipient consciously tries to disregard the information provided. Most possibly, it is not only the excess of messages that creates a problem, but also the inappropriate form and localisation. (Fig. 4 and 5)

Fig. 1, 2, 3, A photography illustrating chaotic, disorganised arrangement of advertising in the Lublin city landscape, Nadbystrzycka St.; Author's photography, 2017 r.

Fig. 4. The photography illustrating the chaotic city landscape, the crossroads of Nadbystrzycka and Jana Pawła. Author's photography, 2017 r.

Fig. 5. The photography illustrating the excess of advertising located in Aleja Unii Lubelskiej in Lublin. Author's photography, 2017 r.

In some cities, advertising has become an integral part of a city public space and is perceived as an emblem of the place. Such characteristic spaces of cities as, for example, Times Square in New York or Piccadilly Circus in London (Fig. 5, 6) are also recognised by their advertising elements exposed for so many years that they do not disrupt the overall reception of the place, quite the opposite, add some unique value to the space.

Fig. 6. Piccadilly Circus in London. A postcard view from 1981 sent by Anna Dyńska living in London.

Fig. 7. Piccadilly Circus in London, 2003. Author's photography.

The process of integrating advertising into the city landscape was begun by the introduction of the first poster created in New York in 1835. From then on, it has started to be one of the most representative and characteristic elements of a metropolis and the most straightforward means of delivering a message to consumers. The opponents of advertising images claim that they disorganise the city landscape, whereas the proponents value their artistic, aesthetical features triggering the attractiveness of a city. Additionally, it is important to mention the visual aspect of advertising as it brings some colour to the city spaces, for example, by covering old, dilapidating buildings. Advertising has stopped to disturb consumers' everyday lives and even deserves to have a positive impact; it invariably happens to surprise the viewers, make them laugh or succeed in conveying an intelligent interaction with the existing surrounding. The image is no longer neutral to its context but aspires to deliver concise information centered around a human being.

Information transfer, in the form of advertising image contributes to, a picturesque view of the city [...], positive at times, especially in some boring and mediocre city areas." [26].

Nowadays, the most developed form of message is an outdoor advertising which has become one of the most obvious elements of city public spaces but, at the same time, started to shape them by covering permanent parts of the city landscape. A problem whether to include advertising into a branch of art has remained unsolved.

Among different types of advertising, mural painting deserves special attention. (Fig. 8, 9, 10). Historically, it dates back to the times of the Second World War during which it served as one of very few ways of public communication. Mural, as a form of art and an example of wall painting [27], aims at promoting a product or illustrating an important, memorable social event with the use of artistic means of expression.

Fig. 8. Mural commemorating Festival Other Voices in Lublin located on the one of the walls of an old building at Lubartowska St. in Lublin Author's photography, 2016 r.

Fig. 9. Mural located on one of the walls of an old building at Lubartowska street in Lublin. Author's photography, 2016 r.

Fig. 10. Mural located on one of the walls of an old building at Lubartowska street in Lublin. Author's photography, 2016 r.

Large-format, original wall paintings deliver important, cultural and social messages. Owing to their scale and artistic values, they catch the attention of a great number of street art viewers. That kind of art tends to present taboo subjects and handles some serious social topics. Murals differ from standard commercial types of big-scale advertising in their unique presentation technique, unobvious exposition, scale, artistic measures applied.

Given examples illustrate how a forgotten, ordinary public space can turn into artistically appealing fragment of the city. Before we say, no' to the street art, it might be beneficial to rethink possible solutions which would have positive effects on public spaces of the city and its citizens.

The majority in the society treat advertising as a necessary element of their social lives. It has become a symbol of a new social order in the times of consumerism and globalisation. Nothing speaks louder about the culture of a given city than the aesthetics of a public space accessible for all. In that sense, a message stops being just a container for meaning; it creates the culture of the city. Advertising reserves recently nobody's space and turns it into a place that is full of meaning and friendly to its users.

Taking into account the presented analysis, it might be observed that advertising, in order to exist, needs its viewers in as much as the city needs the advertising or people need the city.

7. Conclusion

Photographic advertising image forms a sort of graphics of a given city. As was explained in the analysis, contemporary processes of information transfer are inextricably linked with the presence of outdoor advertising media in a public space. They perform a commercial role being, at the same time, greatly important way of social interaction. Advertising images cause both positive and negative effects in the city substance. Current demands of the market refer not so much to the quality of a product but to the knowledge of how to promote it using efficient visual means. One of such means would be advertising relying on a strong photographic image which becomes, like no other form of interaction, so entrenched in a consumer's memory. One of the key elements of market dynamics is an interchange with current and prospective consumers. Within this context, advertising is one of the most important source of information which serves as not only a kind of entertainment but also a reservoir of photographic images.

A photographic image aspires to a form of art., offering both aesthetical pleasure and a powerful tool of persuasion. Photography emits a plethora of information on a product values. Textual data have been outnumbered by creative, communicative, visual information.

Photography is an art of image capture and pictures undergo the same processes of artistic creation as regular works of art. Wide range of methods of image processing allows for the modulation of reality and the suppletion of additional content present in the forms of drawing or painting.

The perception process follows specific rules of interpreting advertising image. Resorting to that process, a photographer is equipped with a vast range of manipulation techniques influencing the addressee's reaction to an image. Eventually, the final effect of a photographic advertising image is to influence people's perception and conscience [11].

A sustainable, safe and vibrant city needs adequate visual space enabling a direct contact of a local community. Seeing and hearing are the most fundamental activities giving the ground for some other forms of interpersonal relations thanks to which people experience a life in the city, some joyful moments, its beauty.

In conclusion, the analysis have shown that the most efficient form of advertising is the one with a strong, dominant visual content. As a result, people's knowledge is mainly gathered from the content accessible via eyesight. A visual image shapes both positive and negative connotations which influence the viewer's psyche. The dominance of the visual content over any other type of information relies on the fact that it absorbs whole attention of the addressee. Very often, the illustrators of advertising images are at the same time visual

artists who use reproductions of some famous painters in creating fantastic collages evoking positive associations in the viewer.

Digital image introduces utmost change in the way we perceive identity and the world around us. Human beings devoid of universal truth, happen to find themselves in a totally different world which is a system of mutual connections, not the place of hierarchical system. Eyesight is the most important human sense which makes us perfect viewers of virtual reality.

Literatura

- [1] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015 r. poz. 199 i 443).
- [2] Iveson K., *Branded cities: outdoor advertising, urban governance, and the outdoor media landscape*, Antipode, 44 (1) (2012) 151–174.
- [3] Cronin A. M., *Advertising and the metabolism of the city: urban spaces, commodity rhythms*, Environment and Planning D, Society and Space, 24 (4) (2006) 615–632.
- [4] Portella A. A., Reeve A. R., *Visual Pollution in Historic City Centers: Theoretical Concepts to Develop Commercial Signage Controls in Different Cultural Contexts*, [w:] *Books of Abstracts of IAPS – International Association for People-Environment Studies – Environment, Health and Sustainable Development*, Alexandria, 2006.
- [5] Wilson R. T., Till B. D., *Effects of Outdoor Advertising: Does Location Matter?*, Psychology & Marketing, 28 (9) (2011) 909–933.
- [6] Nawrocki T., *Miasta nasze a w nich... Refleksje o wpływie reklamy zewnętrznej na miejską*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica, 2011.
- [7] Gehl J., *Miasta dla ludzi*, Wydawnictwo RAM, Kraków 2014.
- [8] Szczęsna E., *Poetyka reklamy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- [9] <http://pl.wikipedia.org/wiki/Reklama>, [01.11.2008].
- [10] Janiszewska K., Korsak R., Kwarciak B., *Wiedza o reklamie. Od pomysłu do efektu.*, Wydawca Park Edukacja 2009.
- [11] Laszczak M., *Psychologia przekazu reklamowego*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.
- [12] Golka M., *Świat reklamy*, Agencja Badawczo-Promocyjna „Artia”, Poznań 1994.
- [13] Kall J., *Reklama*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.
- [14] Zuziak Z. K., *Nowe przestrzenie podróży. Przestrzenie publiczne węzłów transportu*, [w:] *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego (red. M. Kochanowski)*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2002.
- [15] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Fotografia>.
- [16] Benieciewicz-Miazga A., Klauziński E., Górka A., *O fotografii-historia, nurty, kierunki, mody, podział*, Stowarzyszenie Fotografów CK FOTO, Warszawa 2010.
- [17] Iliński M., Raczyński J., *Fotografia w życiu codziennym*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1978.
- [18] Teicher G. (red.), *Fototechnika*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 1982.
- [19] Fedak J., *Fotografia cyfrowa od A do Z*, Muza S.A., Warszawa 2004.
- [20] Kurowicki J., *Wartości estetyczne fotografii*, Oficyna Wydawnicza Wrocław 2002.
- [21] Busza J., *Wobec fotografii*, Wydawnictwo COK, Warszawa 1983.
- [22] Mikosz J., *Formy reklamy zewnętrznej*, „Kultura - Media - Teologia”, 3 (2010) 44–58.
- [23] Burtenshaw K., Mahon N., Barfoot C., *Kreatywna reklama*, Warszawa 2007.
- [24] Bernstein D., *Billboard! Reklama otwartej przestrzeni*, Warszawa 2005.
- [25] <http://www.wojtkowski.waw.pl/teksty/111/reklama-w-przestrzeni-miejskiej> [27.05. 2013].
- [26] Wallis A., *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa 1987.
- [27] <http://pl.m.wikipedia.org/wiki/mural>,

Obraz fotograficzny w przekazie reklamowym jako nieodłączny element krajobrazu miasta

Agnieszka Chęć-Małyszek

*Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział Budownictwa
i Architektury, Politechnika Lubelska, e-mail: a.chec-malyszek@pollub.pl*

Streszczenie: Miasta jako skupiska ludzi stały się idealnym miejscem do wplecenia reklamy w ich krajobraz i trudno dziś sobie wyobrazić wielkie metropolie bez reklamowych bilbordów. W kulturze miasta, reklama stała się nieodzownym elementem krajobrazu, który odgrywa znaczącą rolę w życiu społecznym i kulturalnym mieszkańców, tworząc w ten sposób swoistą kulturę. Nieodłącznym elementem reklamy jest fotografia, która wykorzystywana jest we wszelkiego rodzaju kreacjach, tworząc jeden z najważniejszych środków przekazu. Oglądając reklamy coraz częściej zwracamy uwagę nie tylko na to, co nam chcą sprzedać specjaliści od marketing, ale też jak chcą to zrobić oraz jakim kanałem informacyjnym do nas dotrzeć. Obecność reklamy w przestrzeni publicznej jest stałym elementem, który wpływa na rozwój oraz identyfikację danego miasta.

Słowa kluczowe: obraz, fotografia, reklama, fotografia reklamowa, krajobraz miasta.